

Dergi, TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBIAD), Research Bible (ResearchBib) ve İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından taranmaktadır. The journal is indexed by TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, DOAJ, SOBIAD, ResearchBib and İSAM.

Dergimizdeki İngilizce, Fransızca ve Almanca makaleler Index Islamicus tarafından taranmaktadır. English, French and German articles published in the journal are indexed by Index Islamicus.

Dergimize gönderilen makalelerin intihal kontrolü Ithenticate Intihal Tespit Programı ile gerçekleştirilmektedir. Plagiarism control of articles submitted to our journal is carried out with Ithenticate Plagiarism Program.

Araştırma ve Yayın Etiğine uygunluk açısından ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ile COPE (Committee on Publication Ethics) tavsiyelerine uymayan makaleler reddedilir. Articles failing to comply with the recommendations of ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) and CODE (Committee on Publication Ethics) with regard to the research and publication ethics are rejected

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Aralık 2020/December 2020

EDİTÖRYAL KURUL / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Ş. Can ERDEM	Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU	Princeton Üniversitesi, New Jersey, ABD
Prof. Dr. Cemil HASANLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Kenan OLGUN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Vasif QAFAROV	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Musa QASIMLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA	St. King Tamar Üniversitesi, Tiflis, Gürcistan
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU	Köstence Ovidius Üniversitesi, Köstence, Romanya
Doç. Dr. Michael REYNOLDS	Princeton Üniversitesi, New Jersey, ABD
Doç. Dr. Manizheh SADRI	İslam Azad Üniversitesi, Tebriz, İran
Dr. Öğr. Üyesi Embiye MEHMET KAZIMOVA	Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesi, Şumnu, Bulgaristan
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖMER	Köstence Ovidius Üniversitesi, Köstence, Romanya

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Mustafa BUDAK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mustafa BUDAK (Başkan) İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Serkan TUNA İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Arş. Gör. Dr. Ali ŞAHİN İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Arş. Gör. Umut DERE İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Arş. Gör. Anil DİNCEL İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Arş. Gör. Duygu SAYGIN İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editors

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Elizabeth Mary EARL İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
Alan James NEWSON İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.
This is an international, scholarly, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

Recent Period Turkish Studies

ISSN : 1304-9720 E-ISSN : 2547-9679

Sayı/Issue: 38, 2020

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi / Istanbul University

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of Owner

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
dergisinin sahibi adına temsilcisi:
Prof. Dr. Mustafa BUDAK (İstanbul, Türkiye)

Representative of Recent Period Turkish Studies on
behalf of owner is Prof. Dr. Mustafa BUDAK (Istanbul, Turkey)

Sorumlu Müdür / Director

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP / Assist. Prof. Dr. Hayrünisa ALP

Baskı / Printed in

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Múc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Turkey
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Mahallesi, Bozdoğan Kemerı Caddesi, No: 8,
Fatih, İstanbul-Türkiye
Phone / Telefon: + 90 (212) 440 00 00 /
Dahili / Internal: 10626/10437
Faks / Fax: 0212 440 03 45
e-mail: rpts@istanbul.edu.tr
http://rpts.istanbul.edu.tr

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,
34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / From The Editor

Mustafa BUDAK..... VI

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Doğu Beyazıt'ta Asayiş ve Aşiret (1943)
Public Order and Tribe in Doğu Beyazıt (1943)

Yücel YİĞİT 1

Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatının Kurulması: Urfa Örneği (1845-1918)
Establishment of the Police Organization in the Ottoman Empire: The Case of Urfa (1845-1918)

Ahmet ASLAN 25

Türkiye'nin Doğu ve Güneyindeki Komşularıyla Sınır İlişkilerine
Dair Bir Değerlendirme (1923-1940)
*An Assessment for the Border Relations of Turkey with the Eastern and
Southern Neighbors (1923-1940)*

Resul KÖSE..... 59

Venezelos Arşivi'ndeki Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik
Girişimlerine Örnekler (1914-1954)
*Examples from the Initiatives of Cyprus Orthodox Clergymen Related to Enosis with
Documents from the Venezelos Archive (1914-1954)*

Nilüfer ERDEM 87

Rumeli Heyet-i Nasihası'nın Raporu ve Edirne Valisi Salim Paşa'nın Cevabı
The Report of Rumeli Advisory Committee and Answer of Edirne Governor Salim Pasha

Burçin IŞİM..... 113

Yunan İşgali Sırasında Göç Eden ve Büyük Taarruz Sonrasında Memleketlerine Dönen
Muhtaç Köylülere TBMM'nin Yaptığı Yardımlar
*The Turkish Grand National Assembly's Assistance to Needy Villagers who Migrated During the Greek
Occupation and Returned to Their Homeland After the Great Attack*

Kenan ÖZKAN..... 137

I. Dünya Savaşı'nda Romanya'dan Türkiye'ye Getirilen Dokuma Makinelerinin İadesi Sorunu
The Question of the Return of Weaving Machines from Turkey to Romania after World War I

Nurten ÇETİN 167

Atatürk Dönemi'nde Uygulanan Vergi Politikasının İktisadi Kesimler Üzerindeki Etkisi
The Effect of the Tax Policy Applied in the Period of Atatürk on the Economic Sectors

Kader AKDAĞ SARI..... 189

Kitap Tanıtımı / Book Review

Rafael de Nogales Mendes, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çeviren:
Vedii İlmen, İstanbul, Yaba Yayınları, 2016, 307 s.

Murat YÜMLÜ 219

EDİTÖRDEN

Küresel salgının zorlukları içinde 38. sayımızı hazırladık. Bu sayıda sekiz Türkçe makale ve bir kitap tanıtımı ile karşınızdayız. İlgili çekicidir ki bu makalelerin üçü asayişle ilgilidir.

Bunlardan birincisi Yücel Yiğit'e ait olup "*Doğu Beyazıt'ta Asayiş ve Aşiret (1943)*" adını taşımaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ne dayanan bu makale, 1943'te Doğu Beyazıt'ta asayiş ve aşiret olaylarını inceleyen bir araştırmadır. Asayişle ilgili ikinci makale "*Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatının Kurulması: Urfa Örneği (1845-1918)*" adını taşımaktadır. Ahmet Aslan'ın makalesi, 1845-1918 yılları arasında Polis Teşkilatı'nın gelişme evreleri ile 1867'den itibaren Urfa'daki polis teşkilatının faaliyetlerini anlatmaktadır. Bu araştırma, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerine dayalı yapılmıştır. Resul Köse tarafından yazılan "*Türkiye'nin Doğu ve Güneyindeki Komşularıyla Sınır İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme (1923-1940)*" makalesi ise asayişle ilgili üçüncü makaledir. Esas olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgelerine dayalı hazırlanan bu makalede, Türkiye'nin doğu ve güneyinde bulunan Suriye, Irak ve İran ile sınır ilişkileri ve sorunları ele alınmıştır.

Nilüfer Erdem'in makalesi Yunan arşiv belgelerine dayanarak hazırlanmış olup Kıbrıs hakkındadır. "*Venizelos Arşivi'ndeki Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik Girişimlerine Örnekler (1914-1954)*" adlı bu makalede Rumların Enosis planının baş aktörlerinin Ortodoks din adamları olduğu bir kez daha vurgulanmıştır.

Burçin Işım'ın "*Rumeli Heyeti-i Nasihası'nın Raporu ve Edirne Valisi Salim Paşa'nın Cevabı*" adlı makalesi, Mondros Mütarekesi'nden sonra Doğu Trakya'ya bir inceleme gezisine çıkan Nasihat Heyeti'nin hazırladığı rapor ile Edirne Valisi Salim Paşa'nın verdiği cevapları karşılıklı olarak değerlendirmektedir. Bu makale, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerine göre hazırlanmıştır.

Kabul edelim ki savaşta bulunmasına, yeni bir devletin kuruluş süreci yaşanmasına rağmen I. TBMM ve onun hükümeti, Yunan işgalinden dolayı yaşadıkları toprakları terk eden ve işgal sona erince geri dönen Anadolu insanına birtakım yardımlar yapmıştır. Kenan Özkan, "*Yunan İşgali Sırasında Göç Eden ve Büyük Taarruz Sonrasında Memleketlerine Dönen Muhtaç Köylülere TBMM'nin Yaptığı Yardımlar*" adlı makalesi ile hükümetin yaptığı kanuni düzenlemeleri değerlendirmektedir.

Dergimizde iki adet ekonomiyle ilgili makale mevcuttur. Nurten Çetin'in makalesi, "*I. Dünya Savaşı'nda Romanya'dan Türkiye'ye Getirilen Dokuma Makinelerinin İadesi Sorunu*" adını taşımaktadır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerine dayalı hazırlanan söz konusu makale, Altınıyıldız Mensucat Osmanlı Anonim Şirketi tarafından satın alınmış olan dokuma makinelerinin savaş bittikten sonra Romanya tarafından geri istenmesi sürecindeki gelişmeleri incelemiştir. Kader Akdağ Sarı ise "*Atatürk Döneminde Uygulanan Vergi Politikasının İktisadi Kesimler Üzerindeki Etkisi*"ni ele almıştır. Söz konusu makalesinde Sarı, 1929 Dünya Ekonomik bunalımı etkisiyle 1930'ların ortalarına kadar Türkiye'de alınan vergilerin iktisadi kesimlerin üzerindeki etkisi incelenmiş ve bu etkinin daha ziyade kalkınmayı engelleme şeklinde ortaya çıktığını vurgulamıştır.

Makalelere ek olarak, bu sayının tek kitap tanıtım yazısında Murat Yümlü, Rafael de Nogales Mendes'in "*Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*" adlı eserini bize tanıtmaktadır.

Yeni sayılarda sağlık içinde buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi Editörü

FROM THE EDITOR

We prepared our 38th issue amid the challenges of the global epidemic. We are here with eight Turkish articles and a book review in this issue. It is interesting that three of these articles are about public order.

The first of these belongs to Yücel Yiğit and bears the name “*Public Order and Tribe in Doğu Beyazıt (1943)*”. This article, based on the Archives of the General Directorate of Security, is a study examining public order and tribal incidents in Doğu Beyazıt in 1943. The second article about public order is titled “*Establishment of the Police Organization in the Ottoman Empire: The Case of Urfa (1845-1918)*”. Ahmet Aslan’s article describes the development stages of the Police Service between 1845 and 1918 and the activities of the police organization in Urfa since 1867. This research was conducted based on the documents of the Ottoman Archives of the Presidential Directorate of State Archives. The third article on the public order written by Resul Köse is “*An Assessment for the Border Relations of Turkey with the Eastern and Southern Neighbors (1923-1940)*”. In this article, which is mainly based on the documents of the Republican Archives of the Presidential Directorate of State Archives, border relations and problems with Syria, Iraq and Iran in the east and south of Turkey are discussed.

Nilüfer Erdem’s article is based on Greek archival documents and is about Cyprus. In this article titled “*Examples from the Initiatives of Cyprus Orthodox Clergymen Related to Enosis with Documents from the Venizelos Archive (1914-1954)*”, it was once again emphasized that the main actors of the Enosis plan of the Greeks were Orthodox clergy.

Burçin Işım’s article “*The Report of Rumeli Advisory Committee and Answer of Edirne Governor Salim Pasha*” mutually evaluates the report prepared by the Delegation of Advice, which went on a study visit to Eastern Thrace after the Armistice of Mudros and the answers given by Edirne Governor Salim Pasha. This article is based on the documents of the Ottoman Archives of the Presidential Directorate of State Archives.

Granted that despite the war and the establishment process of a new state, the First Turkish Parliament and its government provided some aid to the Anatolian people who left their lands due to the Greek occupation and returned when the occupation ended. Kenan Özkan evaluates the legal regulations made by the government with his article titled “*The Turkish Grand National Assembly’s Assistance to Needy Villagers who Migrated During the Greek Occupation and Returned to Their Homeland After the Great Attack*”.

There are two articles on economics in our journal. Nurten Çetin’s article is called “*The Question of the Return of Weaving Machines from Turkey to Romania after World War I*”. The article in question, based on the documents of the Ottoman Archives of the Presidential Directorate of State Archives, examined the developments in the reclamation process (by Romania) of the weaving machines purchased by Altınyıldız Mensucat Osmanlı Anonim Şirketi after the war ended. Kader Akdağ Sarı, on the other hand, discussed “*The Effect of the Tax Policy Applied in the Period of Atatürk on the Economic Sectors*”. In this article, Sarı examined the effect of taxes levied in Turkey until the mid-1930s on economic sectors due to the World Economic Depression of 1929 and emphasized that this effect appeared more in the form of blocking development.

In addition to the articles, Murat Yümlü introduces us Rafael de Nogales Mendes’ work “*Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*” in the only book review of this issue.

Hope to meet you in health in new issues...

Prof. Mustafa BUDAK

Editor of Recent Period Turkish Studies Journal

Doğu Beyazıt'ta Asayiş ve Aşiret (1943)

Public Order and Tribe in Doğu Beyazıt (1943)

Yücel YİĞİT*

ÖZ

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nden elde edilen Ağrı isimli dosya, Sakanlı Aşireti ve Doğu Beyazıt'ın asayiş hakkında önemli bilgiler içermektedir. Araştırma, 1943 yılında Doğu Beyazıt'ta asayiş ve aşiret olaylarını inceleyen iki bölümlü bir çalışmadır. İlk bölümde; Ağrı İsyanı'nın son evresine iştirak eden, Rusya ve İran tarafından himaye edilen Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir'in siyasi tavrı ele alınmaktadır. Türkiye'de ve İran'da mukim Sakanlıların varlığı, büyük bir nüfuz sahibi olan aşiret reisinin Türkiye ile irtibatı kalmasını kolaylaştırmıştır. Çalışmanın ikinci basamağını oluşturan asayiş kısmında, Doğu Beyazıt ön plana çıkmaktadır. Zira coğrafi konumundan dolayı hırsızlık, sınır ihlali ve aşiretler arası mücadele, yoğun olarak burada yer almaktadır. Dolayısıyla rapora göre Ağrı İsyanı sonrası etnik temelli herhangi bir siyasi kalkışma söz konusu değildir. Daha çok ekonomik ihtiyaçlara yaslanan asayişe müessir suçlar işlenmiştir. Bu çalışmada Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki, konuyla ilgili 1943 yılına ait dosyalar başlıca veri kaynağımız olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Doğu Beyazıt, Asayiş, Aşiret, Kürt

ABSTRACT

The file titled 'Ağrı' which is obtained from the Archive of General Directorate of Security contains important informations about the Sakanlı tribe and the public order of Doğu Beyazıt. This research is a two-part study investigating the public order and tribe events at Dogu Beyazıt in 1943. In the first part: it is dealt with the political attitude of the Sheikh Abdulkadir, the Chief of the Sakanlı Tribe, who participated in the last phase of Ağrı Rebellion and was protected by Russia and Iran. In the second part of the study, which is about public order, Dogu Beyazıt comes to the fore. Because of its geographical location, theft, border violation and inter-tribal struggle are intensely seen here. Therefore, according to the report, there is no ethnic political attempt after the Ağrı Rebellion. In this study, the relevant files dated 1943 in the Archives of the General Directorate of Security, became our main data source.

Keywords: Turkey, Dogu Beyazıt, Public Order, Tribe, Kurd

*Doç. Dr., Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye

ORCID: Y.Y. 0000-0003-0268-1965

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Yücel Yiğit,
Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü,
Ankara, Türkiye

E-posta/E-mail: yigit21@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 26.07.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
28.09.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
16.11.2020

Kabul/Accepted: 16.11.2020

Atıf/Citation: Yiğit, Yücel. "Doğu Beyazıt'ta Asayiş ve Aşiret (1943)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 38 (2020): 1-24.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-774208>

Extended Abstract

After the Sheikh Sait Rebellion in the Early Republican Period, the biggest rebellion in the Eastern Anatolia Region was the Ağrı Rebellion that lasted for four years between 1926 and 1930. The Ağrı Rebellion broke out at a time when the Great Depression has occupied the country's agenda. While the rulers tried to reduce the impact of the economic contraction, they also tried to suppress this uprising, which was attended by different Kurdish tribes in the east.

While the Ağrı Rebellion was underway, the government decided to exile some Kurdish tribal leaders, who have the potential to interfere with the military measures, to the western parts of the country. One of them is Sheikh Abdulkadir, the Chief of the Sakanlı Tribe. Although there were people of Sakanlı in the rebellion area, Sheikh Abdulkadir preferred to be passive and did not actually participate in the rebellion initially. Only after he was exiled to Bergama for the second time in 1928 that he decided to take part at the last stage of the uprising.

Participating in the last link of the Ağrı Rebellion, Sheikh Abdulkadir, the Chief of the Sakanlı tribe, fled to Iran after the failure of the rebellion. Undoubtedly the biggest factors that facilitated his escape was the fact that Jalal tribe had branches in both Turkey and Iran. Abdulkadir, who used the title of sheikh, dominated other Kurdish tribal groups with his leadership qualities. The Sakanlı chief stayed in Iran for 16 years and cooperated with foreign states, primarily the Russians, vis-a-vis Turkey. Although he also had some contacts with the Iranian state, he was mostly protected by the Russians, as the latter reinforced the tribe with weapons, ammo and money. Indeed, the Russian government wanted to use the Kurdish tribes in the case of a German invasion of the Caucasus during the Second World War or in Turkey's entry into the war on the side of the Axis Powers.

Sheikh Abdulkadir, who took refuge in Iran after the rebellion, continued his contacts within Turkey. He continued his constant communication with either the tribal members or the Iranians he held with money. On the other hand, the Turkish Government followed the Sakanlı tribe and chieftain through their spies. The information and rumours compiled during this period were first evaluated locally and then sent to the capital. In particular, Ağrı and Kars Governorships have made great efforts in this regard.

When the Russians investigated this claim and learned that it was not true, the relations with the Sakanlı became more strained. Sheikh Abdulkadir died in 1946, few

months after he served as the governor, and the relations between Turkey and the rest of the tribe improved thereafter.

In addition to the public order report, it is possible to find information in various individual sources about the Sakanlı Tribe Chief Sheikh Abdulkadir and his family who took refuge in Iran after the Ağrı Rebellion. The Sakanlı chief did not take part in the first phase of the uprising. Because the government forced him to live in Izmir twice at different times. Being sent into exile was not easy for a tribal leader to easily accept, since the exile shook Sheikh Abdulkadir's authority and brought him under state control. The head of the people of Sakanlı, who drew the first and rejected the second, entered the game at the last link of the attempt. Undoubtedly, explaining the rebellion to the exile only by exile would distort the truth. The process is teeming with Kurdish nationalism and dreams of establishing an independent state. As a result, Sheikh Abdulkadir escaped to Iran, where he would remain until death when he failed. He intensified relations with the Russians and Iranians during his period as a fugitive.

The main purpose of this study is to reveal the contacts of the Sakanlı Tribe Chief Sheikh Abdulkadir in Iran and reveal the state of security in Ağrı in 1943. It seeks to examine which states have come into contact with Sakanlı, who fled to Iran after the Ağrı Rebellion, hat crimes are the public order events focused on, whether there was information about the Ağrı Rebellion and Sakanlı in the public order report dated 1943. This research solely focuses on 1943, Because, in the screening in the Archive of the General Directorate of Security (EGM), the first public order report sent by the Ağrı Police Department to the Police Department is from this year. No similar reports from previous years could be located. The report is based on East Beyazıt. In this context: The causes, development, suppression and results of the Ağrı Rebellion are not the subject of the research. However, in the context of the subject will be mentioned from place to place. The review first included the Sakanlı tribe, followed by an emphasis public security.

Giriş

1926-1930 yılları arasındaki Ağrı İsyanı, Doğu Anadolu Bölgesi'ni dört yıl boyunca kaosa sürüklemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında dönemin yöneticilerinin en önemli gündemi, Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra bu isyanı bastırmak olmuştur. Ayaklanmanın ortaya çıkışında, Şeyh Sait İsyanı sonrası İhsan Nuri, Berazi Aşiret Reisi Mustafa Bey, Liceli Mustafa Ağa ve arkadaşlarının kurmuş olduğu Hoybun Cemiyeti'nin zararlı çalışmaları ve bunlar neticesinde bir Kürt devleti kurmak istemelerinin önemli etkisi vardır. İsyanın büyümesinde Celali Aşireti Reisi İbrahim Hesiki Paşa'nın Ağrı Valisi olarak atanması da etkili olmuştur. III. Ordu'nun almış olduğu tedbirler sayesinde I. Ağrı İsyanı başarısız olmuş ve asilerin elebaşları İran'a kaçmak zorunda kalmıştır. İkinci isyan ise 14 Eylül 1927 tarihinde Celali Aşireti Reisi İbrahim Hesiki Paşa'nın İran sınırını geçip Ağrı'ya gelmesiyle başlamıştır. İsyancılara Soğanlı, Kızılbaşoğlu, Cilkanlı, Bilhanlı gibi aşiretler de katılmışlardır. Lakin Şark Ordusu'nun sıkı takibi, asileri sıkıntıya düşürmüştü ve bir süre sonra da başarısız olmuşlardır¹.

Kalkışmadan neredeyse çeyrek asır geçmesine rağmen, etkileri Ağrı'da derinden hissedilmiştir. Zira bölgede sınır ihlalleri, kaçakçılık ve devletle problem yaşayan aşiretlerin varlığı, asayiş ve güvenliği bozacak ihlallere kapı aralamıştır. Zaten bu sıkıntılar, öteden beri bir aşiret ritüeline ve geleneksel bir kalıba dönüşmüştür. Nitekim ihlaller 1943'te de aralıksız devam etmiştir. Asayişsizlik her yıl rapor haline getirilerek üst makamlar bilgilendirilmiştir. Raporda asayiş bilgileri, halkın siyasi temayülleri, ekonomik durumu gibi bir takım detaylı bilgiler mevcuttur.

Asayiş raporuna ilaveten 1943 yılına ait müstakil belgelerde, Ağrı İsyanı sonrası İran'a sığınan Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir ve ailesiyle ilgili bilgileri de bulmak mümkündür. Sakanlı Reisi, ayaklanmanın ilk evresinde rol almamıştır. Çünkü hükümet, onu farklı zamanlarda iki defa İzmir'de ikamete mücbir etmiştir. Sürgüne gönderilmek, bir aşiret ağasının kolay kolay kabulleneceği bir nakil değildir. Zira sürgün, Şeyh Abdülkadir'in otoritesinin sarsılması ve elinin kolunun bağlanması demektir. İlkini sineye çeken, ikincisini reddeden Sakanlıların Reisi, kalkışmanın son halkasında sürece dâhil olmuştur. Şüphesiz isyana iştiraki sadece sürgünle açıklamak gerçeği çarpıtmak olur. Süreç, Kürt milliyetçiliği ve müstakil bir devlet kurma hayalleriyle iç içedir. Neticede Şeyh Abdülkadir, başarısız olunca ölünceye değin kalacağı İran'a firar etmiştir. Kaçaklık yıllarında Ruslar ve İranlılarla münasebetleri yoğunlaştırmıştır.

1 Ahmet İlyas, *Ağa, Aşiret Siyaseti*, Ankara, Kadim Yayınları, 2016, s. 109-112.

Bu çalışmanın temel amacı, Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir'in İran'daki irtibatları ile Doğu Beyazıt'ın 1943 yılına ait asayiş panoramasını ortaya koymaktır. Yine “Ağrı İsyanı sonrası İran'a kaçan Sakanlılarla hangi devletlerin temasa geçtiği”, “asayiş olaylarının hangi suçlar üzerinde yoğunlaştığı”, “1943 tarihli asayiş raporunda Ağrı İsyanı ve Sakanlılarla ilgili bilgilerin olup olmadığı” gibi sorulara da cevap verilmiştir. Araştırmanın kronolojik akışı 1943 yılından ibarettir. Çünkü Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşivi'ndeki taramaya göre, Ağrı Emniyet Müdürlüğü'nce Emniyet Umum Müdürlüğü'ne gönderilen Doğu Beyazıt eksenli ilk asayiş raporu 1943 yılına aittir. Daha önceki yıllara ait bir asayiş icmaline tesadüf edilememiştir. Bu çerçevede; Ağrı İsyanı'nın sebepleri, gelişimi, bastırılması ve sonuçları araştırmanın konusu değildir. Lakin konu bağlamında yer yer değinilmiştir. İncelemede ilk önce Sakanlı Aşireti'ne akabinde asayiş icmaline yer verilmiştir. Çalışmayı hazırlarken *EGM Arşivi* ile bazı ikincil kaynaklar da kullanılmıştır. Bu bağlamda bilgilerinden istifade ettiğim Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv ve Dökümantasyon Dairesi eski Başkanı *Eyüp Şahin*'e müteşekkirim.

1. Sakanlı Aşireti ve Lideri Şeyh Abdülkadir

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın dünyayı ve Türkiye'yi etkilediği bir döneme rast gelen Ağrı İsyanı², uzun süre ülke gündemini meşgul etmiştir. Yöneticiler, bir yandan ekonomik daralmanın etkisini azaltmaya gayret ederken bir yandan da doğuda farklı Kürt aşiretlerinin iştirak ettiği ayaklanmayı bastırmaya çalışmışlardır. Mevsim şartları, fizikî yapı, dış destekli silah ile para takviyesi ve İran Hükûmeti'nin kayıtsız tutumu, Türk Ordusu'nu oldukça zorlamıştır. Dolayısıyla isyan bir türlü bastırılmamış ve zamana yayılmıştır. Hatta asiler, Ağrı Cumhuriyeti'ni bile ilan etmişlerdir. Dört yıllık çabadan sonra Türk Hükûmeti, ayaklanmayı bastırmıştır. Lakin etkileri uzun yıllar Türkiye'de ve İran'da hissedilmiştir.

2 Ağrı İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Kirişçi-Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.106-107; Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003; İhsan Nuri Paşa, *Ağrı Dağı İsyanı*, İstanbul, Med Yayıncılık, 1992; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938) Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1975; *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları*, Kaynak Yayınları, C.I, İstanbul, 1992; Emin Karaca, *Ağrı Eteklerinde İsyan*, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2003; Fahri Uçantürk, *1930 Yılı Ağrı Harekâtına Karaköse'den Bir Bakış*, Eskişehir, Hava Okulu Matbaası, 1948; Tekin Erer, İstanbul, *Kürtçülük Meselesi*, Boğaziçi Yayınları, 1994; Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girenken Kürtler*, İstanbul, Peri Yayınları, 2002, s. 309-316; Mehmet Köçer, “Ağrı İsyanı (1926-1930)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.2, Elazığ, 2004, s. 379-388; Esra Sarıkoyunlu Değer, “Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı 1926-1930”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.18, Isparta, 2008, s. 113-132; Erdal Aydoğan, “Umûmî Müfettişlik Raporlarında Kürtler ve Asayiş Meselesi (1927-1950)”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, C.4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 304-309.

İsyan devam ederken Hükümet, askerî tedbirlerin yanı sıra isyana karışma potansiyeli olan bazı Kürt aşiretlerin liderlerini ülkenin batısındaki yerlere sürgün kararı almıştır. Bunlardan biri de Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir'dir. Her ne kadar isyan sırasında ağırlık olarak Sakanlılar bulursa da Şeyh Abdülkadir, ayaklanmanın üçüncü yılına kadar fiilen isyana katılmamış, pasif kalmayı tercih etmiştir. Ancak 1928'de ikinci kez Bergama'ya sürgün edilince ayaklanmanın son aşamasında yer almıştır. Şeyh Abdülkadir'in İran'daki sürgün yıllarından -1943- evvel Sakanlı Aşireti'nden bahsetmek, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Osmanlı döneminden 1930'lu yıllara kadar Çaldıran ve Makü³ arasındaki geniş coğrafyada hayatlarını idame ettiren Celâli Aşireti, dokuz alt koldan oluşmaktadır. Bunlar *Sakan, Helikan, Bılgıkan, Mısırkanlı, Cenukanlı, Hasan Suranlı, Kızıl Paşuhlu ve Banuki*'dir⁴. Aşiret, Türk, İran ve Rus sınırlarında üç ülkenin de topraklarını kullanmıştır. Zira ekonomisi hayvancılığa dayanan aşiret; Büyük Ağrı ve Ala dağlarını yaylak, İran'daki *Hacı Hasan* köyünü kışlak olarak tercih etmiştir. Aşiretin mutlak hâkimi; Iğdır, Doğu Beyazıt ve Makü üçgenine yerleşen Sakanlılardır. XX. yüzyıldaki aşiret lideri Şeyh Abdülkadir (Kotan⁵), 1861'de Hacı Hasan köyünde dünyaya gözlerini açmıştır. I. Dünya Savaşı patlak vermeden kısa bir süre önce aşiretin bir kısmı Doğu Beyazıt'ın *Musun (Suluçam)* nahiyesine yerleşmiştir⁶.

3 Türkiye, Sovyetler Birliği ve İran arasında cereyan eden Makü sıkıntısıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Ethem Atnur, "Türk Sovyet İlişkilerinde Makü Problemi 1920-1921," *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, C.1, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2015, s. 687-697.

4 XIX. yüzyılın sonlarında Celâli Aşireti toplamda 2.380 haneden oluşmaktadır. Bunlardan 1.200'ü Osmanlı, 880'i İran ve 300'ü de Rus sınırları içerisinde yaşamaktadır. İran'daki Sakalarla akrabalıkları vardır. Türkiye'de daha çok Iğdır'da yaşamaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yakup Karataş-Eyüp Kul, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağındaki Aşiretler ve İskân Politikası", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.48, Erzurum 2012, s. 346; Ahmet İlyas, *Türkiye'de Aşiret Siyaset İlişkisi: Urfa Örneği (1950-2003)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2009, s. 43. Ayrıca 1920'li yıllarda İran'daki Kürt aşiretlerinin etnik ve demografik yapısı için bkz. İbrahim Ethem Atnur, "İsmail Ağa Simko'nun Aşireti, Ailesi ve Reisliğinin İlk Yılları", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, C.4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 261.

5 1934'te soyadı kanunu çıktığında aşiretin lider kadrosu İran'dadır. Mahmut Kotan, aşiretin Türkiye'deki bakiyeleri için "pulluk" manasına gelen ve kendileriyle hiçbir ilgisi olmayan hatta Örtülü köyünde rekabet halinde oldukları Kotan Aşireti'nin isminin soyadı verildiğini ifade etmektedir. 1942'de doğan Mahmut Kotan, Şeyh Abdülkadir'in torunudur. Babası Şeyh Hasan'dır. Ağrı Tur otobüs firmasının işletmecilerindendir, ancak bir süre sonra bu firmadan ayrılarak müstakil Lüks Ağrı Dağı Seyahat firmasını kurmuştur. Bir dönem Doğu Beyazıt Belediye Başkanlığı da yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mücahit Özden Hun, *Iğdır Sevdası*, Ankara, Alter Yayınları, C.2, 2018, s. 196-197.

6 Mücahit Özden Hun, *Iğdır Sevdası...*, s. 193.

Doğu Beyazıt nüfusuna kayıtlı Şeyh Abdülkadir, Emine, Nazire, Hanife ve Rabia isimli dört kadınla evlenmiştir. Bunlardan Rabia⁷ ile evliliği İran’da olmuştur. İlk eşi Emine’den 1319 (1903) doğumlu Resul, ikinci evliliğinden 1333 (1917) doğumlu Mahmut, üçüncü evliliğinden 1334 (1918) doğumlu Hasan⁸, son evliliğinden de Ali isimli dört oğlu dünyaya gelmiştir. Bunlardan Mahmut İran’da gözlerine dünyaya kapatmıştır. Abdullah isminde bir oğlu olduğu iddia edilmiştir ancak Doğu Beyazıt Kaymakamlığı’nın araştırmaları neticesinde bu isimde bir oğlunun olmadığı tespit edilmiştir⁹.

Şeyh Abdülkadir, Milli Mücadele yıllarında¹⁰ Kazım Karabekir Paşa’nın hizmetinde bulunmuş, Iğdır ve Doğu Beyazıt’ta halkı örgütleyerek millî harekete destek vermiştir. Lakin devletle ilişkiler daha sonra ters yüz olmuştur. 16 Mayıs 1926 tarihinde Ağrı İsyanı patlayınca bölgedeki bir takım Kürt aşiret liderleri ve aileleri batıya zorunlu sevk tabi tutulmuşlardır. Nitekim 1926 yılının sonbaharında Şeyh Abdülkadir ve bazı yakınları İzmir Alsancak’a gönderilmişlerdir. Zira isyan bölgesinde ağırlıklı olarak Sakan Aşireti mukimdir. İki yıl sonra Cumhuriyet’in ilanının beşinci yılına atfen çıkartılan aflu, aile Doğu Beyazıt’a geri dönmüştür. Ancak Ağrı İsyanı bir türlü yatışmamıştır. Hükûmet ani bir kararla sıkıntılı gördüğü bazı Kürt aşiret liderlerini ikinci kez zorunlu sürgüne gönderme kararı almıştır. Aile bu defa Bergama’ya gönderilmiştir. Lakin ikinci sürgün uzun sürmemiş ve bir fırsatını bulan Şeyh Abdülkadir, memleketine firar etmiştir. 1929 yılının ilkbaharında harekete geçen Şeyh Abdülkadir, İran’a geçmeye karar vermiştir. Ancak aşiret mensupları, yol boyunca askerlerle çatışmışlardır. Çatışmada yenğenleri Salih ve Yasin ile aşiret mensuplarından birçoğunu kaybetmişse de İran’a geçmeye muvaffak olmuştur¹¹.

25 Eylül 1930 tarihinde Türk Ordusu ayaklanmayı tamamen bastırınca İran Hükûmeti, Kürt aşiret liderlerini göz hapsine alarak Tahran’a götürmüştür. Firar

7 Kendisiyle birlikte İran’a giden ve orada bir süre sonra ölen Kürt aşiret reislerinden Büro Heseke Telli’nin dul kalan karısı. Şeyh Abdülkadir’in bu evlilikten Ali, Fazile ve Feride isimle üç çocuğu olmuştur. Bunlardan Feride, genç yaşta vefat etmiştir. Torunu Mahmut Kotan, dedesinin beş evlilik yaptığını ifade etmektedir. Lakin resmî kayıtlarda dört evlilik yaptığı gözükmektedir. Belki de evliliklerden biri resmî kayıtlara geçmemiş de olabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mücahit Özden Hun, *Iğdır Sevdası...*, s. 195.

8 Şah Rıza Pehlevi’nin sınıf arkadaşıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mücahit Özden Hun, “Iğdır ve Ağrı Dağı İsyanı 4”, (Çevrimiçi), <http://hunacademy.com/kotan-sakan-ve-geloylu-kizilbasoglu-asiret-catismalari/>, 30 Ocak 2020.

9 *EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 131. Van Valiliği, Seyit Abdullah’ın, Ayan azasından olup Seyit Abdülkadir’in oğlu olduğunu ve Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir’le bir ilgisinin bulunmadığını tespit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 130.

10 Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde ayrılıkçı Kürt hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Okur, “Millî Mücadele Yıllarında Ayrılıkçı Kürt Girişimlerine Karşı Doğu Vilayetlerinden Meclis-i Mebusan’a ve TBMM’ne Gönderilen Protesto Telgrafları”, *Atatürk Dergisi*, C.4, S.4, Erzurum, 2015, s. 91-105.

11 Mücahit Özden Hun, *Iğdır Sevdası...*, s. 194.

konusunda mahirleşen Şeyh Abdülkadir, başkentten de firar ederek Makü'ye kaçmıştır. Sakanlıların yoğun olarak yaşadığı Hoy ve Makü, yeni bir eyalet olarak düzenlenmiş ve eyalet valisi olarak da Şeyh Abdülkadir atanmıştır. Ancak Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin ömrü uzun olmamıştır. Zaten Şeyh, vali olduktan birkaç ay sonra 85 yaşında hayata gözlerini yummuştur¹².

Kürt Hükûmeti dağıtılınca İran Hükûmeti, baskısını iyice artırmış dolayısıyla ailenin bir kısmı Türkiye'ye dönerek Iğdır'a yerleşmiştir. Hükûmet, mülteci statüsündeki Sakanlıları uzun müddet burada tutmayarak Kayseri'nin Felahiye ilçesine zorunlu iskâna tabii tutmuştur. Aile iki yıl kadar burada zorunlu kaldıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı hakkını almış ve eski topraklarına dönmüşlerdir¹³.

2. Şeyh Abdülkadir'in İrtibatları

SSCB, sıcak denizlere inmek amacıyla Türkiye ve İran'da yaşayan Kürtleri yakından takip etmiştir. Bu amaçla Kürtçülük faaliyetlerine destek vermiştir. "1941 yılında İngiltere'yle yaptığı anlaşma sonucunda İran'ın kuzeyini denetim altına alan SSCB yönetimi, anlaşma şartları gereği kendisine verilen II. Dünya Savaşı sürecinde İran'ın tarafsız kalmasını sağlama amacından uzaklaşarak, ülke içindeki etnik azınlıklar vasıtasıyla burada kendi pozisyonunu güçlendirmeye çalışmıştır. İran'a girdiği ilk günlerden itibaren ülkedeki en büyük etnik azınlıklar olan Azerbaycan Türkleri ve Kürtler arasında ideolojik faaliyetlerde de bulunmayı ihmal etmemiştir"¹⁴. Dolayısıyla Ağrı İsyanı'na katılan ve İran'a sığınan Kürt aşiretleri, SSCB ve İngiltere'nin ilgisini çekmiştir. İran'ın güneyindekilerine İngilizler, kuzeydekilerine Ruslar odaklanmışlardır. Her iki devlet, onlara para ve silah dağıtarak kendi yanlarına çekmeye çalışmıştır¹⁵. Bazı mülki atamaları aşiret reisleri arasından tercih etmişlerdir. Aşiretlerle irtibatı kesmemişler ve siyasi bir aparat olarak kullanmayı başarmışlardır¹⁶. Özellikle Ruslar, isyanın son evresine iştirak eden Sakanlı Aşireti ile daha yakından ilgilenerek, onları kimi zaman İran'a kimi zaman da Türkiye'ye karşı kışkırtmıştır.

12 Mücahit Özden Hun, *Iğdır Sevdası...*, s. 195.

13 Mücahit Özden Hun, *Iğdır Sevdası...*, s. 195.

14 Marziye Memmedli, "İran Kürtleri (23.12.1946 Tarihli Sovyet Raporuna Göre)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, C.9, S.2, İstanbul, 2020, s. 1128.

15 Ayrıca Rusların, Şikak Aşireti Reisi Ömer'e dağıtılmak üzere 1.000 yük buğday verdikleri gibi aşiretin atlarına da veteriner hizmeti sundukları iddia edilmiştir. Ancak daha sonra yapılan tahkikatta veterinerlik hizmeti ile buğday meselesinin aslı çıkmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 132-135.

16 Ayrıntılı bilgi için bkz. *EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 33-37.

Genelde Rusların Kürt aşiretlerinden beklentileri şunlardı: “Rusya’ya ihanet edilmemesi, Kürt aşiretlerin Türklerle irtibatta bulunmaması, İran’a karşı birlikte hareket etmeleri, talan ve şekavet yapmamaları”. Mutabık kaldıkları hususlardan ayrılmamaları için aşiret temsilcilerine Kur’an-ı Kerim üzerine el bastırılarak yemin ettirilmiştir¹⁷. İran’da dağınık haldeki Kürt aşiretleri Rusların teşvikiyle Rumiye’de bir toplantı yapmışlar ve Şikak Aşireti Reisi Ömer’i reis seçmişlerdir. Ancak Ömer bunu kabul etmemiş ve Seyit Abdullah’ı önermiştir¹⁸.

1934’te Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir, İran’da mukim olmasına rağmen, bazen aşiret üyeleri bazen de para karşılığı kendisine hizmet eden İranlılar aracılığıyla Ağrı ve civarıyla sürekli irtibatta kalmıştır. Parayla tuttuğu adamlardan biri de İranlı Ali Ekber’dir. O, hiçbir kayda girmeden pasaportsuz bir şekilde sık sık Türkiye’yi ziyaret etmektedir. Şüphesiz bu ziyaretlerde bazı kamu görevlileri kendisine yardımcı olmuş, hatta misafir etmişlerdir. Ali Ekber’in beraberinde getirdiği ipekli halı ve kumaş işini oldukça kolaylaştırmıştır. Zira bazen ucuz fiyata elden çıkartmakta bazen de hediye etmektedir. Tüccar kılığıyla 27 Temmuz 1934 tarihinde Serbahan köyünden kiraladığı bir atla, Tüccar Tahir Abdi’den Şeyh Abdülkadir’in alacağını tahsil etmek için Beyazıt’a gitmiştir. Dolayısıyla sık sık temaslarda bulunması kamu görevlilerini kuşkulandırmış ve bir dahaki ziyaretinde gözaltı yapılması kararlaştırılmıştır¹⁹. Şeyh Abdülkadir’in Türk-İran sınırını çok sık kullanan elemanlarından bir diğeri de Abdurrezzak’tır²⁰. Lakin onun faaliyetleriyle ilgili bir malumat elde edilememiştir.

EGM Arşivi’nde Şeyh Abdülkadir ile ilgili belgelerde yaklaşık sekiz yıllık bir boşluk bulunmaktadır. Belgeler 1942’den itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu yıla ait ilk belge 19 Temmuz 1942 tarihindedir. Belgeden Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir’in, ekseriyeti Kızılbaşoğulları tayfasından olan 300 hanelik bir Kürt nüfusla İran’ın *Kaleyni* köyüne geldiği anlaşılmaktadır²¹. Fakat Sakanlı Aşireti burada da rahat durmamış ve yağmacılığa devam etmiştir. Nitekim 14 Ağustos 1942 tarihinde aşiret reisi, adamlarıyla Hoy ve Rızaiye’ye²² giderek İranlılardan külliyetli miktarda koyun gasp etmişlerdir. Şeyh, akrabaları Helikanlı Aşireti Reisi Halit oğlu Ömer’den de takviye almıştır²³.

17 EGM Arşivi, Ağrı İsmi 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 96.

18 Türk Hükümeti tarafından Güney İran’da Kürt aşiretlerinin faaliyetleri yakından takip edilmiş ve başkentte sürekli bilgi akışı sağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. EGM Arşivi, Ağrı İsmi 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 116-117.

19 EGM Arşivi, Ağrı İsmi 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 98-99.

20 EGM Arşivi, Ağrı İsmi 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 97.

21 EGM Arşivi, Ağrı İsmi 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 45-50.

22 Urumiye/Rumiye.

23 EGM Arşivi, Ağrı İsmi 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 42.

Dolayısıyla Celâli Aşireti'nin mensubu Sakanlı ve Helikanlılar İran'da yağmaya devam etmişlerdir²⁴.

Şeyh Abdülkadir ve adamlarının sürekli problem çıkartmaları üzerine Ruslar, 18 Ağustos 1942 tarihinden sonra Sakanlıları *Kaleyni* köyü civarındaki kuru gölden tahliye ederek Murat Dağları civarındaki *Aydize* ve *Albulak* köylerine yerleştirmeye karar vermişlerdir. Aynı karar Helikanlı Aşireti için de tatbik edilecektir²⁵. Zira akraba olan her iki aşiret, civar İran köylerini yağmalamakta, buğday toplamakta ve öşür talep etmektedir. Dolayısıyla bu yağma hareketi sırasında sık sık İran jandarmasıyla çatışmalar çıkmaktadır. Hatta jandarmayla çatıştıktan sonra Sakanlılar ve Helikanlılar, İran'ın Danalı köyünü muhasara etmişlerdir. Köy halkından buğday istemişler reddedilince köyün değirmenini zapt etmişlerdir. Olaya müdahale eden İran jandarması, Şeyh Abdülkadir'in adamlarından bazılarını tutuklamıştır. Bunlar arasında sivil kıyafetli Rus askerleri olduğu da görülmüştür. Tutuklananlardan bazıları jandarmanın elinden kaçarak Kürt şakilere sığınmışlardır. Hatta Şeyh Abdülkadir'in oğlu İsmail, kıyafetini değiştirerek canını zor kurtarmıştır²⁶.

Kürt şakilerden bikan İran Hükûmeti, *Mors* Dağı civarında geniş bir temizlik harekâtına başlamıştır. Kürt aşiret liderleriyle görüşen İranlı bir subay, onları itaate davet etmiş; aksi takdirde, öldürüleceklerini belirtmiştir. Teklifi kabul etmeyen Kürt aşiretler, silahlı tercih etmişlerdir. Yaşanan çatışmalardan sonra Sakanlılar, Rusların himayesinde bölgeyi terk etmişlerdir²⁷.

Yağma hareketleri ile son çatışmada İran jandarmasının ağır kayıp vermesi, İran Kürtleri ile Farsları²⁸ karşı karşıya getirmiş ve gerginlik iyice artmıştır²⁹. 1942 yılının sonbaharında Sakanlılar, İran'ın "*Halun, Morse Dağlarındaki Albulak, Aşağışadil, Yukarışadil, Dafo, Dise, Sagaklı, Gülsait ve Bahçekaya Köylerinde*" bulunuyorlardı. Yaklaşık 400 hane oldukları tahmin edilen aşiretin yanında 150 tüfek ile 5 ağır makinalı tüfek bulunmaktadır. Ancak İran Hükûmeti; Sakan, Kızılbâş, Halikanlı, Belikanlı,

24 Türk İstihbaratı, Şeyh Abdülkadir'i ve aşiret mensuplarını İran'da rahat bırakmamış ve sürekli izlemiştir. Nitekim Sakanlıların, 15 Ağustos 1942 tarihinde İran'da Sarıçimenadağı Yaylası'na geleceği istihbaratını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 41.

25 *EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 40.

26 Nüfus kütüğünü incelediğimizde, Şeyh Abdülkadir'in İsmail isminde bir oğlunun olmadığını görmekteyiz. Her nasılsa belgede aşiret üyelerinden biri olan İsmail, oğlu olarak kayda geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 20-28.

27 *EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 12-28.

28 Belgelerde her ne kadar Farslılar ifadesi geçse de bölgede ağırlıklı olarak Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır.

29 *EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya*, Belge No: 14-25.

Mısırkanlı aşiretlerinin Ağrı Dağı'nın doğusuna gitmesine müsaade etmemektedir. Aşiretler de İran köylerini soyduktan sonra kışı Ağrı Dağı'nın doğu eteğindeki *Akgöl* ve *Dambat* mıntıkları ile Aras kenarında geçirmekte ısrar etmişlerdir. Dolayısıyla silahlı çatışma kaçınılmaz olmuştur³⁰.

Dâhiliye Vekâleti ve sınır valilikleri İran'daki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Nitekim aşiretlerin 1942 yılının Ağustos ayından itibaren faaliyetleri hissedilir derece artmıştır. Doğu Beyazıt'ın *Tahilki* mıntikasında son zamanlarda yağma olaylarında yoğunluk görülmüştür. Mülki yetkililer ve kolluk birimlerinin sorumluları olağanüstü yoğunluğu Sakanlı Aşireti'ne dayandırmışlardır. Zira onlar, *Danalı* mıntikasına geçerken İran'ın *Kaçut* köyü istikametini kullandıklarından asayiş olayları artmıştır³¹. Ankara'nın sürekli bilgi talep etmesi üzerine Şeyh Abdülkadir ve Ömer, hakkında şahsi dosya açılmasına karar verilmiştir³².

Şeyh Abdülkadir'in büyük oğlu Resul'ün İran'a firar etmesi, 1942 yılının son büyük olayıdır. Resul, Ağrı İsyanı sonrası Eleşkirt'in *Toprakkale* köyünde oturmakta iken ailesini köyde bırakarak, *Hanereşk* köyünden buğday almak bahanesiyle Eylül 1942'de gizlice İran'ın *Danalı* mıntikasında bulunan babasının yanına kaçmıştır. En son Diyadin'in *Hacı Halit* köyünde görülmüştür. Muhtemelen Tendürek yolunu kullanarak İran'a gittiği ön görülmektedir³³. Resmî makamlar, firar olayından ancak 15 gün sonra haberdar olmuşlardır. Firar olayı ilk defa Ağrı Hudut Komutanlığı'nca 2 Ekim 1942 tarihinde resmî yazıya dökmüştür. Resul, İran'a geçer geçmez görüşmelerine hız vermiştir. İlk teması, amcazâdesi Şeyh Hasan ve iki Rus subayla buluşmak olmuştur. Akabinde onlarla *Harman* köyüne, oradan da *Kuluşsak* köyüne gitmişlerdir. Burada *Danalı* köyünde öldürülen beş İranlı'nın katili üç Kürt'ü yakalamışlar, sorguya çekmişler ve ellerindeki silahlara el koyarak *Danalı*'ya dönmüşlerdir. Ağrı Valisi *Niyazi Mergen*, 28 Aralık 1942 tarihinde Resul'ün Türkiye'ye dönerse gözaltına alınması için tüm tedbirlerin alındığını Dâhiliye Vekâleti'ne iletmiştir³⁴. Lakin hiçbir zaman böyle bir gözaltı veya tutuklama eylemi mümkün olmamıştır.

1943 yılındaki belgelerde Şeyh Abdülkadir'in yanı sıra büyük oğlu Resul'ün ailesinin Iğdır'a yerleştirme çabalarıyla ilgili bilgiler ağırlık kazanmaktadır. Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir hakkındaki ilk belge, 21 Ocak 1943 tarihlidir. Bu belgede, Ağrı

30 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 24.

31 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 4.

32 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 27-31-32.

33 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 10.

34 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 3.

Valisi *Niyazi Mergen*, Şeyh Abdülkadir'in sık sık *Rega*'ya giderek Rus komutanlarla temas ettiğini; Rusların son görüşmede hafif makinalı tüfek ve cephane verdiklerini; firari Resul'ün şimdilik babasının yanında olmadığını üst makamlara nakletmiştir³⁵. Öte yandan Kars Valisi *Hüdaî Karataban*, Iğdır Kaymakamlığı'ndan aldığı bir bilgiyi Dâhiliye Vekâleti'ne iletmiştir. Resmî yazıda şu bilgiler yer almaktadır: “Şeyh Abdülkadir, akrabası Helikanlı Halit oğlu Ömer'in, Türk Hükûmeti'nin casusu olduğunu Ruslara ihbar etmiştir. Bunun üzerine Ruslar, Ömer'i ve Şeyh Abdülkadir'i Revan'a çağırarak olayın iç yüzünü araştırmışlardır. Ömer, Ruslara verdiği ifadesinde, Türk Hükûmetini sevmediğini, Rusların silah verdiği Abdülkadir'in iki hükûmetin arasını bozmaya çalıştığını söylemiştir. Ruslar tutarsız ve ikircikli tavrından dolayı Şeyh Abdülkadir'e verdikleri silahları geri almaya karar vermişlerdir”³⁶.

Ağrı Valisi *Niyazi Mergen*, 23 Şubat 1943 tarihinde İran ahvâli ve Şeyh Abdülkadir hakkında bir raporu daha Dâhiliye Vekâleti'ne göndermiştir. Raporda “Rusların Sakanlı Aşireti Reisi'ne karşı tutumlarının değiştiği hatta daha önce verilen birtakım silahların geri alındığı, Şeyh Abdülkadir'in mukim olduğu köyün ve evin muhasara altında tutulduğu” belirtilmiştir. Hatta “evin muhasara altında olduğundan haberi olmayan iki Helikanlı Kürt'ten birinin muhafızlar tarafından açılan ateş sonucu öldüğü belirtilmiştir”³⁷.

Ağrı'daki mülki görevliler dışında bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Kars Valiliği de Mart 1943'te Şeyh Abdülkadir'in evinde yapılan bir toplantının bilgilerini Dâhiliye Vekâleti'ne göndermiştir. Sakanlı Reisi'nin evindeki toplantıdan derlenen bilgiler şöyledir: Rusların İran'daki Kürt ve Ermeni unsurları Türkler ve İranlılar aleyhinde kışkırttıkları, himaye ettikleri görülmektedir. Ancak programlı bir isyan hareketinden ziyade çapulculuk amacıyla ve mevzi kazanmak amacıyla destek verilmektedir. Mevcudu 18'i geçmeyen iki yağma çetesinin, Türk sınırını geçerek at, eşek ve deve gibi yük ve binek hayvanlarını çaldığı, ancak gerekli tedbirlerin alınmasından sonra Kürtlerin güneydeki dağlık yaylalara çekildiği; Kasım 1942'de 300 kadar Kürt yağmacının *Makû*'ye saldırdığı ve İran Jandarma Yüzbaşısı Kemal'in idare ettiği müfrezeden 20-30 arası askerin öldürüldüğü ve bunlar arasında iki Rus askerin de bulunduğu ifade edilmiştir. Yazının devamında, Kürt, Ermeni ve bazı İranlıların Tahran'da karışıklıklar çıkarttığı da belirtilmiştir³⁸.

35 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 2.

36 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 141.

37 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 139.

38 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 118-119.

Nisan ayının ilk haftasında soğukların da etkisiyle İran’da müthiş bir kıtlık olmuş ve yiyecek buhranı başlamıştır. Türkiye sınırından üzüm, tütün, yağ ve şeker gibi kaçak emtianın geçişinde artış gözlemlenmiştir Ruslar, her türlü yiyecek ve içeceği toplamaya başlamışlardır. Çaresiz kalan Rus askerler, yiyecek karşılığında askerî malzemelerini satmaya; at ve eşekleri keserek etlerini yemeye başlamışlardır. Dolayısıyla fevkalade bir hayat pahalılığı baş göstermiştir. Şüphesiz Şeyh Abdülkadir ile diğer şaki Kürtlerin bundan etkilenmemesi mümkün değildir. Onlar çözümü yağmaya başlamakla bulmuşlardır³⁹.

5 Nisan 1943 tarihinde, Şeyh Abdülkadir ve oğulları hakkında daha tafsilatlı bir bilgiye ulaşmak mümkündür. Şeyhin oğullarından Hasan ve Resul’ün *Rone* köyünde, yeğeni Şeyh Hasan’ın *Danah* köyünde bulunduğu; Şeyh Abdülkadir’in üç aydan beridir *Damyat*’tan bir yere ayrılmadığı, Rus ve Ermenilerle temasını kâtibi Hamza’nın, Kürtlerle de teması oğulları aracılığıyla yürüttüğü belirtilmiştir. Geçitler İranlılar tarafından kapatılmazsa, karların erimesiyle İran’daki Kürtlerin Iğdır ve Doğu Beyazıt’a gelerek yağma ve soygunculuğa başlayacakları özellikle ifade edilmiştir⁴⁰.

Tedbiri elden bırakmayan Türk İstihbaratı, İran’daki Kürt aşiretlerini izlemeye devam etmiştir. Nitekim baharın gelmesi, havaların ısınmasıyla karlar eriyince İran’daki Kürt aşiretleri kıpırdanma başlamıştır. Şeyh Abdülkadir’in büyük oğlu Resul, yanındaki 12 adamıyla 7 Mayıs 1943 tarihinde İran’ın *Cemalkent* köyüne gelerek karların eriyip erimediğini kontrol etmiştir. Zira havaların ısınmasıyla Erciş veya Patnos üzerinden Türkiye’ye girmeyi planlamaktadır. Yine yerel bilgi kaynakları, Şeyh Abdülkadir’in evinde casusluk işleriyle ilgilendiği tahmin edilen İhsan Nuri adında bir Türk’ün bulunduğu da bildirmişlerdir. Öte yandan Rusların da Türk sınırından içeriye casus gönderebilmek için özellikle fotoğrafsız nüfus cüzdanı temin ettikleri de istihbar kılınmıştır⁴¹.

Temmuz 1943’te, Resul’ün geride kalan aile efradının durumunu ne olacağı kolluk birimlerince tartışılmıştı. Zira yabancı istihbarat servislerinin, aileyle temasa geçip Türkiye aleyhine kullanma ihtimali oldukça yüksekti. Zaten aile ikiye parçalanmıştı. Bir kısmı Türkiye’de bir kısmı İran’da hayatlarına devam ediyorlardı. Uzun süre yazışmalardan sonra Dâhiliye Vekâleti’nin de onayı alınmış ve ailenin Eleşkirt’in *Toprakkale* köyünden Iğdır’a sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır⁴². Nakil işlemi sırasında bir problem

39 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 133.

40 Ağrı Valisi Niyazi Mergen imzasıyla Dâhiliye Vekâleti’ne gönderilen şifreli telgraf. Ayrıntılı bilgi için bkz. EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 134.

41 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 126.

42 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 110-111.

yaşanmaması için aşırı hassasiyet gösterilmiş ve 100 lira da tahsisat ayrılmıştır⁴³. Taşınma, kolluk birimlerinin gözetiminde, aile hususiyetlerine dikkat edecek muhafızların eşliğinde olacaktı. Ayriyeten aileden bir erkek de refakat edecekti. Kafile, Eleşkirt'ten Doğu Beyazıt tarikiyle Iğdır'a sevk edilecek ve Iğdır Emniyet Müfettişliği'ne teslim edilecekti⁴⁴.

Sevkiyattan kısa bir süre sonra 26 Ağustos 1943 tarihinde, askerî makamlar zorakî nakle itiraz etmişlerdi. Çünkü Ağrı İsyanı'nın ilk evresinde yer almayan Şeyh Abdülkadir, Alsancak ve Bergama'da zorunlu ikamete tutulmuştu. Bergama'dayken firar eden Sakanlıların reisi, Ağrı İsyanı'nın son evresine katılmış başarısız olduktan sonra İran'a kaçmıştı. Çünkü bir ağanın sürgün edilmesi, gücü ve otoritesinin bitmesi anlamına geliyordu. Ayrıca onursuzluk olarak da telakki ediliyordu. Benzer durum tekerrür edebilirdi. Bu endişeden dolayı aile efradının Iğdır'a yerleştirilmesinden vazgeçilmiş ve 10 Eylül 1943 tarihinde ivedilikle Karaköse'ye yerleştirilmişti⁴⁵.

Şeyh Abdülkadir, ölümünden iki yıl öncesine kadar Doğu Anadolu bölgesindeki asi-lerle temasını devam ettirmiştir. Zira 1945 ve 1946 yıllarına ait bilgi bulunmamaktadır. Sakanlı Reisi, Muş'tan da destek almıştır. Şeyh Kamil oğlu Şeyh Abdürrahim ile Şubat 1944'te Ağrı Dağı'nda bir görüşme gerçekleştirdiği ihbarı yapılmıştır. Muş Valiliği, ilk önce ihbara ihtiyatla yaklaşmıştır. Lakin Şeyh Abdülkadir'in belirtilen tarihlerde Ağrı Dağı'na gelip gelmediğini Ağrı Valiliği'ne sormuştur⁴⁶. Belgelerden Valiliğin ne cevap verdiği, görüşmenin meydana gelip gelmediği kıymetlendirilememiştir. 1944 yılına ait bir diğer ve son belge Şeyh Abdülkadir'in oğlu Resul ile ilgilidir. Kars Valisi *Ahmet İhsan Aksoy* 18 Ağustos 1944 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği bir telgrafta: "İran'da bulunan Şeyh Abdülkadir'in oğlu Resul'ün pek yakında İran'dan gelerek Karaköse'de bulunan eşini ve çocuklarını kaçıracağını; bu hususta da Iğdır'da Karaağaç mahallesinde mukim Hüseyin Karadağ'ın yardımcı olacağını bildirdikten sonra gereken tedbirlerin de alındığını" bildirmiştir. Ayrıca Vali *Aksoy*, civar mülki ve kolluk birimlerinin de bilgilendirildiğini yazısına ilave etmiştir⁴⁷. Şeyh Abdülkadir hakkındaki bilgiler 1944 yılının ortalarından itibaren kesilmektedir. Zaten Sakanlı Reisi, 1946 yılının ilk aylarında kısa bir süre eyalet valiliği yaptıktan sonra son nefesini vermiştir. Onun ölü- müyle olayların durulduğunu söylemek mümkündür.

43 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 121.

44 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 6-123-124-125.

45 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 114-115.

46 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 142.

47 EGM Arşivi, Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No: 144.

Netice itibariyle Ağrı İsyanı'na katılma potansiyelinden dolayı Türk Hükûmeti'nce İzmir'e zorunlu sürgüne tabi tutulan Şeyh Abdülkadir, isyanın ilk aşamasında tarafsız kalmıştır. Lakin isyanın tekrar alevlenmesi sonucu bir kez daha Bergama'ya sürgün edilince oradan kaçmış ve aşiret mensuplarıyla isyana iştirak etmiştir. Ancak, aşiretin lider kadrosu, isyana katılmadıkları ve fakat, İran'a geçerken Türk askeriyeye çatıştıkları için asi ilan edildikleri iddiasındadır. Hâlbuki arşiv vesikalarındaki bilgiler bu iddianın muhalifidir. Zira şeyhin ölünceye değin İran'da kalması, İngiltere-Rusya ve İran arasında politik bir enstrüman olarak kullanılması en büyük delildir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın iki müttefiki İngiltere ve Rusya arasında savrulmuştur. Onlardan para, silah ve cephane desteği almıştır. Bu iki büyük devletle çıkar çatışması yaşandıklarında bazen mekânları değiştirilmiş bazen de İran'ın tasarrufuna terk edilmiştir. Dolayısıyla aşiretin lider kadrosu ve mensupları sık sık İran jandarmasıyla çatışmaya girmişlerdir. Şüphesiz bu çatışmalarda köy baskınları, yağma ve hırsızlık da etkili olmuştur. Esasında; Türkiye, İran, SSCB ve İngiltere kısıcında kalan Sakanlılar, bir türlü güven telkin edememişlerdir. Zira Türk Hükûmeti, ailenin Türkiye'deki bakiyeleri ile İran'a sığınanlarını sürekli takip etmiştir. Aşiretin Türk sınırındaki kısmını daha kollayıcı bir tavır geliştirmiştir. Onların sertleşip iyice muhalif olmaması için sürgün gibi bazı uygulamalardan vazgeçmiştir. Şeyh Abdülkadir hayatını kaybettikten sonra Türk Hükûmeti, Sakanlılara daha mülayim davranmıştır. Onların gündelik yaşamları üzerindeki gergin siyasi atmosfer kalkmıştır.

3. 1943 Yılında Ağrı'da Asayiş

Ağrı'nın 1943 yılına ait asayiş olaylarını II. Dünya Savaşı ile birlikte değerlendirmek gerekir. Her ne kadar Türkiye, II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmamışsa da savaşın ekonomik etkilerini derinden hissetmiştir. Zira bir milyona yakın yetişkin erkeğin silahlı haline alınması, seferberliğin sürdürülmesi, çift hayvanlarına askerî amaçlarla el konulması tarımsal üretimde ciddi bir gerileme meydana getirmiştir. Zirai ürünler piyasadan kalkmış, karaborsa baş göstermiş, enflasyon yükselmiş ve muhtekirlerin sayısı iyice artmıştır. Ayrıca bütçenin önemli bir bölümü de savunmaya ayrılmıştır. Dolayısıyla böyle bir ortamda asayiş olaylarının artmaması mümkün değildir. Bilhassa sınır şehirlerinde temel ve zaruri ihtiyaçların bazıları kaçakçılık yoluyla temin edilmiştir. Parasız olmayanlar, yasal olmayan yollara saparak ayakta kalmaya çalışmışlardır. Neticede savaş yıllarında özeldede Ağrı'da genelde Türkiye'de büyük siyasi, askerî, toplumsal ve ekonomik

bunalımlarından birisi yaşanmıştır. Bu atmosferde 1943 yılına ait Ağrı asayiş raporu⁴⁸ şu bilgileri kapsamaktadır:

3.1. Asayiş Vaziyeti

Vilayet dâhilinde emniyet ve asayiş düzenini bozacak, devlet ve hükümet rejim, otoritesine aykırı bir hal ve hareket görülmemiş, irtica gizli propaganda ve muzır teşekküllerin mevcudiyet ve faaliyetleri hissedilmemiştir. İşlenen adi suçlar daha ziyade yaralanma ve hayvan hırsızlığından ibarettir. Bu suçlarının önüne geçilmesi için icap eden tedbirler alınmıştır. 1943 yılından adi suçlardan işlenen vaka sayısı 450'dir. Geçen yıla nazaran bir miktar artış olmuşsa da bu artış daha ziyade geçim buhranından kaynaklanmaktadır.

Aynı yıl içinde İran hududundan 10 asker, Türkiye'ye iltica etmiş ve bunlar askerî makamlarca kamlara sevk olunmuştur. İran hududundaki tedbirlerin yeterli olmamasından dolayı Ağrı İsyanı sonrası İran'a kaçtıkları ve hududa yakın bazı köylerde buldukları anlaşılmaktadır. Bu şakilerle İran Kürtleri hududa yakın köylerden hayvan çalıp kaçırmak teşebbüsünde bulunmaktadırlar. Gaye doğrudan doğruya çapulculuktur. 1943 yılında Ağrı İsyanı'ndan sonra İran'a kaçan şakilerle beraber İran eşkıyalarının, hududumuz üzerinde 5 köy basma ve 12 de hayvan hırsızlığı olmak üzere 17 vakaları tespit olunmuştur.

1 Ocak 1943 günü saat 23.30'da Ağrı Dağı eteklerindeki Türk hudut köyü olan *Tahilke* köyü makineli tüfekle mücehhez olan 100 kadar silahlı ve silahsız kuvvetler tarafından basılmış, bir saat kadar köy içinde müsademe yaptıktan sonra köy halkına ait 6.000 koyunla beraber bu çapulcu sürüsü İran'a savuşmuşlardır. Çapulcular, Ağrı Dağı kuzeyini takip ederek Iğdır hududundan İran'a geçtiklerinden ve Türk takip müfrezeleri hadiseyi geç haber almış olduklarından kaçırılan hayvanların bırakırılması mümkün olamamıştır,

3.1.1. 21-22 Nisan 1943 gecesi Doğu Beyazıt kazasının güneyinde bulunan *Menekşe* köyü ile *Yukarı Sürbahan* köyü arasındaki değirmene İran çapulcularından beş silahlı şahıs gelerek değirmende gördükleri üç çuval unu ve 3 baş öküzü alıp hududu

48 Merkez ilçe ile diğer ilçeleri kapsayan rapor, 6 sayfadan ve iki kısımdan mürekkeptir. Birinci kısımda: Asayiş vaziyeti, ikinci kısımda: Halkın ahvâl-i ruhiye ve siyasi temayülleri yer almaktadır. Raporun devamının olup olmadığı müphemdir lakin gidişatta devamının olduğu intibai uyanmaktadır. 1943 öncesi ve sonrasına ait herhangi bir asayiş raporu olmadığı için mukayese etme fırsatı da olmamıştır. Rapor künyesi, sürekli olarak sayfa altı notta tekrar edilmeyecek, bir defa göstermekle yetinilecektir. Raporla ilgili değerlendirme sonuç kısmında yer alacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *EGM Arşivi, 1943 Tarihli Ağrı Asayiş Raporu*, Belge No: 7-12.

savuşmuşlardır. Vakadan 9 saat sonra haber olunmuş ve yapılan tahkikatta; bunların vaktiyle İran'a kaçmış olan *Sürbahan* köylü Müşiroğlu Sabri ve Ömer ile *Dost Ali* köylü Cabbar ve diğerlerinin de İran'dan beraberinde getirdikleri hüviyetleri meçhul 2 şahıs oldukları tespit edilmiş, takibat neticesinde görülen 3 öküz Ağrı eteğindeki inek vadisinde bulunmuştur,

3.1.2. 6 Mayıs 1943 günü saat 12.00'de Doğu Beyazıt'ın hudut üzerinde bulunan *Nazik* köy halkına ait bir sığır sürüsü hududa yakın bir yerde otlamakta iken, hududun hemen gerisinde olan 15 silahlı İran çapulcusu grubu, bu sürüyü sürmeye teşebbüs etmiş ise de hudut karakolu tarafından görülerek yapılan müsademede sürü bırakılmış ve yalnız daha evvel hududu geçmiş olan 32 inek ve öküz geri alınamamıştır,

3.1.3. 22 Mayıs 1943 günü saat 22.00'de, Doğu Beyazıt'ın *Hazine Gediği* hududu karakolunun 89-90 numaralı hudut taşları arasından iki şahsın geçtiği karakol nöbetçisi tarafından görülerek dur emrine itaat etmemeleri üzerine ateş edilmiş ve bunlardan biri öldürülerek diğeri İran topraklarına doğru kaçmaya muvaffak olmuştur. Öldürülen şahsın kimliği tespit edilememiştir,

3.1.4. 25-26 Mayıs 1943 gecesi 18 kadar silahlı İran eşkıyası Doğu Beyazıt'ın *Gürbulak* hudut köyünün 6 kilometre batısındaki *Karga Konmaz* köyünü basarak *Muhtar Hasan Tan Yeli*'ye ait 100 koyunu götürmüşlerdir. Vakadan hemen haberdar olan jandarma birliği, eşkıyayı önleyerek koyunları hudut üzerinde bırakmış ve fakat eşkıyalar İran'a kaçmaya muvaffak olmuşlardır,

3.1.5. 7 Haziran 1943 günü saat 18.00'de, Doğu Beyazıt'ın *Kızıl Kaya* hudut karakolu civarında 6 silahlı İran köylüsünün İran'ın *Cemalkent* köyüne ait hayvan sürüsünün hududdan 200 metre içeri sokulmaları üzerine, bu sürünün geri çevrilmesi için hudut karakolundan gönderilen Türk askerlerine ateş edilmesi üzerine başlayan müsademe sonunda İranlı silahlılarla *Cemalkent* köyüne çekilerek 40 kuzu ve 9 oğlağı Türk topraklarında bırakmışlardır. Hayvanlar hükûmete teslim edilmiştir,

3.1.6. Ağrı İsyanı sırasında İran'a kaçmış olup, casusluk yapmak amacıyla Türk topraklarına girdiği *Gürbulak* hudut bölüğü tarafından görülen ve 8 Haziran 1943 tarihinde yakalanan *Nazik* köylü Ömer oğlu Tayyar adındaki şahıs, Doğu Beyazıt kazasına sevk edilirken yolda kaçmış ve dur emrine itaat etmediğinden üzerine açılan ateşle ölmüştür,

3.1.7. 23 Haziran 1943 gününde 15 silahlı ve 15 silahsız ki toplam 30 İran eşkıyası, *Tendürek Dağı* eteğindeki Türk hudut köyü olan *Aşağı Zorava* köyü civarında otlamakta

olan 250 koyundan ibaret olan bir sürüyü gasp edip İran'a geçmişlerdir. Vakanın geç haber verilmesinden dolayı yapılan takipten müspet bir netice alınamamıştır,

3.1.8. 26 Haziran 1943 öğleden sonra Doğu Beyazıt'ın *Yukarı Zorava* köyüne gelen 10 silahlı İran eşkıyasının, köy sürüsünü otlatan çobanı bağlayıp sürüyü sürdükleri haber alınmış ve çıkarılan jandarma müfrezeleri tarafından yapılan müsademede hayvanlar bırakılmıştır. Yapılan müsademede, şakilerden biri sağ olarak yakalanmıştır. Daha sonra Türk müfrezelerini eşkıyanın pususuna düşürdüğü bir sırada önden vurularak öldürülmüştür. Diğer eşkıyalar İran'a kaçmaya muvaffak olmuşlardır,

3.1.9. 2 Temmuz 1943 günü saat 21.30'da tahminen 40 kadar silahlı İran eşkıyası, huduttan 7 kilometre geride bulunan *Karga Konmaz* namındaki hudut köyünü basarak köy halkına ait 600 koyun ve keçi ile 37 sığırı, vakanın geç haber verilmesinden dolayı İran'a kaçırmaya muvaffak olmuşlardır,

3.1.10. 4 Temmuz 1943 gecesi saat 24.00'te, 50 kadar silahlı ve silahsız İran eşkıyası, *Kanlı* köyünü basarak köyden aldıkları 600 koyunu çok yakın olan hududu geçirmek suretiyle İran'a götürmüşlerdir. *Kanlı Baba* hudut karakolu ateş baskısı altına alındığı gibi, geriden de müfrezelerin yetişememesinden eşkıya hayvanatın önlenmesine zaman bırakılmadığı için hayvanat geri alınamamıştır,

3.1.11. 11-12 Temmuz 1943 gecesi, 370 kişiden ibaret dört grup halinde Türk topraklarına girerek *Kanlı Baba* ve *Maşar* hudut karakollarına ateş baskısı altına alan İran eşkıyası, *Yukarı Sürbahan* Yaylası'ndan sürdükleri hayvanatı götürürken; jandarma süvari müfrezesiyle müsademe ettiklerini haber alan diğer jandarma müfrezeleri ve *Başkent* hudut karakolları, eşkıya ile hudut üzerinde tekrar yaptıkları müsademede, eşkıyanın götürmekte olduğu hayvanatın bir kısmını bıraktırmış ve eşkıyadan 9 ölü Türk topraklarında kalması sağlanmıştır.. Ayrıca 34 yaralı olduğu da sonradan haber alınmıştır. Eşkıya bu vakada 691 koyun, 113 sığır, 11 at ve kısrağ götürmüştür,

3.1.12. 19 Temmuz 1943 günü saat 22.00'de 9 silahlı İran eşkıyası *Maşar* hudut köyümüz civarında otlayan hayvan sürülerini gasp etmiş ise de hudut karakolunun haberdar olarak yaptığı müsademe neticesinde hayvan bırakılmış ve çapulcular İran'a kaçmışlardır,

3.1.13. 29 Temmuz 1943 günü Ağrı Dağı'nın eteğinde bulunan *Örtülü* köyü civarında ot getirmeye giden Doğu Beyazıtlı iki şahsın yanında bulunan 5 merkebi 7 silahlı İran eşkıyası gasp etmiş ve bu şahısları da hududa kadar beraber götürmüş olduklarından takip yapmaya zaman kalmadan İran'a geçmişlerdir,

3.1.14. 30 Kasım 1943 günü İran'dan gelen 100 kadar 6 silahlı ve silahsız eşkıya, hudut civarındaki *Zorava* ve *Kızıl Kaya* köylerinin otlak yerinden *Kızıl Kaya* köyüne ait 874 koyun, 57 keçi, 1 ineği; *Zorava* köyüne ait 1.851 koyun, 369 keçi, 442 sığır, 81 at ile kısrağ ve 150 merkebi İran'a sürmüş ve Türk müfrezeleri yetişmeden evvel İran topraklarına girmişlerdir. İşin başında eşkıya, *Kızıl Kaya* hudut karakolunu ateş altına almış ve arkadan gelen Türk müfrezeleriyle eşkıyanın ancak artçıları müsademe etmesine rağmen hayvanatın geçirilmemesi önlenememiştir. Daha sonra eşkıyanın Rus karakollarına hediye olarak bıraktıkları hayvanattan 103 koyun, Ruslar tarafından iade edilmiş ve sahiplerine verilmiştir,

3.1.15. 19 Aralık 1943 günü Doğu Beyazıt mıntikasının *Tendürek Dağı* civarındaki *Masekent* köyüne bağlı *Musa* köyü civarında jandarma ile müsademe eden ve İran'dan döndükleri anlaşılın Doğu Beyazıt ve Diyadin köyleri halkından 7 kişilik bir kaçakçı kılavuz, Teperizli Mehmet oğlu *Ahmet Yardımcı*'yı öldürmüş; bunların hepsi yakalanarak adliyeye teslim edilmişlerdir,

3.1.16. 1 Aralık 1943 günü Doğu Beyazıt kazasının *Hazine* gediği mevkiinden topraklarımıza geçen ve başlarında 2 çocuk çoban bulunan 20 koyun, 10 keçi, 51 kuzu ve 14 oğlaktan ibaret İranlılara ait bir sürü, Türk hudut karakolu tarafından yakalanarak hayvanat mahalli hükûmete teslim edilmiş, çocuklar ise sınır dışına çıkarılmıştır.

Vakaların ortaya çıkmasının temel sebebi Türk-İran sınırında yeterince güvenlik önlemlerinin olmamasıdır. Sınırı korumakla görevli Ağrı Hudut Tümeni hem sayıca hem de teknik olarak yetersiz kalmıştır. Problemi çözmek için adım atan askerî yetkililer, hudut komutanlığı emrindeki jandarma takip müfrezelerini geçiş için önemli bazı köylere dağıtmışlardır. Ayrıca Doğu Beyazıt Jandarma Bölüğü, sık sık devriyeye çıkarak şüphelendikleri köylerde ve noktalarda aramalara başlamışlardır. Yol kontrolleri artırıldığı gibi İğdir kazası ile Çaldıran nahiyesinde jandarma birlikleri eş güdüm sağlayarak ortak tatbikatlar yapmışlardır. Dolayısıyla tüm bu çabalar müspet neticeler vermiştir.

Rapordan da anlaşılacağı üzere, asayiş olaylarının merkezinde Doğu Beyazıt ve ona bağlı sınır köyleri vardır. Zira İran sınırına en yakın bu yerleşim birimleri, ekonomik sürekliliklerini sağlamak amacıyla kaçakçılığa yönelmişlerdir. Etkileşim halindeki ekonomik süreç, çoğu zaman illegal bir yapıya bürünmüştür. Kaçakçılık dışında, sık sık sınır ihlalleri yapılarak aşiret mensuplarının hırsızlık yaptıkları da aşikârdır. Hareket kabiliyetinden dolayı hırsızlık olaylarında daha çok küçükbaş hayvanlar ön plana çıkmaktadır. Hırsızlık sırasında hayvan sahiplerine ve jandarmaya denk gelen eşkıyalar, silahlı çatışmaya girmekten kaçınmamışlardır. Yakalanmak ve gözaltına alınmak yerine ölmeyi ve

öldürmeyi tercih etmişlerdir. Zaten rapor incelediğinde görülür ki; neredeyse hiç yakalama olmamış, hırsızlar çok sıkıştıklarında kaçırdıklarını bırakarak sınırdan savuşmayı başarmışlardır. Bir casusluk şüphesinden başka istihbarat ve ideolojik bir olay yaşanmamıştır. Daha çok basit, mala karşı işlenmiş kriminal olaylar karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Halkın Ahvâl-i Ruhiye ve Siyasi Temayülleri

“Halkın Ahvâl-i Ruhiye ve Siyasi Temayülleri” başlığını taşıyan raporun ikinci bölümü gayet kısadır. Ağrı İsyanı’ndan mülhem olsa gerek daha çok Cumhuriyet rejimine ve yönetime sadakat vurgusu yapılmıştır. Hatta bu bağlılık bazen abartılmıştır. Bölgenin devlet imkânları açısından çok geri kalmasına rağmen halkın, faydalı eserlerden dolayı gayet memnun olduğu ve her türlü ihtiyacının karşılandığı raporlanmıştır. Yine irticadan kalın çizgilerle bahsedilmiştir. Öteden beri bölge halkının cahil hoca ve şeyhlerin yanlış bilgilendirmesiyle körü körüne itaate mecbur tutuldukları ve ağaların esaretinde oldukları ifade edilmiştir. Tüm bu problemlerin Cumhuriyet inkılaplarıyla aşıldığı, halkın gaflet uykusundan uyandığı ve yeni rejimden azami derecede istifade edildiği de rapora ilave edilmiştir. Rejime ve hükûmete sadık bölge halkının, yeni kanunları uygulanmasında da hiçbir zorluk çıkartmadıkları da özellikle belirtilmiştir. Siyaseten her şey yolunda mesajı verilmiştir.

Sonuç

Araştırmamızda kullandığımız rapor, yazışma tekniği açısından bazı arızaları taşımaktadır. Çünkü hangi kolluk birimince hazırlandığı, hangi makama yazıldığı ve kim tarafından imzalandığı belli değildir. Daha çok Ağrı Emniyet Müdürlüğü’nden, Emniyet Umum Müdürlüğü’ne yazılmış gibi gözükmektedir. Her şeye rağmen rapor, 1943 yılı Doğu Beyazıt’ına dair asayiş olaylarını kapsamı bakımından gayet kıymetlidir. Bu yılda Doğu Beyazıt’ta isyan, irticai faaliyet gibi kamu düzenini bozacak büyük bir olay yaşanmamıştır. Daha çok büyük ve küçükbaş hayvan kaçakçılığının yaşandığı asayiş olayları ön plandadır. Raporda da ifade edildiği üzere 5 köy basılmış ve 12 tanede adli olay meydana gelmiştir. Ayrıca 450 civarında yaralama ve hırsızlık olayından bahsedilmekte ancak detay verilmemektedir. Yekûn bakımından bir önceki yıla göre artış söz konusudur. Lakin kaçakçılıkta tek taraflı bir ihlal mevcuttur. Zira İran tarafından gelen eşkiya taifesi, Türk sınırını geçerek hayvan hırsızlığı yapmışlardır. Hatta bazen büyük bir sürüyü kaçırarak kadar işi abartmışlardır. Öte yandan Türkiye sınırından İran’a yönelik benzer adli olaylar rapora yansımamıştır. Dolayısıyla hırsızlık olayının tek taraflı olduğu asla düşünülemez. Mukayese ve doğru bilgi edinmek için aynı yılın İran kaynaklarının da incelenmesi gerekmektedir.

Sınır boyunda olmalarından dolayı, eşkıyalıktan en fazla Doğu Beyazıt ile Ağrı Dağı eteğindeki köyler etkilenmiştir. Sınırdaki jandarma bölüklerinin, bu kadar geniş ve engebeli bir coğrafyayı kontrol etmeleri mümkün değildir. Eşkıyalarla etkin mücadele edebilmek amacıyla bazı bölükler güvenilir köylere serpiştirilmiştir. Iğdır ve Çaldıran'da görevli jandarmalarla iş birliğine gidilmiştir. Alınan tedbirlerin ne kadar etkili olduğunu anlamak için bir sonraki yılın asayiş raporunun görmek gerekir. Ancak böyle bir imkân şu ana kadar mümkün olmamıştır. Her şeye rağmen rapor, Doğu Beyazıt ve İran toponomisi ile aşiret adları hakkında değerli bilgiler vermektedir. Yine soyadı kanununun yürürlükte olduğu bir zamanda, bazı isimlerin hala raporda babalarının ismiyle yan yana kullanıldığını görmekteyiz. İran'dan mülhem sınır tecavüzlerinde ve eşkıyalık olaylarında isimler tespit edilemediğinden sadece sayıları vermekle yetinilmiştir.

Raporun ikinci kısmını oluşturan “Halkın Ahvâl-i Ruhiye ve Siyasi Temayülleri” başlıklı bölüm, dört maddeden oluşmaktadır. Bunlara göz attığımızda daha çok genel geçer ifadeler yer almıştır. Rapor, II. Dünya Savaşı yıllarında Ağrı halkının devletten minnettar olduğu, rejime sadık bulunduğu ifadeleriyle şirin göstermek çabasını yansıtmaktadır. Hâlbuki resmî bir rapordan halkın gerçek memnuniyetini ölçmek oldukça güçtür. Özellikle savaş yıllarının su yüzüne çıkarttığı ekonomik sıkıntının yaşandığı bir dönemde “halkın tüm ihtiyaçları devlet tarafından karşılanıyor” ifadesine kuşkuyla yaklaşmak gerekir. Eğitim imkânlarının artmasıyla halkın, şeyhlerin ve cahil hocaların tasallutundan kurtulduğu ve yasaların tatbikinde hiçbir müşkülâtle karşılaşmadığı da özellikle belirtilmiştir.

Raporda Sakanlı Aşireti ve onun lideri Şeyh Abdülkadir'e ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hâlbuki aşiret, 1943 yılında sınır ötesinde gayet faaldir. Ancak aşiretle ilgili arşivlerdeki malumatlar daha çok istihbarat düzeyinde kalmıştır. Sadece büyük oğul Resul, havaların ısınmasıyla güzergâhındaki karları kontrol etmiştir ancak Türkiye tarafına geçip geçmediğini müphemdir. Zira bu davranış oldukça risklidir. Çünkü hakkında gözaltı kararı vardır. Raporun sadece 7. maddesinde Ağrı İsyanı ile ilgili bir bilgi mevcuttur. Daha önce isyana iştirak eden akabinde İran'a kaçan ve casus olduğu bilinen *Nazik* köylü Ömer oğlu Tayyar, 1943 yılında sınırdan geçerken yakayı ele vermiştir. Doğu Beyazıt'a sevk edilirken kaçmaya teşebbüs edince jandarma tarafından vurularak öldürülmüştür.

Ağrı İsyanı'nın son halkasına katılan Sakanlı Aşireti Reisi Şeyh Abdülkadir, başarısız olduktan sonra İran'a firar etmiştir. Şüphesiz firari kolaylaştıran en büyük etmen Celâli Aşireti'nin hem Türkiye'de hem de İran'da alt kollarının yerleşik olmasıdır. Zaten

şeyh unvanını kullanan Abdülkadir, liderlik vasıflarıyla diğer Kürt aşiret grupları arasında öne çıkmıştır. İsyandan sonra yaklaşık 16 yıl İran'da kalan Sakanlı Reisi, Türkiye aleyhinde başta Ruslar olmak üzere yabancı devletlerle iş tutmuş, onlar arasında savrulmuştur. İran'la birtakım görüşmelerde bulunmuşsa da daha çok Ruslardan himaye görmüştür. Zira Ruslar, silah, cephane ve parayla aşireti takviye etmişlerdir. Nitekim Rus Hükûmeti, II. Dünya Savaşı'nda Almanların olası bir Kafkasya hareketi sırasında Kürt aşiretleri elinde tutmayı arzuladığı gibi Türkiye'nin Mihver Devletler safında savaşa girmesi halinde bir alternatif olarak da görmüştür. Gerek Ruslar gerek İranlılar, dünya tarihinin en büyük savaşı sırasında tüm ilgilerini başta Sakanlılar olmak üzere Kürt aşiretlere çevirecek durumda değildiler. Zaten Ruslar, bir süre sonra Şeyh Abdülkadir'den yüz çevirerek ve daha önce dağıttıkları silahları talep etmişlerdir. Ayrıca aşiret üyelerinin sürekli yağma ve çapul hareketleri İran Hükûmeti'ni iyice bıktırmış nihayetinde geniş çaplı bir askeri hareket yapmak zorunda kalmıştır. Bu çatışmalar sırasında esir düşen bazı Rus erlerinin varlığı aradaki ilişkiyi somutlaştırmaktadır.

Şeyh Abdülkadir, İran'da mukimse de eski yaşadığı topraklarla irtibatını hiçbir zaman kesmemiştir. Ya aşiret üleriyle ya da parayla tuttuğu İranlılarla sürekli iletişimi devam ettirmiştir. Diğer taraftan Türk Hükûmeti casusları vasıtasıyla Sakanlı Aşireti'ni ve reisini takip ettirmiştir. Derlenen bilgiler ve duyumlar ilk önce mahallinde kıymetlendirilerek başkente gönderilmiştir. Özellikle Ağrı ve Kars valilikleri yoğun çaba sarf etmişlerdir. İsyandan yaklaşık 12 yıl sonra Şeyh Abdülkadir'in büyük oğlu Resul, 1942 sonbaharında babasının yanına kaçmıştır. Bunun üzerine mülki ve kolluk birimleri, Resul'ün geride kalan aile efradının Iğdır'a yerleşmesine karar vermiştir. Lakin askeri makamlar, tarihî tecrübeye binaen bunun yanlışlığını beyan ederek kısa sürede tashih ettirmişlerdir.

Zaman ilerledikçe, Sakanlıların akrabası Helikanlı Aşireti Reisi Ömer ile Şeyh Abdülkadir arasında anlaşmazlık giderek artmıştır. Hatta Sakanlı Reisi, Helikanlı Reisi'ni Türkiye lehine casusluk yapmakla itham etmiştir. Bu iddiayı araştıran Ruslar, aslının olmadığını öğrenince Sakanlılarla ilişkileri iyice gerilmiştir. Şeyh Abdülkadir'in 1946 yılında birkaç ay eyalet valiliği yaptıktan sonra vefat etmesiyle aşiret bakiyelerinin Türkiye'yle ilişkileri göreceli olarak düzelmiştir. Aşiretten bazıları önce mülteci statüsüyle ülkeye kabul edilip Kayseri'ye yerleştirilmiş, daha sonra Türk vatandaşlığı verilerek eski topraklarına dönmelerine müsaade edilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşivi⁴⁹

1943 Tarihli Ağrı Asayiş Raporu, Belge No: 7-12.

Ağrı İsimli 11222-8 Aidiyet Numaralı Dosya, Belge No:1-156.

2. Araştırma Eserler

Atnur, İbrahim Ethem: “Türk Sovyet İlişkilerinde Makû Problemi 1920-1921” *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, C.1, Ankara, 2015, s. 687-697.

Atnur, İbrahim Ethem: “İsmail Ağa Simko’nun Aşireti, Ailesi ve Reisliğinin İlk Yılları”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, C.4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 259-280.

Aydoğan, Erdal: “Umûmî Müfettişlik Raporlarında Kürtler ve Asayiş Meselesi (1927-1950)”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, C.4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 299-316.

Erer, Tekin: *Kürtçülük Meselesi*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1994.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları, C.I, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1992.

Hun, Mücahit Özden: *İğdır Sevdası*, C.2, Ankara, Alter Yayınları, 2018.

İhsan Nuri Paşa: *Ağrı Dağı İsyanı*, İstanbul, Med Yayıncılık, 1992.

İlyas, Ahmet: *Ağa, Aşiret Siyaset*, Ankara, Kadim Yayınları, 2016.

İlyas, Ahmet: *Türkiye’de Aşiret Siyaset İlişkisi: Urfa Örneği (1950-2003)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2009.

Karaca, Emin: *Ağrı Eteklerinde İsyancılar*, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2003.

49 Faydalanılan arşiv kaynaklarına dair detaylı bilgiler dipnotta verilmiştir.

- Karataş, Yakup-Kul, Eyüp: “XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'ndaki Aşiretler ve İskân Politikası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.48, Erzurum, 2012, s. 343-364.
- Kirişçi, Kemal-Winrow, Gareth M.: *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Köçer, Mehmet: “Ağrı İsyanı (1926-1930)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.2, Elazığ, 2004, s. 379-388.
- Kutlay, Naci: *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, İstanbul, Peri Yayınları, 2002.
- Memmedli, Marziye: “İran Kürtleri (23.12.1946 Tarihli Sovyet Raporuna Göre)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, C.9, S.2, İstanbul, 2020, s. 1127-1148.
- Okur, Mehmet: “Milli Mücadele Yıllarında Ayrılıkçı Kürt Girişimlerine Karşı Doğu Vilayetlerinden Meclis-i Mebusan'a ve TBMM'ne Gönderilen Protesto Telgrafları”, *Atatürk Dergisi*, C.4, S.4, Erzurum, 2015, s. 91-105.
- Sarıkoynlu Değer, Esra: Ağrı İsyânlarında Yabancı Parmağı 1926-1930”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.18, Isparta, 2008, s. 113-132.
- Şimşir, Bilal: *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de “Kürt Sorunu” (1924-1938) Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1975.
- Uçantürk, Fahri: *1930 Yılı Ağrı Harekâtına Karaköse'den Bir Bakış*, Eskişehir, Hava Okulu Matbaası, 1948.
- Van Bruinessen, Martin: *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

3. Elektronik Kaynaklar

- Hun, Mücahit Özden: “İğdır ve Ağrı Dağı İsyanı 4”, (Çevrimiçi), <http://hunacademy.com/kotan-sakan-ve-geloylu-kizilbasoglu-asiret-catismalari/>, 30 Ocak 2020.

Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatının Kurulması: Urfa Örneği (1845-1918)*

Establishment of the Police Organization in the Ottoman Empire: The Case of Urfa (1845-1918)

Ahmet ASLAN^{T**}

*Bu makale, Prof. Dr. Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde hazırlanan "Urfa'da Asayiş ve Güvenlik (1913-1918)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.A. 0000-0002-2413-9619

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ahmet Aslan,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail:
ahmet_aslan_tr@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 28.06.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
05.10.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
21.11.2020
Kabul/Accepted: 21.11.2020

Atıf/Citation: Aslan, Ahmet. "Osmanlı Devleti'nde Polis Teşkilatının Kurulması: Urfa Örneği (1845-1918)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 38 (2020): 25-58.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-759368>

ÖZ

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra başkent ile eyaletlerde asayiş ve güvenliği sağlamak için 20 Mart 1845 tarihinde, 17 maddeden oluşan bir Polis Nizamnâmesi kabul edilmiş; 10 Nisan 1845 tarihinde ise Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı polis teşkilatı kurulmuştur. Ayrıca 15 Şubat 1846 tarihinde Bâb-ı Seraskeri'den bağımsız bir zaptiye teşkilatı kurulmuştur. 1879 yılına kadar polis ve jandarmanın ordudan bağımsız, fakat aynı merkezden kumanda edildiği "Tevhid-i Zabita" dönemi yaşanmıştır. II. Abdülhamit döneminde polisin gerek eğitim gerekse sayısında büyük gelişmeler sağlanmış, 1907 yılında Polis Nizamnâmesi hazırlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde polis teşkilatı yeniden yapılandırılmış ve 1913 yılında yeni bir Polis Nizamnâmesi yayımlanmıştır. Halep'e bağlı olan Urfa'da polis, Halep Polis Teşkilatı içinde yer almıştır. 13 Nisan 1910 tarihinde Urfa'nın müstakil sancak olmasından sonra Urfa Polis Teşkilatı, doğrudan başkente bağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Polis, Halep, Zabita Teşkilatı, Güvenlik

ABSTRACT

After the abolition of the Janissary Corps, a police order consisting of 17 articles was accepted on March 20, 1845 to ensure public order and security in the capital and the provinces, and a police agency affiliated with the Tophane-i Amire Consultancy was established on April 10, 1845. In addition, a Zaptieh organization was established on February 15, 1846, independent of Bâb-ı Seraskeri. Until 1879, the period of "unity of Zaptieh" which was independent of the police and gendarmerie army, but controlled from the same center, occurred. During the reign of Abdulhamit II considerable improvements were made in both the number and education of the police, and the Police Ordinance was published in 1907. During the Second Constitutional period, the police organization was

restructured, and a new Police Ordinance was published in 1913. In Urfa, which was originally connected to Aleppo, the police was part of the Aleppo police force. After Urfa became an independent sanjak on April 13, 1910, the Urfa Police Service was connected directly to the capital.

Keywords: Urfa, Police, Aleppo, Zaptieh Organization, Security

Extended Abstract

After the abolition of the Janissary Corp, the police organization affiliated with Tophane-i Amire Consultancy was established to ensure public order and security in the capital and the provinces, and a Zaptiye organization independent of General Staff (Bâb-ı Seraskeri) was established. Until 1879, the police and gendarmerie were independent of the army, but commanded from the same center. In Urfa, after the Tanzimat, the timar was abolished, and the Zaptiye organizations had been established since 1867. During this period, tribes were also assigned the task of providing security.

During the reign of Abdulhamit II, considerable improvements were made in both the number and education of the police. While previously literacy was not a criterion for being a police officer, in this period, police were also trained in judicial and administrative issues in addition to reading and writing. In this period, significant advances were made in the development of the police in Istanbul, and the development of the police in the provinces accelerated. These developments are clearly observed in the Aleppo Province. In this period, the first police officers appointed to Urfa in 1889, which was a sanjak of Aleppo Province, were commissioner Kadri Efendi and police Yunus Efendi. In 1892, outside of Urfa, police were appointed for the first time in the Birecik town. The number of police in the Urfa banner increased in the following years.

During the Second Constitutional period, the police organization was restructured, new arrangements were made, and the uniforms were changed by dismissal, recruitment, and assignment. After the 31 March Incident, the Supervision of Zaptieh was eliminated. With the law adopted on August 4, 1909, General Directorate of security and a police directorate affiliated to the Province of Istanbul were established. By the law published on June 4, 1911, a branch was established for the safety and security of the country, Public Directorate of Security under the Ministry of Interior, and a separate directorate was established under the name of the Istanbul Police Directorate, supervised by the Minister of Interior.

Urfa, connected to the Province of Aleppo, became the independent sanjak of Urfa on April 13, 1910. The Urfa Police Service was also separated from the Aleppo Province and connected directly to the General Directorate of Security. In 1910, there was a deputy commissioner and ten police officers in Urfa.

II. During the constitutional period, the number of police in the Urfa police force increased. II. During the reign of Abdulhamit II, the police consisted of Muslims exclusively, whereas in the constitutional period, non-Muslim police officers were also appointed. In addition, police officers graduated from schools such as Ottoman junior high school (Rüşdiye) and high school (İdadi). Moreover, police officers who received medical and madrasa education were accepted. Some police officers switched from sergeants, master sergeants, and guards to policemen.

New regulations regarding the police force were enacted during the Union and Progress period. A new police order prepared in 1913 was more in line with the principles of the new period and met the needs of the time. The Committee of Union and Progress developed parallel to the period in the Urfa Police Service. In 1913, there was an increase in the number of Urfa police crew, but this was not sufficient. During this period, most of the police officers in Urfa were from Urfa, and the minority was from other cities. Policemen living in Urfa and its vicinity graduated from the Beirut Police School and other police officers came from cities such as from Edirne and Thessaloniki. They were trained in police schools close to their hometowns. The vast majority of police officers spoke at least one foreign language (e.g., Arabic, Armenian, Kurdish, and French). Apart from the Muslims, non-Muslim policemen also served. Some of the police officers were appointed during the reign of Abdulhamit II and continued his duties after the Second Constitutional Era.

The General Directorate of Security issued a circular on May 4, 1914 and requested that police officers gather at the headquarters. Due to the insufficient number of police in Urfa, police and gendarmerie cooperated in some police stations, while only gendarmes took part in some police stations. Although the number of police in Urfa was insufficient, the police played an effective role in ensuring security with their devoted efforts.

After Operation Sarıkamış failed, the Russians captured Van, Muş, and Bitlis, and then occupied the territory up to the west of Trabzon on the coast of Erzurum and Erzincan. People living in these occupied areas migrated to other places. Some of the immigrants who came to Urfa were former police officers in Van and Bitlis. These police officers were temporarily employed in Urfa during their stay.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, 1826 yılına kadar asayiş ve güvenlik, yeniçeriler ve sipahiler tarafından sağlanmaktaydı.¹ 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra başkent in asayişini sağlama görevi Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ve Seraskerliğe geçmişti. Bu dönemde İstanbul cihetinin asayiş ve intizamı, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye tarafından sağlanmıştı. Asayişten sorumlu olan askerler, doğrudan Bâb-ı Seraskeri'ye tâbiydiler. Ayrıca Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından iki ay sonra (Ağustos 1826) İstanbul'da daha önce var olan İhtisap Ağalığı teşkilatının genişlemesi ve ödevlerinin fazlaştırılmasıyla İhtisap Nezareti teşkil edilmişti. Bu nezarette, kendisine yüklenen görevlerle zabıta görevini ifa etmişti.²

Osmanlı Devleti'nde eyaletlerde asayiş işleri sipahilere bırakılmıştı. Fakat düzen bozulunca, II. Mahmut döneminde bu teşkilat tasfiye edildi. Daha sonra muhtelif yerlerde, arta kalan 20-30 bin kişilik mevcuduyla yeni bir inzibat kuvvetinin vücuda getirilmesi için faydalanılmak istenmişti. Bunlardan alaylar oluşturuldu. Bu sipahiler, 1840 yılında Zaptiye Müşiriyeti kurulmadan önce ilk zaptiye erleri kadrosunun nüvesini teşkil ettiler. 1834 yılında, eyaletlerde Asâkir-i Redife adıyla bir nevi yedek ordu oluşturuldu. Bu ordu, Rumeli ve Anadolu'nun bazı eyaletlerinde tertip edildi. Her sancakta üçer dörder tabur olmak üzere, her eyalette 10-12 tabura balığ kuvvet oluşturuldu. Binbaşı, kaymakam ve miralaya kadar subaylar, memleketin ayan ve ileri gelenleri arasından seçilmiş ve valinin komutasına verilmişti. 6 Eylül 1843 tarihinde kabul edilen kanun ile redifler, Asâkir-i Mansure'ye ilhak edildiler. Burada beş sene görev aldıktan sonra redif teşkilatına ayrılan Asâkir-i Mansure, devletin yedek ordu kuvvetini ve taşranın inzibat kuvvetini vücuda getirdi.³ Gerek eyaletler ve İstanbul'da gerek başkent in muhtelif yerlerinde, asayiş sağlayan kuvvetler aynı olmadığı gibi tek komutaya da tabi değildi. Bu karışık durum, Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulduğu 1846 yılına kadar devam etti.⁴

Askerlik alanında yapılan düzenlemelerle iç güvenliğin sağlanmasında istenilen sonuçlar elde edilememişti. Bu durum, devleti yeni düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştı. Taşrada 8 Haziran 1844 tarihinde yapılan düzenleme ile zaptiye teşkilatı kurulmuştu. Bu düzenleme ile imparatorlukta yüzyıllardır süregelen, tımarlı sipahi örgütü ortadan kaldırılmıştı. Vali ve kaymakamların yönetiminde bulunan bölgelerde tımarlı

1 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1947, s. 69.

2 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C.1, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 325-347; Halim Alyot *Türkiye'de Zabıta...*, s. 70-72.

3 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta...*, s. 69-73.

4 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta...*, s. 69.

sipahiler (eşkinici), gelirlerine göre “piyade zaptiye neferi” veya “süvari zaptiye eri” olarak görevlendirilmişti. Zaptiye teşkilatının çalışmaya başlamasıyla eskiye oranla bazı ilerlemeler olmuştu. Fakat kısa sürede polisiye önlemleri almak kolay olmamıştı. Üstelik örgütle birlikte yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Zaptiye neferi olanların çoğu, yörenin sivrilmiş, derebeyleşme eğiliminde olan ailelerinin çocukları olduğundan tımar toprakları, uzun süreden beri hiçbir hizmet yapmadan bunların eline geçmişti.⁵

1. Osmanlı Devleti’nde Polis Teşkilatının Kurulması

Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra başkent ile eyaletlerde asayiş ve güvenliğin sağlanması için görevlilerin yetkileri artırılmıştı. Fakat bu yetki artırımına rağmen zabıta işlerindeki karışıklık, birçok makam ve mercilere bağlı olması durumu devam etmişti. Teşkilat ve icraat sahasında bu anarşiyi ortadan kaldırmak amacıyla 10 Nisan 1845 tarihinde İstanbul’da polis teşkilatı için adım atılmıştı. Başkentte, ahalinin emniyeti ve beldenin zabıta işlerinin temini amacıyla Tophane-i Âmire Müşiriyeti’nin emrine verilmişti.⁶ Fakat polis teşkilatına dair ilk adım, “*Paris Emniyet Müdürünün Görevlerini Düzenleyen Kararname*” temel alınarak hazırlanan⁷ 11 Rebiülevvel 1261 (20 Mart 1845) tarihli ve 17 maddeden oluşan ilk Polis Nizamnâmesi’dir. Bu nizamnâme daha sonra yabancı devlet elçilerine de gönderilmişti.⁸ Ayrıca Polis Meclisi de yürürlüğe girmiştir. Polis Meclisi’ne “*memleketin iç güvenlik ve asayişine taalluk eden gerekli kanun ve nizamnameleri ittihaz ve bunların icrasına nezaret*” görevi verilmişti.⁹

Bu dönemde atılan en önemli adımlardan biri de 18 Safer 1262 (15 Şubat 1846) tarihli nizamnâme ile Bâb-ı Seraskerî’den bağımsız bir Zaptiye Müşiriyeti’nin kurulmasıydı. Bu tarihten 1879 yılına kadar polis ve jandarma, ordudan bağımsız bir şekilde fakat aynı merkezden kumanda edilmişti. Bundan dolayı bu dönem “Tevhid-i Zabıta” olarak adlandırıldı.¹⁰

5 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013, s. 318-320.

6 Halim Alyot, *Türkiye’de Zabıta...*, s. 75-77.

7 Mesut Gülmez, “Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.16, S.4, Aralık 1983, s. 5.

8 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C.2, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, s. 875-880; *Belgelerle Türk Polis Tarihi*, 2. bs., Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşiv ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 3-7; Halim Alyot, *Türkiye’de Zabıta...*, s. 150-151; Derviş Okçabol, *Zabıta Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Enstitüsü Neşriyatı, 1940, s. 96; Derviş Okçabol, *Meslek Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Müdürlüğü Neşriyatı, 1939, s. 78; Ali Birinci, “Türk Emniyet Teşkilatında ‘ilkler’”, *Polis Bilimleri Dergisi*, C.1, S.3, 1999, s. 10.

9 Ali Sönmez, “Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.37, 2005, s. 263-264.

10 Ferda Ergut, *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, 3. bs., İstanbul, 2015, s. 106; Zafer Toprak, “Güvenlik Hizmetleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, 1994, s. 457-458; Noemi Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul’unda Asayiş (1879-1909)*, İstanbul, 2017, s. 171; Halim Alyot, *Türkiye’de Zabıta...*, s. 82-83.

1864 Vilayet Nizamnâmesi'nde, vilayetlerde ve başkentte asayiş konusuyla ilgili olarak önce yerel meclisler görevlendirilmişti. 1867'deki vilayet düzenlemesi ile zaptiye kuvveti yeniden ele alınmış ve bazı değişiklikler yapılmıştı. Vilayet ve sancak merkezlerinde, zaptiye teşkilatı dışında gerekli bilgilerin toplanması, suçluların saptanıp yakalanması, soruşturma yapılması, belediye hizmetlerinin kontrolü gibi polisin görev alanına giren yasa dışı olayları saptayarak ilgililere haber verecek olan "teftiş memurları" görevlendirilmeye başlanmıştı.¹¹

1869 yılında yayımlanan Asâkir-i Zaptiye Nizamnâmesi ile yeni düzenlemeler yapılmıştı. Bu nizamnâme ile valilere tabi kılınan polis kuvvetleri, askerî düzende örgütlenmiş; alay, tabur, bölük ve takım olmak üzere dörde ayrılmıştı. Asayişten sorumlu olan görevliler, askerî hiyerarşiden ayrı bir mülki hiyerarşiye tabi olduğu belirtilmişti. Zaptiye çalışanları, mülki memurlar olarak tanımlanmış; tüm atama, terfi, görev değişikliği ve ceza prosedürleri vali tarafından belirlenmişti. Zaptiye teşkilatının başına geçenlerin hepsi bürokrasi kökenli iken, polis memurları daha ziyade askerler arasından seçilip atanmıştı.¹² 21 Zilkade 1286 (23 Şubat 1870) tarihli "*Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye Mahakimi Nizamnâmesi*" ile İstanbul'un asayışı ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştı.¹³

2. Urfa'da Polis Teşkilatının Kurulmasından Önce Kolluk Kuvvetleri

Tanzimat'a kadar iç güvenliği sancak beyine bağlı tımar sahiplerince sağlanan Urfa'da, Tanzimat ile birlikte sancağın güvenliğini sağlama görevi, mutasarrıflara bağlı kuvvetlere verilmişti. Tanzimat'tan sonra iç güvenlik teşkilatı kurulmaya başlanmış, ilga edilen tımarlar zaptiye teşkilatına dönüştürülmüştü. Urfa'da zaptiye teşkilatının dışında bazı aşiretlere de güvenliği sağlama görevi verilmiş, aşiret reislerine de maaş bağlanmıştı.¹⁴

Urfa'da zaptiye teşkilatının temeli, buradaki tımarlı sipahilere dayanıyordu. 1826'da Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kurulmasından sonra tımar ve zeamet sahibi sipahiler, yeni kurulan ordunun sipahileri haline getirilmişti. Urfa'da da 1832'ye kadar bu şekilde olmuştu. Fakat Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1832-1840 yılları

11 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde...*, s. 321; Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946, s. 162-165; Noemi Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda ...*, s. 173; Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta...*, s. 178-182.

12 Noemi Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 173; Ferdan Ergut, *Modern Devlet...*, s. 113; Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta...*, s. 98-104.

13 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta...*, s. 90-91.

14 Hilmi Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2007, s. 31-32.

arasındaki hâkimiyeti dönemde bir kesinti yaşanmıştı. 1844 yılından itibaren tımarlı sipahilere “Asâkir-i Zaptiye” vazifesi verilmişti. Urfa’da 1845’ten itibaren tımarların iç güvenlik hizmetinde kullanılması kararlaştırılmıştı. Urfa’da zaptiye teşkilatı 1867 tarihinden itibaren kurulmaya başlanmıştı.¹⁵

3. II. Abdülhamit Dönemi Polis Teşkilatının Kurulması ve Urfa’daki Görüntüsü

1879 yılı, asayiş konusunda önemli bir tarih olacaktı. Tevhid-i Zabıta dönemi olarak ifade edilen polis ve jandarmanın tek elden yönetilmesi durumu, bu tarihte son bulacaktı. 20 Kasım 1879 tarihinde Sait Paşa imzasıyla Bâb-ı Seraskerî’ye gönderilen tezkere- de, Bâb-ı Seraskerî’ye bağlı jandarma teşkilatının kurulduğu belirtilmekteydi. Ayrıca 4 Aralık 1879 tarihli emirname ile iller zaptiyesinin Bâb-ı Seraskerî’ye ilhak edildiği ve bundan sonra Zaptiye teşkilatına ait her türlü muamelenin Bâb-ı Seraskerî ile haberleşerek halledilmesi istenmişti.¹⁶ Asâkir-i zaptiye işlerinin Bâb-ı Seraskerî makamına verilmesinden sonra Zaptiye Müşiriyeti ismi, Zaptiye Nezareti’ne çevrilmişti. Zaptiye Nezareti’nin görevi, önceleri İstanbul ve mülhakatının güvenliğini sağlamak iken, daha sonra Nezaret, memleketin her tarafında kurulan polis teşkilatının idaresini ele almıştı.¹⁷ 1881 yılında, İstanbul’da inzibat ve asayiş korumaya memur Asâkir-i Zaptiye Teşkilatı lağvedilerek, yerine polis teşkilatı ikame edilmiş ve bunlara zaptiyenin görevleri devredilmişti.¹⁸ Ayrıca 6 Aralık 1896 tarihinde, 16 maddeden oluşan bir talimatname yayımlanarak İstanbul’un asayişinin sağlanmasında görevli polis ve jandarmanın nasıl hareket edecekleri belirtilmişti.¹⁹ Bu arada, 1880’lerden itibaren Fransız uzmanlar getirilmişti. 1908’den sonra da bu yabancı uzmanlar çalışmaya devam ettiler.²⁰

II. Abdülhamit döneminde polis ile ilgili yapılan en önemli düzenlemelerden biri, 19 Nisan 1907 tarihli Polis Nizamnâmesi idi.²¹ Bu nizamnâme, zamanın gereği olarak polis müesseselerinin ihtiyaçlarını her bakımdan mükemmel bir şekilde karşılamış; ihtiva ettiği hükümler başarılı bir şekilde uygulanmış ve bu hükümler herhangi bir devletin

15 Hilmi Bayraktar, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e...*, s. 32.

16 Halim Alyot, *Türkiye’de Zabıta...*, s. 113; Hikmet Tongur, *Türkiye’de Genel...*, 165; İhsan Birinci, “Emniyet Teşkilatımızın Tarihçesi”, *Hayat Tarih*, Ocak 1966, S.12, s. 77-81.

17 Halim Alyot, *Türkiye’de Zabıta...*, s. 182; Hikmet Tongur, *Türkiye’de Genel...*, s. 165-166.

18 Halim Alyot, *Türkiye’de Zabıta...*, s. 182-183.

19 Halim Alyot, *Türkiye’de Zabıta...*, s. 187-189.

20 Noemi Levy-Aksu, “Polislikle İlgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi için Fransız Modeli mi?”, Noemi Levy Aksu, Nadir Özbek ve Alexandre Toumarkine (eds), *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 151-154.

21 *Düstur*; Birinci Tertip, C.8, 5 Nisan 1323 (18 Nisan 1907), s. 666-692.

kanunundan körü körüne iktibas edilmemişti. Bu nizamnâme, o dönemdeki rejiminin zaruretlerini karşılamak üzere konulan maddeler çıkarıldıktan sonra II. Meşrutiyet döneminde hazırlanan 1913 Nizamnâmesi'nde de muhafaza edilmişti. Nizamnâmede, II. Abdülhamit döneminin ruh halini ve idare tarzını en açık şekliyle görmek mümkündür. Bu dönemde kanun ve nizamnâme hükümlerinin yerine getirilmesinden çok, hükümet emirlerinin icrası polislerden istenmişti. Bundan dolayı nizamnâmede hâkim olan ve korunmak istenen haklar, kanun ve vatandaş haklarından çok rejim ve hükümet hakları idi. Polise vatandaşları araştırma, her vasıta ile yaptıklarını öğrenme vazifesi yükletilmişti. Nizamnâme o dönemdeki rejimin hafiyecilik ve polis tazyiki ile idare etme temayülünü de ortaya koymaktaydı.²² Ayrıca bu nizamnâme polisliğe, askerî tertip dışında başka bir düzenleme getirmişti. Zaptiye devrinin polis neferi yerine polis memuru ifadesi kullanılmıştı. 1907 Nizamnâmesi, polis teşkilatının başlangıcını ve esaslarını hazırlayan bir nizamnâme idi.²³

II. Abdülhamit dönemi polislik görevi, yerel güçlerin ve siyasal elitlerin denetlenmesi olarak algılanmış ve bu yönde işlev üstlenmişti. Bu dönemde kişisel bir kontrol yapısı geliştirilmişti. Bunun yanında profesyonelleşmede en etkin organlar olan eğitim kurumları, ilk olarak II. Abdülhamit döneminde açılmıştı. Önceleri, okuryazarlık polis memuru olmak için ölçüt değil iken, 1880'lerde okuma yazma dışında adli ve idari konularda da polisleri bilgilendirecek bir okul açılmış; daha sonra Osmanlı polislerini ıslah etmek amacıyla yardım istenilen yabancı uzmanların gözetiminde başka okullar açılmıştı.²⁴ Polis sözcüğü, ilk kez 1845 yılında kullanılmışsa da başkent, gerçek anlamıyla bir polis teşkilatına II. Abdülhamit döneminde kavuşmuştu.²⁵

Bu dönemde fesadın önlenmesi için çeşitli güvenlik önlemleri alınmıştı. Coğrafi hareketliliğin kontrol altında tutulması için pasaport, mürur tezkeresi ve otel düzenlemeleri ile kamu düzeni kontrol altında tutmaya çalışılmıştı.²⁶ Bu dönemde güvenlik güçleri, bütün tehlikelerin önlenmesinde başrol oynamıştı.

Polis teşkilatı, baskıcı ve keyfi icraatına rağmen esas olarak II. Abdülhamit döneminde şehirde asayişin korunmasını sağlayan meşru kuvvetlerden biri haline gelmişti. Polis bu dönemde yalnız rejimin çıkarlarının korunması değil, aynı zamanda şehrin

22 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabta...*, s. 190-91.

23 Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel...*, s. 206-207.

24 Ferdan Ergut, *Modern Devlet...*, s. 143-151.

25 Noemi Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 179.

26 İlkay Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde II. Abdülhamit Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 255-256.

gündelik yaşamında asayişin sağlanmasında önemli rol üstlenmişti. Polis, ilk kez bu dönemde kendi denetim alanına ve kendini sahada görünür kılan araçlara sahip bir kurum olmuştu. Fakat bu dönem, asayişin sağlanması tam olarak kurumsallaşamamıştır. Bunun nedeni yetersiz profesyonelleşmeydi. İşe alımlar rastgele yapılmış, meslekî eğitim neredeyse hiç verilmemişti. Maaş miktarları cazip olmayıp, düzenli olarak ödene-memişti. Başka işler yapan polis memurları arasında rüşvet yaygınlaşmıştı. II. Abdülhamit döneminde, polis teşkilatının baskıcı ve çoğu zaman keyfi icraatta bulun-ması, kuruma karşı ciddi bir korku ve düşmanlık hissinin doğmasına neden olmuştu. Buna rağmen polis, aynı zamanda kentsel yaşamın vazgeçilmez bir aktörü haline gel-mişti.²⁷

II. Abdülhamit döneminde İstanbul'da polis teşkilatının gelişmesinde büyük ilerle-meler sağlanmış, taşrada da polis teşkilatının gelişimi hız kazanmıştı. II. Abdülhamit döneminde Urfa, Halep vilayetine bağlı bir sancaktı. Dolayısıyla Halep vilayet salname-lerinde, Urfa polis teşkilatına dair bilgilere de yer verilmişti. Bu kapsamda yapılan en önemli düzenleme, Halep zabıta kuvvetlerinin yeniden düzenlenmesi olmuştu. Islahat Komisyonu tarafından düzenlenen mazbata ve cetvel, Dahiliye Nezareti'ne gönderile-rek üç süvari ve dört piyade jandarma taburu ile bir bölük polis ve yetmiş üç neferden oluşan bir bölük gardiyan şeklinde düzenlenmesi istenmişti. Bu düzenlemeye göre po-lislerin: Yüzbaşı 750 kuruş, mülâzım-ı evvel 550 kuruş, mülâzım-ı sâni 500 kuruş, ça-vuş 350 kuruş, bölük emini 335 kuruş, onbaşı 325 kuruş ve neferin 300 kuruş maaş al-maları mazbatada belirtilmişti. Ayrıca Halep ve bağlı sancaklara ait polis sayısını gösterir cetvel hazırlanmıştı.

Mahall-i İstihdamları	Yekûn (Toplam)	Neferât (Neferler)	Onbaşı	Emîn-i Bölük (Bölük Emîni)	Çavuş	Mülâzım-ı Sâni (Teğmen)	Mülâzım-ı Evvel (Üstteğmen)	Yüzbaşı
Merkez Vilayet ve Mülhakatı Kazaları	55	44	6	1	3			1
Maraş Sancağı	10	8	1				1	
Urfa Sancağı	10	8	1			1		
Zor Sancağı	5	4			1			
Kâffe-i Yekûnları (Toplam)	80	64	8	1	4	1	1	1

Tablo 1: Halep Vilayeti, Urfa, Maraş ve Zor Sancakları Polis Cetveli²⁸

27 Noemi Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 214-215.

28 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)*, 63/2988, 30 Haziran 1295 (12 Temmuz 1879).

Halep Vilayet Salnamesi'nde kolluk kuvvetleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu doğrultuda Halep Vilayet Salnamesi'nde, Urfa polisleriyle ilgili aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir:

Yıl	Adı	Görevi	Görev Yaptığı Yer
1882	Halep Jandarma Alayı; Süvari Taburu, Piyade Taburu (polis ile ilgili bilgi verilmemiştir)		
1883	Halep Vilayeti: Polis Yüzbaşısı Bekir Efendi, Polis Efradı 80 (görev yerleri belirtilmemiştir.)		
1885	Halep Vilayeti: Polis Yüzbaşısı Bekir Efendi, Polis Efradı 80. (görev yerleri belirtilmemiştir.)		
1886	Halep Vilayeti: Serkomiser Bekir Efendi, Komiser Menduh Bey, Komiser Necib Efendi, Komiser Galip Efendi, Polis Efradı 12. (görev yerleri belirtilmemiştir.)		
1888	Halep Vilayeti: İkinci Komiser Şükrü Efendi, Komiser Kadri Efendi, Komiser Necib Efendi, Polis Efradı 11. (görev yerleri belirtilmemiştir.)		
1889	Kadri Efendi	Komiser	Urfa
	Yunus Efendi	Nefer	Urfa
1890	Vilayet Polis Dairesi: Serkomiser Kazım Efendi, Komiser-i salis Tevfik Bey, Komiser-i salis Galib Efendi. Polis Efradı: Mustafa Efendi, Bahaddin Efendi, Ata Bey, Sadık Efendi, Arif Efendi, Mülazım Mustafa Efendi, Abdülkerim Efendi, Yusuf Efendi, Rıza Bey, Vasıf Efendi, Ahmet Efendi şeklinde yazılı olup görev yerleri yazılmamıştır.		
1891	Kadri Efendi	Üçüncü Komiser	Urfa
	Osman Efendi	Nefer	Urfa
1892	Ömer Lütfü Efendi	Üçüncü Komiser	Urfa
	Yunus Efendi	Efrad	Urfa
	İzzet Efendi	Efrad	Birecik
1893	5. Ordu'ya ait bilgiler yer almış ayrıca dahiliye zabitanı belirtilmiş ama polisler için herhangi bir bilgi yer almamıştır		
1894	Giritli Necati Efendi	Üçüncü Komiser	Urfa
	Halebli Ömer Behçet Efendi	Nefer	Urfa
	Çerkez Ziver Efendi	Nefer	Urfa
	Elbistanlı Mehmed Kazım Efendi	Nefer	Urfa
1895	Mustafa Fehmi Efendi	Polis	Urfa
	Halil Efendi'	Polis	Urfa
	Osman Efendi	Polis	Birecik
1896	Ahmed Ragıp Efendi	Üçüncü Komiser	Urfa
	Yunus Efendi	Polis	Birecik
1897	Ahmed Ragıp Efendi	Üçüncü Komiser	Urfa
	Kamil Efendi	Polis	Urfa
1898	Hüseyin Fehmi Efendi	Üçüncü Komiser	Urfa
	Harputlu Şakir Efendi	Polis Efradı	Urfa
	Kilisli İzzet Efendi	Polis Efradı	Birecik

1899	Giritli Necati Efendi	Üçüncü Komiser	Urfa
	Halil Ömer Behçet	Nefer	Urfa
	Çerkes Ziver	Nefer	Urfa
	Elbistanlı Mehmed Kazım Efendi	Nefer	Urfa
1900	Hüseyin Fehmi Efendi	İkinci Komiser	Urfa
	Sofyalı Mehmed Kamil Efendi	Polis	Urfa
	Elbistanlı Mehmed Efendi	Polis	Birecik
1901	Mustafa Haşmet Efendi	Üçüncü Komiser	Urfa
	Sofyalı Kamil Efendi	Polis	Urfa
	Urfalı Yunus Efendi	Polis	Urfa
	Mehmed Kazım Efendi	Polis	Birecik
1902	Mahmud Efendi (28 R 319/14 Ağustos 1901)	Açıktan Serkomiser	Urfa
	Sofyalı Mehmed Kamil Efendi	Polis	Urfa
	Urfalı Yunus Efendi	Polis	Urfa
1903	Halil Hacı Mustafa Efendi (21 Zilhicce 1315/13 Mayıs 1898)	Komiser-i sâni	Urfa
	Ahmed Necati (iftihar ve Yunan madalyası)	Polis	Urfa
	Hacı Ahmed Efendi	Polis	Urfa
	Ayıntablı Mehmed Rifat Efendi	Polis	Urfa
	Kamil Efendi	Komiser-i Salis	Birecik
	Faik Efendi	Polis	Birecik
1904	Hacı Mustafa Efendi (21 Zilhicce 1315/13 Mayıs 1898)	Komiser-i sâni	Urfa
	Hafız Efendi (Madalya Yunan ve Bulgar)	Polis	Urfa
	Mehmed Rifat Efendi	Polis	Urfa
	Fayık Efendi	Polis	Urfa
	Mehmed Esat Efendi	Polis	Urfa
	Reşid Efendi	Açıktan Komiser-i sâni	Birecik
1905	Hacı Mustafa Efendi (21 Zilhicce 1315/13 Mayıs 1898)	Komiser-i sâni	Urfa
	Mehmed Rifat Efendi	Polis	Urfa
	Faik Efendi	Polis	Urfa
	Mehmed Esat Efendi	Polis	Urfa
	Kazım Bey (salis)	Serkomiser	Birecik

1906	Kazım Bey (salis)	Serkomiser	Urfa
	Hacı Mustafa Efendi	Komiser-i sâni	Urfa
	Mehmed Rifat Efendi	Polis	Urfa
	Faik Efendi	Polis	Urfa
	İsmail Efendi	Polis	Urfa
	Ziver Efendi	Açıktan Komiser-i salis	Birecik
1908	İsmail Bey	Açıktan Komiser-i sâni	Urfa
	İsmail Efendi	Polis	Urfa
	Bekir Efendi	Polis	Urfa
	Faik Efendi	Polis	Urfa
	Ahmed Efendi	Polis	Urfa
	Halil Hilmi Efendi	Açıktan Komiser-i salis	Birecik
	Mehmed Yasin	Polis	Birecik

Tablo 2: 1882-1908 Urfa Polis Mürettebatı Cetveli²⁹

Halep Vilayet Salnamesi'nde polislik görevine ilk kez 1883 yılında rastlanmıştır. Bu dönemde vilayet jandarma alayı içerisinde yer alan görevlilerden biri “polis yüzbaşı Bekir Efendi” idi. Halep Vilayet Salnamesi'nde Urfa polisine ise 1889 yılında rastlanmıştır. Salnamede, Polis İdaresi bölümünde iki ismin karşısına Urfa yazılmıştı. Bunlar Komiser Kadri Efendi ve nefer olarak da Yunus Efendi idi. 1892 yılında Birecik kazasına da efrad, İzzet Efendi atandı. Dolayısıyla 1892 yılında Urfa merkez kazası dışında ilk kez Birecik kazasına da bir polis efradı atandığı görüldü. 1899 yılında toplamda 4 polis memuru, 1903 ve 1904 yıllarında ise 6 polis memuru görev yaptı. Bu tarihte sayının arttığı görülmüştü. 1905 yılında polis memuru sayısı 5'e düşmüştü. 1906 yılında ise sayı tekrar 6 olmuş, 1908 yılında ise sayı 7'ye yükselmişti. 1909 yılında ve sonrasında salname yayımlanmamıştı.

29 1299 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1299, s. 67; 1300 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1300, s. 57; 1302 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1302, s. 131; 1303 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1303, s. 132; 1305 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1305, s. 132; 1306 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1306, s. 131; 1307 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1307, s. 92-93; 1308 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1308, s. 101; 1309 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1309, s. 73; 1310 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1310, s. 147-153; 1312 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1312, s. 139; 1313 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1313, s. 131; 1314 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1314, s. 133; 1315 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1315, s. 133; 1316 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1316, s. 157-158; 1317 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1317, s. 139; 1318 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1318, s. 149; 1319 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1319, s. 153; 1320 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1320, s. 154; 1321 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1321, s. 158; 1322 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1322, s. 162; 1323 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1323, s. 171; 1324 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1324, s. 158; 1326 Halep Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1326, s. 157.

Halep Vilayet Salnamesi'nden hareketle II. Abdülhamit dönemi Urfa polisinin tamamı Müslümanlardan oluşmakta olup, herhangi bir gayrimüslim polise rastlanmamıştı.³⁰ Bu dönemde polislerin bir kısmı Urfalı iken, diğer kısmı başka memleketlerden gelmişlerdi. Ayrıca Urfa polisi, en yüksek sayıya 7 kişi olmak üzere 1908 tarihinde ulaşmıştı. Salnamelerde polislerin eğitim, görünüş ya da diğer özelliklerine dair herhangi bir bilgi yer almamıştı.

4. II. Meşrutiyet Dönemi Polis Teşkilatı ve Urfa Örneği

1877 anayasal sürecinde toprak kayıplarında yaşanan sorunlar parlamentonun siyasi birliği koruyamadığı tezlerine neden olurken, mebusların bu yönde geliştirdiği eleştirel tutum Padişah'ı tedirgin etmiş, Rus ordularının Ayestafanos'a doğru ilerlediği süreçte bir darbe olasılığından korkan II. Abdülhamit, 14 Şubat 1878 tarihinde Meclis'e sunulan iradesinde “*var olan olağanüstü durum gereği*” Meclis-i Mebusan'ın tatilini ilan etmişti. 30 yıla varan mutlakiyet idaresinde yeniden parlamentolu bir düzeni getirmek için uğraş veren İttihatçıların yoğun faaliyetleri neticesinde, Padişah tarafından 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildi.³¹

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra eski rejimin baskı kuvvetlerinden biri üzerinde merkezi otoritenin sağlanması, kurumun rasyonelleşmesi açısından polis reformu gündeme gelmişti. Bu reform çerçevesinde işten çıkarma, işe geri alma ve başka bir göreve atama suretiyle yeni düzenlemeler yapılmıştı. Ayrıca üniformalar değiştirilmişti.³²

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra öncelikle Zaptiye Nezareti'nin başına yeni kişiler getirilmek suretiyle ıslahına çalışılmıştı. Fakat 31 Mart Olayı'ndan sonra Zaptiye Nezareti ortadan kaldırıldı. Zaptiye Nezareti'nin ortadan kaldırılmasından sonra polis işlerinin idaresi, Hareket Ordusu kumandanlarından Albay Galip Bey'e verilmişti. Galip Paşa, yanına aldığı heyet ile birlikte Viyana, Brüksel, Paris, Berlin, Londra, Cenova, Peşte ve Roma şehirlerini kapsayan, yetmiş gün kadar süren bir gezi yapmıştı. Gezide bu şehirlerin emniyet teşkilatını inceleyen Galip Paşa, emniyette yapılacak

30 Urfa'da gayrimüslim polis olmamasına karşın başka vilayet ve sancaklarda gayrimüslim polisler mevcuttur. Nitekim 1893-1896 yılları arasında Anadolu'daki polislerin %6'sı gayrimüslimdir. Bkz. Süheyla Nil Mustafa, *Making of the Ottoman Policemen (1876-1918)*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018, s. 62.

31 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, 4. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 240; M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 173; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 134; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal partiler*, C.3, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 43; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 5. bs., Ankara, İmge Kitapevi, 2009, s. 130.

32 Noemi Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul'unda...*, s. 224-227.

düzenlemeleri, Avrupa'da edinilmiş bilgi ve tecrübeler doğrultusunda nizamnâme haline getirmiş ve proje olarak Meclis-i Vükela'ya sunmuştu. Bu proje, Meclis-i Vükela tarafından tasdik edilmiş ve kısa süre içinde uygulamaya konulmuştu.³³ Ayrıca 22 Temmuz 1325 (4 Ağustos 1909) tarihinde kabul edilen kanun ile bir taraftan İstanbul vilayeti, diğer taraftan ise Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ile İstanbul vilayetine bağlı bir polis müdüriyeti kurulmuştu.³⁴

22 Mayıs 1327 (4 Haziran 1911) tarihinde yayımlanan kanun ile memleketin emniyet ve asayişine, ayrıca vilayet polislerinin tadilat ve terakkiyatı ile idare-i umumiyesine ait muamelatın merkezi olmak üzere, Dâhiliye Nezareti'nde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti adıyla bir şube kurulmuştur. Ayrıca İstanbul vilayetinin umur-ı inzibatiyesi ile meşgul ve doğrudan doğruya mesul olacak, Dâhiliye Nezareti'ne bağlı İstanbul Polis Müdüriyeti adıyla ayrı bir müdüriyet tesis olunmuştur. Diğer vilayetlerin polis müdürleri ise eskisi gibi valiler ile bağımsız mutasarrıfların emir ve idaresi altında, eskisi gibi Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne bağlı bırakılmıştır.³⁵

II. Meşrutiyet devrinde, vilayetlerdeki polis müdürlükleri birer polis müdürü, müstakil livalarda ise merkez memuru veya komiser idaresindeydi. Vilayetlere bağlı livalar ile kazalarda, nüfus ve mahallin önemine göre komiser veya komiser muavini ile polis memurlarının görev yapması, polis nizamnâmesinde yer almıştı.³⁶ Küçük merkezli kazalarda birer polis memuru bulundurmamak yerine kolluk işlerinin jandarmaya devredilmesi ve buradaki polislerin de önemli merkezlerin mevcuduna ilave edilmesi 18 Mart 1328 (31 Mart 1912) tarih ve 39 sayılı tebligatta yer almıştı. Ayrıca polis bölgesindeki inzibat ve asayiş görevinin jandarmaya devri ile jandarmanın köy ve nahiyelere dağıtılması 15 Nisan 1329 (28 Nisan 1913) tarihli ve 141 sayılı tebligatta belirtilmiştir.³⁷

Halep'e bağlı olan Urfa, 13 Nisan 1910 tarihinde müstakil sancak olmuş, doğrudan doğruya merkeze bağlanmıştı. Urfa müstakil sancak olduğunda, mevcut bütçesiyle liva haline getirilmiş, ödemeler Halep vilayet bütçesi içinde gösterilmişti. Urfa bütçesinin 1911 yılından itibaren oluşturulması kabul edilmişti. Urfa'nın Halep'ten ayrılmasıyla birlikte liva polis teşkilatı da Halep'ten ayrılmıştı. Bu dönemde Halep polis kadrosu; 1 müdür, 4 ikinci komiser, 9 üçüncü komiser, 14 muavin ve 89 memurdan ibaretti. Bu

33 Remzi Çavuş, *Galip Paşa (Pasiner)'nin Askeri ve Siyasi Hayatı (1868-1939)*, Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2015, s. 65-78.

34 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta...*, s. 487-489; Derviş Okçabol, *Zabıta...*, s. 98-103; Derviş Okçabol, *Meslek...*, s. 80-82.

35 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta...*, s. 489-494; Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel...*, s. 239-241.

36 *Düstur*, C.5, İkinci Tertib, İstanbul, Matbaa-i Amire, s. 386.

37 Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel...*, s. 249-250.

kadrodan 1 muavin ve 10 polis memuru Urfa kadrosuna tahsis edilmişti. Böylece Halep polis kadrosunda 106 kişi kalmıştı.³⁸

1 Kasım 1910 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen cetvelde Urfa polisi ve maaşlarına dair aşağıdaki bilgiler yer almıştı:

Maaşat	Elbise Bedeli	Komiser-i Sâni	Komiser Muavini	Polis	Neferat	İsim	Mülhakat
750	575	1			1	Mehmed Kamil Efendi	Mezkur livada
500	475		1		1	Mehmed Beşir Efendi	Birecik
400	475			1	1	Yusuf Aziz Efendi	Urfa
400	475			1	1	Sami Efendi	“
400	475			1	1	Mehmed Zekeriyya Efendi	“
400	475			1	1	Müfid Efendi	“
400	475			1	1	Mehmed Zeki Efendi	“
400	475			1	1	Kemal Efendi	“
400	475			1	1	Emin Efendi	“
400	475			1	1	Mehmed Ragıp Efendi	“
400	475			1	1	Mehmed Nuri Efendi	“
400	475			1	1	Mehmed Tahir Efendi	“
5.650	5.800	1	1	10	12	Yekun	“
950						Halep'ten Muş'a ve Muş'tan Urfa'ya olan komiser Kamil Efendi'nin harcırahı Saat 114 Halep'ten Muş'a 76/190 Muş'tan Urfa'ya	“
6.200	5.800	1	1	10	12	Yekun	

Tablo 3: Urfa ve Mülhakatında Bulunan Memurların İsimleri ve Maaşları³⁹

Tabloya göre Kasım 1910 tarihinde polis memurlarının maaşı 400 kuruştur. İkinci komiser olan Mehmed Kamil Efendi'nin maaşı 750 kuruş, komiser muavini olan Mehmed Beşir Efendi'nin maaşı ise 500 kuruştur. Urfa polis memuru kadrosuna bir, ikinci komiserin, polis kadrosuna eklenmiş olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

38 BOA, *Dahiliye Emniyeti Umumiye Muhasebe (DH.EUM.MH)*, 245/28, 29 Mart 1328 (11 Nisan 1912).

39 BOA, *DH.EUM.MH*, 19/66, 1 Teşrin-i sani 1326 (14 Kasım 1910).

1913 yılındaki künye defterlerinde Urfa polisleri ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmişti. Bu bilgiler aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir:

Adı	Görevi	Doğum Tarihi	Memleketi	Fiziksel Özellikleri	Duhulü	Eğitim
Mehmed Kamil Efendi bin İsmail Haydar Bey	İkinci Komiser	1282	Halep vilayetinin Turabu'l-Ferâba mahallesinde mukayyed Rusçuk muhacirlerinden	Rusçuk muhacirlerinden uzunca boylu, ela gözlü, buğday benizli	1 Teşrin-i sâni 1314	Bitlis vilayetine bağlı Muş sancağının ikinci komiserliğinden Dâhiliye Nezareti celilesinin fi 13 Mayıs 326 tarih ve 2936 numara ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyet-i aliyyesinin fi 29 Haziran 326 tarih ve 23171 numaralı telgrafnameleri üzerine
Mehmed Zekeriyya Efendi bin İzzet Efendi	Polis Memuru	1304	Halep vilayetinin Ferâfire mahallesinden	Uzunca boylu, ela gözlü âdeta ağız ve burunlu ve ter bıyıklı metruş	8 Kânun-ı evvel 1325 ber-müceb tensikat	Kilis Kazası Rüşdiye Mülkiyesi'nden mezun
İlyas Sami Efendi bin Abdurrahman Bey	Polis Memuru	1305	Mardin sancağının Medrese mahallesinden	Uzunca boylu, ela gözlü, ter bıyıklı, âdeta ağız ve burunlu, metruş	23 Şubat 1325	Mardin Rüşdiye Mektebi'nden mezun ve Halep vilayeti İdadi Mülki altıncı senesiyle Şam Tıbbiye-i Mülkiye ikinci senesinden tasdikname
Yusuf Aziz Efendi bin Abdulkadir Ağa	Polis Memuru	1298	Halep vilayetine tabi Ayıntab kazasının Kurup Zincirli mahallesinden	Orta boylu, ela gözlü, kumral, bıyıklı, âdeta ağız ve burunlu, metruş	8 Kânun-ı evvel 1325 ber-müceb tensikat	Ayıntab kazasının Reşadiye Mülkiyesi'nden mezun aynı nizamiye taburu serçavuşluğundan müstebdel
Mehmet Zeki Efendi Bin Şeyh Mustafa Dede	Polis Memuru	1304	Halep vilayetinin Cübb-ü Esedullah mahallesinden	Uzunca boylu, ela gözlü, sivri burunlu, âdeta ağızlı, kumral saçlı.	23 Şubat 1325 ber-müceb tensikat	Halep Mektebi Rüşdiye Askeriyesi'nden mezun
Mıgırdıç bin Kırkor Ağa	Polis Memuru namzedi	1300	Urfa sancağına tabi Rumkale kazasının Cebin kareyesinden	Orta boylu, ela gözlü, âdeta ağız ve burunlu, kumral, bıyıklı, metruş		Fi 1 Teşrin-i sâni 326 tarihli polis Müfid Bey'in vuku' istifasıyla mektebe i'zam olunmak üzere 18 Kânun-ı evvel 326 tarihinde mahalline namzed olarak tayin olunmuştur. Ayıntab Amerikan kolcu üçüncü sınıfından mezun.

Mehmed Kemal Efendi bin İbrahim Edhem	Harran kazası Polis Memuru	1304	Deyr-i Zor sancağının Şeyh Yasin mahallesinden	Uzun boylu, kara gözlü, âdeta ağız ve burunlu, ter bıyıklı, esmer benizli	7 Kânun-ı evvel 1325 ber-müceb tensikat	Zor Rüşdiyesi'nden mezun
Mehmed Ragıp Efendi bin Abdurrahman	Suruç kazası Polis Memuru	1300	Urfa'nın Pazarcuma mahallesinden	Orta boylu, Ela gözlü, âdeta ağız ve burunlu, kumral bıyık ve saçlı, metruş	5 Haziran 1324	Urfa Rüşdiyesi'yle medreselerde tahsil görmüştür.
Mehmed Tahir Efendi bin Salih	Rumkale Polis Memuru	1306	Ayıntab kazasının Kurb-ı Zincirli mahallesinden	Orta boylu, ela gözlü, âdeta ağız ve burunlu, kumral bıyıklı, metruş	28 Şubat 1325 ber-müceb tensikat	Ayıntab Rüşdiyesi'nden mezun
Mehmed Beşir Efendi bin Abdullah	Birecik kazası Komiser Muavini	1301	Halep vilayetinin Cübbüle mahallesinden	Uzun boylu, ela gözlü, âdeta ağız ve burunlu, ince kumral bıyıklı, metruş	6 Kânun-ı evvel 1325 ber-müceb tensikat	Halep İdadi Mülkiyesi'nden mezun. İsmine kura isabetle Halep'e alınmıştır.
Mehmed Nuri Efendi bin Hacı Ömer Niyazi Efendi	Polis Memuru	1302	Halep vilayetinin Ferâfire mahallesinden	Orta boylu, ela gözlü, âdeta ağız ve burunlu, kumral bıyıklı, metruş	8 Kânun-ı evvel 1325 ber-müceb tensikat	Halep İdadi Mülkiyesi ziraat şubesinden mezun
Mehmed Emin bin Hacı Mehmed	Polis Memuru	1295	Kilis kazasının Mihali mahallesinden	Orta boylu, siyah gözlü, âdeta ağız ve burunlu, kumral bıyıklı, metruş	25 Şubat 1325 ber-müceb tensikat	Kilis fahri çavuşluğundan müstebdel

Tablo 4: 13 Kânun-ı sâni 1326 (26 Ocak 1911) Tarihli Künye Defteri⁴⁰

Yukarıdaki tabloya göre Urfa'da görev yapan polislerden Mehmed Kamil Efendi, II. Abdülhamit döneminde; onun dışındakiler ise II. Meşrutiyet'in ilanından sonra göreve başlamışlardı. Polislerin büyük bir kısmı rüşdiye ve idadi gibi mekteplerden mezun olmuşlardı. Mehmed Ragıp Efendi, Urfa Rüşdiyesi'nden sonra medresede eğitim görmüş, İlyas Sami Efendi ise Şam Tıbbiye-i Mülkiyesi ikinci senesinden tasdikname almıştı. Yusuf Aziz Efendi serçavuşluktan, Mehmed Emin Bey çavuşluktan polisliğe geçmişlerdi. Mıgırdıç Efendi ise Ayıntab Amerikan Koleji kolcu⁴¹ üçüncü sınıfından mezun olmuştu. Mıgırdıç Efendi Ermeni'dir. Böylece II. Meşrutiyet döneminde gayrimüslimler de Urfa'da polis olarak görevlendirilmişti.

40 BOA, *Dahiliye Emniyeti Umumiye Sicil (DH.EUM.SCL)*, 6/87, 13 Kânun-ı sâni 1326 (26 Ocak 1911).

41 Bir şeyi, bir yeri korumak için bekleyen veya kol gezen kimse, bekçi.

5 . İttihat ve Terakki Dönemi Polis Teşkilatı ve Urfa'daki Yansıması

Balkan Savaşı'nın devam ettiği günlerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri Babıali Baskını ile Sadrazam Kâmil Paşa'yı istifaya mecbur ederek, 23 Ocak 1913 tarihinde yönetimi ele geçirmiş ve Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir hükûmet kurulmuştu⁴² Fakat 12 Haziran 1913 tarihinde Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi, çoğulculuğun sonu olmuştu. İttihat ve Terakki Fırkası tek parti olarak Osmanlı siyasal gelişmelerini kontrol altına almış ve muhalefet olanaklarını da kaldırmıştı.⁴³

İttihat ve Terakki döneminde polis teşkilatı ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştı. Örneğin polis bölgesindeki inzibat ve asayiş görevinin jandarmaya devri, jandarmanın köy ve nahiyelere dağıtılması 15 Nisan 1329 (28 Nisan 1913) tarihli ve 141 sayılı tebliğat ile belirtilmişti.⁴⁴

17 Ağustos 1907 tarihli Polis Nizamnâmesi ayrıntılı ve iyi bir şekilde hazırlanmış olmasına rağmen, tarihe karışmış bir dönemin prensiplerinden esinlenerek hazırlanmıştı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeni dönemin esaslarına daha uygun olan ve zamanın ihtiyaçlarını daha iyi karşılayan yeni bir polis nizamnâmesi hazırlanmıştı. Bu nizamnâme, 2 Mayıs 1329 (15 Mayıs 1913) tarihinde kabul edilmiş ve 12 Mayıs 1329 (25 Mayıs 1913) tarihinde Takvîm-i Vekâyî'de yayımlandı.⁴⁵ Yeni polis nizamnâmesi çeşitli kitap, bölüm ve kısımlardan oluşmaktaydı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı ancak mesleğin teşkilatına ve bu kısım ile ilgili hükümleri ihtiva etmişti. İkinci kitabın polis mesleğiyle ilgili kurallar ve vazifelere ait olan birinci bab yayımlanmıştı.⁴⁶

II. Abdülhamit döneminde polis şefleri, sivil bürokrasiden gelmişlerdi. Oysa İttihat ve Terakki iktidarının ilk dönemlerinde polisler, orduda başarılı bir kariyere sahip yüksek rütbeli subaylardan devşirilen polis şeflerinin önderliğinde örgütlenmişlerdi. Bu durum eski rejim polislerinin önlerinin kesilmesinde etkin rol oynamıştı. Bununla birlikte askerî kariyer, polis memurlarının üstlerine daha itaatkâr olmalarında önemli bir etkendi.⁴⁷

42 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, Kısım II, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 269; Sina Akşin, *Jön Türkler...*, s. 351-353; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, s. 513-516.

43 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal...*, s. 516-523.

44 Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel...*, s. 249-250.

45 *Düstur*, C.5, İkinci Tertib, İstanbul, Matbaa-i Amire, s. 386; *Takvim-i Vekayi*, S.1472, (12 Mayıs 1329) s. 1-4.

46 Halim Alyot, *Türkiye'de Zabıta...*, s. 497-503.

47 Ferdan Ergut, *Modern Devlet...*, s. 161.

İttihat ve Terakki döneminde, polisin ve polislik işinin niteliği de önemli bir biçimde değişmiş; “çift yönlü” polislik işine geçiş sağlanmaya çalışılmıştı. Kamu düzeninin ve güvenliğinin sağlanması yolunda merkezî polisin üstlendiği her yeni görev alanı, devletin topluma nüfuzunun sağlanmasının yanında toplumun o zamana kadar hiç gündeme gelmeyen haklarını da gündeme getirmişti. Bu durumda polisin merkezileşmesi, sorumluluğun da merkezileşmesini beraberinde getirmişti. Polis daha fazla toplumsal hizmetlere yönelik işlevler üstlenmiş ya da üstlenmek zorunda bırakılmıştı. Bu süreçte İttihat ve Terakki kriz zamanlarında toplumsal bağlılığını korumaya çalışmıştı.⁴⁸ Bu dönemde polisin siyasal sürece müdahale biçimleri, polisin ordudan özerkleşmesi ve uzmanlaşması, kamu düzeni polisliği büyük bir değişim göstermişti.⁴⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti, toplumsal denetimi sağlamak için kendi polis gücünü merkezileştirerek, onu olaylara sonradan yanıt veren bir polislikten, olayları öngörebilen ve ortaya çıkmalarına imkan vermeden müdahale edebilen polisliğe dönüştürmeye çalışmıştır. Ayrıca İttihat Terakki Cemiyeti, polisi daha önceki rejime kıyasla siyasal muhalifleri sindirmek için daha etkili ve etkin bir şekilde kullanmıştır⁵⁰ Seçim düzenlemelerinde polisin rolü ve önemi artmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra hafiye teşkilatı lağvedilmişti. Bu dönemde 10 Şubat 1912 tarihinde “Heyet-i İstihbariye” adıyla gizli polis teşkilatı kurulmuştu.⁵¹

Birinci Dünya Savaşı döneminde polis teşkilatı, nitelikli elemanlarını orduya vermiş; İstanbul’da mekteplerde eğitim görmüş polisler orduya katılmıştı. Bu dönemde polis kalitesinde düşme olmuştu. Fakat bu dönemde polis örgütü mali olarak kazançlı çıkmıştı. Bunun temel nedeni iç güvenliği sağlama ve orduya asker toplama meselesini çözmeye zorunluluğuydu.⁵²

İttihat ve Terakki döneminde Urfa Polis Teşkilatı’nda da döneme paralel olarak gelişmeler olduğunu görmekteyiz. 1913 yılında Urfa polis mürettebatı sayısında bir artış olmuş, fakat bu artış yeterli olmamıştı. Bu dönemde Urfa polis kadrosuna 3 komiser muavini, 9 polis memuru, 1 hesap memuru ve 1 odacı ilave olunmuştur. Ayrıca yeni ilaveler de düşünülmüştür⁵³ Bu dönemde görev yapan polisler ve bu polislere ait özellikler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

48 Ferdan Ergut, *Modern Devlet...*, s. 187.

49 Ferdan Ergut, *Modern Devlet...*, s. 160.

50 Ferdan Ergut, *Modern Devlet...*, s. 172-179.

51 Ferdan Ergut, *Modern Devlet...*, s. 205-206.

52 Ferdan Ergut, *Modern Devlet...*, s. 211-213.

53 *Polis Mecmuası*, S.2, 1 Ağustos 1329 (14 Ağustos 1913), s. 31; *Polis Mecmuası*, S.4, 1 Eylül 1329 (14 Eylül 1913), s. 83.

	Adı	Baba Adı	Memuriyeti	Memleketi	Görünüş	Göreve Başlama	Mezun Olduğu Okul	Bildiği Diller
1	Müslüm Naci	İslam	Polis Serkomiseri	Tiran	Kumral, bıyıklı, metruş	5 Teşrin-i evvel 1314		
2	Mustafa Fazıl Efendi	Mehmed Bacı Efendi	Komiser-i Sâni	Trablusgarp		1 Teşrin-i sâni 1326	Beyrut	Türkçe, Arapça, Fransızca
3	Ahmet Hayri Efendi	Hayreddin Efendi	Komiser Muavini	Ayıntab	Orta boylu, mavi gözlü, beyaz benizli, sarıca bıyıklı	15 Kânun-ı evvel 1305		
4	Yusuf Aziz Efendi	Abdülkadir Ağa	Komiser Muavini	Ayıntab	Orta boylu, ela gözlü, kumral, bıyıklı, metruş	8 Kânun-ı evvel 1325	Beyrut	
5	Mehmed Tahir Efendi	Salih Efendi	Polis Neferi	Ayıntab	Orta boylu, ela gözlü, kumral, bıyıklı, metruş	28 Şubat 1325		Türkçe, Fransızca (okur-yazar, konuşamaz) Arapça
6	Mehmed Ragıb Efendi	Abdurrahman Ağa	Polis Neferi	Urfa		5 Haziran 1324		Türkçe, Arapça, Kürdçe
7	Mıgırdıç	Kirkor	Polis Neferi	Rumkale	Orta boylu, ela gözlü, kumral bıyıklı ve saçlı	Şubat 1326	Beyrut	Türkçe ve Ermenice okur yazar
8	Abdulkadir Efendi	Ali Efendi	Polis Neferi	Urfa	Siyah gözlü, esmer benizli, metruş	5 Temmuz 1328	Beyrut	Türkçe, Kürdçe (aşına) Arapça (biraz konuşur)
9	Mustafa Vasıf Efendi	Hüseyin Ağa	Polis Namzedi	Urfa	Ela gözlü, buğday benizli, metruş	5 Temmuz 1327	Beyrut	Türkçe, Kürdçe (konuşur) Arapça (konuşur)
10	Hasan Tahsin	Mülazım Mehmed Ağa	Polis Namzedi	Urfa	Kumral, bıyıklı, metruş	5 Kânun-ı evvel 1327	Beyrut	
11	Şeyh Müslüm Efendi	Mehmed Sofu	Polis Namzedi	Urfa	Orta boylu, ela gözlü, çiçek yüzlü, kumral, bıyıklı, metruş	5 Kânun-ı evvel 1327	Beyrut	Türkçe, Kürdçe (aşına)
12	Abraham Efendi	Kevork Ağa	Polis Neferi	Urfa	Mavi gözlü, buğday benizli, metruş, sarı bıyıklı	16 Ağustos 1327	Beyrut	Türkçe, Ermenice
13	Ahmed Mevlüd Efendi	Mehmed Çavuş	Polis Neferi Namzedi	Zor	Ela gözlü, beyaz benizli, kumral, bıyıklı, metruş	17 Teşrin-i sâni 1327	Beyrut	

14	Mehmed Sıtkı Efendi	Halil Efendi	Polis Neferi	Urfa	Orta boylu, ela gözlü, buğday benizli, metruş	5 Temmuz 1327		Türkçe, Kürdçe
15	Osman Şinasi Efendi	Hacı Yaşar Müslim Efendi	Polis Namzedi	Birecik	Kısa boylu, ela gözlü, az bırıklı, metruş	13 Haziran 1328		Türkçe
16	Mehmed Ali Efendi	Molla Cuma Efendi	Polis Namzedi	Urfa	İnce uzunca boylu, ela gözlü, kumral, bırıklı, metruş	13 Haziran 1328		Türkçe, Kürdçe

Tablo 5: 1913 Yılı Urfa Polis Mürettebatı Cetveli⁵⁴

Yukarıdaki tabloya göre; Urfa’da görev alan polislerin büyük bir kısmı Urfalıdır, diğerleri ise başka memleketlerden gelmişlerdi. Bu dönemde görev yapan polislerden Urfa, Antep, Zor ve Halep gibi Urfa ile civarında yaşayan polisler, Beyrut Polis Mektebi’nden mezun olmuşlardı. Diğerleri ise Edirne ve Selanik vb. kendi memleketlerine yakın polis mekteplerinde eğitim görmüşlerdi. Bazı polisler göreve başladıktan sonra eğitim görmek için Beyrut’a gitmişlerdi. Eğitimlerini tamamlayan polisler tekrar görevlerine dönmüşlerdi.⁵⁵

1913 yılındaki cetvele göre bu dönemdeki polis memurlarının büyük çoğunluğu Türkçe dışında en az bir dil daha bilmekteydiler. Bu diller Arapça, Ermenice, Kürtçe ve Fransızca idi. Memleketi Urfa olanlar, Türkçe ve Kürtçe bilmekteydi. Bazılarının ise bildiği diller Türkçe ve Kürtçenin yanında Arapça idi. Rumkaleli Mıgırđıç Efendi, Türkçe ve Ermeniceye vakıf idi. Birecikli Osman Şinasi Efendi ise sadece Türkçe bilmekteydi. Tabloya göre Trablusgarplı Mustafa Fazıl Efendi ve Antepli Mehmed Tahir Efendi, Türkçe ve Arapça’nın yanında Fransızca bilmekteydi. Diğerlerinin bildiği diller ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemişti.

Urfa’da Müslümanlardan başka gayrimüslim polisler de görev yapmışlardı. 1913 yılında Abraham Efendi ile Mıgırđıç Efendi Urfa’da polis memuru olarak çalışmışlardı. Fakat bu polislerden Mıgırđıç Efendi; amirleri tarafından verilen emri dinlemediği, memuriyetine dikkat etmediği, görevli olduğu sabahçı devriyesine çıkmayarak vazifesini terk ettiği, ayrıca bu gibi hareketleri tekrar etmeye devam ettiği ve ıslahından ümit kesildiği için 11 Nisan 1915 tarihinde kaydı silinmişti.⁵⁶ Bu dönemde görev yapan diğer bir Ermeni polis olan Abraham Efendi’nin ise 1915 yılındaki Ermeni olayından dolayı memuriyetinin devamı uygun görülmediğinden, 15 Ağustos 1915 tarihinde

54 BOA, *Dahiliye Mektubi (DH.EUM.MTK)*, 1/7, 18 Nisan 1329 (1 Mayıs 1913).

55 BOA, *Dahiliye Emniyeti Umumiye Tahrirat (DH.EUM.THR)*, 88/6, 14 Şubat 1328 (27 Şubat 1913).

56 BOA, *DH.EUM.THR*, 63/73, 5 Nisan 1331 (18 Nisan 1915).

memuriyetine son verilmişti. Abraham Efendi, Urfa Ermeni İsyanı'na katıldığı için Maraş Divan-ı Harb-i Örfî tarafından idama mahkûm edilmişti.⁵⁷ Vukuat cetvelleri incelendiğinde daha sonraki dönemlerde Urfa'da gayrimüslim polis memuruna rastlanmamıştı.

6. Polis Sayısının Yetersizliği ve Soruna Çözüm Arayışları

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 4 Mayıs 1914 tarihinde bir genelge yayınlamak üzere polis memurlarının merkezde toplanmasını istemişti. Buradaki temel amaç kaza ve daha az önemli olan bazı livalarda polis teşkilatının kaldırılarak, bu görevin jandarmaya devredilmesi düşüncesi idi. Polislerin merkez livada toplanıldıktan sonra konu ile ilgili Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin bilgilendirilmesi istenmişti.⁵⁸

Urfa Mutasarrıflığı da tamime verdiği cevapta; Urfa polisinin 25 neferden oluştuğu, Birecik ve Cerablus'da bulunan komiser muavini ve polislerin Urfa merkezine alındığı ve dört karakola paylaştırıldığı, Harran'da ise polisin daha önceden de olmadığı ifade edilmişti. Yalnız Suruç kazasının ehemmiyeti, demiryolu güzergâhı olması ve işçilerin toplanma alanı olması dikkate alınarak bir polis memurunun bulundurulmasının uygun görüldüğü belirtilmişti.⁵⁹ Bu doğrultuda, Suruç dışında bütün polisler merkezde toplanmıştı. Yönetmelik gereği polisin olmadığı yerde güvenlik ve asayiş görevi jandarmalar tarafından sağlanmıştı.

Bir devletin en önemli görevlerinden biri ülkedeki güvenlik ve asayiş sağlamaktır. Bu durum kolluk kuvvetlerinin sayısının yeterli olmasıyla ilgili gözükmekteydi. Urfa, urban⁶⁰ ve aşiretlerin yoğun bir şekilde yaşadığı bir bölgeydi. Bu durum güvenlik ve asayişin sağlanması için kolluk kuvvetlerinin önemini artırmaktaydı. Oysa Urfa'daki en önemli sorunlardan biri kolluk kuvvetlerinin yetersizliğiydi. Yapılan yazışmalarda da bu durum dile getirilmişti.

1911 yılında kolluk kuvvetlerin yetersizliği konusu, Urfa mebusları Şeyh Safvet Efendi ve Mahmut Nedim Bey tarafından verilen tahrir ile Meclis-i Mebusan'da dile getirilmişti. Tahrirde: Urfa nüfusunun önemli bir kısmının urban kabile ve aşiretlerden meydana geldiği; Urfa'da mevcut kuvvetlerin, liva sakinlerinin güvenliğini sağlamaktan ve halkı güvenlik konusunda tatmin etmekten uzak olduğu dile getirilmişti. Urfa'daki

57 BOA, Bâbîali Evrak Odası (BEO), 4429/332108, 22 Ağustos 1332 (4 Eylül 1916); BOA, DH.EUM.THR, 69/48, 7 Ağustos 1331 (20 Ağustos 1915).

58 BOA, Dahiliye Emniyeti Umumiye Muhaberât ve Tensikat (DH.EUM.MTK), 47/31, 6 Eylül 1330 (19 Eylül 1914).

59 BOA, DH.EUM.MTK, 48/38, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914); BOA, DH.EUM.MTK, 48/38, 9 Eylül 1330 (22 Eylül 1914).

60 Çöl Arapları, bedeviler.

mevcut kuvvetlerin, bir üçüncü polis komiseri ve on polisten, jandarmanın da piyade ve süvari iki yüz neferden daha az olduğunu belirtmişti. Kazalarda birer polis ile birer ikişer jandarma neferi bulunduğu, bunların livanın asayişini sağlamakta yetersiz kaldığı ve bundan dolayı polis ile jandarma sayısının artırılması gerektiği takdirde belirtilmişti. Fakat Emniyet-i Umumiye bütçesinden dolayı polis sayının artırılmasına yönelik talep reddedilmiştir⁶¹

Mevcut polis sayısının yetersiz olmasından dolayı, Urfa'da güvenlik ve asayişin sağlanması mümkün olamamaktaydı. Güvenliğin sağlanamaması konusu Dâhiliye Nezareti'ni önlem almaya sevk etmiş, bu doğrultuda polis sayısının yeterli orana ulaşmaya kadar jandarmanın karakolhanelerde polis ile karışık bir şekilde istihdamı lüzumu Umum Jandarma Kumandanlığı'na bildirilmişti.⁶²

1912 yılında Urfa Mutasarrıflığı Polis Komiserliği'nden, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; Urfa sancağının bine yakın nüfusa sahip olup, kırk sekiz mahalle ile Birecik, Rumkale, Suruç ve Harran olmak üzere dört kazadan oluştuğu, inzibat memurlarının halen az olduğu için ehemmiyeti derecesinde görevi icra edemedikleri öncelikle ifade edilmişti. Urfa sancağında nüfus; merkezî hükûmet, Çarşı, Halvetiye, Harrankapısı, Halilürrahman, Bediüzzaman isimlerinde altı mıntıkaya ayrılmıştı. Bunlardan merkez hükûmette bir üçüncü komiser, bir muavin, üç polis; Çarşı mıntıkasında bir komiser muavini, iki polis; Halvetiye de iki polis; Harrankapısı'nda bir polis; Halilürrahman da bir polis ile beşer altışar jandarma ve Bediüzzaman'da yalnız jandarma bulundurulmuş, şehrin altı mıntıkaya ayrıldığı, jandarmanın yardımıyla güvenlik sağlandığı vurgulanıyordu. Bahse konu altı mıntıkaya dört mıntika daha ilave edilmesi halinde toplamda on mıntıkaya ulaşmış olacağı ve livada toplam altmış polise ihtiyaç olacaktı. Ayrıca Birecik kasabası on bini aşan bir nüfusa sahipti. Eskiden Birecik'te bir komiser muavini ile iki polis bulunmaktaydı. Fakat merkez livada mevcudun azlığı nedeniyle muavin ile polisin birisi merkez livaya alınmıştı. Kalan bir polise yedi polis ilave edilerek sekize tamamlanmasına karar verilmiş ayrıca Rumkale ve Suruç kazalarında önceleri birer polis istihdam edildiği halde, merkez livanın öneminden dolayı bu kazalarda geçici olarak polis bulundurulmaktan vazgeçilmiş fakat aslında buralarda ikişer polis bulundurulması gerektiği ifade edilmişti. Harran kazası 15-20 hane ibaret olup, henüz bir kasaba haline gelemediğinden polis bulundurulmamıştı. Fakat Bağdat hattının büyük bir şubesi inşa edileceğinden, iki polis bulundurulması gerekmektedir. Bu ihtiyaçlar hesaplandığında liva mürettebatının 76 polis olması

61 BOA, *Dahiliye İdari (DH.İD)*, 671/63, 29 Kânun-ı evvel 1326 (11 Ocak 1911).

62 BOA, *DH.İD*, 671/63, 13 Kânun-ı sâni 1326 (26 Ocak 1911).

gerektiği belirtilmişti. Ayrıca merkez hükûmette 2 ikinci ve 1 üçüncü komiserle 2 komiser muavini; Çarşı mıntikasına 1 üçüncü komiser, 1 komiser muavini; diğer mıntikalardan birisine 1 üçüncü komiser, 1 komiser muavini; geri kalan yedi mıntika için de birer komiser muavini ve Birecik kazasına 1 üçüncü komiser, 1 komiser muavini; Suruç kazasına 1 komiser muavini yani toplamda 2 ikinci, 4 üçüncü, 14 komiser muavininin bulundurulmasının gerekli olduğu ifade edilmişti.

Yazıda ayrıca Birecik kazasına bağlı dört bin nüfuslu Nizip'te 1 polis bulundurulmasının icap ettiği, Bağdat hattı güzergahında bulunan Cerablus'ta da Birecik mürettebatından bir polis bulundurulması, talep edilen polislerin karşılanması halinde adli ve idari şubelerinin teşkiline gerek olmadığı belirtilmişti. Son olarak da Urfa merkezi civarı ile yarım saatlik mesafede bulunan bağ ve bahçe gibi mesire yerlerinde suç işlenmekte olduğundan, buralarda polis devriyesinin bulundurulması, olay olduğunda da suçluların süratle takip edilip yakalanması için bir komiser muavini kumandasında altı süvari polisinin gerektiği, üç odadan meydan gelen polis idaresinin de yeterli olmadığı ve yeni bir polis dairesinin inşa edilmesi gerektiği bildirilmişti.⁶³ Fakat bütün bu isteklerin karşılanması mümkün olmadı. Bir sene sonra Urfa mutasarrıflığından Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; mevcut polislerin Urfa'da güvenliği sağlamaya yetmediği, bunun için de 1 üçüncü komiser, 2 muavin ve 8 polisin istihdamına izin verilmesi istendi.⁶⁴

Bu durum, 1913 yılında Urfa Polis Serkomiserliği'nden, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne gönderilen, Urfa'nın kazalarını, nüfuslarını, Dersaadet'e uzaklığını ve polis mevcudunu gösteren tabloda da açıkça belirtilmişti. Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı gibi sadece Urfa merkez ve Birecik'te polis bulunmakta diğer kazalarda polis görev yapmamaktadır.

63 BOA, *Dahiliye Emniyeti Umumiye Memurîn (DH.EUM.MEM)*, 130/13, 30 Kânun-ı sâni 1328 (12 Şubat 1913).

64 BOA, *DH.EUM.MEM*, 130/13, 31 Kânun-ı sâni 1328 (13 Şubat 1913).

Merkez Liva ve Kazaların İsimleri	Nüfus	Merkez Livanın Dersaadet'e ve Mülhakatın Merkez Livaya Uzaklık Mesafesi		Birinci Sınıf Komiserler	İkinci Sınıf Komiserler	Üçüncü Sınıf Komiserler	Komiser Muavinleri	Komiserlik Sınıfı Toplamı	Polis Memurları	Polis Namzedleri	Efrad Yekunu	Yekun-ı Umumi	Livanın Umum Yekunu	Komiserlerin Efrada Nisbet-i Adedi
		Mil-i Bahri	Saat											
Urfa Sancağı Nefs-i Kasaba	42.520	“	279	1	.	1	2	4	8	4	12	16	17	Beherden nefere bir komiser veya muavini
Birecik Kasabası	9.971	“	18	“	“	“	“	“	1	“	1	1	“	
Rumkale Kazası	1.298	“	24	“	“	“	“	“	“	“	“	“	“	
Suruç Kazası	193	“	9	“	“	“	“	“	“	“	“	“	“	
Harran Kazası	“	“	9	“	“	“	“	“	“	“	“	“	“	
Yekun	53.982	“		1	“	1	2	4	8	4	13	17	17	

Tablo 6: 1913 Senesi Polis Sayısı ve Merkeze Uzaklığı⁶⁵

Urfa'da polis teşkilatının yetersiz olduğunu ortaya koyan en önemli belgelerden biri de 1913 yılında mülkiye müfettişi tarafından hazırlanan rapordur. Mülkiye müfettişi, Urfa merkezinde bulunan polis memurlarıyla karakolhaneleri teftiş etmişti. Ayrıca, polis sayının yetersizliğine rağmen görevliler ile ilgili şikayet işitilmediğini ve görevlerini ziyadesiyle yaptıklarını belirtmişti. Buna karşılık, farklı unsurlara mensup insanların yaşadığı merkez livada 61.000 nüfusun yaşadığı, eğri ve dar sokaklardan oluşan 48 mahalenin emniyet ve asayişinin 17 polisin gayretine emanet edildiği, yani her 3.600 kişiye bir polis düştüğü ifade edilmişti. Ayrıca Birecik dışında diğer üç kazada hiç polis bulunmamaktaydı. 8'i komiser ve muavin olmak üzere, dört kaza merkezine ikişer gönderilmek ve 22'si yeni teşkili gerekli olan dört karakolhaneye dağıtılmak üzere mevcuda ek olarak 38 polis ilave edilmesi gerektiği yazılmıştı. Bu sayıdan az mevcut ile güvenliği sağlamanın mümkün olamayacağı, boş yere devlet hazinesinin zarara uğratılmaması için Urfa'da polis teşkilatının lağvedilerek, görevin jandarmaya verilmesi raporda tavsiye edilmişti.⁶⁶

65 BOA, *DH.EUM.MEM*, 27/50, 9 Şubat 1328 (22 Şubat 1913).

66 BOA, *DH.EUM.MTK*, 1/7, 18 Nisan 1329 (1 Mayıs 1913).

Sonunda, Mülkiye müfettişinin tavsiyesi üzerine Urfa Mutasarrıflığı liva jandarma kumandanlığıyla toplantı yaptı. Toplantı sonucunda Urfa Mutasarrıflığı, livada Türk, Kürt, Arap, Ermeni ve çeşitli milletlere mensup insanların yaşadığını ve kayıtlı nüfusun 44.633 kişi olduğunu, birçok da yabancı bulunduğunu ifade etti. Ancak, polis memurlarının merkez dışında beş karakola taksim edilip, jandarma ile müşterek görev yaptıkları için polisin azaltılması, Urfa'nın Diyarbakır yolu üzerinde bulunması, demiryolu inşasından dolayı sahip olduğu ehemmiyetin artması nedeniyle de polis vazifesinin jandarmaya verilmesi uygun görülmedi. Ayrıca livada istihdam edilen zabıtların çoğunun da istenen vasıflara sahip olmadığı belirtildi.⁶⁷

Bu rapor sonucunda, 1914 yılında komiser ve muavin 17 mevcuda sahip olan Urfa Mutasarrıflığı'na Ağustos ayından itibaren 7 polis ve 2 muavin ilave edildi. Böylece polis memurlarının yetersizliği telafi edilmeye çalışılmış oldu.⁶⁸ Fakat bütün bu gayretlere rağmen sıkıntı devam etmişti. Çünkü, polis kadrosunda bulunan bazı memurlar askerlik, polis mektebindeki eğitim, hastalık ve istifa gibi nedenlerden dolayı fiili olarak görev yapamamışlardı.⁶⁹

1915 yılında da polis sayısının yetersizliğinin devam ettiğini görmekteyiz. Bu tarihte polis sayısının az olmasından dolayı kazalarda polis bulundurulmayarak, merkez livada bulunan 6 karakolhanenin dördünde polis, geri kalan ikisinde ise jandarma istihdam edildi.⁷⁰

Ne var ki, geçen süre içinde ihtiyaç tam anlamıyla karşılanmamıştı. Bunun üzerine Urfa Mutasarrıflığı, 1917 yılında tekrar polis sayısının artırılması için talepte bulundu. Urfa Mutasarrıflığı, polis kadrosunun layıkıyla düzeni sağlayamadığı için merkez kadrosuna 10 polis ile 1 hesap memuru ve merkeze bağlı yerler ile istasyon merkezlerinde istihdam edilmek üzere; Birecik kazasına 4 polis ve bir komiser muavinini, Suruç, Harran ve Rakka kazalarına da 3 polis ile 1'er komiser muavininin tayini için müsaade edilmesini istedi.⁷¹

67 *BOA, DH.EUM.MTK*, 48/38, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914).

68 *BOA, DH.EUM.MEM*, 34/29, 28 Ağustos 1329 (10 Eylül 1913); *BOA, DH.EUM.MEM*, 35/51, 8 Ağustos 1329 (21 Ağustos 1913); *BOA, DH.EUM.MEM*, 36/58, 29 Ağustos 1329 (11 Eylül 1913).

69 *BOA, DH.EUM.MEM*, 46/13, 29 Mart 1330 (11 Nisan 1914); *BOA, DH.EUM.MEM*, 75/61, 1 Kânun-ı evvel 1329 (14 Aralık 1913); *BOA, DH.EUM.MEM*, 76/32, 2 Mayıs 1332 (15 Mayıs 1916); *BOA, DH.EUM.MEM*, 72/28, 6 Mart 1332 (19 Mart 1916); *BOA, DH.EUM.MEM*, 45/48, 1 Nisan 1330 (14 Nisan 1914); *BOA, DH.EUM.MEM*, 48/20, 3 Mayıs 1330 (16 Mayıs 1914).

70 *BOA, DH.EUM.MTK*, 73/16, 11 Mart 1331 (24 Mart 1915).

71 *BOA, DH.EUM.MEM*, 89/29, 25 1332 (7 Şubat 1917).

Bu talebin karşılanıp karşılanmadığı bilinmemekle beraber Urfa Mutasarrıflığı'nın polis ihtiyacının hiçbir vakit bitmediği yazışmalardan anlaşılmaktadır. Aşağıda Tablo 7'de polis sayısının yetersiz olduğu açıkça görülmektedir:

Yıl	Urfa						Van Bitlis Geçici Polisleri	Toplam
	Merkez Memuru	Baş Komiser	İkinci Komiser	Üçüncü Komiser	Komiser Muavini	Polis Memuru		
1910 (1326)					1	10		11
1911 (1327)			1		1	13		15
1912 (1328)		1		1	2	13		17
1913 (1329)		1	1		2	13		17
1914 (1330)	1		1		5	18		25 ⁷²
1915 (1331)			2		5	18 ⁷³		25
1916 (1332)	1		2		5	19	10	37
1917 (1333)	1		2		5	19	12	39 ⁷⁴
1918 (1334)	1	0	2	0	5	20		28 ⁷⁵

Tablo 7: 1910-1918 Yılları Urfa Polis Sayısı⁷⁶

- 72 Nisan ayından teşrin-i evvel kadar 1 ikinci komiser kadrosu boş kalmış, Ali Rıza Efendi'nin atanmasıyla bu kadro doldurulmuştur. 1 komiser muavini kadrosu, nisan ayından ağustos ayına kadar boş kalmış, 16 Ağustos 1330 tarihinde Muammer Efendi'nin atanmasıyla kadro doldurulmuştur. 2 polis kadrosu ise nisan ayından itibaren yıl sonuna kadar boş kalmıştır. *BOA, DH.EUM.MEM, 48/20, 3 Mayıs 1330 (16 Mayıs 1914); BOA, DH.EUM.MEM, 52/24, 16 Ağustos 1330 (29 Ağustos 1914); BOA, DH.EUM.MEM, 53/22, 2 Eylül 1330 (15 Eylül 1914); BOA, DH.EUM.MEM, 55/8, 2 Teşrin-i evvel 1330 (15 Ekim 1914); BOA, DH.EUM.MEM, 60/8, 22 Kânun-ı sâni 1330 (4 Şubat 1915); BOA, DH.EUM.MEM, 60/8, 24 Kânun-ı sâni 1330 (6 Şubat 1915); BOA, DH.EUM.MEM, 61/71, 10 Şubat 1330 (23 Şubat 1915); BOA, DH.EUM.MEM, 63/2, 8 Mart 1330 (21 Mart 1914); BOA, DH.EUM.MEM, 66/1 2 Haziran 1330 (15 Haziran 1914).*
- 73 Bu tarihte polis kadrosu 18 olarak gösterilmesine rağmen bu kadronun 3 tanesi boştur. *BOA, DH.EUM.MEM, 65/32, 11 Mayıs 1331 (24 Mayıs 1915).* Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasından sonra geçici polisler silah altına alınmıştır. *BOA, DH.EUM.MEM, 75/28, 6 Mart 1332 (19 Mart 1916).*
- 74 1916 ve 1917 yıllarında polis sayısı göreve başlama ve kayıtların silinmesi nedeniyle farklılık göstermektedir.
- 75 Bitlis polis kadrosuna ait 25 Haziran 1919 tarihli yazıda, Urfa ve Aydın'da toplam 15 polis ve 1 komiser muavininin geçici olarak görev yapmakta olduğu belirtilmiştir. Bu da geçici polislerin 1919 yılına kadar çalışmaya devam ettiğini göstermektedir. *BOA, DH.EUM.MEM, 109/45, 25 Haziran 1335 (25 Haziran 1919).*
- 76 *BOA, DH.EUM.MEM, 8/50, 6 Şubat 1327 (19 Şubat 1912); BOA, DH.EUM.MEM, 9/50, 29 Şubat 1327 (13 Mart 1912).* Polis kadrosunda yer alan Tahsin Efendi ve Abdulkadir Efendi, Beyrut Polis Mektebi'nde tahsilde olup, okulu bitirdikten sonra 7 Şubat 1912'de göreve başlamışlardır. *BOA, DH.EUM.MEM, 18/64, 6 Eylül 1328 (19 Eylül 1912); BOA, DH.EUM.MEM, 18/64, 30 Eylül 1328 (13 Ekim 1912); BOA, DH.EUM.MEM, 20/31, 31 Teşrin-i evvel 1328 (13 Kasım 1912); BOA, DH.EUM.MEM, 22/10, 30 Teşrin-i sâni 1328 (13 Aralık 1912).* Sami Efendi'nin 7 Ağustos 1912 tarihinde istifasından sonra bir kadro boş kalmıştır. Müslüm Efendi ve Ahmed Mevlüd Efendi Beyrut Polis Mektebi'ne tahsil görmeye gitmişlerdir. *BOA, DH.EUM.MTK, 1/7, 18 Nisan 1329 (1 Mayıs 1913).* Belgede 17 polis olduğu yazılmasına rağmen adı geçen polis sayısı 16'dır. *BOA, DH.EUM.MTK, 48/38, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914); BOA, DH.EUM.MEM, 86/52, 7 Teşrin-i sâni 1332 (20 Kasım 1916); BOA, DH.EUM.MEM, 96/34, 13 Kânun-ı evvel 1333 (13 Aralık 1917); BOA, DH.EUM.MEM, 65/32, 11 Mayıs 1331 (24 Mayıs 1915); Hikmet Tongur, Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve görevlerinin Gelişimi, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946, s. 252.*

Her ne kadar Osmanlı Devleti, 1910 yılından itibaren polis ihtiyacını karşılamak için gayret göstermiş ve hatta 18 Şubat 1913 tarihinde Muvakkat Kanunu⁷⁷ çıkarmış ise de Urfa Mutasarrıflığı'ndaki polis sorunu tam anlamıyla giderilmedi.

Aslında Osmanlı Devleti'ndeki polis sayısına baktığımızda İstanbul dışında diğer vilayet ve livalarda da aynı durumun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni “*İstanbul’u kim elinde tutarsa, memalik-i Osmaniye de onun elindedir*”⁷⁸ ya da “*İstanbul’un asayışı meselesi, umum memleketin asayışı meselesidir*”⁷⁹ şeklindeki görüşün hâkim olmasıydı. Nitekim Temmuz 1909’da kabul edilen kanunda Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’ne 1.623.000 kuruşluk bütçe ayrılırken, sadece İstanbul Polis İdaresi’ne neredeyse on katı kadar bir bütçe (15.923.550 kuruş) öngörülmüştü. 1910 yılında İstanbul’da 2.340 polis memuru çalışırken, bu sayı Aydın’da 355, Selanik’te 348, Beyrut’ta ise 138 idi.⁸⁰ Aynı dönemde Halep polis mevcudu 116 idi. İstanbul’da sadece Üsküdar bölgesindeki polis sayısı 400 idi.⁸¹ İstanbul’a verilen önemin daha sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktaydı. Örneğin 1918 yılında Halep’te toplam polis memuru sayısı 125, Aydın’da ise 537 idi. Bu tarihte Osmanlı Devleti’ndeki toplam polis memuru sayısı 6.868 idi. Bu polis memurlarının 2.833’ü İstanbul’da, geriye kalan 4.035 polis memuru ise taşrada görev yapmaktaydı.⁸² Dolayısıyla İstanbul’un önemi 1918 yılına kadar devam etmiş, Urfa dahil taşrada polis sayısının yetersizliği bu tarihler boyunca da sürmüştü.

7. Geçici Polisler

Osmanlı Devleti 28-29 Ekim 1914 gecesi Rus limanlarını topa tutmasıyla Birinci Dünya Savaşı’na fiilen katılmıştı. Kafkas Cephesi’nde savaşlar 1 Kasım 1914’te saldırıya geçilmesiyle başlamıştı. Bizzat Enver Paşa’nın komuta ettiği Sarıkamış Harekâtı bir felaket ile sonuçlanmış, 22 Aralık 1914’te başlayıp 1915 Ocak ayının ilk haftası boyunca devam eden harekâtta; 80-90 bin civarında asker soğuk, açlık ve salgın hastalıktan hayatını kaybetmişti. Ruslar, Van’ı 1915, Muş ve Bitlis’i 1916’da işgal etmiş, daha sonra ise Erzurum, Erzincan kıyı kesiminde ise Trabzon’un batısına Hurşit Çayı’na kadar olan toprakları işgal etmişlerdi.⁸³

77 *Düstur*, Tertib 1, C.5, s. 75.

78 Ferdan Ergut, *Modern Devlet...*, s. 198.

79 Noemi Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul’unda...*, s. 233.

80 Noemi Levy-Aksu, *Osmanlı İstanbul’unda...*, s. 232.

81 Ferdan Ergut, *Modern Devlet...*, s. 198.

82 Hikmet Tongur, *Türkiye’de Genel...*, s. 251-252.

83 Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, *Türk İnkılap Tarihi*, 10. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2005, s. 57-58.

Sarıkamış Harekatı'nın başarısızlık ile sonuçlanmasından sonra Ruslar, 1916 yılının sonuna kadar ilerlemişlerdi. İşgal edilen bölgelerde yer alan halk da iç bölgelere doğru göç etmek zorunda kalmıştı. 1916 yılında Dâhiliye Nezareti tarafından yayımlanan “*Menatik-ı Harbiyyeden Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İâşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatnâme*” ile yapılacak yardımlar ve göç yolları belirlenmişti. Talimatname ile memleketlerinden göç etmek zorunda kalan ahalinin yerleştirileceği bölgeler şu şekilde belirlenmişti: Adana (Merkez, Cebel-i Bereket, Mersin, Kozan sancakları), Halep (Merkez ve Ayıntab sancakları), Diyarbakır (Merkez, Mardin, Siverek, Ergani Madeni sancakları), Sivas (Merkez ve Karahisar-ı Şarki sancakları), Ma'mûretü'l-'azîz (Merkez ve Malatya sancakları), Musul (Merkez, Kerkük ve Süleymaniye sancakları), Van (Hakkâri'nin cenup ve garp cihetleri) ile müstakil livalardan Urfa, Canik, Zor ve Maraş.⁸⁴

Dahiliye Nezareti'nin talimatnamesi doğrultusunda ahali göç etmek zorunda kalan bölgeler, dört farklı grupta toplanmıştı. Bu gruplardan biri Urfa'nın da içinde bulunduğu gruptur. Buna göre Van ve Bitlis'ten göç edenler, Diyarbakır yoluyla Diyarbakır'a bağlı bölgelere, Urfa, Antep ve kısmen Adana'ya göç etmişlerdi. Bu dönemde Urfa'ya gelen muhacir sayısı 40.000 idi.⁸⁵ Muhacirler, Erzincan Mütarekesi'ni (18 Aralık 1917) müteakip Rusların işgal ettikleri bölgelerden çekilmeye başlamasından sonra geri dönmeye başlamışlardı. Urfa'da bulunan Bitlisli mülteciler de Siverek ve Diyarbakır üzerinden kabileler halinde dönmeye başlamış, daha sonraki dönemde geri dönüşler devam etmişti.⁸⁶

Urfa'ya gelen muhacirlerden bazıları daha önce Van ve Bitlis'te polis olarak görev alan kişilerdi. Bu polis memurları Urfa'da kaldıkları dönemde Urfa'da geçici olarak istihdam edilmişti. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Bitlis mürettebatından olan Haydar Gani Bey ve Asım Bey dışında kalan polis memurları daha önce Van polis kadrosunda görev yapmıştı.

84 Süleyman Tekir, “Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgesinde Yapılan Göçler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, 2016 Bahar, s. 56.

85 Süleyman Tekir, “Birinci Dünya Savaşı'nda...”, s. 57.

86 Nedim İpek, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler”, *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler (16-20 Mayıs 1994)*, s. 177-208.

Künye	İsmi	Baba Adı	Memuriyeti	Mülâhazat
16	Mustafa Vehib	Bahaddin	Komiser Muavini	Van mürettebatından olup muvakkaten Urfa'da müstahdemdir.
10	Mehmed Şükrü ⁸⁷	Hacı Zilan	Komiser Muavini	“ “
1	Haydar Gani	İsa	Komiser Muavini	Bitlis mürettebatından olup muvakkaten Urfa'da müstahdemdir.
45	Mehmed Hulusi	Mustafa	Polis Memuru	Van mürettebatından olup muvakkaten Urfa'da müstahdemdir.
91	Mehmed Hakkı ⁸⁸	Yusuf	Polis Memuru	“ “
51	Mehmed Nazif	Hüseyin	Polis Memuru	“ “
110	Halil Hulusi	Hacı İsmail	Polis Memuru	“ “
27	Reşid Rıdvan	Mehmed Rıdvan	Polis Memuru	“ “
95	Mehmed Tevfik	Yakub	Polis Memuru	“ “
	Mehmed Hurşid	Reşid	Polis Memuru	“ “
13	Mehmed Dursun	Ali	Polis Memuru	“ “
21	Mehmed Reşid	Reşid Bektaş	Polis Memuru	“ “
14	Asım ⁸⁹	Şakir Bey	Komiser Muavini	Bitlis “ “
96	Ali Fevzi ⁹⁰	Süleyman	Polis Memuru	Van “ “

Tablo 8: Urfa'da Geçici Olarak Görev Yapan Bitlis ve Van Polisleri⁹¹

Fakat, Urfa'da bulunan geçici polisler büyük zorluklar yaşamışlardı. Nitekim Bitlis komiser muavini ve memur aileleri adına Gülsüm Hanım, Dersaadet'e gönderdiği telgrafta; eşlerinin üç seneden beri değişik yerlerde, bir senedir de Urfa'da görev yaptıklarını ve eşlerinin aldıkları maaşın geçimlerini sağlamaya yetmediğini belirtmişti. Ayrıca çocuklarının da feryadından bahsederek eşlerinin başka bir yere nakledilmesini istemişti.⁹² Urfa'daki yaşam koşullarının zorluğundan dolayı Mehmed Hulusi ve Hurşid Efendiler de Konya ya da Adana'ya nakledilmeleri talebinde bulunmuşlardı.⁹³ Urfa'da savaşın getirmiş olduğu ağır yaşam koşulları Urfa'da yaşayan herkesi olduğu gibi geçici olarak Urfa'da görev yapan polis ailelerini de etkilemişti.

87 Mehmed Şükrü Bey, Eylül 1333 tarihinden itibaren Urfa'da görev yapmamıştır.

88 Mehmed Hakkı Bey, 20 Haziran 1333 tarihinde istifa etmiştir.

89 Asım Bey, 11 Eylül 1333 tarihinden itibaren Urfa'da çalışmaya başlamıştır.

90 Ali Fevzi Bey, Teşrin-i evvel 1333 tarihinden itibaren Urfa'da çalışmaya başlamıştır.

91 *BOA, DH.EUM.MEM*, 88/12, 29 Nisan 1333 (29 Nisan 1917); *BOA, DH.EUM.MEM*, 88/25, 26 Mayıs 1333 (26 Mayıs 1917); *BOA, DH.EUM.MEM*, 89/9, 11 Haziran 1333 (11 Haziran 1917); *BOA, DH.EUM.MEM*, 90/11, 11 Temmuz 1333 (11 Temmuz 1917); *BOA, DH.EUM.MEM*, 92/4, 25 Ağustos 1333 (25 Ağustos 1917); *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/24, 7 Kânun-ı sâni 1333 (7 Ocak 1918); *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/29, 1 Kânun-ı sâni 1334 (1 Ocak 1918); *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/30, 1 Kânun-ı sâni 1334 (1 Ocak 1918); *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/31, 1 Kânun-ı sâni 1334 (1 Ocak 1918); *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/32, 1 Kânun-ı sâni 1334 (1 Ocak 1918); *BOA, DH.EUM.MEM*, 96/34, 1 Kânun-ı sâni 1334 (1 Ocak 1918).

92 *BOA, DH.EUM.MEM*, 93/26, 1 Teşrin-i evvel 1333 (1 Ekim 1917).

93 *BOA, DH.EUM.MEM*, 105/41, 11 Şubat 1334 (11 Şubat 1918).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kolluk kuvvetleri yeniden yapılandırılmıştır. Bu kapsamda 20 Mart 1845 tarihinde 17 maddeden oluşan bir nizamname yayımlanmış, 10 Nisan 1845 tarihinde Polis Teşkilatı kurulmuştur. 1879 yılına kadar polis ve jandarma ordudan bağımsız, fakat aynı merkezden kumanda edildiği "Tevhid-i Zabıta" dönemi yaşanmıştır. II. Abdülhamit döneminde polis teşkilatında gerek eğitim gerekse yaygınlık açısından ilerleme sağlanmış, polisler mesleklerinde profesyonelleşmeye başlamışlardır. Fakat bütün bu ilerlemelere rağmen Urfa'da polis, tek başına iç güvenliği sağlamakta çok yetersiz kalmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra polis teşkilatında Avrupa'dan örnek alınarak yeni düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki gelişmelere paralel olarak Urfa'da görev yapan polis memurlarının eğitiminde ilerlemeler kaydedilmiş, gayrimüslim polislerle de yer verilmiş, polis sayısı artırılmaya çalışılmıştır. Fakat II. Meşrutiyet döneminde de Urfa Polis Teşkilatı tek başına iç güvenliği sağlamakta yetersiz kalmaya devam etmiş, iç güvenlikteki bu açık jandarma tarafından kapatılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)⁹⁴

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)

Dahiliye İdare (DH.İD)

Dahiliye Emniyeti Umumiye Muhasebe (DH.EUM.MH)

Dahiliye Emniyeti Umumiye Memurîn (DH.EUM.MEM)

94 Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

Dahiliye Emniyeti Umumiye Muhaberât ve Tensikât (DH.EUM.MTK)

Dahiliye Emniyeti Umumiye Tahrirat (DH.EUM.THR)

2. Resmî Yayınlar

Düstur, Birinci Tertip, C.8, 5 Nisan 1323 (18 Nisan 1907), s. 666-692.

Düstur, C.5, İkinci Tertib, İstanbul, Matbaa-i Amire, s. 386.

Düstur, Tertib 1, C.5, s. 75.

Düstur, C.5, İkinci Tertib, İstanbul, Matbaa-i Amire, s. 386.

3. Salnameler

1299 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1299.

1300 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1300.

1302 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1302.

1303 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1303.

1305 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1305.

1306 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1306.

1307 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1307.

1308 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1308.

1309 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1309.

1310 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1310.

1312 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1312.

1313 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1313.

1314 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1314.

1315 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1315.

1316 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1316.

1317 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1317.

1318 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1318.

1319 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1319.

1320 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1320.

1321 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1290.

1322 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1322.

1323 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1323.

1324 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1324.

1326 *Halep Vilayet Salnamesi*, Vilayet Matbaası, Halep, H. 1326.

4. Süreli Yayınlar⁹⁵

Polis Mecmuası
Takvim-i Vekayi

5. Araştırma Eserler

- Akşin, Sina: *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 5. bs., Ankara, İmge Kitapevi, 2009.
- Alyot, Halim: *Türkiye’de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1947.
- Bayraktar, Hilmi: *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2007.
- Belgelerle Türk Polis Tarihi*, 2. bs., Ankara, Emniyet Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Birinci, İhsan: “Emniyet Teşkilâtımızın Tarihçesi”, *Hayat Tarih*, Ocak 1966, S.12, s. 77-81.
- Birinci, Ali: “Türk Emniyet Teşkilatında “ilkler””, *Polis Bilimleri Dergisi*, C.1, S.3, 1999, s. 9-16.
- Çadırcı, Musa: *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Remzi Çavuş: *Galip Paşa (Pasiner)’nin Askeri ve Siyasi Hayatı (1868-1939)*, Tokat, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.
- Ergin, Osman Nuri: *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.1, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Ergin, Osman Nuri: *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.2, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995.
- Ergut, Ferdan: *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Gencer, Ali İhsan-Özel, Sabahattin: *Türk İnkılap Tarihi*, 10. bs, İstanbul, Der Yayınları, 2005.
- Gülmez, Mesut: “Polis Örgütünün İlk Kuruluş Belgesi ve Kaynağı”, *Amme İdaresi Dergisi*, S.16/4, Aralık 1983, s. 3-15.
- Hanioğlu, M. Şükrü: *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

95 Adı geçen gazetelerin tarihleri ve sayfa numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

- İpek, Nedim: “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu’da Cereyan Eden Göçler”, *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler (16-20 Mayıs 1994)*, s. 177-208.
- Kansu, Aykut: *1908 Devrimi*, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, 4. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Levy-Aksu, Noemi: *Osmanlı İstanbul’unda Asayiş (1879-1909)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Levy-Aksu, Noemi: “Polislikle ilgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi için Fransız Modeli mi?”, Noemi Levy, Nadir Özbek ve Alexandre Toumarkine (Eds), *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- Mustafa, Süheyla Nil: *Making of the Ottoman Policemen (1876-1918)*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.
- Okçabol, Derviş: *Zabıta Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Enstitüsü Neşriyatı, 1940.
- Okçabol, Derviş: *Meslek Tarihi*, Ankara, Ankara Polis Müdürlüğü Neşriyatı, 1939.
- Sönmez, Ali: “Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, C.24, S.37, s. 259-275.
- Tekir, Süleyman: “Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgesinde Yapılan Göçler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32 (2016 Bahar), s. 43-65.
- Tongur, Hikmet: *Türkiye’de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara, Kanaat Basımevi, 1946.
- Toprak, Zafer: “Güvenlik Hizmetleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.3, 1994, s. 457-458.
- Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.3, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Yılmaz, İlkey: *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde II. Abdülhamit Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Türkiye'nin Doğu ve Güneyindeki Komşularıyla Sınır İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme (1923-1940)

An Assessment for the Border Relations of Turkey with the Eastern and Southern Neighbors (1923-1940)

Resul KÖSE*

*Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
İstanbul, Türkiye

ORCID: R.K. 0000-0002-4658-6778

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Resul Köse,
Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: resul.kose@sbu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 29.06.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
16.09.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
24.09.2020
Kabul/Accepted: 07.10.2020

Atıf/Citation: Kose, Resul. "Türkiye'nin
Doğu ve Güneyindeki Komşularıyla Sınır
İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme (1923-
1940)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-
Recent Period Turkish Studies* 38 (2020):
59-86.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-741817>

ÖZ

1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'yla birlikte yeni Türk devletinin sınırları büyük ölçüde belirlenmişti. Ancak Irak'la olan sınırın belirlenmesi sonraki bir tarihe bırakılmıştı. Suriye sınırı ise fiilen son şeklini almamıştı. Bu çalışmada bu iki devletin yanı sıra İran ile Türkiye'nin 1923-1940 yılları arasındaki sınır ilişkileri ele alınmıştır. Bu ilişkilerin seyriyi etkileyen en önemli hususlar Türkiye ile sınırların çizilmesinin gecikmesi, Irak ve Suriye'de kurulan İngiliz ve Fransız mandater yönetimlerin Türkiye aleyhtarı politikalarının yanı sıra devrin ve bölgenin kendine özgü koşullarıdır. Çalışma sonunda görülmüştür ki komşuluk ilişkilerinin düzelmesi ve alınan diğer tedbirlerle birlikte sınırlarda emniyet ve huzur ortamı sağlanabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Suriye, Irak, İran, Kürtler

ABSTRACT

By the Lausanne Peace Treaty of 1923, the borders of the new Turkish state were largely determined. However, the determination of the border with Iraq was left to a later date. The Syrian border did not actually take its final shape. In this study, the border relations of Iran and Turkey are discussed as well as these two states between 1923 and 1940. The most important factors affecting the course of these relations are the unique conditions of that region and period as well as the delay in drawing of the borders with Turkey beside the anti-Turkish policies of English and French mandatory administrations established in Iraq and Syria. At the end of the study, it is seen that with the improvement of neighborly relations and other measures taken, an atmosphere of safety and peace was achieved at the borders.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Syria, Iraq, Iran, Kurds

Extended Abstract

This study discussed the issue of Turkey's border relations with Syria, Iraq and Iran from 1923 until 1940. Several parameters were effective on shaping these relations or changing their course. The first of these parameters, the de facto Iraq's border with Syria and Turkey was not drawn legally by the Lausanne Treaty. The French and English mandate governments established over Syria and Iraq respectively were far from displaying a friendly attitude in the process of drawing the borders. Their weapon against Turkey in that period was to encourage and provoke the Kurdish separatism. Another matter affecting Turkey's border relations with neighboring countries was the responsibility of a new state established by a nation that had just come out of long battles, to fulfil a very difficult mission like providing safety and order throughout a border line of thousands of kilometers in the steepest geography within a short time. In other words the conditions of the era and the region were not appropriate for idealizing border relations with neighboring countries at all.

Good or bad relations on the Turkey-Syria border depended on good or bad relations of Turkey with France which established a mandate government in Syria. France supported activities of the gangs established on the Syrian border with the purpose of pillaging and the ideal of Kurdish separatism against Turkey. Indeed this was experienced despite the treaty of amity that France concluded with Turkey several times on various dates. A treaty was concluded between France and Syria on 9 September 1936 for the sake of Syria's independence. The treaty brought up the issue concerning the status of the Sancak region, which would continue between Turkey and France until 1939. France displayed an anti-Turkish attitude in the beginning; however, they began to give positive responses to the demands of Turkey when the World War 2 broke out, because they did not intend to lose the Turkish Government in this geography. As a matter of fact, with the relations ameliorating, the Hatay state which was established in the Sancak region, decided to join Turkey in 1939. Amelioration of the Turkey-France relations before the World War 2, not only enabled Turkey to get what they needed concerning the issue of Hatay. It also reduced the anti-Turkish activities of the gangs and organizations supported by France since the proclamation of the Republic throughout the border line, significantly. The Hoybun Association, which was one of these organizations, considerably lost their areas of activity and influence with the outbreak of the World War 2 and finally dispersed in 1946. This shows that as long as diplomatic relations between two neighboring countries are good, many of the possible safety issues along the border line can be solved.

The Iraq border of Turkey has always been active since 1923. During the times when Iraq was under the rule of Britain, the British conducted activities offending the Turks first with Mosul issue and then supporting the spread of Kurdish separatism. For that purpose they continuously supported the anti-Turkish Nasturi and Kurdish elements in the region. The relations between Iraq and Turkey ameliorated after the British rule. In this context a consensus was made to act in unison against the tribes damaging both countries. This consensus was occasionally put into practice and very important goals were achieved regarding border safety.

The relations of Turkey with Iran in the 1920s were not good due to the border safety. Together with the change of administration in Iran and amelioration of the relations between the two countries, many incidents violating order and safety on the border in the 1930s were prevented. However, this did not last long. Many incidents aimed at pillaging occurred on the Turkish-Iranian border at the beginning of the 1940s. However, it should be noted that while some of the order-related incidents observed on the Iranian border during the first years of the Republic were led by famous Kurdish tribal leaders, the incidents in the 1940s were completely aimed at pillaging. In addition we can say that these incidents were influenced by the world conditions. It is because Iran was occupied by Western states during that war in 1941. Thus it was not possible to expect Iran which experienced such problems, to provide border security as in the 1930s.

It is possible to state that as well as military and administrative measures were taken throughout the border lines, successful foreign policies were also effective on the amelioration of the relations of Turkey with its neighbors during that period.

Giriş

Birinci Dünya Harbi ve hemen akabinde başlayan İstiklal Harbi'nin zaferle sonuçlanmasının ardından imzalanan 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'yla yeni Türk devletinin sınırları büyük ölçüde belirlenmişti.

Türkiye, 1921 yılında doğu komşularından Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması'nı imzalamıştı. Bu antlaşmadan sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında imzalanan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması ile de doğu sınırı çizilmişti. Suriye'de bir mandater yönetim kuran Fransa¹ ile 20 Ekim 1921'de bir ön anlaşma-Ankara İtilafnamesi- imzalanmış ve bu anlaşma, Lozan Barış Antlaşması ile teyit edilmişti. Fakat, Irak sınırı ise Musul vilayeti meselesinden dolayı çizilememişti. Lozan'ın 3. maddesi ile dokuz ay içerisinde iki devlet arasında anlaşma sağlanamazsa mesele Milletler Cemiyeti'ne götürülecekti. Sonunda, Irak sınırı 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile belirlenmişti.

Suriye ve Irak ile sınırların belirlenmesine dair anlaşmaların geç imzalanması ve bunlarda kurulan mandater yönetimlerin Türkiye aleyhtarı tutumları, devrin ve bölgenin koşullarından kaynaklı olarak bu ülkelerin sınırlarında onlarca yıl emniyet ve asayiş sorunlarına neden olmuştu. Yine benzer gerekçelerle sorun yaşanan bir diğer sınır, İran sınırıydı. Bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin doğu ve güney komşularından sorun yaşadığı Suriye, Irak ve İran ile olan sınır ilişkileri incelenmiştir.

Türkiye-Suriye Sınır İlişkileri

İstiklal Harbi yıllarında Fransa ile 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmanın 8. maddesine göre iki tarafın temsilcilerinden oluşan komisyon, anlaşmanın imzalanmasını izleyen bir ay içinde kurulup sınırın kesin şekli için çalışacaktı. Bu durum Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesiyle doğrulanmıştı.²

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türk-Fransız ilişkilerini en fazla etkileyecek olan husus, Fransız mandası altındaki Suriye ile Türkiye arasındaki sınırın belirlenmesi olmuştu.³ Ancak Fransızların dış borçlar ve ayrıcalıklar konusundaki tutumu ilk

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.; Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig*, Kış 2009, s. 137-156.

2 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 51.

3 Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s. 83.

başlardaki iyi ilişkileri olumsuz etkilemişti. Bu durum sınırın kesin şeklini alması için belirlenmesi gereken komisyonun kurulmasını geciktirmişti. Komisyonun kurulması 30 Mayıs 1925 günü Halep'te yapılan bir protokol ile ancak kararlaştırıldı. Komisyon Eylül'de işe başladı. Sözleşme iki taraf arasında 18 Şubat 1926'da imzalandı.⁴

7 Haziran 1926 tarihinde tasdik edilen Türkiye-Suriye Dostluk ve Komşuluk Mukavenamesi'nin imzalanmasının ardından Suriye sınırında ortaya çıkan vakaların mahiyetini incelemek, engellemek ve sebeplerinin temini konusunda Halep'te teşekkül eden komisyonun imzaladığı 3 Mayıs 1926 tarihli protokolün teatisi İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Aralık 1926 tarihli toplantısında kabul edilmişti.⁵

Bu antlaşmanın yapılması çok önemliydi. Çünkü iki ülke arasında İstiklal Harbi sonrasında birdenbire çizilen sınır beraberinde birçok asayiş ve sosyal sorunları da getirmişti. Türkiye ile Suriye sınırındaki tecavüzler hakkında elimizdeki ilk bilgi Gaziantep Valisi Hüsnü Bey'in (Çakır) raporuydu. Bu rapor 1 Aralık 1924 tarihinde başvekalète sunulmuştu. Vali Hüsnü Bey raporunda; sınırın iki tarafından da ferdi ya da toplu taarruz ve tecavüzlerin olmasından dolayı sınırın hemen hemen hiçbir noktasında emniyet ve asayişin olmadığını itiraf etmişti. Sınırdaki emniyetin olmamasında etkili olan sebeplerden biri 153 km. uzunluğundaki Gaziantep sınırının muntazam bir şose yola sahip olmaması gerçeğiydi. Sınırın iki yakasındaki taarruzlara ilişkin Vali Hüsnü Bey'in değerlendirmesine göre Türkiye'den Fransa mıntikasına başlangıçta Suriye mültecileri tecavüz etmişlerdi. Bununla beraber bu tarz tecavüzler hakkında adliyece takibat icra edilmesi mütecevizleri hareketlerinden alıkoymakta ve yeniden tecavüz ve taarruz için heves uyanmasına mâni olunmakta idi. Fakat hükümet kararı gereğince sınır harici ortaya çıkan suçların takip edilmemesi ve bu yüzden tutuklananların tahliyesi "*eşirra cahilleri* (zararlı kimseler) *üzerinde hareketlerine Hükûmetin cevaz ve rızası mahiyetinde*" bir tesir vücuda getirmişti. Bundan sonra gerek mülteciler ve gerek yerli çapulcular Suriye tarafındaki Türk ve Müslüman köylerini talan etmekte yarışa koyulmuşlardı. Suriye'de sakin ve Türkiye'ye yüzünü dönmüş olan halka ait olan malları ve hayvanları, Kilis ve Antep'te serbest dolaşır görünce hisleri örselenmiş ve bundan da Fransızlar faydalanmıştı. Vali Hüsnü Bey, bu tespiti sonrasında bu duruma bir çare bulmak gerektiğini, mütecevizlerin bu hareketleri için adli takibatın icrasına imkân sağlanmasını ya da acil olarak taraflar arasında bir anlaşma imzalanmasının gerekli olduğunu savunmuştur. Vali'ye göre Fransız mıntikasından Türkiye'ye karşı devam eden taarruzlarda sınır

4 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 281.

5 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 30 18 1 1, Yer No: 22 20 79.

çeteleri, Fransızlardan teşkil ettikleri milis kuvvetleriydi ve doğrudan doğruya Fransız zabıtlarına bağlıydılar.

Bu tespitlerin ardından vali sınırda emniyeti sağlama görevi beklenen sınır taburunun asayişini temin etme hususunda lakayt olduğunu, Gümrük Muhafaza Teşkilatı ile jandarmanın takviye edilmesini, sınırda karakolların inşa edilmesini ve telefon irtibatı tesisi için bin liraya ihtiyaç olduğunu ifade etmişti.⁶

Vali'nin bu şekilde durum tespiti ve alınması gereken tedbirlere dair önerilerinin ardından yukarıda da ifade edildiği üzere sınırın güvenliği için iki ülke arasında 1926 yılında antlaşma ve protokoller imzalanmıştı. Ancak bu taahhütlerin gereğini Türkiye yerine getirirken Fransa tarafı bu konuda pek istekli davranmamaktaydı. Örneğin Urfa'da ikamet eden Keys Aşireti'nin Suriye'ye akınlar yapmış olmasından dolayı Suriye'deki aşiretler, intikam almak için Resülayn ile Harran arasında on iki aşiretin iki makineli tüfek ve dokuz otomobil ile karşı taarruza hazırlandıklarına dair Türk makamlarının aldığı istihbarat, Halep Şehbenderliği (Konsolosluk) vasıtasıyla Suriye Kuzey Kumandanlığı'na 12 Haziran 1928'de iletilmişti.⁷

Türkiye, bu şekilde iyi komşuluk ilkesinin gereğini yerine getirirken aynı şekilde karşı taraftan da benzer politikanın takip edildiğini göremedi. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Güney Hudut Kumandanlığı'ndan gelen telgrafa atfen başvekâlete gönderdiği 18 Haziran 1928 tarihli raporda son günlerde Aneze aşiretlerinin sınıra yaklaştığını, Fransız ve Suriye memurlarınca bu gibi baskınlara karşı hiçbir tedbir alınmadığı gibi muhtelif aşiretlerin tahrik edilmesiyle bu tarz hadiselerin devam edeceğini tahmin etmişti.

Şükrü Kaya, önceden sınır boyunca Suriye'de hiç Ermeni bulunmadığı halde; sınır üzerinde Türkiye'den giden Ermenilerden oluşan bir koridor ve köylere doğru da yeni yeni Ermeni köyleri tesis olduğunu, bu köylerde siyasi cemiyetler teşkil edildiğini hatta bunların silahlandırılmasının yanı sıra aşiretlerin ve muntazam kuvvetlerin de gerektiğinde kuvvet olarak istihdamı fikri ile himayesi suretiyle devamlı olarak sınırın emniyetinin ihlaline yönelik gerçekleşen faaliyetlere karşı lazım gelen tedbirlerin alınmasını istiyordu.⁸

Şükrü Kaya'nın isteklerinin o günlerde karşılanmadığı bölgede devam eden sınır asayiş sorunlarından anlaşılmaktaydı. Bunlardan birkaç örnek şöyleydi: 10 Kasım

6 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 262 764 15.

7 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 112 758 3.

8 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 112 758 4.

1928’de Suruç’tan 19 koyun ve 2 kısrak çalınarak Suriye’ye götürülmüştü.⁹ Suriyeli Münif Aşireti’nden 100 silahlı şahıs Harran’ın Derkari köyünü basmıştı. Köylü ile yaşanan çatışmada köylüden iki kişinin öldürüldüğü Şükrü Kaya tarafından 24 Kasım 1928’de Başvekâlet’e bildirilmişti.¹⁰ Yine 11 Mart 1929 tarihli Dâhiliye Vekâleti’nin Şark mıntıkası asayiş raporunda Suriye’deki Keys Aşireti’nden iki kabilenin Urfa mıntıkasında bulunan Cümeyle ve Benimuhane kabilelerinin 550 koyununu aldığı yazıyordu.¹¹ Bu sınır tecavüzleri bazen sadece sınır hattıyla sınırlı kalmamış iç kesimlere kadar yapılmıştı. 25 Nisan 1929’da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’dan Başvekâlet’e gönderilen rapora göre Urfa mıntıkasında Akçakale civarında oturan Cümeyle Aşireti’ne 15 Nisan 1929’da otomobil ve kamyonlarla Suriye aşiretleri tecavüz ederek 4.000 kadar koyunu gasp etmişti. Aşiret de bu tecavüze karşılık vermişti. Cümeyle Aşireti hattın güneyinde oturan kendi aşiretlerine mensup şahıslarla birleşerek mütecavizlerin üzerine atılmışlar ve sınırın on iki kilometre güneyine kadar ilerleyerek gasp edilen hayvanlarını 481 ek-sikle geri almıştı.¹²

Sınır boyunca Fransız makamların yeterince tedbir almaması üzerine Türk Hükûmeti de *mukabele bilmisl* (karşılık verme) çerçevesince hareket etme kararı almak zorunda kaldı. Sınır boyunca devam eden eşkıyalık olaylarına Şeyh Sait İsyanı’ndan sonra Türkiye’den Suriye’ye kaçan bazı Kürtçü isimlerin 1927 yılında kurduğu ve Kürt istiklalini kendine ideal edinen Hoybun Cemiyeti’nin¹³ yönlendirmesiyle Kürtçü çetelerin faaliyetleri de eklenmişti.

Sınırdaki bu eşkıyalık ve Kürtçü faaliyetlerin boyutu ve bu tehditlere karşı alınacak tedbirler için sınır boyunca Birinci Umumi Müfettişliği¹⁴ 1929 yılında bir teftiş gezisi yapmıştı. Dâhiliye Vekili Şükrü Bey, bu teftişte edindiği izlenimler ve alınan tedbirler hakkında 29 Nisan 1929’da Başvekâlet’e bir rapor sunmuştu. Raporda öncelikle bu teftiş gezisine niçin çıktığı sorusuna cevap vermişti. Sınırın diğer hattında yakın tarihte bir

9 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 127 912 22.

10 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 127 912 26.

11 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 127 913 20.

12 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 262 768 13.

13 Rohat Alakom, *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2011, s. 186-189.

14 Türk idare tarihinde 1927-1952 yılları arasında “*Umumi Müfettişlikler*” teşkilatı var olmuştur. Bu dönemde beş Umumi Müfettişlik kurulmuştur. Bunlardan ilki 1927 yılında Doğu vilayetlerinde, ikincisi 1934 yılında Trakya’da, üçüncü ve dördüncüsü 1935 ve 1936 yıllarında yine Doğu’da, beşincisi ise 1947 yılında güney vilayetlerinde kurulmuştur. Bu teşkilatlar bölgelerinde asayişin sağlamanın yanı sıra tüm devlet işlerinin teftişi, kanun ve nizamların uygulanmasına nezaret, müşterek, sistemli bir idare ve kalkınma temini gayesiyle kurulmuştur. Bkz. Abidin Özmen, “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, *İdare Dergisi*, 184 (Ocak-Şubat 1947), s. 238-239; Resul Köse, *CHP ve DP Hükümetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019, s. 241-270.

Fransız general sınır boyunca seyahat etmişti. Bu seyahatleri esnasında muhtelif mevki-lerde yaptığı konuşmalara doğrudan bir mukabelede bulunmak, generalin bu seyahatinden sonra Arappınar, Resülayn, Derbesiyye, Amude ve Nusaybin mıntıklarında Şahinzadeler, Yado, Haço ve saire gibi “şakiler” (eşkîya) marifetiyle artan çete ve milis teşkilâtı ile muhtelif mahallerden Türk sınırlarına karşı sık sık vuku bulan tecavüzlere ve propagandalara cevap verilmek istenmişti.

Rapora göre seyahat sırasında sınır üzerinde bulunan köylülerle aşiretlere vaktiyle Hükümet tarafından verilmiş olan silahların muayeneleri yapılmış ve cephane vaziyetleri tetkik edilmişti. Bu köylü ve aşiretlere silahlar konusunda sıkı tembihler de yapılmıştı. Bu silahların sırf Suriye'den vuku bulacak tecavüzlere karşı kullanılması, sebepsiz olarak hükümetin muvafakati olmaksızın katiyen Suriye'ye tecavüz etmemeleri kendilerine ihtar edilmişti. Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey (Öngören), Urfa vilayetinin Harran mıntıkasında bulunan aşiretlerden uygun şahıslar ile gerekli hallerde verilecek emir üzerine Suriye'ye şiddetli akınlar yaptırılması için hazırlıklara başlamak üzere Urfa ve Mardin valilerine talimat da vermişti.¹⁵

Türkiye'nin Fransızlar karşısındaki kararlı tutumu sonucunda iki devlet arasında 30 Mayıs 1929 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Mukavelenamesi imzalandı. Mukavelenin tatbik şekillerini gösteren ve sınırın nezareti, sınır rejimi, sınırı geçen sürülere tatbik edilecek mali usul ile göçebe ahalinin kontrolüyle alakalı olarak; Ankara'da 29 Haziran 1929 tarihinde Fransa ile imzalan protokolün içerik ve hükümlerine göre muamelenin, ifası için ait olduğu vekâletlere tebliği, icra vekillerinin 3 Temmuz 1929 tarihli toplantısında kararlaştırıldı.¹⁶

Alınan tüm tedbirler ve imzalanan bu protokole rağmen Fransız makamları gerekli hassasiyeti göstermemekteydi. Öyle ki protokol sonrasında 29 Mayıs 1930'da Aneze Aşireti'nden bir grup, Harran'ın Dibadi Tahranı köyü civarındaki Cümeyle Aşireti'ne tecavüz ederek 130 deve, 30 deve yavrusu ve 2 atı alarak Suriye'ye kaçırmışlardı. Çatışmada Cümeyle Aşireti'nden bir kişi maktul düşmüş ve Seyyale Aşireti'nden de üç kişi yaralanmıştı.¹⁷ İki yıl sonra 15 Mayıs 1932 gecesi ve yine 17 Mayıs'ta Suriyeli Şemmar Aşireti Cizre'nin Gerigevir köyüne yağma amacıyla baskın düzenlemişti. Köylülerle yapılan çatışmada bir kişi ölmüştü. 19 Mayıs 1932'de Cizre'nin Gazal

15 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 262 768 16. Cumhuriyet'in ilk on yılında sınır içinde ve dışında çetelere karşı verilen mücadele için bkz. Resul Köse, “Cumhuriyet'in İlk On Yılında Doğu Vilayetlerinde Emniyet ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri”, *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 1259-1292.

16 T.C. Resmi Gazete, 1 Ekim 1929, S.1308.

17 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 128 920 3.

köyüne baskın yapan Suriyeli aşiretler, köy muhtarını katletmiş ve bir köylüyü yaralarak kaçırmışlardı.¹⁸ 27 Haziran 1932 tarihinde Aneze Aşireti'ne mensup Harise Kabilesi'nden 100 kişi Türkiye'ye geçerek Mizar nahiyesinin Karacaviran mevkiinde bulunan Seyyale Aşireti'ne ait 200 koyun, 400 deve ve 80 sığır gasp etmiş, aynı akıncılar bir gün sonra aynı bölgede 400 koyunu Suriye'ye götürmeye muvaffak olmuşlardı.¹⁹

Bu yaşanan vakaların hemen hemen hepsinde Fransız makamlar nezdinde teşebbüslerde bulunmuş olsa da sınır asayişinin bu yıllarda sağlanamadığı görülmekteydi. 1935 yılında Başvekil İsmet İnönü çıktığı meşhur Doğu seyahatinde Suriye sınırındaki tecavüzlere ve Fransız destekli Kürtçü faaliyetlere ilişkin olarak bölgede düşünülebilecek tedbirler kapsamında şu önerilerde bulunmuştu:

“Fransız istihbarat zabıtlar her istedikleri anda Kürt reislerini çeteler halinde memleketimize saldırtmaya muktedirler. Bu mevzu ile uğraşmak uzun zaman sürecek mahirane tedbirler ister. Suriye'deki reisler bellidir. Bunların bizdeki yuvalarını dikkatle tespit mümkündür. Yerine göre muhaliflerini yetiştirmek veya yataklarını yardım edemeyecek hale getirmek ve her gelişlerinde onları imha edecek surette hazırlanmak mümkündür. Diğer taraftan Fransızlara düşman olan unsurlardan aynı tertibi bizim getirmemiz de düşünülebilir. Fakat bu işin kolay olduğunu sanmamalıyız. ... Fransızların Kürtleri kullanmaya mukabil biz Arapları iyi muamele ile elde tutabiliriz.”²⁰

Görülüyor ki Fransızların Türkiye'ye karşı komşuluk görevlerini protokollere rağmen yerine getirmemesi Türk Hükûmeti'ni yine protokol öncesi politikaya yöneltmişti. Türk Hükûmeti, sınır harici diğer vilayetlerde dâhili asayiş en üst düzeye çıkarmak için halktan silahlarını toplamaya çalışırken²¹ sınırdaki bu durumlar hükûmetin bölgedeki genel politikasına ters bir uygulamayı ortaya çıkarıyordu. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türkiye'yi bu şekilde davranmaya zorlayan güneydeki Fransız makamlardı.

Türkiye her ne kadar güneyden gelen tecavüzlere karşı aynı şekilde karşılık verilmesini benimsemiş olsa da yine de diğer taraftan vuku bulan tecavüz sayısının güneye tecavüz edilmesine müsaade etmek istemiyordu. Bu durum istatistiklere de yansımıştı. 1936 yılı sonunda toplanan Umumi Müfettişler toplantısında²² sınırların sorunları ve asayiş konusulan konular arasında yer almıştı. Toplantının 10 Aralık 1936 tarihli oturumunda Emniyet Yedinci Şube Müdürü Halil Sunar, 1934 yılı Haziran'ından 1936 yılı

18 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 128 922 8.

19 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 128 922 14.

20 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s. 2-6, 28.

21 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No:128 6 923, s. 31.

22 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 68 452 4 lef 1.

sonuna kadar sınırlarda ortaya çıkmış olan hadiseler ile ilgili katılımcıları bilgilendirmişti. Bu bilgilendirmede vakaların en çok Suriye sınırlarında cereyan ettiği: Urfa mıntıkasında, Türkiye'den Suriye'ye 11 ve Suriye'den Türkiye'ye 72; Mardin mıntıkasında ise Türkiye'den Suriye'ye 7, Suriye'den Türkiye'ye 44 tecavüz vakasının vuku bulduğu, bu tecavüz vakalarında, diplomasi sahasında vuku bulan müteaddit teşebbüslere rağmen Suriye mandater yönetiminin bu yolda engelleyici tedbirler almadıkları ve bilakis mütecavizlere kolaylık gösterdiklerini söyleyerek istatistiki verilerle durum tespiti yapmıştı. Alınması gereken tedbirler arasında Gümrük Muhafaza Umum Kumandanı Tümgeneral Seyfi Düzgören, Suriye sınırında kuvvetli istihbarat teşkilatı yapmak ve sınır mıntıkasında asayiş, sınırın muhafaza ve emniyeti ve kaçakçılığın men işleri ile yapılacak istihbarat teşkilatının bir baş tarafından idare edilmesini istemişti.²³

Buna benzer tespitlere 1937'ye kadar başvekillik vazifesinde bulunan İsmet İnönü de hatıralarında yer vermişti. İnönü, Suriye sınırında devam eden asayiş sorunlarının sınırın geniş olması ve kâfi derecede korunma tedbirlerinin bulunmaması sebebiyle sürekli yaşandığını, bunda da Suriye'deki manda yönetiminin, Türkiye ile Suriye arasında dostluk ilişkilerinin kurulmaması için kargaşalığa müsamaha göstermesinin etkili olduğunu hatıralarında kaydetmektedir.²⁴

İkinci Dünya Harbi'nin başlama tehlikesi belirince Fransa, Suriye'deki mandater yönetimini kaldırma kararı almıştı. Yaşanan bu gelişme ve ardından Hatay meselesinin Türkiye ve Suriye yönetimi arasında yeni bir sorun olarak ortaya çıkması iki yönetim arasında var olan güvensiz ilişkileri iyiden iyiye bozmuştu.

Gümrük Muhafaza Genel Komutanı Tümgeneral Şevket Seyfi Düzgören tarafından 9 Ocak 1937'de Genelkurmay'a çekilen şifre telgraf ile Suriye'nin Türkiye'nin güney sınırlarına karakollar açılmasına karar verdiği, sınırdaki Suriye köylerine Fransızlar tarafından silah dağıtıldığı rapor edilmişti.²⁵ Urfa Valisi Atıf Ulusoğlu da 24 Ocak 1937'de Genelkurmay'a gönderdiği şifre telgrafta güneydeki yeni gelişmeler hakkında bilgi vermişti. Buna göre Kürt aşiretleri reisleriyle Ermeni ve Arap ileri gelenleri, zamanında Türkiye'den Suriye'ye kaçan meşhur aşiret reisi Haço'nun riyaseti altında toplanarak Suriye'yi korumak için müzakere etmişlerdi. Bu kişiler Cemiyet-i Akvam'daki Hatay meselesi üzerinde devam eden Türk-Fransız müzakeresi bozulduğu takdirde Türklere karşı çete teşkilatı yapmayı kararlaştırmışlardı. Bu çetelere Fransa tarafından yardım

23 *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, Yay. Haz. M. Bülent Varlık, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 224-225.

24 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006, s. 531.

25 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı (*ATASE Arşivi*), Kutu No: 7, Gömlek No: 47.

vaat edilmişti. Bu sebeple çetelere adam yazılmaya başlanmıştı. Yine telgrafta bu çetelere Türkiye’den kaçan Ermeni ve Kürtlerin fazla rağbet gösterdikleri ve bu çetelere lazımları olan masrafların temini için bu unsurlar arasındaki zenginlerden bir komite teşkil edildiğinin haber alındığı bildirilmişti.²⁶

Tümgeneral’in ve Urfa Valisi’nin uyarılarının ardından bu tehditlere karşı tedbir olarak Gümrük Muhafaza Genel Komutanı Tümgeneral Şevket Seyfi Düzgören tarafından 2 Haziran 1938’de Genelkurmay’a çekilen şifre telgraf ile Suriye’deki asayişsizliğin sınırlara sirayet ihtimaline karşı sınırları muhafaza, her türlü eşkıyalık ve baskın için askerî tertip alınması noktasında ordu birliklerine emirler verildiği bildirilmişti.²⁷

Suriye sınırında bu gelişmeler yaşanırken Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936’da Suriye’nin bağımsızlığı için bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma Türkiye ile Fransa arasında 1939 yılına kadar sürecek olan sancak bölgesinin statüsü meselesini gündeme getirmişti. Antlaşma ile Fransa, İskenderun sancağı üzerindeki haklarını da Suriye yönetimine devredince Türk Hükümeti, daha önce Fransa ile imzalanan anlaşmalara aykırı olan bu durumu kabul etmeyerek 9 Ekim 1936’da Fransa’ya nota vermişti. Mesele, Milletler Cemiyeti’nin 14-16 Aralık tarihli oturumlarında görüşüldü. Cemiyet, 14 Aralık’ta İsveç temsilcisi Sandler’i sancak meselesi için raportör tayin etti. Hazırlanan rapor sonrasında Türkiye ile Fransa arasında 29 Mayıs 1937’de mutabakata varıldı. Buna göre sancağın millî bütünlüğü teminat altına alındı. İkinci Dünya Harbi’nin ayak seslerinin duyulmaya başlanmasıyla bu tarihe kadar Türkiye aleyhtarı tutum içerisinde olan Fransa, bu coğrafyada Türk Hükümeti’ni kaybetmek istemediği için Türk taleplerine olumlu karşılıklar vermeye başladı. Antlaşmaya göre bugüne kadar yapılması gereken seçimler, 1938’de yapıldı. Meclis’teki 49 milletvekili sandalyesinden 22’sini Türkler elde etti. Meclis, 2 Eylül 1938 tarihli toplantısında sancağa Hatay Devleti adını verdi. Bağımsız olan Hatay Devleti 29 Haziran 1939’da Türkiye’ye katılma kararı aldı.²⁸

Türkiye ile Fransa’nın İkinci Dünya Harbi öncesi ilişkileri düzeltmesi Türkiye’nin sadece Hatay meselesi konusunda istediğini almasına imkân tanımamıştı. Aynı zamanda Cumhuriyet kurulduğundan beri Fransız destekli çete ve örgütlerin de sınır hattı boyunca Türkiye aleyhtarı faaliyetlerinde önemli ölçüde azalma olmuştu. Bu örgütlerden

26 ATASE Arşivi, Kutu No: 7, Gömlek No: 26.

27 ATASE Arşivi, Kutu No: 8, Gömlek No: 109.

28 Mehmet Gönülöb-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 131-139, Ayrıca bkz. Mehmet Tekin, *Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009; Volkan Payaşı, *Sancak’ın Vilayete Hatay (1921-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017; Bülent Şener, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diploması Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay’ın Türkiye’ye Katılma Süreci (1921-1939)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2018, 34 (97) , s. 139-178.

Hoybun Cemiyeti'nin İkinci Dünya Harbi'nin başlamasıyla faaliyet ve etki sahası iyice azalmış ve nihayetinde 1946 yılında da zaten cemiyet dağılmıştı.²⁹

Türkiye-İrak Sınır İlişkileri

Misak-ı Milli³⁰ içerisinde yer alan Musul'u Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal eden İngilizlerden dolayı, Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Lozan Barış Antlaşması'nda çizilememişti. Lozan hükümlerine göre tarafların daha sonraki tarihlerde bir araya gelişlerinde de bir sonuç alınamayınca, konu Milletler Cemiyeti'ne havale olundu.

Türkiye konuyu diplomatik yollarla çözüme kavuşturmaya çalışırken Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) tarafından 30 Mayıs 1925 tarihinde başvekâlete gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre Türkiye'nin Şeyh Said İsyanı ve Musul meselesiyle uğraştığı günlerde Irak'ta bulunan İngilizler, geçici sınırın güneyindeki mıntikalarda Türkiye aleyhine birtakım faaliyetlerde bulunuyorlardı.

Şırnak Kaymakamlığı'nın 21 Mayıs 1925 tarihli yazısına atfen gönderilen rapora göre Doski Aşireti Reisi Sefer Ağa, Türkiye'ye taraftar olmasından dolayı oğlu ve bir adamıyla birlikte İngiliz suikastçıları tarafından öldürülmüştü. İngilizlerin gizli çete teşkiliyle Türkiye taraftarlarını imha siyasetine devam etmekte oldukları resmî makamların söylemlerine bile yansımaktaydı. Örneğin Irak tarafındaki “*Zaho Polis Müdür Muavini Yunus Efendi Türk taraftarlarını Sefer Ağa ailesi gibi katlettireceğini*” söylemişti.³¹

İngilizler, Musul meselesinin iki ülke arasında halledilmeye çalışıldığı bu süreçte, sınır üzerinde yaşayan Nasturileri kullanarak orada tampon bir bölge oluşturmak niyetiyle Nasturileri tahrik etti.³² 7 Ağustos 1924 tarihinde Hakkâri Valisi'nin kaçırılmasıyla başlayan isyanda İngilizler, ayaklanmayı desteklemek için Nasturileri *tedip* eden (yola getirme) Türk askerlerini ve ikmal hattı üzerindeki kervanları bombalamaktan çekinmemişti.³³

29 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 113 771 1; BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 740 17.

30 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002.

31 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 258 10 737.

32 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete I-II*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2007, s. 498.

33 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972, s. 28-63.

Bölgede İngiltere destekli çıkan isyanlardan biri de Nehri (Şemdinli) İsyanı idi. Şeyh Sait İsyanı'nda dahil olduğu gerekçesiyle idam edilen Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir'in oğlu Seyit Abdullah, babasının intikamını almak için bu isyanı çıkarmıştı. Seyit Abdullah, Irak'ta İngilizlere daha önceden sığınmış olan amcasının oğlu Seyit Taha'nın da desteğiyle 10 Haziran 1925 sabahı İran'dan ve Irak'tan topladığı tahminen 1.200-1.700 civarındaki isyancılarla Navşar (Şemdinli) bölüğünü, Gerdi Şapatan ve Nehri'de bulunan tabur merkezini basmıştı. Seyit Abdullah'ın Seyit Taha ve İngilizlerle irtibatlı olduğu ve onlardan gıda ve silah yardımı aldığı ve bunun karşılığında Türklere karşı savaşılmasını istediklerini o sırada Seyit Abdullah'ın yanında olan Gerdi Aşireti Reisi Ahmet (Kayran) tarafından anlatılmıştı.³⁴

Türkiye ve İngiltere, 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması'yla Türk-İrak sınırının Milletler Cemiyetinin "*Brüksel Sınır Çizgisi*" adıyla benimsediği çizgide küçük bir değişiklik yaparak aralarında anlaşmıştı.³⁵ Bu antlaşmaya göre Musul, İngilizlerin mandası altında bulunan Irak yönetimine bırakılmıştı.

İngilizler Musul konusunda istediklerini alsa da bölgede Türkiye aleyhtarı tutumlarını sonlandırmamıştı. Türkiye, 1930 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir yandan Zilan, Çaldıran ve Ağrı bölgelerinde çıkan ayaklanmaları bastırmaya çalışırken bir yandan da Irak'taki hâkim güç; İngilizlerin kışkırtmalarıyla hem Irak hem de Türkiye'deki aşiretlerin kışkırtılıp, silahlandırılması ve merkezi Ağrı olan ayaklanmanın bütün Doğu illerine yayılması hedefi ile mücadele etmek zorunda kalmıştı.³⁶

Bölgedeki aşiretlerden Irak topraklarında bulunan Barzan Aşireti'nin 22 Haziran 1930'da Şemdinan'ın (Şemdinli) sınır üzerindeki Oramar nahiyesine taarruzuyla ekim ayına dek sürecek olan Oramar Ayaklanması başlamıştı. Şeyh Ahmet Barzani bölgedeki aşiret ağalarına din uğruna çalıştıkları yolunda propaganda yapmış ve Hakkâri ili içlerine de girmeye çalışarak köylüleri hükûmete karşı ayaklanmaya çağırmıştı. Şemdinan merkez ve köylerinin de katıldığı ayaklanmada, Şemdinan ile Oramar arasında bulunan ve tamamen silahlı olan Herki ve bunun güneyindeki Cırgı Aşiretleri de ayaklanmaya katılmış, Binavikli Ahmet ve Sikanlı Hacı İbrahim de Barzani eşkiyasına katılmıştı.³⁷

34 Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, Onur Yayınları, Ankara, 1993, 108-111; Alpay Kabacalı, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, İstanbul, Cem Yayınları, t.y., s. 304-317.

35 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 304-317.

36 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar...*, s. 305.

37 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar...*, s. 309-312.

Hava kuvvetlerinin de destek verdiği harekâta 7. Kolordu ve Van Hudut Komutanlığı'nın Başkale ile Saray arasındaki aşiretler ile Şemdinan ve Oramar bölgelerindeki eşkiya tedip edilmiş ve harekât 10 Ekim'de sonlandırılmıştı.³⁸ Ancak harekât her ne kadar bu tarihte sonlandırılmış olsa da asiler devamlı surette sınırı aşarak karakollara ve hükûmet taraftarı aşiretlere saldırmaktaydı.

İngiltere ve Irak arasında 30 Haziran 1930'da imzalanan antlaşma ile Irak'a muhtariyet verilmişti. Bunun üzerine 1931 yılında Kral Faysal ve aynı yılın sonuna doğru Irak Başbakanı Nuri Paşa, Ankara'yı ziyaret etti. Bu ziyaretlerle Türkiye ile Irak arasında dostane münasebetler kurulması için ortam hazırlanmış oldu.³⁹

Türkiye ile Irak arasında ilişkilerin düzelmesinden sonra Barzan Aşireti her iki devlet için de sorun oldu. İngiltere'nin Irak'taki hâkimiyeti sırasında en çok uğraştığı meselelerden biri bir Kürt aşireti olan Barzanilerdi. Adını Irak'ın kuzeyindeki Barzan köyünden alan bu aşiret gerek Osmanlı dönemi gerekse İngiliz mandası altında Irak'ta ayaklanmalar çıkarmıştı. Aşiretin lideri Şeyh Abdüsselam Barzani, 1914 yılında Osmanlı yönetimine karşı ayaklanınca idam edilmişti. Aşiretin başına daha sonra Şeyh Ahmet Barzani geçmiş ve kardeşi Mustafa Barzani'yle birlikte 1931 yılından itibaren hem bölgesindeki diğer aşiretler üzerinde etkili olmaya başlamış ve hem de İngiliz yönetimine karşı ayaklanmaları için tahrik etmişti. Irak'ın bağımsızlığını kazanarak Milletler Cemiyeti'ne üye olduğu 1932 yılında çatışmalar şiddetlenmişti. Sonunda, İngiliz savaş uçakları Barzan Aşireti'nin köylerini bombalamış ve aşireti Türkiye'ye sığınmaya mecbur bırakmıştı.⁴⁰

Barzan Şeyhi Ahmet, Irak'tan gördüğü tazyik üzerine 1931 yılının son günlerinde sınıra yakın bir mahalde Hakkâri vilayetine müracaat etmişti. Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, 20 Aralık 1931 tarih ve 3046/3303 numaralı şifre ile durumu Dâhiliye Vekâleti'ne bildirdi. Barzan Şeyhi, sınıra yakın bir mahalden gönderdiği mektupta Türk Hükûmeti'nin hizmetine hazır olduğunu ve bir mukavele dahi yapabileceğinden bahsetti.⁴¹

Irak'tan Nuri Sait Paşa 21 Mayıs 1932 tarihinde, Barzan Şeyhi üzerine yapacağı harekât için şeyhin Türkiye'ye girmesine engel olunması, eğer girmeye muvaffak olursa Irak makamlarına teslim edilmesi için Türk makamlarından ricacı oldu.⁴² Türk Hariciye

38 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar...*, s. 312-317.

39 Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin...*, s. 91.

40 Hasan Tefvik Güzel, *Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi (1992-2008)*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 8.

41 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 113 6 768.

42 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 259 741 10 lef 2.

Vekâleti bu ricaya 21 Haziran 1932 tarihinde cevap vermişti. Buna göre daha önceden kararlaştırıldığı üzere Barzan Şeyhi'nin sınıra girmesine engel olunmasının sınır kuvvetlerine bildirilmesi eğer gizlice girmeye muvaffak olunursa Irak ile olan dostluğun bir gereği olarak Batı vilayetlerinden birine nakledilmesinin zaruri olması ve ayrıca Zaho taraflarından bazı aşiretlerin sürüleri ile sınırı geçip sınırlara girmesi durumunda bunların iadelerinin gerekli makamlara bildirilmesini talep etmişti.⁴³

Bu gelişmeden bir gün sonra Barzan Şeyhi'nin Türkiye'ye gelmesine müsaade edilmişti. Şeyh Ahmet Barzani ve Mustafa Barzani yanlarındaki 200 kişilik Kürt grupla 22 Haziran 1932 tarihinde Hükûmet'in sığınma için verdiği özel bir izinle Türkiye'ye gelmişti.⁴⁴

Bu son gelişme ve Türk Hükûmeti'nin tutumu Irak tarafında memnuniyetle karşılanmıyordu. Irak Hükûmeti'nin Barzan Şeyhi'ne karşı giriştiği harekâta aldığı tedbirler ve yardımlar ve şeyhin Türkiye'ye sığınmasından sonra sınırlardan uzaklaştırılmasından dolayı Irak'ın İstanbul Sefareti'nden Türkiye'ye teşekkür edildiği Hariciye Vekili tarafından 18 Temmuz 1932'de Başvekâlet'e bildirilmişti.⁴⁵

Irak'ta 1936 yılında hükûmet değişikliği yaşandı. Kurulan yeni hükûmet, 9 Aralık 1936'da ilan ettiği programında komşularıyla olan ilişkilerine dair bilgiler vermişti. Buna göre Irak'ın yeni yönetimi İran ve Türkiye arasındaki sınır tecavüzlerinin ortadan kaldırılması için birlikte hareket edilmesine dair bir anlaşmanın hızlıca imzalanacağına yer vermişti.⁴⁶

Çalışmamızın sınırı her ne kadar 1940 yılı olsa da Barzan Aşireti'nin sonraki yıllarda Türkiye ve Irak arasındaki sınır ilişkilerinde belirleyici olmasından dolayı 1940 sonrası için de bilgi vermek gerekmektedir. İkinci Dünya Harbi'nden yararlanmak isteyen Barzan Aşireti, 1941 yılında Irak'ın kuzeyinde Irak yönetimine karşı tekrar isyan bayrağı açtı. Ancak Irak yönetiminin Bradost Aşireti gibi civar aşiretlerden aldığı destekle Molla Mustafa Barzani İran'a kaçmak mecburiyetinde kalmıştı. Molla Mustafa burada Sovyet desteği sayesinde Soğukbulak Müftüsü Gazi Muhammed ile Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ni kurdu ve İran'daki tüm Kürtleri tek bir çatı altında toplamaya çalıştı. Bunun için 1942 yılında bir kongre çağrısı yaptı. Her anlamda Sovyet desteği alan Kürt devleti İkinci Dünya Harbi'nin bitip İngiltere ve Sovyet Rusya'nın İran'dan

43 BCA Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 259 10 741 lef 3.

44 Hasan Tefik Güzel, *Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel...*, s. 8.

45 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 259 11 741.

46 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 259 745 17.

çekilmesiyle İran karşısında tutunamadı. İran makamlarına teslim olan Gazi Muhammed idam edilmiş ve Molla Mustafa ise tekrar Irak'a (Barzan bölgesine) dönmek zorunda kalmıştı.⁴⁷

1945 yılında Barzan Aşireti Reisi Molla Mustafa Barzani Irak Hükûmeti'ne karşı tekrar isyan etti. Dışişleri Bakanı, Bağdat Büyükelçiliği'nin gönderdiği yazıda Barzan Aşireti'nin yine isyan ettiğini, Türkiye'ye iltica etme ihtimaline karşı Türk-İrak-İngiliz Antlaşması'nın 8. maddesine ve Sadabat Paktı'nın özel maddesine dayanarak Türkiye ile Irak arasındaki iyi komşuluk ve dostluk bağının zedelenmemesi için Türkiye sınırında gerekli tedbirlerin alınması ricasında bulunduğunu belirtmişti. Ayrıca Bakanlık olarak tedbir mahiyetinde Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı'na durumun yazıldığını 16 Ağustos 1945'te Başbakanlığa bildirmişti.

1946 yılında Irak, Türk Hükûmeti ile sınır güvenliği konusunda aynı hassasiyeti taşımaktaydı. Dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın acele notuyla Başbakanlığa gönderdiği yazıda bu durum çok net bir şekilde anlaşılmaktaydı. Bakanın tam olarak hangi tarihte gönderdiği anlaşılamamasına rağmen belgenin üzerindeki 3 Nisan 1946 tarihli kaşeye göre bu tarihten çok kısa bir süre önce bu yazı yazılmıştı. Bakan, Bağdat Elçiliği'nden aldığı bir yazıda o tarihte Baş Vezaret Vekâleti'ni de yürüten Irak Adliye Veziri'nin Türkiye'nin Bağdat Elçisi'ne; Barzan mıntıkasında Çame mevkiinde bulunan Irak müfrezesinden bir kısmının Zeyti karakolunun bulunduğu yere gittiği sırada İran'dan sızmış 15-20 kişilik bir Kürt çetesinin taarruzuna uğradığını ifade etmişti. Ayrıca Türkiye'de barınacak yer temin veyahut yardım elde edemedikleri takdirde bu ve emsali hareketlerin *tenkilinin* (örnek olacak şekilde cezalandırma) kolay olacağını, her iki taraf için zararlı olduğundan şüphe olmayan bu hareketlerin önüne geçilmesinde iki hükûmetin birlikte hareket etmesinin çok yerinde bir hareket olacağını beyan etmiş ve bunun için de bu civarda vaziyeti ve tarafların menfaatlerini hakkıyla idrak edebilecek kabiliyette bir kumandanın emri altında kâfi derecede kuvvetli bir müfrezenin bulundurulmasını istemişti. Bu bilgilerin yanı sıra Bağdat Büyükelçisi, bu tarihe kadar Irak'a sızan Kürtlerin sayısının 50-60 arasında bulunmasına rağmen Vezirler Heyeti'nin, Irak Genelkurmay Başkanı'nın da katılımıyla gece geç vakitlere kadar süren toplantılar yapmasına sebep olan bu olayın küçümsenmemesi yönünde bir değerlendirmede bulunmuştu. Bu gelişmeler ve Büyükelçi'nin değerlendirmesi üzerine Dışişleri Bakanı da gerekli talimat için Başbakanlık'tan karar ve mütalaa istemişti.⁴⁸

47 Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı...*, s. 38.

48 *BCA*, 30 10 0 0, Yer No: 259 747 48.

Bu talebe ne yönde cevap verildiği belgelerden takip edilememiş olsa da şu noktada bir şüphe bulunmamaktadır. Türkiye'nin Irak sınırı 1923 yılından beri hep hareketli olmuştur. Irak'ın İngiliz hâkimiyeti altında bulunduğu yıllarda İngilizler, Türkleri önce Musul sonra da Kürtçülük düşüncesi doğrultusunda kızdıracak faaliyetler içerisinde olmuşlardır. Bu maksatla bölgedeki Türk devleti muhalifi Nasturi ve Kürtçü unsurları devamlı surette desteklemişlerdi. İngiliz hâkimiyeti sonrasında Irak ile Türkiye arasındaki ilişkiler düzelmiştir. Bu bağlamda her iki ülkeye zarar veren aşiretlere karşı birlikte hareket edilmesi konusunda fikir birliği oluşmuştu. Bu fikir birliği dönem dönem icraata da dökülmüş ve sınır emniyeti konusunda çok önemli başarılarla imza atılmıştı.

Türkiye-İran Sınır İlişkileri

İran topraklarında 1796'dan beri iktidarda olan Kaçar Hanedanı'nın son ferdi Ahmed Şah, Birinci Dünya Harbi yıllarında ülkesinin fiilen İngiliz hâkimiyeti altına girmesi ve iç karışıklıklara gereği kadar müdahale edemediği için yönetimden uzaklaştırılmıştı. Bu yıllarda İran Harbiye Nazırlığı ve Başbakanlığı görevlerini üstlenmiş olan Rıza Han Pehlevi, 3 Ekim 1925 yılında İran Parlamentosu tarafından şah ilân edilmişti. Rıza Şah, ülke yönetimine geldikten sonra Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istedi. Gerçi iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlıkları ve sınırdaki aşiretlerin çıkardığı olaylar ilişkilerin istenilen düzeyde gelişmesine mâni oluyordu.⁴⁹

İran topraklarında yaşayan en büyük Kürt aşiretlerinden biri Şikak Aşireti idi. Aşiret Salmas ve Rumiye'nin batısında yaşıyordu. Konar-göçer olan bu aşiret sınır bölgesinde yaşamasından dolayı sık sık Osmanlı-İran arasında sorun olmuştu. Şikaklar farklı büyüklükte yaklaşık 25 taifeden oluşuyordu. Bu taifelerden Abdüvî lideri İsmail Ağa (Simko) döneminde aşiret, bölgedeki mahallî siyaset üzerinde etkili oldu. 20. yüzyılın başında bölgede mevcut otorite boşluğu İran meşrutiyetine karşı Ruslar tarafından Simko'nun Osmanlı-İran sınırında Rus emellerine hizmet maksadıyla kullanılmasını sağlayacaktı. Bölgede devletlerarasında uzunca bir süre sorun olacak olan Şikak Aşireti Lideri İsmail Ağa'nın amacına dair 1930'lu yıllarda Van Mebusluğu yapan Münip Bey,⁵⁰ 1922-1923 yıllarında Hakkâri Mutasarrıfı iken Simko'nun bu yıllarda Kürdistan teşkil etme niyetinde olduğunu Asım Us'a anlatmıştır.⁵¹ Bu görüşün yanı sıra Simko hakkında Meşrutiyet yıllarında kurulan Hevî Cemiyeti'nin ideologlarından Şükrü Sekban'ın, "bu

49 Ömer Erden, *Türkiye'nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-protokoller-Problemler)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, s. 269.

50 *TBMM Albümü 1920-2010*, C.1, Ankara, TBMM Yayınları, 2010, s. 26.

51 Asım Us, *Hâtıra Notları*, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1966, s. 89.

hareketin milli hiçbir yanı yoktu. İsmail Ağa'nın gayesi, daha çok sayıda kabileyi hâkimiyeti altına almaktı" değerlendirmesi de vardır.

1921 yılında İran'da Rıza Han bir darbe ile işbaşına geldikten sonra⁵² bölgede huzursuzluk çıkaran aşiretlerden Şikak üzerine bir ordu göndermiş ve bunun üzerine Simko, 1922'de Türk topraklarına göç etmek zorunda kaldı.⁵³

Türkiye'ye göç eden Simko İsmail Ağa meselesinde Türk Hükûmeti ifa edilecek muamele hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ve Dâhiliye Vekâleti Şark Cephesi Kumandanlığı'nın muhtelif tarihli yazıları İcra Vekilleri Heyeti'nin 19 Eylül 1923 tarihli toplantısında ele alındı. Simko'dan güney sınırında hizmet ve sadakatinden istifade ümit edildiği Heyet tarafından muvafık görülmüş ve bununla birlikte Simko aile ve aşiretinin Van vilayeti dâhilinde boş Ermeni köylerine iskân için lazım olan tahsisatın verilmesi ve firarına meydan vermemek için tedbirler alınması ile kendisinin sadakatle hizmeti temin için muamele yapılması 2787 numaralı Kararname ile karar altına alınmıştı.⁵⁴

1924 yılı sonbaharında çıkan Nasturi Ayaklanması'nın bastırılmasında Simko'dan istifade etmek düşünülmüştü. İcra Vekilleri Heyeti 14 Ağustos 1924'te aşiretlerden faydalanmayı kararlaştırırken bu aşiretlerden biri de Şikak Aşireti idi.⁵⁵ Simko, sahip olduğu nüfuz sayesinde aşireti ile bölgedeki devletlerin kendi yanlarına çekmek istediği bir isimdi. Dâhiliye Vekili, Şemdinan Kaymakamlığı ve Hakkâri Valiliği'nin yazısına atfen 13 Nisan 1925 tarihinde başvekâlete gönderdiği yazıda son zamanlarda İranlıların Şikak Aşireti Reisi Simko Ağa'ya hediyeler göndererek O'nu yanlarına çekmek istediklerini bildirdi.

Bu arada 1924'te İran Devlet Başkanı Rıza Han'ın çıkardığı aflu tekrar İran'a firar eden Simko'nun aşiretine mensup iki sergerde kumandasında elli kadar Şikak Aşireti mensubunun 23 Mayıs 1925 tarihinde Başkale'den Gevar'a giden postayı tuzağa düşürerek gasp etmişti. Bu durum Van Hudut Komiserliği'nden alınan şifreye atfen Dâhiliye Vekili'nin Başvekâlet'e 31 Mayıs 1925'te gönderdiği yazıdan anlaşılmaktaydı.⁵⁶

52 Rıza Kurtuluş, "Rıza Şah Pehlevi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.35, 2008, s. 67.

53 Fatih Ünal, "Şikâk Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.44, 2009, s. 196.

54 *BCA*, Fon Kodu: 30 18 1 1, Yer No: 7 34 10.

55 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar...*, s. 37.

56 *BCA*, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 112 756 24.

Simko, firar ettiği İran'da kısa bir süre sonra tekrar bir isyan çıkartacaktı. Bu isyan Türk Hükûmeti'nce takip edilmekteydi. Vukua gelen isyan üzerine vaziyetten istifade ile Salmas ve havalisinde yağma yapan Simko'nun İran Hükûmeti'nce sevk edilen tedip kuvvetleri karşısında Türkiye'ye iltica etmesi 3. Ordu Müfettişliği'nce muhtemel görülmüştü. İlticasının müsait bulunması, Simko'nun ehemmiyetle nezaret altına alınması ve hakkında ifa olunacak muamelenin o vakit mütalaasına İcra Vekilleri, 21 Temmuz 1926'da karar vermişti.⁵⁷ Tahmin edildiği üzere Simko üzerine gönderilen İran Ordusu karşısında tutunamamış ve bu sefer Irak'a kaçmıştı.⁵⁸

1928 yılına gelindiğinde İran'da çıkan isyanın İran makamlarınca hâlâ tam olarak bastırılmaması isyanı yakından takip eden Birinci Umumi Müfettişlikte ve Dâhiliye Vekâleti'nde birtakım tedbirler alma düşüncesini doğurmuştu. 3 Mart 1928 tarihinde Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen raporda; İran'da Kürtlerin çıkardığı isyanın hala bastırılmamış olması ve genişleme istidatı göstermesi, çıkan bu Kürt isyanlarının vaktiyle Simko isyanında olduğu gibi bazı muvaffakiyetler kazanmak suretiyle uzun müddet devam etmesi durumunda Türkiye dâhilindeki Kürt ahaliyi de müteessir edeceğinin tecrübe ile sabit olduğu anlaşılmıştı. Nitekim bahsedilen Simko isyanının vaktiyle Türk tarafına sirayet istidadını gösterir göstermez Türk Hükûmeti'nin İran içinde Simko'nun tenkil edilmesini istediği ve bu hususta kendilerini daima teşvik ve icap edecek her türlü yardımı ya bizzat icra veya Türk Hükûmeti'ne arz ve teklif etmek üzere Baş Konsolos sıfatıyla bir Erkan-ı Harbiye zabitanın İran'a gönderildiği belirtilmişti. Raporun devamında İbrahim Tali Bey:

"...eğer bu defaki Kürt isyanı İranlılar tarafından süratle tenkil edilmese vaziyet yine aynı ve bu sefer Kürtlük ihtirası mevcut Kürt cemiyetleri tarafından ayrıca tahrik edilmekte olduğu cihetle belki daha mühim olacaktır. Bu ihtimali nazarı dikkate alarak bir taraftan kendi idari ve içtimai tedbirlerimizin tesirlerini göstermeye başlayacaklarını ve diğer taraftan İran'daki Kürt isyanı neticesinin anlaşılacağı ana kadar Umumi Müfettişlik muntkasında çok kuvvetli bulunmak, bunun içinde her şeyden evvel nizamiye kadrolarını normal şekle döndürme keyfiyetini daha bir müddet tehir eylemek elzem olduğu mütalaasında bulunmaktayım" demektedir.⁵⁹

Bu rapor Dâhiliye Vekili tarafından Başvekâlet'e 11 Mart 1928'de sunulurken Vekil Şükrü Bey, İbrahim Tali Bey'in görüş ve düşüncelerinin Vekâlet tarafından da paylaşıldığını ve askerî kadroların azaltılmasından ziyade artırılmasını istemişti.⁶⁰ Gerek Tali

57 BCA, Fon Kodu: 30 18 1 1, Yer No: 19 44 1.

58 İran Hükûmeti'nin 1929'da kendisine Uşnuvi valiliği taahhüdüne inanan Simko kurulan tuzak ile öldürülmüştür. Bkz. Fatih Ünal, "Şikâk Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", s. 97.

59 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 69 454 16 lef 2-3.

60 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 69 454 16 lef 1.

Bey gerekse Şükrü Bey'in endişelerinin abartılı olduğunu söyleyemeyiz. Zira 1927 yılında dış destekli kurulan ve kurulur kurulmaz Kürt istiklali için hem Türkiye dâhilinde hem de komşu ülkelerde Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetleri dikkate alındığı zaman bu iki devlet adamının endişelerini daha iyi anlayabiliriz. Nitekim bu cemiyet, çok değil 1930 yılında sınırın birçok noktasından Türkiye'ye çeteler sokacak ve 1930 yılında Ağrı İsyanı'nı başlatacaktı.⁶¹

İran ile olan sınır ilişkilerinde sadece Şikak Aşireti'nden kaynaklı sorunlar yoktu. İran tarafı aynen Suriye ve Irak tarafında olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye aleyhtarı Kürtleri de desteklemekteydi. Yine topraklarında Türkiye karşıtı devletlerin Kürtler, Asuriler ve Ermeniler üzerinde propaganda yapmasına müsaade etmekteydi.

Hariciye Vekili Şükrü Bey (Kaya), 13 Ocak 1925 tarihli Rumiye Baş Konsoloslugu'ndan gelen bir şifreye atfen 31 Ocak 1925'te Başvekâlet'e bir yazı göndermişti. Bu yazıda o, Kürt ve Asuriler arasında on beş sene yaşamış ve bunların sevgisini kazanmış olan Doktor Pacard namında Amerikalı bir tabibin İngilizler namına ve hesabına olarak Kürtler ve Asuriler arasında istiklal fikrini neşr ve tamim için devamlı çalıştığını ve Türkiye aleyhinde çirkin propagandalar yapan bu adamın İran Hükûmeti'nin müsaadesiyle iki hafta evvel tekrar Rumiye'ye giderek Asuri ve Kürtlerle temasa başladığını bildirmişti.⁶²

Yine İran Hudut Komiserliği'nin gönderdiği yazıya atfen Dâhiliye Vekili tarafından 24 Mart 1925 tarihinde Başvekâlet'e acil notuyla gönderilen yazıda, İran'ın sınıra civar mahallere akın akın Ermeni muhacirleri iskân ettiği ve bunların aileleri ile gelmekte ve eskiden kalma Hristiyan köylerine ve özellikle sınıra civar köylere yerleştirdiği bildirilmişti.⁶³

Yine Şeyh Sait İsyanı'yla başlangıçta bir ilgisinin olmamasına rağmen İran makamları Türkiye'den kaçıp kendi sınırlarına giren asiler üzerine bir operasyon yapmaktan geri durmuştu. İran'ın bu tutumunda kendi yerli Kürt gruplarını gücendirmeme gibi bir düşünce etkili olmuştu. Ancak bu tutum Türkiye'nin İran'a karşı güvenini sarsmıştı.⁶⁴

61 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, İstanbul, Med Yayınları, 1992, s. 217.

62 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 260 753 1.

63 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 260 753 2.

64 Polat Kara, *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, s. 74.

Türkiye ile İran arasında özellikle Kürt aşiretlerinin yaptığı baskınlar birtakım sorunlara ve gerginliklere yol açıyordu. Bu duruma her iki taraf son vermek istiyordu. Bununla birlikte İran, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 1925 yılında imzalanan antlaşmadan ve Türkiye içinde yaşayan Azeri milliyetçilerden dolayı çekincelerini sonlandırmak istediği için Türkiye ile 22 Nisan 1926 yılında bir Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalamıştır.⁶⁵ Antlaşma Türk basını tarafından olumlu karşılanmış ve Hükûmet'in bu kararına destek verilmişti.⁶⁶ Antlaşma, 22 Mayıs 1926 tarih ve 845 sayılı yasa ile Meclis'te onaylandı. Antlaşmanın ikinci maddesine göre taraflardan biri bir saldırıya uğrarsa diğeri tarafsız kalacaktı. Beşinci maddeye göre, taraflara kendi ülkelerinden diğere tarafa karşı girişilebilecek düşmanca eylemleri önleme sorumluluğu yüklenmekteydi.⁶⁷

Dostluk antlaşmasından sonra Türk Hükûmeti, Simko'nun İran'dan Irak'a kaçmasından sonra İran ile sınırdaki asayişin temini ve mevcut sınırın belirlenmesi için İran Hükûmeti ile ortaklaşa alınacak tedbirlerin bir protokole bağlanması konusunda görüşmelerde bulunmak üzere Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü (Aras) ve Tahran Elçisi Memduh Şevket (Esental) beylere yetki verilmesini 25 Ekim 1927 tarihli toplantısında kararlaştırdı.⁶⁸

Türkiye aynı zamanda İran Azerbaycan bölgesini (Kuzeybatı İran) ve bu bölgede yaşayan Kürt aşiretlerini daha yakından tanımak ve gerekli tedbirleri almak maksadıyla Genelkurmay Başkanlığı'na "*İran Azerbaycanı Tedkik Raporu 1927*" adlı kapsamlı bir rapor hazırlattırılmıştı. Bu rapordan İran ile izlenecek olan siyasetin belirlenmesinde istifade edilecekti.⁶⁹

Dostluk ve Güvenlik Antlaşması'na rağmen bölgedeki eşkıyalık olayları artarak devam etmişti. Özellikle Ağrı Dağı civarındaki olaylarda Türk tarafının istediği sonucu alamaması İran tarafının kendisinden beklediği vazifeleri yerine getirmemesi etkili olmaktaydı. 1926 yılında başlayıp 1930 yılına kadar sürecek olan Ağrı isyanlarında İran, kendisinden bekleneni verememişti. İşte bu sebeple 22 Nisan 1926 tarihli antlaşmaya

65 Ersin Müezzinoğlu ve İsmail Şahin, "Sorunlu Mirasın Reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Antlaşması", *Yeni Türkiye*, C.22, s. 237-252.

66 Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (192-1938)", *Avrasya Dosyası*, C.5, S.3, Sonbahar 1999, s. 149-150.

67 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 276-277.

68 BCA, Fon Kodu:30 18 1 1, Yer No: 26 17 58.

69 Emin Özdemir ve Ali Çakırbaş, (Eylül 2013), "1927 Tarihli Genelkurmay'ın İran Azerbaycan'ı Tedkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 6, S.XV, s. 311-329. Raporun latinize edilmiş tam metni ve analizi için bkz. Ersin Müezzinoğlu ve Hüseyin Karamelikli, *1927 İran Azerbaycan'ı İstihbarat Raporu ve Analizi*, Ankara, İmaj Yayınevi, 2018.

daha sonra iki taraf arasında imzalanan 15 Haziran 1928 tarihli Ek Protokol de dâhil edilecekti.⁷⁰

Ağrı İsyanı sırasında İran'ın komşuluk ve mukavelenin yüklediği sorumluluğu yerine getirmemesi Türk Hükûmeti'ni, İran ile olan diplomatik ilişkilerini daha da geliştirme ihtiyacı içerisine sokmuştu. Ağrı Dağı mıntıkası sürekli eşkıyalık ve tecavüz mıntıkası olması sebebiyle mütecevizlerin cezalandırılması ve sınır bölgesinde düzen ve emniyetin sağlanması için iki hükûmet arasında senelerden beri süren müzakereler neticesinde 9 Nisan 1929'da yeni bir anlaşma imzalanmıştı. Ancak İran tarafı yine o günden beri hiçbir mesaide bulunmamıştı. Bu şartlar içerisinde Türkiye'nin dâhili emniyet ve asayişini muhafaza için sınır üzerinde serbest bir şekilde askerî hareket icra etme zaruretinden dolayı Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, her iki hükûmetin sorumluluğu ve tavizleriyle mümkündü. Bu yüzden Ağrı Dağı üzerinde askerî giremediği yerlere girilebilmesi, eşkıyalığın sonlandırılması için sınırın yeniden belirlenmesi konusunda Tahran Büyükelçiliği'ne talimat verilmesi Hükûmet'in 25 Haziran 1930 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştı.⁷¹

Bu yıllarda İran'da vazifeli Memduh Şevket Bey'in elçilik vazifesinden beklenen fayda sağlanamayınca yerine Hüsrev Gerede⁷² atandı. Hüsrev Gerede, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a ayak basanlar arasındaydı. Gerede'nin tayini özellikle yapılmıştı. Zira görev mühimdi. Hüsrev Gerede, Ankara'dan ayrılmadan önce Cumhurbaşkanı ziyareti sırasında Paşa ona: "*Hüsrev pasaportun cebinde; fakat dönmeni değil, orada kalmanı hudut meselesini hal ile sulh ve dostluk siyasetimizde muvaffak olmanı isterim*" sözleri ile görevin ehemmiyetini vurgulamıştı.⁷³

Memduh Şevket Bey, 31 Ağustos 1930'da Tahran'dan ayrılmıştı.⁷⁴ Hüsrev Gerede, Tahran'da Şah tarafından 15 Eylül'de kabul edilmişti. Şah, görüşmede ortak düşmanlara karşı birlikte hareket etmek için aradaki dostluğun takviye edilmesi lüzumunu beyan etmişti.⁷⁵

Hüsrev Gerede'nin Eylül 1930'dan beri yürüttüğü diplomatik çalışmalar 23 Ocak 1932'de sonuç verdi. Nitekim aynı gün, "*Türkiye-İran Hudut Hattının Tayinine Dair*

70 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 279-280.

71 BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 12 18 45.

72 TBMM Albümü..., s. 287.

73 Hüsrev Gerede, *Siyasî Hatıralarım I İran*, İstanbul, Vakıf Basımevi, 1952, s. 17.

74 Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 342-356; Bilal Şimşir, *Kürtçülük II 1924-1999*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2011, s. 337-339.

75 Hüsrev Gerede, *Siyasî Hatıralarım I...*, s. 68.

İtilafname” Tahran’da imzalandı. Antlaşmaya göre, Ağrı Dağı’nın tamamını Türkiye alırken bunun karşılığında Van civarındaki Kotur arazisi İran’a bırakılmıştı.⁷⁶

Bilhassa İran Şahı Âlâ’nın Ankara’yı ziyareti⁷⁷ sonrasında sınır bölgesinde asayiş muhafaza ve bu bölgede çıkan hadise ve ihtilafların araştırılması ve giderilmesi için 9 Nisan 1929 tarihli antlaşmanın yerine geçmek üzere 13 Kasım 1932 tarihinde iki devlet arasında güvenlik, tarafsızlık ve ekonomik iş birliği antlaşması imzalandı.⁷⁸ Sınırdaki güvenliğin korunmasına ilişkin olarak da 14 Mart 1937 tarihinde ise yeni bir sözleşme imzalandı. Bu mukaveleye göre iki memleket arasındaki sınırın her iki tarafında 50 kilometrelik bir mıntıkada sınırın kanunsuz olarak geçilmesi, bu mıntıkada eşkıyalık, yağma, gasp, hırsızlık ve kaçakçılık fiillerinden birini işlemek maksadıyla sınırın geçilmesi durumunda sınır makamları tarafından incelenerek meselenin halledilmesine karar verilmiştir. Mukavele, Meclis’te 7 Haziran 1937 tarih ve 3215 sayılı Kanun’la kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.⁷⁹

İki devlet arasında İran tarafının irade göstermesiyle gelişen Türk-İran ilişkileri 1937 yılında Sadabad Paketi⁸⁰ ile daha da gelişti. Bu antlaşmalardan olsa gerekir ki; Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı vilayetlerini ihtiva eden Üçüncü Umumi Müfettişlik mıntikasında⁸¹ 1936 yılında eşkıyalık ve eşkıyalık ruhu sönmüştü. 1937 ve 1938 yıllarında müfettişlik bölgesinde tek bir vukuat dahi yaşanmadığı Üçüncü Umumi Müfettişlik neşriyatında yer almıştı.⁸²

Yine eşkıyalık konusunda 1940 sonrası için kısaca bilgi vermek burada konuyu tamamlama adına önemlidir. İki devlet arasında sınır emniyeti konusundaki güven ilişkisi çok uzun sürmemişti. 1940’lı yılların başından itibaren İran tarafından gerekli hassasiyetin yeterince gösterilmemesi yüzünden çapulculuk faaliyetleri yeniden hortlamıştı. Gümrük ve İnhisarlar Vekili Suat Hayri Ürgüplü’den 14 Şubat 1944 tarihinde

76 Hüsrev Gere, *Siyasi Hatıralarım I...*, s. 189-215. Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir çalışma için ayrıca bkz. Bülent Şener, “Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930):Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, *History Studies*, C.4/4, s. 385-413.

77 Bilal Şimşir, *Kürtçülük II...*, s. 352-353; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.8, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 77-79.

78 İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 422-423.

79 *T.C. Resmî Gazete*, 21.06.1937, S.3636; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.19, Devre V, İçtima 2, Ankara, TBMM Matbaası, 1937, s. 102-103.

80 İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, s. 584-587; Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin...*, s. 109-110.

81 *BCA*, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 57 70 15.

82 “Doğu Cumhuriyet’in 15. Yılında”, *Cumhuriyetin 15. Yılında Türkiye*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s. 337.

başvekâlete gönderilen İran sınırındaki asayişe yönelik hazırlanan raporda, son zamanlarda çapulculuk maksadıyla İran topraklarından yapılan tecavüz vakalarının çoğaldığı ifade edilmişti. Vekil raporunda bu çapulculuk vakalarına dair örnekler de vermişti: 10 Temmuz 1943 günü 100 kadar silahlı çapulcu Van'ın Başkale köylerine tecavüz ederek 1.618 baş koyun ve sair hayvanları İran'a kaçırmaya teşebbüs etmişti. Çapulcuların takibi sırasında yaşanan çatışmada bir piyade çavuşu şehit olmuş, bir jandarma gediklisi yaralanmış, köylülerden de iki kişi ölmüştü. Çapulculardan da üç kişi öldürülmüştü. 28/29 Ekim 1943 gecesi yine Van mıntıkasında 250 kadar İranlı çapulcu Yüksekova'ya bağlı Dilezi köyünü basmışlar buradan 1.500 koyunluk sürüyü İran'a kaçırmaya teşebbüs etmişlerdi. Bu sırada oradaki muhafaza karakolundaki askerlerle çıkan çatışma sonunda çapulculardan 150 koyun kurtarılabildiği. 13/14 Kasım 1943 gecesi Van mıntıkasında Yüksekova'nın Lenbe köyünü basan çapulcular 300 kadar koyunu İran'a kaçırmaya teşebbüs etmişler ancak bunlar sınırı aşamadan koyunlar geri alınmıştı. 30 Kasım 1943 günü Kars mıntıkasında 450 kadar İranlı çapulcu Doğubayazıt'ın Kızılkaya ve Zorova köylerine tecavüz ederek 2.500 koyun, 350 sığır ile 85 atı İran'a götürmeye teşebbüs edince çıkan çatışmada köylülerden iki kişi ölmüş ve iki kişi de yaralanmıştır. Çapulcular gasp ettikleri hayvanları İran'a götürmeye muvaffak olmuştu. Bakan, örnekleriyle verdiği İran sınırındaki bu tür vakaların sık sık yaşandığından hareketle o mıntıkada takviyelerine imkân olmayan muhafaza memurlarının oralardaki sınır ve jandarma birliklerinin takviye edilmesi ve de İran Hükümeti nezdinde teşebbüse geçilmesini başvekâletten istemişti.⁸³

Şimdiye kadarki yazılanları özetleyeceksek olursak, İran ile 1920'li yıllarda sınır emniyeti yüzünden ilişkiler iyi değildi. Ancak, İran'daki yönetim değişikliği ve iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesiyle 1930'lu yıllarda sınırda emniyet ve asayiş ihlâl eden birçok vakanın önüne geçilebildi. Yukarıda örnekleriyle verdiğimiz üzere 1940'lı yılların başında Türk-İran sınırında yine çapulculuk amaçlı birçok vaka yaşanmıştı. Ancak burada şunu ifade etmekte fayda vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İran sınırında görülen bazı asayiş vakaları Kürtçü isimlerin çıkardığı vakalar iken 1940'lı yıllardaki vakaların tamamen adı türden çapulculuk maksatlı vakalar olduğu görülmüştü. Ayrıca bu yaşanan vakalarda dünya şartlarının da etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zira İran bu savaş sırasında 1941 yılında Batılı devletler tarafından işgal edilmişti. Bu şekilde sorunlar yaşayan İran tarafından sınır güvenliğini 1930'lu yıllardaki gibi sağlamasını beklemek çok da mümkün değildi.

83 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 105 686 51.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye'nin doğu ve güneyinde yer alan Suriye, Irak ve İran devletleri ile 1923 yılından 1940 yılına kadar olan sınır ilişkileri ele alınmıştır. Bu ilişkilerin şekillenmesi ya da seyrinin değişmesinde birçok parametre etkili olmuştur. Bunlardan birincisi Lozan Barış Antlaşması'nda Suriye ile olan sınırın fiilen ve Irak sınırının da hukuken çizilememiş olmasıdır. Söz konusu topraklarda kurulan Fransız ve İngiliz mandater yönetimleri, Türkiye ile olan sınırlarını istedikleri gibi şekillendirmek ya da Türkiye üzerinde besledikleri farklı emelleri hayata geçirmek için sınırların çizilmesi sürecinde hiç de dostane bir tutum takınmamışlardı. Bu tarihte Türkiye'ye karşı özellikle kullandıkları silah Kürtlük düşüncesini teşvik ve tahrik etmek olmuştur. Komşu devletlerle olan sınır ilişkilerini etkileyen bir diğer husus; uzun yıllar süren savaşlardan henüz çıkmış bir milletin kurduğu yeni devletin, ülkenin en sarp coğrafyasında binlerce kilometre uzunluktaki sınır hattı boyunca emniyet ve asayişin kısa sürede sağlama gibi çok zor bir görevi ifa etme sorumluluğunu yüklenmesiydi. Başka bir deyişle, devrin ve bölgenin koşulları komşularla sınır ilişkilerini istenilen düzeye getirme konusunda çok da müsait değildi.

İşte bu şartlar altında Türkiye, Doğu sınırlarında yer alan Suriye, Irak ve İran ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak istemiştir. Ancak bu istek özellikle bu ülkelerin o dönem idaresinde etkin ya da söz sahibi olan İngiltere ve Fransa'nın Türkiye aleyhtarı güdülen bölgesel politikalarından dolayı o yıllarda hemen hayata geçemeyecektir. Ne zamanki bahsi geçen bu devletlerin komşu devletler üzerindeki idare ya da etkinlikleri sonlanmış; işte o zaman Türkiye ile komşuları arasında sınır hatları boyunca emniyet ve huzur ortamı sağlanabilmiştir. Türkiye'nin komşularıyla bu dönemde ilişkilerinin düzelmesinde sınır hatları boyunca alınan askerî, idari vs. tedbirlerin yanı sıra dış politikada yürütülen başarılı politikanın da etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

*Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*⁸⁴

*Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı (ATASE Arşivi)*⁸⁵

2. Resmî Yayınlar

T.C. Resmî Gazete

TBMM Albümü 1920-2010, C.1, Ankara, TBMM Yayınları, 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, Devre V, İçtima 2, TBMM Matbaası, Ankara.

3. Araştırma Eserler

“Doğu Cumhuriyet’inin 15. Yılında”, *Cumhuriyetin 15. Yılında Türkiye*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

Alakom, Rohat: *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2011.

Budak, Mustafa: *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002.

Cebesoy, Ali Fuat: *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete I-II*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2007.

Çetinsaya, Gökhan: “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)”, *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1999, C.5, S.3, s. 148-176.

Erden, Ömer: *Türkiye'nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-Protokoller-Problemler)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.

Erdost, Muzaffer İlhan: *Şemdinli Röportajı*, Ankara, Onur Yayınları, 1993.

Gerede, Hüsrev: *Siyasi Hatıralarım I İran*, İstanbul, Vakıf Basımevi, 1952.

Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem: *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.

Güzel, Hasan Tefvik: *Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi (1992-2008)*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Hallı, Reşat: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972.

84 Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

85 Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

- İnönü, İsmet: *Hatıralar*, yay. haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006.
- Kabacalı, Alpay: *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, İstanbul, Cem Yayınları, (t.y.).
- Kara, Polat: *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.
- Köse, Resul: “Cumhuriyet’in İlk On Yılında Doğu Vilayetlerinde Emniyet ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri”, *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 1259-1292.
- Köse, Resul: *CHP ve DP Hükümetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kurtuluş, Rıza: “Rıza Şah Pehlevi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 67.
- Müezzinoğlu, Ersin-Karamelikli, Hüseyin: *1927 İran Azerbaycan’ı İstihbarat Raporu ve Analizi*, Ankara, İmaj Yayınevi, 2018.
- Müezzinoğlu, Ersin-Şahin, İsmail: “Sorunlu Mirasın Reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Antlaşması”, *Yeni Türkiye*, C.22, s. 237-252
- Okur, Mehmet Akif: “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilig*, Kış 2009, s. 137-156.
- Özdemir, Emin-Çakırbaş, Ali: “1927 Tarihli Genelkurmay’ın İran Azerbaycan’ı Tedkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 6, S.XV, Eylül 2013, s. 311-329.
- Özmen, Abidin: “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, *İdare Dergisi*, S.184, (Ocak-Şubat 1947).
- Öztürk, Saygı: *İsmet Paşa’nın Kürt Raporu*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.
- Payaslı, Volkan: *Sancak’tan Vilayete Hatay (1921-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.
- Sasuni, Garo: *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY’dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, İstanbul, Med Yayınları, 1992.
- Sekban, Şükrü Mehmet: *Kürt Sorunu*, yay. haz. Ş. Vedat, İstanbul, Kamer Yayınları, 1998.
- Soysal, İsmail: *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Şener, Bülent: “Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930): Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, *History Studies*, C.4/4, 2012, s. 385-413.
- Şener, Bülent: “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay’ın Türkiye’ye Katılma Süreci (1921-1939)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34 (97), 2018, s. 139-178.

Şimşir, Bilal: *Bizim Diplomatlar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.

Şimşir, Bilal: *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.8, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Şimşir, Bilal: *Kürtçülük II 1924-1999*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2011.

Tekin, Mehmet: *Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009.

Tekin, Mehmet: *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Umar, Ömer Osman: *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

Umumî Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936, yay. haz. M. Bülent Varlık, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010.

Us, Asım: *Hatıra Notları*, Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1966.

Ünal, Fatih: “Şikâk Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.44, 2009, s. 169-198.

Venizelos Arşivi'ndeki* Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik Girişimlerine Örnekler (1914-1954)

Examples from the Initiatives of Cyprus Orthodox Clergymen Related to Enosis with Documents from the Venizelos Archive (1914-1954)

Nilüfer ERDEM**

"Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İnkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: N.E. 0000-0003-1393-7655

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nilüfer Erdem,
İstanbul Üniversitesi, Atatürk İnkeleri ve
İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail:
nilerdem@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 28.06.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.09.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
16.11.2020

Kabul/Accepted: 16.11.2020

Atf/Citation: Erdem, Nilüfer. "Venizelos Arşivi'ndeki Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik Girişimlerine Örnekler (1914-1954)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 38 (2020): 87-112.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-759296>

ÖZ

Makalemizde Ortodoks din adamlarının 1914-1954 döneminde Kıbrıs'ta ortaya koydukları Enosis'i, yani adanın Yunanistan'la birleşmesini gerçekleştirmeye yönelik girişimlerine örnekler sunmak ve Rum cemaat içinde oynadıkları liderlik rolünün altını çizmek amaçlanmıştır. Ele aldığımız dönem İngiltere'nin adayı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklamasıyla başlamakta ve Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletlere taşınmasına kadar uzanmaktadır. Amacımız doğrultusunda ağırlıklı olarak Dijital Venizelos Arşivi'nde (bundan böyle Venizelos Arşivi olarak zikredilecektir) yer alan Kıbrıs'la ilgili belgeler kullanılmıştır. Rumlar, adanın İngiltere'nin idaresine geçmesini nihai hedeflerine daha kolay ulaşabileceklerini düşünerek olumlu karşılamışlarsa da çeşitli vesilelerle İngiliz idaresinden şikâyetlerde bulunmaktan geri durmamışlardır. Dönem içinde adadaki aktörler değişse de söylem ve eylemlerde herhangi bir değişiklik olmadığı fark edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Makarios, Ortodoks Kilise, Enosis, EOKA

ABSTRACT

Our article aims to present examples of the Enosis, that is the attempts of the Orthodox clergymen to unite Cyprus with Greece in 1914-1954 and to highlight their leadership role in the Greek community. The period we consider starts with the announcement that Britain had annexed the island unilaterally and extends until the Cyprus problem was moved to the United Nations. Consistent with our aims, the documents relating to Cyprus held in the Digital Venizelos Archive (hereafter named the Venizelos Archive) were predominantly used. Although the

Greeks considered that the island's transition to the administration of Britain would enable them to reach their ultimate goals more easily, they did not hesitate to complain about the British administration on various occasions. The actors on the island changed during the period; however, no changes were noticed in the discourse or actions.

Keywords: Cyprus, EOKA, Enosis, Makarios, Grivas

* Eleftherios K. Venizelos' Araştırma ve İnceleme Ulusal Kurumu [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών 'Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος], Eleftherios Venizelos ve çağdaş Yunan tarihine ışık tutmak amacıyla dijital bir arşiv oluşturmuştur. Bu arşive <http://www.venizelosarchives.gr/> adresinden ulaşılmaktadır. Söz konusu dijital arşiv, aslında bir arşivler koleksiyonudur. Makalemizde "Venizelos Arşivi" olarak anacağımız "Dijital Venizelos Arşivi"nde, Eleftherios K. Venizelos' Araştırma ve İnceleme Ulusal Kurumu'nda, Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi'nde [Ελληνικό Λογοτεχνικό & Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ)] ve Benaki Müzesi'nde [Μουσείο Μπενάκη] yer alan Venizelos'a ilişkin dosyaların oldukça büyük bir bölümü yer almaktadır. Önemli tarihi değere sahip olan bu belgeler, Venizelos Arşivi'nde "jpg", yani resim dosyaları olarak araştırmacıların istifadesine sunulmaktadır. Söz konusu dijital arşivde Eleftherios Venizelos'un şahsi arşivi dışında Sofoklis Venizelos ve Marika Venizelo arşivlerinde yer alan belgelerle, diğer bazı koleksiyonlara ait belgeler de yer almaktadırlar. Bizim makalemizde kullandığımız belgelerin çok büyük bir bölümü Benaki Müzesi'nde yer alan belgelerdir.

Extended Abstract

Cyprus, which is only 70 km away from Turkey, is located in a strategic position in terms of the security of Anatolia and the Mediterranean. Throughout its history, the island has been ruled by Hittites, Egyptians, Phoenicians, Assyrians, Persians, Romans, Arabs, Byzantines, Venetians, Genoese, Ottomans and the British; however, it has never been under Greek rule. The Ottoman Empire applied the Nation System on the island, whereas the Greek Cyprus Orthodox Archbishopric had broad legal, religious, and financial powers and a strong and coordinated church organization across the island. This structure appointed archbishops as "Ethnarhis" or "national leaders." However, with the establishment of the Greek State, the Greek Orthodox community in Cyprus was consistent with their ambitions as in Anatolia and Thrace and insisted that the island had a Hellenic character. To achieve this goal, the Greek State maintained close contact with Greek community institutions, schools, and churches in Cyprus, which is 550 km away, even from Crete. In particular, Eleftherios Venizelos came to power in 1910, and Greece's interest in Cyprus thus increased.

Greek Cypriots welcomed the establishment of the British administration to replace the Ottoman administration on the island in 1878, hoping that Britain would offer Cyprus to Greece. The population balance between Turks and Greeks in the establishment of the British administration deteriorated in comparison with the Turks. The British administration did not have considerable affiliation with the Greeks, and the number of Greek members in the Assembly of Kavanin was always higher than that of the Turks and British. Despite to this, the Greeks complained about various issues. Orthodox clergymen led these complaints and voiced their demands for the unification of the island with Greece, which is also termed the Enosis. In the British administration, Orthodox clergymen continued to be the leaders of their communities in the tradition

carried on from the Ottoman Empire. This thesis is validated because most signatories of the documents in the archives, which we use in our article as examples of the Enosis activities of Orthodox clergymen, involved the clergy.

We processed the period we studied under three headings: 1914–1925, 1925–1947, and 1947–1954. Archbishop Kyrillos III stands out among the leaders of the Greek Cypriots who supported the Greek army in every way during 1914–1925, so much so that a delegation from the Greek Cypriots led by Kyrillos III acting in London before the Paris Peace Conference lobbied in favor of Enosis and presented the memorandum. Kyrillos III stated that they were expecting the island to be given to Greece by Britain, which Greek Cypriots knew liberally while presenting a memorandum to the British Minister of Colony during the period of the Lausanne talks. In 1925, the British declared Cyprus a crown colony, removed the High Commission, and established a governor's office. During this period, Britain wanted to dominate the island. However, Kyrillos III complained that Britain was burdened with tax on Cyprus. He fought hard for the Enosis and constantly complained that the British government had declared the island a crown colony without the permission of the people of Cyprus. With the arrival of Makarios II as the Archbishop in 1947, a growing movement emerged among the Greeks for Enosis. Archbishop Makarios III's public vote among the Greeks in the churches of the island on whether they wanted Enosis hints on the subsequent events in Cyprus. In February 1951, the Greek Prime Minister, Sofoklis Venizelos, the son of Eleftherios Venizelos, stated that Cyprus should be given to Greece. With this declaration, Greece officially took its place on the stage as one of the actors related to the island. Archbishop Makarios III swore for the Ethniki Organosis Kyprion Agoniston (EOKA) with its leader Georgios Grivas and rallied the Greek youth on the island.

The names of the archbishops and metropolitans changed because of the unilateral annexation of the island by Britain during 1914–1954 when the Cyprus problem was discussed at the United Nations. The places of Sofronios III and Kyrillos III were taken by Makarios II and Makarios III. However, the discourses of the Orthodox leaders and their efforts to realize Enosis have never changed. It can be said that this issue was transferred from father to son for Greek statesmen by looking at the speeches and actions of Greek Prime Ministers Eleftherios and Sofoklis Venizelos. Orthodox clergymen further led riots on the island against the British administration. Sometimes this uprising was for economic reasons as that in the 1931 rebellion, but the primary aim was to ensure the unification of Cyprus with Greece.

Giriş

Akdeniz'in Sicilya ve Sardunya'dan sonra üçüncü, Doğu Akdeniz'in ise en büyük adası olan Kıbrıs, Türkiye'ye 70 km, Suriye'ye 110 km, Mısır'a 370 km, Yunanistan'a (Girit Adası) 550 km uzaklıkta bulunmaktadır. Avrupa, Asya ve Afrika'ya eşit uzaklıkta olması sebebiyle önemli bir merkezî konuma sahip olan Kıbrıs'ın yüzölçümü 9.251 km²'dir.¹ Bu konumu sebebiyle Kıbrıs, Akdeniz'in güvenliği açısından son derece önemlidir. Yine bu sebeple küresel amaçları olan bir gücün Ortadoğu, Basra Körfezi, Kafkaslar, Balkanlar, Türk Boğazları, Ege, Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'deki dengeleri ve bölgeleri denetleyen Kıbrıs'ı görmezden gelmesi mümkün değildir.²

Kıbrıs, Türkiye'nin Antalya ve İskenderun körfezlerini kontrol edebilecek bir konumdadır ve bu sebeple Anadolu'nun savunulması ve lojistik desteğinin sağlanması için önemlidir. Türkiye'nin savunma gücü, Antalya ve İskenderun körfezleri³ serbestçe kullanılabilirliğinde beslenebilir. Dolayısıyla Kıbrıs sorunu, Türkiye açısından sadece Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin güvenliği ve refahı ile ilgili olmayıp savunma, güvenlik ve ekonomi başta olmak üzere her açıdan Anadolu'yu yakından ilgilendiren hassas bir konudur.⁴ Diğer taraftan Yunanistan Türkiye'nin kendi güvenliği açısından Kıbrıs'ı göz önünde bulundurması tezini kabul etmeyerek, buna karşı adanın sadece Türkiye'ye değil, Suriye, Lübnan, İsrail ve Mısır'a da yakın olduğu tezini ileri sürmektedir.⁵

1 Zeki Koday, "Kıbrıs'ın Jeopolitik Önemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, S.33, İstanbul, 1998, s. 420-421.

2 Ahmet Gözülü, *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2011, s. 18-22.

3 Millî Mücadele döneminde, Sakarya Savaşı'ndan sadece 37 gün sonra, 20 Ekim 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti, Fransızlarla Ankara Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşmayla TBMM, Güney Cephesi'nde serbest kalan kuvvetlerini Batı Cephesi'ne nakletme imkânını yakalamıştır. Öyle ki Anadolu Harekâtı'nda bulunmuş Yunan kurmay subaylarından Spiridonos, anlaşmayı Anadolu'daki Rum nüfus ve Yunan Ordusu için büyük bir darbe olarak nitelemiş, anlaşma ile Türklerin, demiryolu ile Afyon'a bağlanan Mersin ve İskenderun limanlarından ikmal yapabilme olanağına kavuştuklarını kaydetmiştir. Bkz. G. L. Spiridonos, *Polemos Ke Eleftheria – I Mikrasiatiki Ekstratia Opos Tin İda [Savaş ve Özgürlük – Gördüğüm Şekliyle Anadolu Harekâtı]*, Athina, Ekdisis İ Zavra Afon Vasiliyu [İ Zavra Afon Vasiliyu Yayınları], 1957, s. 215-222.

4 Osman Metin Öztürk, "Kıbrıs'ın Türkiye Bakımından Stratejik Önemi ve Füze Krizi", *G.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, Ankara, 1999, s. 140-141.

5 "Stratigiki Aksia Tis Kıpru [Kıbrıs'ın Askerî Önemi]", (Çevrimiçi), <http://defencenews.gr/index.php.diethneis.sxseis/231-h-stratigiki-aksia-tis-kyprou>, 11 Mayıs 2017.

Yunanistan açısından Kıbrıs, Megali⁶ İdea'nın⁷ hedefleri arasında yer alan bir bölgedir. İngiltere bunu bildiğinden dolayı Yunanistan'ı yanına çekebilmek için 1913 yılından itibaren Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'a Kıbrıs'ı teklif etmiştir.⁸ Venizelos bu teklifi unutmamış ve Paris Barış Konferansı'na sunduğu 30 Aralık 1918 tarihli muhtırasında Kuzey Epir, tüm Trakya, Batı Anadolu, Oniki Adalar yanında Kıbrıs'taki Rum⁹ nüfusa da yer vermiştir.¹⁰ Yunanistan Enosis, yani Kıbrıs'ı topraklarına dâhil etme tarihsel ihtirası yanında, Kıbrıs ile menzilin genişliğinin İtalya kıyılarından Suriye kıyılarına ulaştığını ve Batı dünyasının ileri karakolu haline geldiğini de göz önünde bulundurmaktadır.¹¹

Akdeniz'deki stratejik konumu sebebiyle Kıbrıs, tarih boyunca Hititler, Mısırlılar, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Romalılar, Araplar, Bizanslılar, Venedikliler, Cenevizliler, Osmanlılar ve İngilizler tarafından yönetilmiş ve hiçbir zaman Yunanistan egemenliğine girmemiş ise de¹² Yunan tezlerinde tüm bu süreçlere rağmen adanın Helen karakter taşıdığına ısrar edilmektedir.¹³ Roma döneminde adada Hıristiyanlık yayılmaya başlamış ve Bizans ile birlikte daha da gelişme göstermiştir. Yeni Ahit'in Yunanca yazılmış olması sebebiyle 6. yüzyıla kadar egemenliğini sürdüren Latince, yerini Yunancaya bırakmak zorunda kalmıştır. Adanın idarî yapısında köylerin ağırlıkta oluşu toplumu zorunlu olarak cemaat tipi örgütlenmeye itmiş ve kilise köyün merkezine yerleşmiştir.¹⁴

-
- 6 Yunancanın Türk alfabesi kullanılarak yazılışı konusunda Türkiye'de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittikleri görülmüştür. Suat Sinanoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Millî Kütüphane uygulamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Biz, kullanılan transliterasyon uygulamalarından hiç birini benimsemedik. Çünkü bizim kanaatimize göre, bunların hiç birinde Yunanca okunuş tam olarak karşılanamamaktaydı. Bu esasen, Yunancada i, e ve o gibi seslerin birden fazla harfle karşılanmasından ve bunların farklı olarak belirtilmesi gerektiğinden kaynaklanan bir zorluktu. Tüm bunları düşünerek çalışmamızda Yunanca kelimelerin okunuşunu esas aldık ve kelimenin Yunanca olarak en yakın okunuş şeklini vermeye çalıştık.
- 7 Megali İdea'nın hedefleri arasında Yunanistan'ı bağımsızlığa kavuşturduktan sonra Yedi Adalar, Tesalya, Epir, Makedonya ve Trakya'yı ele geçirmek; Girit Adası, Oniki Adalar ve Kıbrıs'ı, Anadolu'nun Sakarya'ya kadar olan kesimini (İstanbul dâhil) elde etmek ve Karadeniz kıyılarını da zapt ederek Pontus Rum Devleti'ni ihya etmek vardır. M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, Ötügen Yayınları, 1996, s. 164.
- 8 Georgios Th. Yannopoulos, *Apo To Nesto Os To Saggario [Karasu'dan Sakarya'ya]*, Athina, Ekdisis Elliniki Evroekdotiki [Elliniki Evroekdotiki Yayınları], 1987, s. 55-56.
- 9 Çalışmamızda Ortodoks olan, Yunanca konuşan Osmanlı ve daha sonra Türk uyruklu olan azınlık mensuplarını "Rum" ifadesiyle andık. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde "Yunan" kelimesini kullandık. Ancak Rumlar ve Yunanların iç içe geçtiği durumlarda "Helen" sözcüğünü tercih ettik.
- 10 İ. K. Mazarakis Enian, *Agones Tu Neoteru Ellinismu [Yeni Helenlerin Mücadeleleri]*, Athina, Ekdisis Dodoni [Dodoni Yayınları], 2003, s. 211-213.
- 11 "İ Ellada Ke İ Kıpros Sigkrotun Eniyeo Geopolitiko Diyanisma Me Pagkosmia Simasia [Yunanistan ve Kıbrıs Evrensel Öneme Sahip Tek Bir Jeopolitik Vektör Oluşturmaktadır]", (Çevrimiçi), <http://neapolitiki.gr>, 11 Mayıs 2017.
- 12 Sabahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1998, s. 1-3.
- 13 Aggelos M. Sirigos, *Ellinoturkikes Shesis [Türk-Yunan İlişkileri]*, Athina, Ekdisis Pataki [Pataki Yayınları], 2015, s. 121.
- 14 İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlik", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.39, Samsun, 2015, s. 343-346.

1571'de Osmanlı Devleti tarafından fethi sonrası Kıbrıs'ın kalkınması, zenginleşmesi ve Türk nüfusun takviyesi amaçlanmıştır. Öyle ki 1572 yılından itibaren Anadolu'nun güney ve iç bölgelerinden adaya nüfus nakline başlanmış, Aksaray, Beyşehir, Seydişehir, Anduği, Develihisar, Ürgüp, Koçhisar, Niğde, Bor, Ilgın, İshaklı, Akşehir, Ermenek, Mud, Gülnar ve Silifke gibi yerleşimlerden bazı aileler Kıbrıs'a yerleştirilmişlerdir. Yürütülen iskân çalışmalarında öncelik kendi isteğiyle göç etmeye verildiyse de bazı yörelerde ahaliye zarar verenler de iskâna tabi tutulmuşlardır.¹⁵ Osmanlı Devleti adada millet sistemini uygulamış, dolayısıyla Ortodoks Hıristiyanlar, Rum milleti olarak anılmışlardır.¹⁶

Osmanlı döneminde Kıbrıs Rum Ortodoks Başpiskoposluğu geniş hukukî, dinî ve malî yetkilere, ada sathına yayılan güçlü ve örgütlü bir kilise teşkilatına sahip olmuştur. Yunan Krallığı'nın kurulmasının ardından Kıbrıslı Rumlar, Yunanistan'dan gelen yoğun bir milliyetçilik dalgası ile yüzleşmişlerdir.¹⁷ 1844'te Megali İdea, yani Büyük Ülkü, İoannis Kolettis tarafından ilk kez dillendirildikten sonra Yunanistan,¹⁸ sınırları ötesinde yaşayan Ortodoks cemaatleri işlemeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Anadolu ve Trakya'da olduğu gibi Kıbrıs'ta¹⁹ da Yunan Devleti, Atina Üniversitesi, Rum cemiyetleri ve okulları, kilisenin de desteği ile iş birliği halinde çalışmışlardır.²⁰ Nitekim makalemizin amacı da Rum Ortodoks din adamlarının 1914-1954 döneminde Enosis'e, yani adanın Yunanistan ile birleşmesine dönük girişimlerine örnekler sunmak ve oynadıkları liderlik rolünün altını çizmektir. Amacımız doğrultusunda ağırlıklı olarak Venizelos Arşivi olarak andığımız, Dijital Venizelos Arşivi'ndeki belgeler değerlendirilecektir. Ele aldığımız dönem İngiltere'nin adayı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklamasıyla başlamakta ve Kıbrıs meselesinin Birleşmiş Milletlere taşınmasına kadar uzanmaktadır. İngiliz idaresi döneminde de Ortodoks Başpiskoposlar, millet sisteminden kaynaklanan bir alışkanlıkla "Ethnarhis/Millî Şef" rolünü oynamaya ve papazlar Rum toplumuna liderlik etmeye devam etmişlerdir.

15 Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı Döneminde İskân Politikası", *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi ve T.C Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlükleri Yayınları, 1993, s. 57-61.

16 Ahmet Atasoy, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, Hatay, 2011, s. 34.

17 İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar...", s. 349-350.

18 Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 66.

19 İsmail Şahin, "Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar...", s. 351.

20 Pashalis M. Kitromilidis, "Noeres Kinotites Ke İ Aparhes Tu Ethniku Zitimatou Sta Valkanya [Akıllı Cemaatlar ve Balkanlarda Ulusal Meselenin Başlangıcı]", *Ethniki Taftotita Ke Ethnikismos Sti Neoteri Ellada [Çağdaş Yunanistan'da Ulusal Kimlik ve Ulusalçılık]*, Athina, Ekdosis Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis [Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis Yayınları], 1997, s. 81-90.

İngiltere'nin, Kıbrıs'ın yönetimini devralmasıyla birlikte, adadaki Türkler ve Rumlar arasındaki nüfus dengesi Türkler aleyhine bozulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1831'deki askerî amaçlı olarak yaptığı ve sadece erkekleri saydığı nüfus sayımı sonuçlarına göre, ada nüfusunun 1/3'ü Türklerden oluşmaktaydı. İngiliz hâkimiyetine girdikten sonra Kıbrıs'a Mısır ve Malta'dan çok sayıda Rum göçmen yerleştirilmiş ve bunun neticesi nüfus sayımlarında Rum nüfus Türk nüfusa oranla hızla artmıştır. Rum nüfusun Türk nüfus karşısında hızla artmasının bir diğer sebebiyse, adanın 1878'de İngiltere'ye devrinden sonra Türklerin Anadolu'ya göçüdür. Kıbrıslı Türklerin Anadolu'ya göçü Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında yer aldığı bu dönemde İngiltere, Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak ettiğini açıklamıştır. İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhak etmesiyle ortaya çıkan durum karşısında İngiliz uyruğu almak istemeyen binlerce Türk, Kıbrıs'tan ayrılarak Anadolu'ya göç etmiştir.²¹

Lozan Antlaşması ile birlikte Türkiye Kıbrıs'taki İngiliz egemenliğini tanımıştır. Antlaşmayla Kıbrıslı Türklere Türk vatandaşlığına geçme imkânı verilmiştir. Ancak bu durumda, seçme haklarını kullandıkları günü izleyen on iki ay içinde Kıbrıs'tan ayrılmak zorunda kalacaklardı.²² Bu göç dalgası 1938 yılına kadar yoğun bir şekilde devam etmiş ve buna EOKA adıyla bilinen “Kıbrıslı Mücadelecilerin Ulusal Örgütü”nün²³ Türklere karşı yıkıcı faaliyetleri neticesi gerçekleşen göçler eklenmiştir.²⁴ Öyle ki 1960 yılına gelindiğinde Kıbrıslı Türklerin oranı 1/5 oranına düşmüş durumdadır.²⁵

İngiliz İdaresinin İlk Yıllarında Kıbrıslı Rumlar

İngiltere, adanın kendisine sağlayacağı avantajları düşünerek 19. yüzyılın başlarında itibaren Kıbrıs ile ilgilenmeye başlamıştı. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun yenilmesi, Rusların savaşta sağladığı ilerleme ve Akdeniz'le Hindistan yolunu kontrolleri altına geçirme ihtimalleri İngiltere'yi harekete geçirmiştir.

21 Zafer Çakmak, “Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878-1938)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.36, Erzurum, 2008, s. 204-210.

22 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 99; M. Akif Erdoğan, “Kıbrıs Türklere İlgili Türkçe Bir Rapor”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, *Kıbrıs Özel Sayısı-I*, İstanbul, 2013, s. 6-7.

23 EOKA'nın açılışı “Ethniki Organosi Kipriyon Agoniston”dur. EOKA için literatürde yaygın olarak “Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü” ismi kullanılmaktadır. Oysa Yunancadan Türkçeye tam çevirisi “Kıbrıslı Mücadelecilerin Ulusal Örgütü”dür. Manolis Kalacis, “ ‘İtan İi Apriliyu’! 60 Hronia Apo Ton Agona Tis EOKA Ya Enosi Tis Kipru Me Tin Ellada [‘1 Nisan İdi...’! Kıbrıs'ın Yunanistan İle Birleşmesi İçin EOKA'nın Mücadelesinden 60 Yıl Sonra]”, (Çevrimiçi), <http://www.protothema.gr/greece/article/464097/itan-li-apriliou-60-hronia-apo-ton-agona-tis-eoka-gia-enosi-tis-kuprou-me-tin-ellada/>, 25.02.2016.

24 Ahmet Atasoy, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası”, s. 35.

25 H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Ankara, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayını, 1988, s. 136.

Nitekim İngiltere Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu zor şartlardan kurtarmak ve Ruslardan korumak üzere ortaya çıkmıştır. Aslında gerçek düşüncesi Bâb-ı Âli'nin içinde bulunduğu zor koşullardan yararlanmaktı ki Osmanlı Devleti'nin kendisiyle ittifak yapması için baskı yapmış, hatta silah tehdidinde bulunmuştur.²⁶ 4 Haziran 1878'de İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yardım edecek ve Asya'daki topraklarının geleceğini güven altına alacaktır. Osmanlı Devleti de Kıbrıs'ın idaresini geçici olarak İngiltere'ye bırakacaktır. Bunun yanında Osmanlı Devleti antlaşmada, ülkesinde bulunan Hıristiyan tebaasını koruyacağına dair taahhütte bulunmuştur.²⁷ 1 Temmuz 1878'de imzalanan "Ek" Anlaşma ile de 4 Haziran 1878 tarihli anlaşmada açık olmayan bazı konulara netlik kazandırılmıştır. Kıbrıs'ın yönetimi İngiltere'ye devredilse de adada kurulacak statünün esasta Osmanlı egemenliğinin sürekliliği üzerine oluşturulacağı ve Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal etmiş olduğu yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verdiği takdirde Kıbrıs Adası'nın İngiltere tarafından boşaltılacağı hükmü getirilmiştir. Nitekim bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Kıbrıs üzerindeki mali hak ve çıkarlarıyla, ada ile olan tüm bağlarının sürmesini, Kıbrıslı Müslümanların hukuk düzeninin varlığını korumasını güvence altına almıştır.²⁸ 4 Haziran 1878 tarihli Osmanlı-İngiliz Antlaşması ile 1 Temmuz 1878 tarihli eki, Berlin Antlaşması'ndan iki gün sonra, yani 15 Temmuz 1878'de padişah tarafından onaylanmıştır.²⁹

İngiltere, adanın yönetimini kendisine devreden 7 Temmuz 1878 tarihli ferman neticesinde, 12 Temmuz 1878'de adaya asker çıkararak yönetimi devralmıştır. Askerî bir merasimle Türk bayrağı indirilerek İngiliz bayrağı göndere çekilmiş ve böylece Kıbrıs için yeni bir dönem başlamıştır.³⁰ İngilizler ada yönetimini devralınca, Osmanlı tarafından kurulmuş olan idarede reorganizasyona gitmişlerdir. Öyle ki Garnet Wolseley, adadaki Türk valinin yerini almış ve altı idari bölgenin idaresini ellerinde bulduran Türk kaymakamların yerine altı İngiliz memuru tayin edilmiştir. Kıbrıs sivil idaresine dair bütün meselelere İngiliz Hariciye Nezareti bakmış; kanunlar, kamu arazileri, varidat, polis kuvvetlerinin teşekkülü veya başka idari teşkilatların meydana getirilmesine dair gerekli bilgiler İngiliz Hükûmeti'ne iletilmiştir.³¹

26 Hamza Eroğlu, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVII, S.54, Ankara, 2002, s. 739.

27 Antlaşma metni için Bkz. Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Antlaşması*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1998, s. 61.

28 1 Temmuz 1878 "Ek" Anlaşması için Bkz. Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu...*, s. 67-68.

29 Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu...*, s. 85.

30 Naim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1975, s. 79.

31 H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 131; Naim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi...*, s. 82.

Kıbrıslı Rumlar, İngilizlerin adaya gelişini ve Osmanlı idaresi yerine İngiliz idaresinin tesisini, İngiltere'nin Yedi Adalar örneğinde olduğu gibi Kıbrıs'ı da Yunanistan'a verebileceği umuduyla memnuniyetle karşılamışlardır.³² İngilizler adada, dördü İngiliz ve üçü yerli halktan olmak üzere yedi üyeli bir Kavanin Meclisi tesis etmişlerdir.³³ 1882 yılına gelindiğinde Kavanin Meclisi'nin yapısı değişmiş ve mecliste Türkler 3 üye ile temsil edilirken, Rumlar 9 üye ile temsil edilmeye başlamışlardır. Bunun yanında mecliste, hükümet memuru olan 6 İngiliz üye de yer almıştır. Yapıya bakıldığında, İngiliz ve Türklerin oy toplamı ile Rumların oylarının birbirini dengelediği görülmektedir. Rumların adada hâkim olmasını önlemek içgüdüğü ile Türkler, her zaman İngiliz üyelerin yanında yer almışlardır. Bu durum da fiiliyatta, Yüksek Komiserin dilediğinin olmasına yol açmaktaydı.³⁴

Rumlar, İngilizlerin adaya çıktıkları ilk günden itibaren Yunanistan ile birleşme taleplerini dile getirmişler, Kıbrıs idaresinde yeterince yer almadıkları, vergilerin ağır bir yük getirdiği ve bu sebeple cemaatlerinin gelişemediği gibi gerekçelerle şikâyetlerde bulunmuşlardır.³⁵ Birleşme taleplerinin ve şikâyetlerin dillendirilmesinde başı genellikle Kıbrıs Ortodoks Kilisesi mensupları çekmiştir. Örneğin Başpiskopos III. Sofroniyos 1878'de Larnaka limanına çıkan İngiliz kuvvetlerini Lefkoşa dışında karşılayarak, İngilizlerin adayı Yunanistan'a vereceklerinden emin olduğunu beyan etmiştir. Sofroniyos siyasi işlerinde Kition Metropolitisi Kipriyanos'tan önemli destek bulmuştur.³⁶ Öyle ki idareye çeşitli güçlükler çıkaran Kipriyanos 1883 yılında Kavanin Meclisi'ne seçilmiştir.³⁷ Papageorgiyu, Kıbrıs'la ilgili tezinde adadaki Ortodoks din adamlarının İngiliz idaresi karşısındaki tutumlarını aşağıdaki cümlelerle anlatmıştır:

32 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina, 1931-1940: İ Vretanikes Antidrasıs Ke İ Stasi Ton Ellinikon Kiverniseon [Atina'da 1931-1940 Enosisçi Kıbrıs Hareketi: İngiltere'nin İtirazları ve Yunan Hükümeti'nin Tutumu]*, Thessaloniki [Selanik], Aristoteliyo Panepistimiyo Thessalonikis [Selanik Aristoteles Üniversitesi], Filozofiki Sholi [Felsefe Fakültesi], Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, s. 10.

33 Naim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi...*, s. 109-114.

34 H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 133.

35 Kavanin Meclisi'ndeki Rum üyelerin Benaki Müzesi Eleftherios Venizelos Arşivi'nde yer alan muhtırası buna iyi bir örnektir. *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 062-050 numaralı dosya. (*Venizelos Arşivi* 173.062.050-01; 173.062.050-02; 173.062.050-03; 173.062.050-04; 173.062.050-05; 173.062.050-06; 173.062.050-07; 173.062.050-08; 173.062.050-09; 173.062.050-10; 173.062.050-11; 173.062.050-12; 173.062.050-13 numaralı jpg dosyaları. Tireden sonra yer alan sayı, sayfa numarasına işaret etmektedir. Biz makalemizde, parantez içinde, Dijital Venizelos Arşivi'ndeki jpg dosyalarını da vereceğiz.)

36 III. Sofroniyos 1865-1909 yılları arasında başpiskoposluk yapmıştır. Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, Kutsun Yayınevi, 1978, s. 95.

37 Naim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi...*, s. 113.

“...iki cephe arasındaki gerilimin bir diğer sebebi, İngilizlerin kilisenin ayrıcalıklarını tanımak istememeleri ve kilisenin de geleneksel Milletbaşı rolünü bırakmayı reddetmesidir. Milletbaşı sisteminin temelleri çatırdamış ve milleti tek başına temsil etme durumu ortadan kalkmış olsa da kilisenin etkisi ve papazların lider rolü eksilmemiştir. Kıbrıslı din adamları adanın siyasetinde etkin rol oynamaya devam etmişler ve Kavanin Meclisi'nde de öncü rol üstlenmişlerdir”³⁸

Winston S. Churchill, 1907 yılında Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı olduğu dönemde Kıbrıs'ı ziyaret ettiğinde, Rumlar kendisinden adanın Yunanistan'a verilmesini istemişlerdir.³⁹ Churchill, Kıbrıs ile ilgili tespitlerini bir muhtırayla hükûmetine sunmuş ve ezici vergiler uygulanması, bayındırlık işlerinin ihmal edilmesi gibi sebeplerle İngiltere'nin Kıbrıs'ta uyguladığı politikayı eleştirmiştir. Adanın Türkiye'ye iade edilemeyeceğini, buna Avrupa ve Avam Kamarası'nın izin vermeyeceğini söylemiştir. Ancak Churchill'e göre ada Yunanistan'a da verilemezdi ve kendisi böyle bir durumu esefle karşılamaktaydı. Bu yapıldığı takdirde, ada nüfusunun beşte birinden fazlasını teşkil eden ve İngilizlere her zaman sadakatle davranan adadaki Müslümanların hayatı tam olarak dayanılmaz bir hal alırdı.⁴⁰

Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik 1914-1925 Dönemi Girişimleri

1910 yılında Venizelos'un iktidara gelişiyle birlikte, Yunanistan'ın Kıbrıs'a olan ilgisi artmıştır. Helenler arasında yeni Helenlerin tarihini Megali İdea'nın geliştirdiği, ekonomik ve sosyal şartların şekillendirdiği ve Venizelos'un ete kemiğe büründürdüğü yaygın bir kanaattir. Yunan ulusal talepleri içinde Venizelos'un Kıbrıs'a öncelik verdiği ve adanın Yunanistan'a verilmesi konusunda İngilizlerle pazarlık ettiği ifade edilmektedir.⁴¹ Nitekim 1912 yılı sonu ve 1913 yılı başlarında üst düzey İngiliz yetkilileri ile yaptığı görüşmelerde, kendisine Yunanistan'ın Kefalonya Adası'ndaki Argostoli limanını İngiliz donanmasına açması halinde Kıbrıs'ın verilebileceği teklifi yapılmıştır.⁴² Venizelos bu görüşmelerde net bir sonuç elde edemese de umutlanmıştır.⁴³ Diğer

38 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 13.

39 Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi...*, s. 96.

40 Ali Satan, “Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.6, İstanbul, 2004, s. 58-61.

41 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 17-18.

42 Georgiyos Th. Yannopoulos, *Apo To Nesto Os To Saggario [Karasu'dan Sakarya'ya]*, Athina, Ekdosis Elliniki Evroekdotiki [Elliniki Evroekdotiki Yayınları], 1987, s. 55-56.

43 Venizelos'un İngiliz yetkililerle yaptığı görüşmelerin ayrıntısı için Bkz. Esra Özşür, “Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs Sorunu: 'Megali İdea'dan Yeni Bir Politik Dönemece”, *Tarihte Kıbrıs*, C.II, Lefkoşa, Akdeniz Karpaz Üniversitesi Yayını, 2017, s. 892-895.

taftan aşağıda zikredeceğimiz iki belge, Kıbrıslı Rumların bu döneminde Yunanistan ile birleşme arzularını ortaya koyar niteliktedir. Bunlardan birincisi 11 Ağustos 1913'te Larnaka Belediye Başkanı Themistokleus tarafından Eleftherios Venizelos'a gönderilmiştir. Larnaka halkı adına kaleme alınmış olan telgrafta, Balkan Savaşları'ndaki Yunan zaferlerinden dolayı “büyük yaratıcı ve idareci” olarak Venizelos kutlanmakta ve “en kısa zamanda Kıbrıs'ın Yunanistan'ın kolları arasında yer bulması ümidi” ifade edilmektedir.⁴⁴ Kition Metropoliti Meletios'un 8 Şubat 1914 tarihli mektubunda da benzer şekilde Enosis arzusuna yer verilmiştir.⁴⁵

Ekim 1915'te Mr. Asquit Hükûmeti, Venizelos'a Yunanistan'ın Sırbistan'a yardım etmek için savaşa girmesi halinde, Kıbrıs'ın verilebileceğini bildirmiştir. Burada ilginç olan teklifin, dönemin Yunanistan Başbakanı Zaimis'ten önce Yunanistan'daki İngiliz Büyükelçi Sir Francis Elliot vasıtasıyla Venizelos'a iletilmesidir.⁴⁶ Bu teklif İngiltere kabinesinin bilgisi dışında, yalnız birkaç bakanlık yetkilisinin onayı ile yapılmış, ancak Kralcı⁴⁷ Zaimis Hükûmeti, Yunanistan'ın tarafsızlığında ısrar ederek bu teklifi reddetmiştir.⁴⁸ Nitekim Lord Curzon'un gelişmeyle ilgili “Çok şükür ki Yunanistan'daki Zaimis Hükûmeti bunu reddetti ve parlamentoya teklifin durdurulduğu bildirildi” notu çarpıcıdır.⁴⁹

Başpiskopos III. Kirillos başkanlığında Theodotu, Zanetos, Lanitis, Luizou, Nikolaidis, Emfiecis, Severis ve Pashalis'ten oluşan bir heyet, Paris Barış Konferansı'nın toplanmasından önce Londra'ya hareket etmiş, burada İngiliz ve diğer hükûmet yetkilileriyle görüşerek Enosis lehine kulis yürütmüş ve bir muhtıra sunmuştur.⁵⁰ Diğer taraftan Venizelos, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Paris Barış Konferansı'na sunmuş olduğu 30 Aralık 1918 tarihli muhtırasında, Kıbrıs'ta 233.000 Rum'un yaşadığını belirtmiş, ancak bu talebinde ısrar etmemiştir.⁵¹ Papageorgiyu'ya göre Venizelos'un sadece Rum

44 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 152-75 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.152.75).

45 *Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 02-016 numaralı dosya. (*Venizelos Arşivi* 68.2.1.016).

46 Esra Özsüer, “Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs Sorunu: ‘Megali İdea’ dan Yeni Bir Politik Dönemeye”, s. 898.

47 Yunanistan'da 1912 yılına kadar İngilizler ve Fransızlar etkin olmuşlardır. Yunanistan Başbakanı Venizelos, Birinci Dünya Savaşı başladığında İtilaf yanlısı bir siyaset izlemiş ve bu siyasette ısrar etmiştir. Ancak Kral Konstantin, Genel Kurmay Başkanlığı ve Venizelos'un Liberal Partisi'ne (Komma Ton Fileleftheron) muhalif olan partiler, kendi Alman yanlısı siyasetlerini uygulamaya, en azından Yunanistan'ın savaşta tarafsız kalmasına çalışmışlardır. Bu olgu Yunanistan'ı büyük bir ulusal bölünmüşlüğe sürüklemiş ve her iki görüş de Yunan kamuoyunda taraftar bulmuştur. Siyasi çekişmeler 1915-1917 yıllarında doruğa ulaşmıştır. Bkz. Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul, Derlem Yayınları, 2010, s. 88-106.

48 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 18.

49 Ali Satan, “Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs...”, s. 63.

50 Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi...*, s. 96.

51 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle...*, s. 133.

nüfusu hatırlatmakla yetinmesinin sebebi, “*diğer boyunduruk altındaki Helenlere göre Kıbrıslıların iyi ellerde olduklarını ve millî varlıklarının tehlikede olmadığını*” düşünmesiydi. Yunan Hükûmeti'nin talepleri İngiltere'ye bağlı olduklarından dolayı, adanın Yunanistan'la birleşmesinde ısrar ederek Londra ile olan hassas ilişkilerini riske atmak istememişti.⁵²

Devrin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un 3 Ocak 1919 tarihinde kaleme almış olduğu muhtıradan, Paris Barış Konferansı esnasında İngiltere'nin Kıbrıs politikasının çerçevesi çizilmiştir. Lord Curzon'a göre coğrafi açıdan tamamen farklı bir sisteme ait olan Kıbrıs, uzun tarihi içinde Mısır, Pers, Asur, Roma, Venedik, Ceneviz ve Osmanlı Devleti'ne bağlanmış, ancak Yunanistan adaya hiç sahip olmamıştır. Kıbrıs'tan çekilmeyi sakıncalı bulduğunu ifade eden Lord Curzon'a göre ada, Doğu Akdeniz'deki rekabet mücadelesinde anahtar durumdadır. Kıbrıs'ın kuvvetli bir gücün eline geçmesinin Süveyş Kanalı için bir tehdit olacağını iddia eden Lord Curzon, zayıf bir gücün eline geçmesi halindeyse saldırıya dayanamayacağını ifade etmektedir. Lord Curzon muhtırasında Kıbrıs'ın savaş zamanında aşılması zor bir karakola dönüşebileceğine, kaderinin ise karşıdaki anakara (Anadolu) ile bağlantılı olduğuna dikkat çekmiştir.⁵³

Kıbrıslı Rumlar ilk kez 1821 isyanında gönüllü olarak Yunanların yanında yer almışlardır. 1897 Türk-Yunan, Balkan Savaşları ve Yunanistan'ın Anadolu Harekâtı'nda da Yunan Ordusu'nun saflarını sıklaştırmışlardır. Öyle ki İzmir'in işgalinden sonra Kıbrıslı Rum gönüllüler, Yunan Ordusu'na yazılmaya başlamışlar ve buna 1922 Mayıs'ında dahi devam etmişlerdir. Anadolu'da savaşan Kıbrıslı Rum subayların en rütbelisi Süvari Binbaşı Çangaridis'ti. O dönemde Yunan Ordusu üniformasıyla Anadolu'da savaşmış genç Kıbrıslı Rumlardan birini Türkler sonraki yıllarda yakinen tanıma şanssızlığına uğramışlardır. Bu isim, EOKA'nın kurucusu Georgios Grivas'tır. Yunan Ordusu'nun Anadolu'da aynı zamanda İngiltere'nin çıkarları için de savaşıyor olmasından İngiliz yetkililer, Rumların Yunan Ordusu'nda gönüllü olmalarına göz yummuşlardır. Bunun yanında Kıbrıslı Rumlar, hasılatı Yunanistan'a aktarılmak üzere yardım kampanyaları da düzenlemişlerdir. İngilizler benzer şekilde hasılat toplamı tespit edilemeyen yardım kampanyalarını durdurmak için de müdahale etmişlerdir.⁵⁴

Diğer taraftan Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki harekâtının devam ettiği bir dönemde, 14 Kasım 1920 tarihinde Yunanistan'da gerçekleştirilen seçimleri Venizelos'un

52 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 19-20.

53 Ali Satan, “Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs...”, s. 63-65.

54 Engin Berber, “Kıbrıslı Rumların Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki Etkileri”, (Çevrimiçi), http://www.pdx.edu/turkish_studies_center/files/vol%2020no%201%20Berber%20paper.pdf, 31 Mayıs 2017.

kaybetmesi,⁵⁵ Kıbrıslı Rumları bundan sonra nasıl bir yöntem izlemeleri gerektiği konusunda düşündürmüştür. Yunanistan’da yeni kurulan Antivenizelist hükümetin Londra’ya herhangi bir baskı uygulamayacağını düşünerek tepkisel yöntemlere başvurmuşlar ve bu şekilde Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birleşmek konusunda ısrar ettiklerine dikkat çekmek istemişlerdir.⁵⁶ Kıbrıs meclisindeki Rum temsilcilerin adanın Rum halkına beyanatı, Yunanistan’daki Kasım seçimleri sonrası Rum ileri gelenlerinin bu tepkiselliğini ortaya koyması bakımından iyi bir örnektir. 30 Aralık 1920 tarihli beyannamede İngiltere’nin Kıbrıs’ı elinde tutmakla ilgili tutumu “*haksız*” olarak nitelendirilerek eleştirilmekte, bu tutumun ada nüfusunun 4/5’ini teşkil eden Rum halkının İngilizlerin adaleli olduklarına dair inancına gölge düşürdüğüne dikkat çekilmektedir.⁵⁷ Beyannameye imza koymuş olan Theodotu, Severis, Pashalis, Zanetos, Loyizos, Emfiyecis, Latinis ve Nikolayidis var olan koşullarda Rum halkının düşüncelerini ve ideallerini temsil edemeyecekleri ve adanın Yunanistan ile birleşmesinin uygulayıcıları olamayacakları için istifalarını açıklamaktadırlar.⁵⁸ Beyannamenin son cümlesinde Kıbrıs Rumlarının Enosisten başka bir isteği olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁹

Kıbrıs Başpiskoposu III. Kirillos’un 15 Nisan (2 Nisan) 1922⁶⁰ tarihli mektubunda, Kıbrıs’a sunmuş olduğu hizmetlerden dolayı Venizelos’a Rumların minneti ifade edilmiş, iktidardan ve Yunanistan’dan uzak olsa dahi sahip olduğu prestijle Avrupa’daki ve özellikle İngiltere’deki dostları nezdinde Kıbrıs Rumlarının mücadelesini desteklemesi istenmiştir. Bu mektupta da Kıbrıs Rumlarının nihai başarıyı elde edene kadar mücadeleye devam edeceklerinin altı çizilmiş ve 1920 Kasım’ından itibaren Kıbrıs’ta cereyan etmiş olayların özeti belgeleriyle sunulmuştur.⁶¹ Mektupta Yunan ihtilâlinin 100. yıl kutlamalarının adada son derece canlı gerçekleştirildiği, yerel hükümetin bundan rahatsızlık duyarak düzeni sağlamak gerekçesiyle gösterileri engellemek istediği nakledilmiştir.⁶² Mektubun devamında Rumların Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesi adına seçimleri

55 Liberaller toplam 369 sandalyenin sadece 118’ini (%32’sini) alabilmişlerdir. Gunar Hering, *Ta Politika Kommata Stin Ellada [Yunanistan’da Siyasi Partiler] 1821-1936*, Tomos [Cilt]: 2, Athina, Ekdosis Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis [Ethniki Trapeza Kültür Kurumu Yayını], 2004, s. 949.

56 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 20-21.

57 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43-45 numaralı dosya. (*Venizelos Arşivi* 173.316.45-1).

58 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43-45 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.316.45-2).

59 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43-45 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.316.45-3).

60 Yunanistan, 13 Şubat 1923’e kadar eski, yani Julius takvimini takip etmiştir. Bu tarihten itibaren Gregorius takvimini kullanmıştır. Julius takvimi, Gregorius takviminin 13 gün gerisindedir. Kullandığımız belge üzerinde her iki takvim bilgisi de yer almıştır. Biz Julius takvimini parantez içinde vermeyi tercih ettik.

61 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.316.43-1; 173.316.43-2; 173.316.43-3).

62 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.316.43-4; 173.316.43-5).

ve Kavanin Meclisi'ni boykot gibi kimi girişimlerinden söz edilerek,⁶³ Kıbrıslı Rumların bundan böyle izlemesi gereken yol ile ilgili Venizelos'un görüşü sorulmuştur.⁶⁴ Kanaatimizce bu mektup, Kıbrıs Rumlarının Venizelos'a olan güveninin bir ifadesidir.

Lozan görüşmelerinin sürmekte olduğu bir dönemde, 16 Aralık (3 Aralık) 1922 tarihinde Kıbrıs Başpiskoposu III. Kirillos, İngiltere Sömürgeler Bakanı'na bir muhtıra sunarak Kıbrıs Rumlarının “*tüm Avrupa'yu saran savaş sona erdiğinde asırlık ve haklı özlemleri olan ... ulusal restorasyonlarının tamamlanacağıyla ilgili bir inanca sahip olduklarından*” ve liberal olarak tanıdıkları İngiltere'den bunu beklemediklerinden söz etmiştir.⁶⁵ Muhtırada Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşeceği tarihe kadar Rumların İngiltere'den beklentileri de zikredilmiştir. Bunlar “*Kıbrıs Rum halkının kendi evinin efendisi olacağı şekilde anayasal şartların değiştirilmesi, adaya tam bir özerklik verilmesi, adanın komşu iki unsuru olan Rumlar ve Türklere yasama ve yürütme erklerine katılımlarında, devlet memurluklarında nüfusları oranında yer verilmesidir*”. Muhtırada ayrıca Kıbrıs Rumlarının “*Türk azınlığın*” haklarını korumayı kabul ettikleri ve adanın gelişmesi adına Türk cemaatle iş birliğine gidecekleri ifade edilmiştir.⁶⁶ Ancak Başpiskopos'un bu muhtirasına İngiltere tarafından 6 Şubat 1923 tarihinde Kıbrıs'a özerklik verilemeyeceği yanıtı verilmiştir.⁶⁷ Benzer şekilde Başpiskoposa İngiltere tarafından 15 Aralık 1924'te verilen yanıtta, adanın Yunanistan ile birleşmesinin kabul edilemeyeceği bildirilmiştir.⁶⁸

Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik 1925-1947 Dönemi Girişimleri

10 Mart 1925'te İngilizler Kıbrıs'ı taç kolonisi ilan etmişler ve Yüksek Komiserliği kaldırarak valilik makamı tesis etmişlerdir. Bu tarihten itibaren İngiltere'nin adaya tam egemen olmak istediği anlaşılmaktadır.⁶⁹ Meclis üyelerinin sayısı 12'si Rum, sadece 3'ü Türk ve 9'u İngiliz Hükümeti'nin tayin ettiği resmi üye olmak üzere 24'e çıkarılmış, fakat bu durum dahi Rumları memnun etmemiştir.⁷⁰ Örneğin Başpiskopos III. Kirillos'un 25 Mayıs 1925 tarihli raporunda, Lozan Antlaşması'na göre Osmanlı borçlarının

63 Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43 numaralı dosya (Venizelos Arşivi 173.316.43-6; 173.316.43-7).

64 Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi 316-43 numaralı dosya (Venizelos Arşivi 173.316.43-8).

65 Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi 034-27 numaralı dosya (Venizelos Arşivi 173.034.027-1).

66 Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi 034-27 numaralı dosya (Venizelos Arşivi 173.034.027-2).

67 Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi 036-7 numaralı dosya (Venizelos Arşivi 173.036.7).

68 Benaki Müzesi, Eleftherios Venizelos Arşivi 043-37 numaralı dosya (Venizelos Arşivi 173.043.37).

69 Gürhan Yellice, “1878'den 1931'e Kıbrıs'ta Enosis Talepleri ve İngiltere'nin Yaklaşımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XII, S.24, İzmir, 2012, s. 21.

70 H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, s. 145.

Türkiye ile Osmanlı Devleti'nden kopmuş olan devletler arasında paylaştırıldığına, Kıbrıs'ı topraklarına katmış olan İngiltere'nin bu konuda herhangi bir yükümlülüğünün olmadığına dikkat çekilmektedir. Raporda bu durum ortaya konulduktan sonra İngiltere'nin vergi konusunda Kıbrıs'a yüklenmesinden şikâyet edilmektedir. Osmanlı'nın Kırım Savaşı esnasında almış olduğu borçlara İngiltere ve Fransa'nın kefil oldukları ve şimdi de bunu Kıbrıs'a ödettikleri iddia edilmektedir.⁷¹ Diğer bir örnek Kavanin Meclisi üyesi İ. Mihail Mihailidis'in Venizelos'a göndermiş olduğu 11 Ocak 1928 tarihli mektuptur. Mektupta ada valisi Sir Ronald Storrs'tan söz edilerek kendisinin Mısır ve Filistin'de görev yaptığına ve Ortadoğu'yu çok iyi tanıdığına, adaya geldiği andan itibaren kendisini Helenlerin dostu olarak göstererek Kıbrıs'ın çehre değiştireceği sözü verdiğine dikkat çekilmektedir. Ancak Mihailidis'in iddiası, Storrs'un idaresinde de Kıbrıs'ta hiçbir şeyin değişmediği, ada gelirlerinin büyük bölümünün yüksek ücret alanlara gittiği, Kavanin Meclisi'ndeki 12 Rum temsilcinin şikâyetlerine kulak verilmediği ve “*ada nüfusunun sadece 1/6'sını temsil etmekte olan 3 Türk temsilcinin desteği ile hükûmetin istediğini yaptığın*”.⁷² Mihailidis, mektubunun devamında Storrs'un Kıbrıs'ta İngiliz varlığının 50. yılını kutlamak için yoğun bir hazırlık içinde olduğundan ve “*her türlü taşı yerinden kımıldattığından*” söz ederek, Venizelos'tan bu kutlamalar esnasında Rum temsilcilerin nasıl bir tutum içinde olmaları gerektiğini sormaktadır.⁷³ Nitekim Kıbrıslı Rumlar, adadaki İngiliz varlığının 50. yılı kutlamalarını boykot etmişlerdir.⁷⁴

Başpiskopos III. Kirillos, 1929 yılında da Enosis adına mücadelesini sürdürmüştür. 15 Ocak 1929'da Avam Kamarası'na göndermiş olduğu mektubunda Osmanlı idaresinden sonra adada İngiliz idaresinin kurulmasının, Rumlar tarafından Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesine götürecektir “*geçici bir safha olarak*” yorumlandığına işaret etmiştir. Kaldı ki o günden bugüne Kıbrıs Rumlarının bu taleplerini gerçekleştirdikleri mitingler ve kaleme aldıkları muhtıralarla defalarca belirttiklerini, ancak bekledikleri yanıtın sürekli ertelendiğini ifade etmiştir. Kirillos, mektubunda İngiliz Hükûmeti'nin Kıbrıs halkına sormaksızın adayı 1925'te taç kolonisi ilan ettiğine dikkat çekerek,⁷⁵ Rum halkının buna olan tepkisini halk oylamasıyla da ortaya koymaya hazır olduğunu duyurmuştur. Kirillos, yapılan hatanın düzeltilmesini “*büyük savaşta*” Kıbrıs Rumlarının ve

71 *Benaki Müzesi*, Anastasios Keramianidis Arşivi 04-25 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 718.04.025-01; 718.04.025-02; 718.04.025-03; 718.04.025-04).

72 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 330-02 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.330.02-1).

73 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 330-02 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.330.02-2).

74 Evaggelos Averof-Tosiças, *İstoria Hamenon Efkerion [Kaçırılmış Fırsatlar Tarihi]*, Tomos: A [Cilt: 1], Athina, 1981, s. 11.

75 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 052-08 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.052.08-1; 173.052.08-2).

Yunanistan'ın müttefiklere sunmuş oldukları katkıların karşılığı olarak talep etmiş,⁷⁶ “*şanlı ve liberal İngiltere'nin Yedi Adaları Yunanistan'a verdiği gibi Kıbrıs'ı da vermesini*” istemiştir.⁷⁷ Kirillos, bu girişimi ile ilgili 22 Ocak 1929 tarihli mektubuyla Venizelos'u bilgilendirerek, Venizelos'un uygun göreceği şekilde girişimlerinin desteklenmesini ve kendilerine yol gösterilmesini istemiştir.⁷⁸ Kirillos, 1929 yılında açtığı işçi partisi temsilciliği vasıtasıyla da devrin İngiliz Başbakanı'na bir muhtıra vererek Enosis talebinde bulunmuştur.⁷⁹

1930 yılında Yunanistan konsolosluğunu Kıbrıs'a Aleksis Kiru atanmıştır. Daha 29 yaşındayken bu göreve getirilmiş olan Kiru, Kıbrıs kökenli olduğundan dolayı Papageorgiyu'ya göre “*daha ziyade hisleriyle hareket etmiş*” ve “*Kıbrıs meselesinde katalizör rolü oynamıştır*”.⁸⁰ Kiru, Kıbrıs'a gelir gelmez ilk iş olarak Yunanistan Konsolosluğu'nu Larnaka'dan Lefkoşa'ya taşımıştır.⁸¹

Her ne kadar 1931 isyanı pek çok kaynakta ekonomik gerekçelere dayandırılrsa da bunun arkasındaki Rumların Enosis tasarılarını gözden kaçırmamak gerekir. 1929 yılında bütün dünyayı sarmış olan ekonomik bunalım, kaçınılmaz olarak Kıbrıs'ı da etkilemiştir. Olumsuz ekonomik koşullar sürerken, 1931 yılı bütçe tartışmalarında, yıllık bütçe açığını kapatmak adına hükümetin ek gümrük vergisi koymak için girişimde bulunması bardağı taşıran son damla olmuş, Bütçe Komitesi'nin gümrük vergisi arttırmak yönündeki yasa tasarısı 28 Nisan 1931'de oylamaya sunulduğunda Kıbrıslıların meclisteki temsilcileri, ki bunlar içinde bir Türk üye olarak Necati Bey de bulunuyordu, bu vergiyi reddetmişlerdir. Necati Bey, Rum üyelerle birlikte oy verince, bir oy farkla tasarı reddedilmiştir. Gümrük Vergisi Yasa Tasarısı'nın mecliste reddedilmesi üzerine, valinin teklifiyle İngiliz Hükümeti, 11 Ağustos 1931'de bir Kraliyet Konsey Kararı çıkararak valiye ek vergi toplama yetkisi vermiştir. Bu kararın etkisi Kıbrıs'ta hemen kendini göstermiş ve ada yönetimine karşı direnişi keskinleştirmiştir.⁸²

11 Eylül'de Limasol'da konuşan Kition Metropoliti Nikodimos Milonas, Kıbrıs halkını İngiliz idaresine vergi ödemekten kaçınmaya ve İngilizleri adadan çıkarmaya

76 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 052-08 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.052.08-3).

77 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 052-08 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.052.08-4).

78 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 333-54 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.333.54).

79 III. Kirillos, 1916 yılında Başpiskoposluğa getirilmiştir. Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi...*, s. 96-97.

80 Thomas Papageorgiyu, *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina...*, s. 51-52.

81 İzzet Öztoprak, “Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları”, *Belleten*, C.LXII, S.223, Ankara, 1998, s. 211.

82 Tugay Bülent Göktürk, “Rumların Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı; Öncesi ve Sonrası”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VII, S.16-17, İzmir, 2008, s. 341-342.

çağırıştır. Bir gün sonra Kavanin Meclisi'nin Rum üyeleri manifesto hazırlayarak yayınlamaya karar vermişlerdir. 3 Ekim'de de Rum ileri gelenler başpiskoposlukta toplanarak, manifestoyu hazırlamaya koyulmuşlardır. 17 Ekim 1931'de Nikodimos, Rum ileri gelenlerine kendisinin kaleme aldığı manifestoyu okumuştur. Manifestonun bir hafta içinde yeniden gözden geçirilmesine ve kararlaştırılacak tarihte hep birlikte istifa edilmesine karar verilmiş, ancak Nikodimos buna uymayarak hemen ertesi günü, önceki günün tarihi ile ve kendi imzası ile manifestoyu dağıtmıştır.⁸³ Söz konusu manifestoda, Kıbrıslı Rumların tek kurtuluşunun ulusal özgürlüğün elde edilmesiyle mümkün olacağına işaret ediliyor ve *"her ne pahasına olursa olsun kurtuluşumuzun ve istiklâlimize kavuşmamızın yegâne çaresi, aramızda bulunan yabancıların bizleri her zaman için sömürmekte olduklarını hatırdan çıkarmamamızdır"* deniliyordu. Nikodimos, Rumlara tek çıkış yolu olarak anavatan Yunanistan ile birleşmeyi işaret ediyordu. Manifestoda ayrıca, *"zorbalığa karşı haklarımızı savunalım ki sonunda muzaffer olabilelim"* gibi cümlelere de yer verilmişti. Bu arada Rum üyeler, 18-21 Ekim günleri arasında meclisten istifa ettiklerini duyurmuşlardır. Nitekim Nikodimos, 20 Ekim 1931 günü de Limasol'da büyük bir kalabalığa Enosis için seslenmiştir.⁸⁴

Limasol'daki gelişmeler 21 Ekim günü abartılı bir biçimde Lefkoşa'ya bildirilmiş, akşam da isyan patlak vermiş, hükûmet binasına saldırılmıştır. Hükûmet konağı yakılmış ve isyan diğer kent ve kasabalara, hatta köylere yayılmıştır.⁸⁵ Sirigos'un 1931 isyanı ile ilgili yorumu Kıbrıslı Rumların isyan esnasında *"Yunanistan'la birleşmek isteğiyle mitingler düzenledikleri, sömürgeci güvenlik güçleriyle çatıştıkları ve İngiliz egemenliğinin sembolü olarak gördükleri Lefkoşa'daki hükûmet konağını yaktıklarıdır"*. Diğer taraftan Londra ile karşı karşıya gelmekten kaçınan Eleftherios Venizelos Hükûmeti, Kıbrıs'ta yaşananların İngiltere'nin iç meselesi olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁸⁶ Benaki Müzesi Eleftherios Venizelos Arşivi'nde, Venizelos'un İngiltere'nin Atina'daki Büyükelçisi P.W.M. Ramsay ile gerçekleştirdiği görüşmeyi kaleme aldığı 6 Kasım 1931 tarihli bir yazısı yer almaktadır. Burada Venizelos'un Ramsay'a, Kıbrıs Valisi Storrs'un adada yaşananlarla ilgili tutumunu hatalı olarak değerlendirdiği, diğer taraftan yarım asırdan fazla bir süredir birlikte yaşadıkları halde İngilizlerin mizacını tanımayan ve olayları kontrol edilemez bir boyuta getiren Kıbrıslı Rum siyasetçileri de eleştirdiği dikkat çekmektedir. Venizelos'a göre yaşananlar kendisinin Kıbrıs'ın Yunanistan'a

83 İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı...", s. 214.

84 Nikodimos, bu konuşmasından sonra tutuklanarak Kudüs'e sürgün edilmiş ve orada da ölmüştür. Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi...*, s. 101-103.

85 İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı...", s. 215-216.

86 Aggelos M. Sirigos, *Ellinoturkikes Shesis*, s. 122.

verileceği ile ilgili gizli ümidini yerle bir etmiştir ve unutulması için uzun yılların geçmesi gerekecektir.⁸⁷

İsyanın bastırılmasından sonra alınan ilk önlem, Rum ileri gelenleriyle kimi din görevlilerinin sürgüne gönderilmeleri olmuştur. Kıbrıs anayasası askıya alınarak Kavanin Meclisi kaldırılmış ve valiye yasa koymaya ilgili yetkiler verilmiştir. Konsolosluklar dışında “yabancı bayrakların” izinsiz kullanımı ve sergilenmesi, kilise çanlarının topluma heyecan getirmesi amacıyla kullanılması yasaklanmış, muhtarları atama yetkisi de valiye verilmiştir. Siyasi partiler dağıtılmış, her türlü yürüyüş, toplantı ve siyaset yasak edilmiş, basına sansür getirilmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türkler isyan sırasında tarafsızlıklarını korumuşlarsa da isyan sonrası uygulama ve yasaklarından paylarına düşeni almışlardır.⁸⁸

Yunan kaynaklarında, II. Dünya Savaşı esnasında İngilizlerin Kıbrıslı Rumların millî duygularından yararlanmak isteyerek, onları Yunanistan'ın özgürlüğü için mücadele etmeye çağırarak ifade edilmektedir. Bu kanaatte olanlara göre İngilizler, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi konusunu konuşmayı savaş sonrasına ertelemişler, ancak savaş sonrasında Yunanistan'daki siyasi dengesizliği bahane ederek de bu birleşmeyi reddetmişlerdir.⁸⁹ Şunu da belirtmeliyiz ki Yunanistan'ın Almanlar tarafından işgal edileceği kesinleştiğinde, Yunan kralı ve başbakanının, Yunan Hükûmeti'nin Kıbrıs'a yerleşmesi konusunda İngilizler nezdinde girişimleri olmuş, ancak İngiliz Hükûmeti buna yanıt vermemiştir.⁹⁰

Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik 1947-1954 Dönemi Girişimleri

1947 yılında Başpiskopos Leontios'un ölümü üzerine Kıbrıs Başpiskoposluğu'na II. Makarios getirilmiştir. Daha önce Girne Metropolitliği görevinde de bulunmuş olan II. Makarios, 1950 yılı Ocak ayında Kıbrıs Rumları arasında Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesine yönelik bir halk oylaması gerçekleştirmiştir.⁹¹ Kıbrıs Başpiskoposluğu tarafından yayınlanan genelgede, “*halk oylamasının Enosis yolunda barışçıl bir mücadele*

87 *Benaki Müzesi*, Eleftherios Venizelos Arşivi 284-81 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi* 173.284.081-1; 173.284.081-2; 173.284.081-4).

88 Tugay Bülent Göktürk, “Rumların Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin...”, s. 348-357.

89 Aggelos M. Sirigos, *Ellinoturkikes Shesis*, s. 122.

90 Evaggelos Averof-Tosiças, *İstoria Hamenon Efkerion*, s. 14-15.

91 Fikret Kürşad-Mustafa H. Altan-Sabahaddin Egeli, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi...*, s. 112.

olduğu vurgulanmıştır”.⁹² Halk oylaması, kilisede papazların gözetiminde ve 15-22 Ocak tarihleri arasında imza toplanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Rum halkı “Yunanistan’la birleşmeyi talep ederim” veya “Yunanistan’la birleşmeye karşıyım” cümlelerinden birini imzalamaya çağrılmıştır. Bekleneceği gibi katılan Rumların %95,7’si Yunanistan’la birleşme yönünde oy kullanmışlardır.⁹³ Halk oylaması neticesinde Kıbrıslı Rum liderler, alınan sonucu çeşitli mercilere iletmek konusunda girişimlerde bulunmuşlardır.⁹⁴

Halk oylaması sonucunu iletmek üzere Girne Metropolitisi Kipriyanos liderliğindeki Kıbrıslı Rum Temsilciler, 19 Mayıs 1950 tarihinde Atina’ya ulaşmışlardır. O dönem Yunanistan Başbakanı Nikolaos Plastiras⁹⁵ ve Başbakan Yardımcısı Georgios Papandreu’dur. Plastiras meclisteki görüşmelerde Kıbrıslılara sempatisini ifade etmişse de meselenin “İngiliz-Yunan dostluğu çerçevesinde çözüleceğini” ifade etmiştir. Ancak Kıbrıslı Temsilciler Yunan kamuoyunun ve kilisesinin desteğini elde etmeyi başarmışlardır. Takip edecek yıllarda Kıbrıs meselesini dışişleri bakanı olarak Yunanistan adına yürütecek olan Averof’un Yunanistan’ın bu tutumuna getirdiği yorum, savaştan çıkmış olan ülkelerinin güçlü devletlerin ekonomik desteğine duyduğu ihtiyaçtır. Averof’a göre Kıbrıslı Rumlar danışmaksızın uluslararası bir mücadele başlatarak Yunan Hükümeti’ni zor durumda bırakmışlar, Türkiye’nin yaklaşımını ve o dönemki konumunu, ayrıca Türklerin tepkilerini göz ardı etmişlerdir.⁹⁶

Parantez açarak şunu da ifade etmeliyiz ki Enosisçi faaliyetlerin artması neticesinde Kıbrıslı Türkler, 1943 yılında “Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK)”nu kurmuşlardır.⁹⁷ KATAK’ın amacı tüzüğünde “*Cemiyetin maksadı Kıbrıs Türk Azınlığının haklarını aramak, ilmi, iktisadi ve sınai seviyelerini yükseltmek ve umumiyetle Kıbrıs Türklerinin menfaatlerini temine çalışmaktır*” şeklinde ifade edilmiştir. 1944’te ise “Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi” faaliyete geçmiştir. Parti, *Halkın Sesi* gazetesinde hedefleri arasında Enosis

92 Kipros Yorgallıs, “To Enotiko Dimopsifisma Tu 1950 [1950 Yılına Ait Enosisçi Halk Oylaması]”, *İ Kipros Ton Ikosto Eona: Kratos, Kinoniya Ke İkonomiya* [20. Yüzyılda Kıbrıs: Devlet, Toplum ve Ekonomi], Lefkoşa, Politistiko İdrima Trapezıs Kıpru [Kıbrıs Bankası Kültür Kurumu], 2016, s. 73.

93 “Kıprıs, Apo Tin Enosi Stin Aneksartisiya Ke Tora Ston Agnosto [Birleşmeden Bağımsızlığa ve Şimdi de Bilinmeyene, Kıbrıs]”, (Çevrimiçi), <http://www.nomisma.com.cy/wp-content/uploads/2016/12/istoriko-KYPROS.pdf>, 31.05.2017.

94 Kipros Yorgallıs, “To Enotiko Dimopsifisma...”, s. 74.

95 Venizelist bir subay olan Nikolaos Plastiras 1883 Kardiça doğumlu olup Balkan Savaşları’na, Birinci Dünya Savaşı esnasında Makedonya Cephesi’ne, Yunanistan’ın Ukrayna’ya ve Anadolu’ya düzenlediği harekâtlara katılmıştır. Anadolu Harekâtı sonrasında gerçekleşen ve Yunanistan’ın altı liderinin infazına götüren 1922 İhtilali’nin de lideridir. “Plastiras”, *Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, Tomos [Cilt]: 16, s. 104-105.

96 Evaggelos Averof–Tosiças, *Istoria Hamenon Efkerion*, s. 21-25.

97 Sibel Akgün, “1942-1943 Arası Dönemde Kıbrıs Türk Kimliğinin İlk Kurumsallaşma Hareketleri”, *Turkish Studies*, C.7, S.3, Ankara, 2012, s. 136-137.

ve muhtariyete karşı çıkmayı da göstermiştir. 1946 yılında İstanbul'da "Kıbrıs Okullarında Yetişenler Cemiyeti" kurulmuş ve sonrasında cemiyet İzmir, Antalya, Adana ve Mersin'le birlikte Kıbrıs'ta da şube açmıştır. 1948'de Ankara'da "Kıbrıs Türk Kültür Derneği" açılmıştır. Kıbrıs Okullarında Yetişenler Cemiyeti'nin birleştirici çabaları neticesinde 1949'da "Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu" kurulmuştur.⁹⁸ Kıbrıs Türkleri, 28 Kasım 1948'de bir miting gerçekleştirerek Enosis'e karşı çıkacaklarını ve adanın statüsü değiştirilecekse eski sahibi olan Türkiye'ye verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁹⁹ Kıbrıs Türkleri ikinci mitinglerini 11 Aralık 1949'da gerçekleştirerek, "*Kıbrıs'ın tarihi, coğrafi ve stratejik sebepler nedeniyle hep Türk olduğunu*" vurgulamışlardır.¹⁰⁰ Diğer taraftan Türk basını, Kıbrıs konusunu "*Kıbrıs Türk'tür, Türk kalacaktır*" düsturu ile işlemeye başlamış, bu konuda öncülüğü *Hürriyet* gazetesi yapmıştır.¹⁰¹ Benaki Müzesi Sofoklis Venizelos Arşivi'nde yer alan bir rapor, 1948 yılı boyunca Yunanistan tarafından Türk basınında yer alan Kıbrıs ve Türk – Yunan ilişkileriyle ilgili yazıların ayrıntılı bir şekilde izlendiğini ortaya koymaktadır.¹⁰²

28 Haziran 1950 tarihinde II. Makarios'un ölümü üzerine boş kalan Kıbrıs Başpiskoposluğu tahtına, 16 Ekim 1950 tarihinde III. Makarios olarak anılacak olan Kition Metropoliti Mihail Hristodulu Mushos seçilmiştir. Başpiskoposluğa Girne Metropoliti Kipriyanos talip olmuşsa da o dönemde Atina'da bulunduğundan dolayı Kition Metropoliti taraftarlarınca bertaraf edilmesi kolay olmuştur. Mihail Hristodulu Mushos, Baf'ın Ano Panagia köyünde 13 Ağustos 1913 tarihinde doğmuş, Kikko Manastırı'ndan burs alarak 1938-1942 döneminde Atina Üniversitesi'nde teoloji okumuştur. 1941 yılında hukuk öğrenimine de başlamış, 1946 yılında ise aldığı bursla Boston Üniversitesi'ne giderek teoloji ve din sosyolojisi derslerini takip etmiştir.

98 Sabahattin İsmail, *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, s. 32-36.

99 *Cumhuriyet* gazetesi Lefkoşa'daki mitingle ilgili habere sütunlarında yer verdiğinde, 6 bin Kıbrıslı Türk'ün katıldığını ve adanın mahalli bir Yunan Hükümeti tarafından idare edilmesi fikrini şiddetle protesto ettiklerini kaydetmiştir. Gazeteye göre bu miting, o ana kadar Kıbrıslı Türklerin gerçekleştirmiş oldukları en muazzam mitingdir. "Kıbrıs'ta Türklerin Yaptıkları Nümayış", *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1948, s. 1, 3.

100 *Cumhuriyet* gazetesi 11 Aralık 1949'daki Kıbrıslı Türklerin Lefkoşa'daki mitingini duyururken, "Yunanistan'a ilhak edildiği takdirde adada, sivil harp çıkacağı belirtildi" manşetini kullanmıştır. Haberde Türklerin, Rumların halk oylaması kararını protesto ettikleri kaydedilmiştir. Bu mitingte alınan kararın sureti Birleşmiş Milletlere gönderilmiştir. Kıbrıs Türkleri ayrıca, adanın Yunanistan'a bırakılması ile iç savaşın ve ekonomik sefaletin baş göstereceğini bildiren bir karar suretini Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a göndermişlerdir. "Kıbrıs'ta Türkler Dün Bir Miting Yaptılar", *Cumhuriyet*, 12 Aralık 1949, s. 1, 4.

101 Hamza Eroğlu, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni...", s. 741-742.

102 Benaki Müzesi, Sofoklis Venizelos Arşivi'nde yer alan söz konusu 41 sayfalık raporda, 1 Ocak 1948-31 Aralık 1948 tarihleri arasında Kıbrıs ve Türk–Yunan ilişkileri konularındaki *Hürriyet*, *Yeni Sabah*, *Vatan*, *Akşam*, *Yeşilada*, *Tasvir*, *En Son Dakika*, *Yeni Kavga*, *Son Saat*, *Son Posta*, *Son Telgraf*, *Her Gün*, *Tan* ve *Yeni Gazete*'de yer alan yazıların özetlerine yer vermektedir. *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 032-01 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.32.001-01, 02, 03, ..., 41).

1948’de Kition Metropolitliği’ne seçilmiş ve eğitimini keserek sorumluluğunu üstlenmek üzere Kıbrıs’a dönmüştür. Heinz A. Richter’in Kıbrıs’la ilgili kitabında 37 yaşında Kıbrıs Başpiskoposluğu’na seçildiğinde, eğitim amacıyla uzun yıllar Kıbrıs dışında bulunduğundan dolayı halk tarafından pek tanınmadığı, beyanatlarının sınırlı olması sebebiyle görüşlerinin pek bilinmediğinden dolayı da temiz bir sayfa olarak kabul edilebileceği ifade edilmektedir.¹⁰³ Makarios, Başpiskopos seçildikten sonra komünistlerin etkisi altında olmayan tüm işçi ve çiftçi örgütlerini desteklemiş ve “Kıbrıs Gençlik Ulusal Örgütü”nü [Pagkiprio Ethniki Organosi Neon (PEON)] kurmuştur. Sonrasında bunun yerini “Ortodoks Hıristiyan Gençler Birliği” [Orthodoksi Hristiyaniki Enosi Neon] almıştır. Kıbrıslı Rum öğrencilerin büyük bölümü PEON çatısı altında toplanmış ve bu gençler Averof’un ifadesiyle, “birkaç yıl sonra EOKA mücadelesinde önemli rol oynamışlardır”.¹⁰⁴

Türkiye 1950 yılına kadar Yunanistan’la dostluğu korumak adına İngiltere’nin Kıbrıs’ı terk etmek niyetinin ve Kıbrıs sorunu diye bir sorunun olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁵ Ancak 1951 yılının Şubat’ında, Eleftherios Venizelos’un oğlu olan dönemin Yunanistan Başbakanı Sofoklis Venizelos’un¹⁰⁶ Kıbrıs’ın Yunanistan’a verilmesi gerektiğini dillendirmesiyle Yunanistan resmen sahneye çıkarken, bu beyanat Kıbrıslı Rumları heyecanlandırmıştır. Benaki Müzesi Sofoklis Venizelos Arşivi’nde, Sofoklis Venizelos’a Kıbrıs’tan ve Yunanistan’ın milliyetçi kesiminden gönderilmiş tebrik telgrafları mevcuttur.¹⁰⁷ Başpiskopos III. Makarios’un tebrik telgrafında aşağıdaki cümleler dikkat çekmektedir:

“...Siz majestelerinin meclis karşısında Kıbrıs’ın annesi Yunanistan ile birleşmesinin Yunan Hükümeti’nin arzusu olduğuna yönelik söyleminiz, Kıbrıs Rum halkını sevinç ve iyimserliğe gark etmiştir. Boyunduruk altındaki Kıbrıs Rumlarının memnuniyetini sizi kalpten kutlayarak iletiyor ve Kıbrıs meselesinin Yunan Hükümeti tarafından sahiplenilmesinin, en kısa zamanda Kıbrıs’ın annesi Yunanistan ile birleşmesine götüreceğiyle ilgili inancımızı ifade ediyoruz”.¹⁰⁸

103 Heinz A. Richter, *İstoria Tis Kipru [Kıbrıs Tarihi]*, çev. Haralambos Papahristu, Tomos [Cilt]: 2, Athina, Vivliopolion Tis Estias [Estia Kitabevi], 2011, s. 54-60.

104 Evaggelos Averof – Tosiças, *İstoria Hamenon Efkerion*, s. 30.

105 Melih Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam 1954-1956*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, s. 13-14.

106 Eleftherios Venizelos’un oğlu olan Sofoklis Venizelos, 1894 yılında Hanya’da doğmuştur. 1964 yılında vefat etmiş olan Sofoklis Venizelos, Birinci Dünya Savaşı ve Anadolu Harekatı’nda topçu subay olarak yer almıştır. “Sofoklis Venizelos”, *Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]*, Tomos [Cilt]: 4, s. 28-29.

107 *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 008-193 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.08.193); *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 008-175 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.08.175); *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 008-180 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.08.180); *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 008-202 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.08.202).

108 *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 008-166 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.08.166-01; 226.08.166-02).

Diğer taraftan Sofoklis Venizelos'un beyanatı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) tepki uyandırmış, gelişmeler ve basının konuya ciddiyetle eğilmesi neticesinde Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, aynı yılın nisan ayında yaptığı açıklamada Kıbrıs'ın durumunun değişmesi için bir sebep görmediğini söylemiştir. Bununla beraber gelecekte Kıbrıs'ın durumuyla ilgili bir değişiklik ciddi bir şekilde söz konusu olursa, Türkiye'nin haklarına aykırı bir şekilde konunun ele alınmasına imkân bırakılmayacağını altını çizmiştir.¹⁰⁹ Küçük bir not olarak şunu da ilave etmeliyiz ki Yunanistan bu dönemde ulusal radyo-sunun yayımlarını kesintisiz bir şekilde Kıbrıs'a ulaştırmaya çalışıyordu.¹¹⁰

Başpiskopos III. Makarios, 17 Nisan 1953'te Kıbrıs Valisi Sir Andrew Wright'e bir mektup göndererek,¹¹¹ Kıbrıs halkına kendi kendini yönetebileceği siyasi ve hukuki kolaylıklar talep etmiştir. Valinin mektuba yanıtı hükûmetinin Kıbrıs'ın egemenliğinde bir değişiklik düşünmediği olmuştur. Başpiskopos, gelişmeler üzerine Kıbrıslı Rumları 28 Haziran 1953'te Faneromeni Kilisesi'nde gerçekleştirecek toplantıya çağırmıştır.¹¹² Bu toplantıdaki söyleminde Kıbrıs Rumlarına aşağıdaki cümlelerle seslenmiştir:

*"...tam olarak Yunan Hükûmeti'ne dayanıyor değiliz. Ne de tam olarak Birleşmiş Milletlere dayanıyoruz. Her şeyden önce kendi gücümüze ve özellikle de içerideki mücadeleye dayanıyoruz. Ethnarhiya'nın [Millî Şefliğin] bayrağı altında birleşmiş ve aynı şeyi düşünerek sonuç ve devamını getirecek şekilde mücadele edeceğiz"*¹¹³

Makarios'un bu sözlerini tam olarak yorumlayabilmek için 7 Mart 1953'te bir gizlilik ve itaat yemini ettiğinin gözden kaçırılmaması gerekir. *"Kutsal Teslis adına Enosis davasıyla ilgili bütün bildiklerimi ve bileceklerimi işkence altında ya da hayatım pahasına bile olsa gizli tutacağıma yemin ederim. Bana verilen talimatlara her zaman sorgusuz uyacağım"* cümlelerinin altına Başpiskopos Makarios ile birlikte Georgios Grivas da imzasını koymuştur.¹¹⁴ Nitekim 10 Kasım 1954'te Kıbrıs'a gelen Grivas büyük bir gizlilik içinde örgütlenmiştir.¹¹⁵ 1955 yılının 31 Mart'ını 1 Nisan'a bağlayan gece patlayan bombalarla EOKA eylemleri başlamıştır.¹¹⁶

109 Melih Esenbel, *Ayağa Kalkan Adam...*, s. 14-15; Bayram Küçüköğlü, "Kıbrıs Sorununa Dair Yaklaşım ve Algılarını Türk Basınına Yansıması (1954-1974)", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.48, Ankara, Güz 2011, s. 766.

110 *Benaki Müzesi*, Sofoklis Venizelos Arşivi 030-48 numaralı dosya (*Venizelos Arşivi*, 226.30.048).

111 Ulvi Keser, *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, ty, s. 159.

112 "Para Tin Apagorevsin Sinokrotithi To Sillallitirion [Yasağa Rağmen Miting Gerçekleşti]", *Embros*, 30 Haziran 1953, s. 4.

113 Evaggelos Averof –Tosiças, *İstoria Hamenon Efkerion*, s. 36-40.

114 Aynı metnin altına imza koyan diğer isimler: General Nikolaos Papadopoulos, Profesör Yerasimos Konidaris, Avukat Antonios Avgikos, Savvas ve Sokratis Loyizidis, A. Çaçoмиros, D. Stavropulos, Profesör Dimitrios Vezanis ve Albay İlias Aleksopoulos'tur. General Georgios Grivas, *Hayatım*, çev. Cumhur Atay, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012, s. 41.

115 General Georgios Grivas, *Hayatım*, s. 46.

116 *Cumhuriyet* gazetesi patlayan ilk bombaları "Kıbrıs'ta Tedhiş Başladı" manşetiyle duyurmuş, Lefkoşa, Lamaka ve Limasol'da devlet dairelerinin tecavüze uğradığını ve hasarlar vuku bulduğunu kaydetmiştir. En büyük hasarı alan binalardan biri radyo binası olup, olaylarda insan kaybı yaşanmamıştır. "Kıbrıs'ta Tedhiş Başladı", *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1955, s. 1, 7.

Sonuç

Akdeniz’de son derece stratejik bir konumda olan Kıbrıs, Türkiye’nin güvenliği açısından önemlidir. Hiçbir zaman Yunanistan egemenliğine geçmemişse de Yunanlar tezlerinde adanın “Helen” karakter taşıdığını iddia etmişlerdir. Kıbrıslı Rumların 1878 itibarıyla adadaki İngiliz idaresini memnuniyetle karşılamalarının sebebi de İngiltere’nin bir gün Kıbrıs’ı Yunanistan’a vereceğini ummalarındır. Adadaki İngiliz idaresi boyunca da Enosis, yani Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesi taleplerini dile getirmekten geri durmamışlardır.

Enosis talebini ve adadaki idareye karşı Rumların çeşitli şikâyetlerini dile getirmede Kıbrıslı Ortodoks din adamları başı çekmişlerdir. Bunun sebebi kilisenin, Rum cemaatin merkezinde yer almasıdır. İngiliz idaresi döneminde de başpiskoposlar “Ethnarhis/Millî Şef” rolünü oynamışlardır. Aslında bu, Osmanlı’nın uyguladığı millet sisteminden arda kalan bir alışkanlıktır. Dolayısıyla Ortodoks din adamları, Rum cemaatin liderleri konumunda olmuşlardır. Kaldı ki arşivlerdeki Kıbrıs’la ilgili belgelerin çoğunun altında Ortodoks din adamlarının imzasının bulunması, Rum cemaat içinde oynadıkları rolü açıklıkla ortaya koyar niteliktedir. İncelediğimiz dönemde Kıbrıs’ta gerçekleşmiş olan pek çok itaatsizlik ve ayaklanmada da papazlar önder konumunda olmuşlardır. Bazen bu ayaklanmalar farklı sebeplere, örneğin 1931 isyanında ekonomik sebeplere dayandırılrsa da aslında arkasında yatan sebep Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşmesini sağlamaktır.

Makalemizde ele aldığımız 1914-1954 dönemini, 1914-1925, 1925-1947 ve 1947-1954 olarak üçe bölerek inceledik. Ancak gördük ki incelediğimiz tüm dönem boyunca aktörlerin isimleri değişse, III. Sofronios ve III. Kirillos gibi din adamlarının yerini II. Makarios ve devamında III. Makarios olsa da Kıbrıslı Ortodoks din adamlarının söylem ve eylemlerinde bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Yunanistan başbakanları Eleftherios ve Sofoklis Venizelos’un söylem ve icraatlarına bakarak Kıbrıs’ın Yunanistan ile birleşme meselesinin Yunan devlet adamları için de babadan oğula, yani nesilden nesle aktarılan bir konu olduğu söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri¹¹⁷

Benaki Müzesi, Elefthérios Venizelos Arşivi
Benaki Müzesi, Sofoklis Venizelos Arşivi
Benaki Müzesi, Anastasios Keramianidis Arşivi
Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi, Elefthérios Venizelos Arşivi

2. Araştırma Eserler

Akgün, Sibel: “1942-1943 Arası Dönemde Kıbrıs Türk Kimliğinin İlk Kurumsallaşma Hareketleri”, *Turkish Studies*, C.7, S.3, Ankara, 2012, s. 127-143.

Alasya, H. Fikret: *Tarihte Kıbrıs*, Ankara, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayını, 1988.

Atasoy, Ahmet: “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Nüfus Coğrafyası”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.15, Hatay, 2011, s. 29-62.

Averof – Tosiças, Evaggelos: *İstoria Hamenon Efkerion*, Tomos: A, Athina, 1981.

Clogg, Richard: *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Çakmak, Zafer: “Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878-1938)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.36, Erzurum, 2008, s. 201-223.

Erdem, Nilüfer: *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul, Derlem Yayınları, 2010.

Erdoğan, M. Akif: “Kıbrıs Türkleriyle İlgili Türkçe Bir Rapor”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, *Kıbrıs Özel Sayısı-I*, İstanbul, 2013, s. 5-13.

Eroğlu, Hamza: “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratın Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVII, S.54, Ankara, 2002, s. 735-793.

Esenbel, Melih: *Ayağa Kalkan Adam 1954-1956*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.

Göktürk, Tugay Bülent: “Rumların Kıbrıs'taki Enosis İsteklerinin Şiddete Dönüşmesi: 1931 İsyanı; Öncesi ve Sonrası”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VII, S.16-17, İzmir, 2008, s. 335-363.

Gözlü, Ahmet: *Kıbrıs Eskiçağı ve Jeopolitiği*, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011.

Grivas, Georgios: *Hayatım*, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2012.

117 Belgelerin dosya numaraları dipnotlarda verilmiştir.

- Halaçoğlu, Yusuf: “Osmanlı Döneminde İskân Politikası”, *Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi ve T.C. Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Rektörlükleri Yayınları, 1993, s. 57-61.
- Hering, Gunar: *Ta Politika Kommata Stin Ellada*, Tomos: 2, Athina, Ekodosi Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis, 2004.
- İsmail, Sabahattin: *150 Soruda Kıbrıs Sorunu*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1998.
- Keser, Ulvi: *Kıbrıs'ta Türk-Yunan Fırtınası*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, [t.y.].
- Kitromilidis, Pashalis M.: “Noeres Kinotites Ke İ Aparhes Tu Ethniku Zitimatosis Sta Valkanya”, *Ethniki Taftotita Ke Ethnikismos Sti Neoteri Ellada*, Athina, Ekodosi Morfotiko İdrima Ethnikis Trapezis, 1997, s. 53-131.
- Koday, Zeki: “Kıbrıs'ın Jeopolitik Önemi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.33, İstanbul, 1998, s. 419-428.
- Küçüköğlü, Bayram: “Kıbrıs Sorununa Dair Yaklaşım ve Algıların Türk Basınına Yansımaları (1954-1974)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.48, Ankara, 2011, s. 791-814.
- Kürşad, Fikret-Altan, Mustafa H.-Egeli, Sabahaddin: *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, Kutsun Yayınevi, 1978.
- Mazarakis Enian, İ. K.: *Agones Tu Neoteru Ellinismu*, Athina, Ekodosi Dodoni, 2003.
- Özsüer, Esra: “Eleftherios Venizelos ve Kıbrıs Sorunu: ‘Megali İdea’ dan Yeni Bir Politik Dönemece”, *Tarihte Kıbrıs*, Editör: Osman Köse, C.2, Lefkoşa, Akdeniz Karpaz Üniversitesi Yayını, 2017, s. 885-907.
- Öztoprak, İzzet: “Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları”, *Bellekten*, C.LXII, S.223, Ankara, 1998, s. 207-235.
- Öztürk, Osman Metin: “Kıbrıs'ın Türkiye Bakımından Stratejik Önemi ve Füze Krizi”, *G.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, Ankara, 1999, s. 138-152.
- Papageorgiyu, Thomas: *İ Kipriyaki Enotiki Kinisi Stin Athina, 1931-1940: İ Vretanikes Antidrasisi Ke İ Stasi Ton Ellinikon Kiverniseon*, Thessaloniki, Aristoteliyo Panepistimiyo Thessalonikis, Filosofiki Sholi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014.
- Richter, Heinz A.: *İstoria Tis Kipru*, Çev. Haralambos Papahristu, Tomos: 2, Athina, Vivliopolion Tis Estias, 2011.
- Satan, Ali: “Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.6, İstanbul, 2004, s. 55-70.
- Sirigos, Aggelos M.: *Ellinoturkikes Shesis*, Athina, Ekodosi Pataki, 2015.
- Spiridonos, G. L.: *Polemos Ke Eleftheria – İ Mikrasiatiki Ekstratia Opos Tin İda*, Athina, Ekodosi İ Zavra Afon Vasiliyu, 1957.
- Şahin, İsmail: “Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Rumlar: Dil, Din ve Kimlik”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.39, Samsun, 2015, s. 340-353.

- Şahin, M. Süreyya: *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1996.
- Uçarol, Rifat: *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1998.
- Yannopoulos, Georgios Th.: *Apo To Nesto Os To Saggario*, Athina, Ekdosis Elliniki Evroekdotiki, 1987.
- Yellice, Gürhan: “1878’den 1931’e Kıbrıs’ta Enosis Talepleri ve İngiltere’nin Yaklaşımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.XII, S.24, İzmir, 2012, s. 13-26.
- Yorgallis, Kipros: “To Enotiko Dimopsifisma Tu 1950”, *İ Kipros Ton İkosto Eona: Kratos, Kinoniya Ke İkonomiya*, Lefkoşa, Politistiko İdrima Trapezis Kipru, 2016, s. 71-82.
- Zia, Naim: *Kıbrıs’ın İngiltere’ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1975.

3. Süreli Yayınlar

3.1. Ansiklopedi ve Gazeteler

Cumhuriyet
Egkiklopedia 2002
Embros

4. Elektronik Kaynaklar

- “İ Ellada Ke İ Kipros Sigkrotun Eniyeo Geopolitiko Diyanisma Me Pagkosmia Simasia”, (Çevrimiçi), <http://neapolitiki.gr>, 11 Mayıs 2017.
- “Kipros, Apo Tin Enosi Stin Aneksartisiya Ke Tora Ston Agnosto”, (Çevrimiçi), <http://www.nomisma.com.cy/wp-content/uploads/2016/12/istoriko-KYPROS.pdf>, 31 Mayıs 2017.
- “Stratigiki Aksia Tis Kipru”, (Çevrimiçi), <http://defencenews.gr/index.php.diethneis.sxseis/231-h-stratigiki-aksia-tis-kyprou>, 11 Mayıs 2017.
- Engin Berber, “Kıbrıslı Rumların Türk Kurtuluş Savaşı’ndaki Etkileri”, (Çevrimiçi), http://www.pdx.edu/turkish_studies_center/files/vol%202%20no%201%20Berber%20paper.pdf, 31 Mayıs 2017.
- Manolis Kalacis, “İtan İi Apriliyu’! 60 Hronia Apo Ton Agona Tis EOKA Ya Enosi Tis Kipru Me Tin Ellada”, (Çevrimiçi), <http://www.protothema.gr/greece/article/464097/itan-1i-apriliou-60-hronia-apo-ton-agona-tis-eoka-gia-enosi-tis-kuprou-me-tin-ellada/>, 25 Şubat 2016.

Rumeli Heyet-i Nasihası'nın Raporu ve Edirne Valisi Salim Paşa'nın Cevabı

The Report of Rumeli Advisory Committee and Answer of Edirne Governor Salim Pasha

Burçin IŞİM*

*Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye

ORCID: B.I. 0000-0003-2636-1077

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Burçin Işım,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: burcin_sm@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 06.09.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
05.10.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
07.11.2020

Kabul/Accepted: 17.11.2020

Atıf/Citation: İsim, Burcin. "Rumeli Heyet-i Nasihası'nın Raporu ve Edirne Valisi Salim Paşa'nın Cevabı." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 38 (2020): 113-136.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-791124>

ÖZ

İstanbul Hükümeti Mondros Mütarekesi'nden sonra asayiş olaylarının önüne geçebilmek, ülke içindeki topluluklar arasında sevgi ve dostluğu tesis edebilmek amacıyla hem Anadolu'ya hem Trakya'ya Nasihat Heyetleri adı verilen kurullar gönderilmesine karar vermişti. Trakya'ya gidecek heyet, 28 Nisan 1919'da İstanbul'dan hareket etmişti. Heyet üyelerinden Fevzi Paşa ile Cevad Paşa bu seyahat sırasında gördüklerini rapor haline getirmişti. Rapor, eğitim, sağlık, adalet, ziraat gibi temel konuları kapsamakta ve on iki maddeden oluşmaktaydı. Nasihat Heyeti'nin seyahatleri esnasında Edirne Valisi olan Salim Paşa, 25 Temmuz 1919'da Dahiliye Nezareti'ne çağırılmış ve bu rapora karşı savunma mahiyetinde olan cevabi yazısını nezarete takdim etmişti. Araştırmamızın amacı, her iki raporu karşılaştırmaktır. Rapor, Mondros Mütarekesi sonrası Trakya'nın genel durumu ile ilgili çarpıcı ifadeler içermektedir. Bu raporun Fevzi Çakmak ve Cevad Çobanlı Paşalar tarafından hazırlanması son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Nasihat Heyeti, Vali Salim Paşa, Trakya-Paşaeli Cemiyeti, Fevzi Çakmak, Cevad Çobanlı

ABSTRACT

After the Armistice of Mudros, the Government of Istanbul decided to send boards called "Advisory Committees" to both Anatolia and Thrace in order to prevent public order crimes, establish love and friendship among the communities within the country. The delegation going to Thrace left İstanbul on April 28, 1919. Fevzi and Cevad Pashas, members of the delegation, reported what they saw during this trip. The report covered basic topics such as education, health, justice, agriculture and consisted of twelve articles. During this trip, Salim Pasha, the Governor of Edirne, was called to the Ministry of Internal Affairs on July 25 1919 and he presented his response letter to the ministry for defense against this report. The purpose of our research is to compare both reports. The report of the

advisory committee contains striking statements about the general condition of Thrace after the Armistice of Mudros. It is extremely important that this report was prepared by Fevzi Çakmak and Cevad Çobanlı Pashas.

Keywords: Advisory Committee, Governor Salim Pasha, Thrace-Pashaeli Society, Fevzi Çakmak Cevad Çobanlı

Extended Abstract

The Ottoman Empire was defeated in the First World War lasting between 1914 and 1918. Having defeated from the First World War, The Armistice of Mudros was signed on October 30, 1918. The signing meant that the Ottoman Empire left the war with defeat. Especially the 7th article of the armistice prepared a legal basis for the the Allied occupations. According to this article, the Entente States could occupy any strategic point in a situation that would threaten their own security. In another article says that control of railways would be given to the Entente States. Eventually, after the armistice the Entente States started to occupy various parts of the Ottoman Empire. One of those parts was Eastern Thrace railways. At first Eastern Thrace Railway was managed by the French forces. After a while the Greeks took the Eastern Thrace Railway under their own control.

The rapid spread of the occupations by the Entente States within the borders of the Ottoman Empire caused the minorities in the country to increase their separatist activities. Minorities took advantage of this environment and established gangs in some regions and the public order in the country gradually deteriorated. Whereas Armenians were active in Eastern Anatolia, Greeks wanted İzmir and Eastern Thrace. On the other hand, the government followed a quite moderate policy to prevent occupations and ensure public order. In order to calm the events that took place in various regions, it decided to send advisory committees. The first delegation created for this purpose was sent to Anatolia and the second one to Thrace. Şehzade (Prince) Cemaleddin Efendi, the religious leader Ziyaeddin Efendi together with Fevzi and Cevat Pashas took part in this second delegation. The trip to Thrace started on April 28, 1919 and lasted about 12 days. The first visit was to Edirne and then the second one was to Kırklareli and Tekirdağ respectively. The final stop for the trip was in Çorlu. After that they returned to Istanbul on May 10, 1919. The delegation first appeared before Damad Ferit Pasha, the Grand Vizier in Istanbul. Then they also made a presentation to the ministerial council with a -four page report- on the region. The report was prepared by Fevzi and Cevat Pashas.

The report was prepared in twelve articles. In the report, after the Armistice of Mudros, the basic issues of Thrace such as education, justice, health, agriculture and

public order were explained and solutions about problems were offered. After the appearance of the report, Edirne Governor Salim Pasha was invited to Istanbul and obliged to defend against the allegations in the report. The Governor Salim Pasha accepted some problems and refused the others.

The committee's report is an assessment of another eye that observed the problems within the province. In this respect, it is more objective. The report not only identifies problems in the province by the experienced statesmen, but also includes solutions to them. In addition, it is seen that positive situations are appreciated. Meanwhile, the governor's answer is more of his own personal assessment because of its defensive nature. In this respect it is more subjective.

It is seen that the delegation and the governor have different opinions about Thrace Pashaeli Society. As it is known, Thrace Pashaeli Society is an organization that aimed to preserve the integrity of Thrace within the Ottoman Empire at all costs. Even though it is possible that the Society did not fully want to disclose its aims to the chief of defense, Fevzi Pasha and the former Minister of War, Cevad Pasha during the visit, the members of the delegation fulfilled their national and historical duties in the report with their positive thoughts regarding the Thrace Pashaeli Society. Nevertheless, the governor's negative opinions about this society show us how serious the situation was for those seeking a way of emancipation out of the existing regional or national predicament. It is understood that Governor Salim Pasha had similar political views with the Government of Damat Ferit Pasha. Therefore he stood against the Thrace Pashaeli Society. The Governor, like Damat Ferit Pasha Government, seems to have been far from comprehending the seriousness of the situation in general.

Giriş

30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı oldu. İtilaf Devletleri, Mütareke'nin yedinci maddesine dayanarak ülkenin birçok yerini işgal etmeye başladı.¹

Bilindiği gibi Mütareke'den sonra İstanbul hükûmetlerinin en hassas olduğu meselelerden biri azınlıkların taşkınlıklarını önlemektir. Aksi halde İtilaf Devletleri, Mütareke'nin yedinci maddesine dayanarak hedefledikleri toprakları işgal edebileceklerdi. Bu yüzden Osmanlı Hükûmeti, ılımlı bir tavır içindeydi. İlk başta Mütareke'nin imzalanması hükûmet ve aydınlar arasında iyimserlikle karşılanmıştı. Hatta Hükûmet, Mütareke şartlarını uygulamak için gelen İtilaf subaylarına karşı vilayetlere gönderdiği emirlerde kolaylık gösterilmesini istemişti. Ancak Damat Ferit Paşa hükûmetleri hariçinde diğer hükûmetler uzlaşmacı ve ılımlı politikalarının yanında işgal ve müdahalelere karşı tepkilerini ortaya koymaktan geri durmamışlar hatta gizli bir şekilde Müdafaa-ı Hukuk cemiyetlerini desteklemeye çalışmışlardı.²

Hükûmet'in ılımlı politikasına rağmen Osmanlı Devleti'nin mağlup olmasından yararlanan Rum ve Ermeni çeteler, Müslüman halka yönelik saldırılarını arttırdı. 1919'un Şubat-Mart aylarında Rumların eşkıyalık faaliyetleri devam etti. Şubat'ta, Söke ve dolaylarında isyan çıkaran Rumlar, Osmanlı subaylarını şehit edecek kadar ileri gitmeye başladılar. Ege bölgesinde bulunan Rum asker kaçakları soygunlar yapmaktan, cinayet işlemekten geri durmuyorlardı. İstanbul civarında bulunan Şile'de, Rum çeteleri baskılarını arttırarak bölgedeki Müslüman ahaliyi göçe zorlamaya ve yerlerine Rumları yerleştirmeye çalışıyorlardı.³

Mütarekeden iki ay sonra hükûmet, tehcire tabi tutulan Ermenilerin eski yerlerine dönmesini sağlayan bir kararname yayımladı. O sıralarda Hürriyet ve İtilaf Partisi mensupları, İttihatçıları Ermenilere karşı kötü davranmakla itham ediyorlardı. Bu durum Ermenilerin de ayrılıkçı faaliyetlerini arttırmasına sebep oluyordu. Nitekim Fransız işgali altındaki Urfa, Maraş, Antep, Adana bölgesinde Ermeni çeteleri katliamlar ve yağma hareketleri yapıyorlardı. Sonunda Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Nisan 1919'da nasihat heyetlerinin kurulmasına karar verdi. Böylece, vatandaşlar arasındaki dayanışma duyguları güçlendirilmiş ve asayişsizlik olaylarının önüne geçilmiş olacaktır.⁴

1 Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O, 1948, s. 70.

2 Mustafa, Budak, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a*, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s. 23-26.

3 Mevlüt Çelebi, *Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1992, s. 5.

4 İsmail Efe, "Mütareke Dönemi Asayiş Sorunları ve Çare olarak Düşünülen Nasihat Heyetleri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VI. S.1, Ocak 2016, s. 232-234.

Heyet-i Nasiha'nın görevi, Osmanlı Devleti'nde yaşayan topluluklar arasında dostluk ve sevgiyi güçlendirmek, Padişah'ın selamını halka iletmek ve ülkedeki huzursuzluk ile asayişsizliği ortadan kaldırmaktı. Damat Ferit Paşa'ya göre heyetin amacı manevi idi. Padişah'ın selamını halka iletmek, onlara Padişah'ın kendilerini düşündüğünü anlatmak ve Padişah'ın da kalbinin halkın kalbi gibi rencide olduğunu bildirmektir.⁵

Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey de nasihat heyetlerinin kuruluş amacı hakkında, Damat Ferit Paşa'dan farklı düşünmüyordu. Onun *Monitor Oriental* gazetesine verdiği mülakata göre bu heyetlerin gönderilmesinde sadece bir maksat vardı; o da ülkedeki çeşitli unsurlar arasında olması gereken ahenk ve barışı temin etmektir. Padişah'ın da aynı görüşe sahip olduğunu belirten Mehmed Ali Bey, bu heyetlerin gönderilmesine Sadrazam ile Sultan Vahdeddin arasında yapılan görüşmeden sonra karar verildiğini söylüyordu. Anlaşılan o ki Dahiliye Nazırı'nın heyetlerin başarılı olacağına inancı tamdı. Çünkü muhabirin “*muvaffakiyet ümit ediyor musunuz?*” sorusuna “*şüphesiz*” cevabını vermişti.⁶ Artık sıra, bu nasihat heyetlerinin kurulmasına gelmişti.

Azınlıkların, özellikle de Rumların taşkınlıkları, Osmanlı Hükûmeti'nin nasihat heyetlerini kurmasına sebep olmuştu. Bazı bölgelerdeki taşkınlıkları önlemek için daha önce heyetler gönderen Hükûmet, Meclis-i Vükelâ'da bu heyetlerin daha kapsamlı olmasına karar verdi. Bunlar, memleketin ileri gelen saygın kişilerinden oluşacak ve Anadolu'nun çeşitli yerlerini dolaşarak halka tavsiyelerde bulunacaktı. Heyetlerin gönderilmesine karar verildiği günlerde Damat Ferit Paşa, İngiliz temsilcisi Webb'i ziyaret ederek taşradaki karışıklık ve huzursuzluğu önlemek için Anadolu'ya heyetler gönderileceğinden bahsetmişti. Bu heyetlere İngiliz subaylarının da iştirak etmesini talep etse de talebi uygun bulunmamıştı.⁷

Nihayetinde Anadolu'ya gönderilecek heyetin amacı ve üyelerinin isimleri ile birlikte 17 Nisan 1920'de Takvîm-i Vekâyi'de yayımlandı.⁸ 20 Nisan 1919'da Sadrazam ve Hariciye Nazırı unvanıyla Damat Ferit Paşa, Edirne Valiliği'ne gönderdiği telgraf ile daha önce Anadolu'ya bir heyet gönderildiğini, şimdi de Rumeli bölgesine Şehzade Seyfeddin Efendi'nin başkanlığında bir heyet gönderilmesine karar verildiğini bildirdi. Ne var ki Şehzade Seyfeddin Efendi rahatsızlanınca, yerine Şehzade Cemaleddin Efendi başkan olarak atandı. Daha sonra Damat Ferit Paşa, şehzadenin ikamet edeceği özel bir

5 Mevlüt Çelebi, *Anadolu ve Rumeli...*, s. 8-9.

6 “Dahiliye Nazırının Beyanat-ı Mühimmesi”, *Yeni Gazete*, 18 Nisan 1920, s. 1; “Dahiliye Nazırının Beyanatu”, *Vakit*, 18 Nisan 1920, s. 1.

7 Çelebi, *Anadolu ve Rumeli...*, s. 5-6.

8 “Vilayet-i Osmaniye'ye İzam Buyrulan Heyet-i Mahsusa”, *Takvîm-i Vekâyi*, 17 Nisan 1335, s. 1.

dairenin hazırlanmasını istedi.⁹ Şehzadenin başkanlık edeceği heyette Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa, Eski Harbiye Nazırı Cevat (Çobanlı) Paşa ve ulemâdan Ziyaeddin Efendi'nin görevlendirilmesine karar verildi.¹⁰

Rumeli Heyet-i Nasihası'nın Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştı. Mütarekeden kısa bir süre sonra Fransızlar, 9 Kasım 1918'den itibaren Doğu Trakya'da bulunan Uzunköprü-Sirkeci İstasyonu'nu ele geçirdiler. Rumlar ise kendi din adamlarının da desteği ile çeteler kurarak Trakya'daki Türklere karşı baskılarını arttırmaya başladılar. Bölgede kurulan Trakya Komitesi, bölgeyi tamamen Yunanistan'a bağlamayı hedefliyordu.¹¹ 14 Ocak 1919'da Yunan kuvvetleri, Fransızlardan Doğu Trakya demiryollarının muhafazasını alarak bu hattı işgal ettiler.¹² Bundan sonra bölgedeki Rum çeteleri, Trakya'daki Müslüman ahaliye karşı yağma, gasp, cinayet gibi faaliyetlerini arttırdılar. Müslümanlar ise Trakya'nın işgalini önlemek amacıyla mütarekeden hemen sonra Trakya-Paşaeli Cemiyeti'ni kurdular.¹³

Dolayısıyla Doğu Trakya'ya böyle bir ortamda Heyet-i Nasiha gönderildi. Heyet, 28 Nisan 1919 tarihinde saat yedi buçukta Sirkeci İstasyonu'ndan kendilerine tahsis edilen bir trenle¹⁴ Edirne, Kırklareli, Gelibolu ile Tekirdağ bölgelerini kapsamayı düşünülen ve on gün olarak planlanan seyahatine başladı. Heyetin istasyondan hareketi esnasında Padişah adına Ser-Karin Ömer Yaver Paşa, Ser-Yaver Miralay Naci Bey, Sadrazam,

9 Hariciye Nezareti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen 20 Nisan 1919 tarihli tezkere, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye-Siyasi, (HR.SYS.) 2462/35, leff 2-3.*

10 Daire-i Sadaret UMUR-ı İdariye Kaleminden, Harbiye Nazırı Esbakı Ferik saadetlü Cevad ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ferik saadetlü Fevzi paşalar hazeratıyla ulemâdan Ziyaeddin Efendi'ye gönderilen 27 Nisan 1919 tarihli tezkire, *BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 4570/342710, leff 1;* "Rumeli'ye", *Yeni Gazete*, 28 Nisan 1919, s. 1; İkinci Heyet-i Nasiha'nın Hareketi", *Hâdisât*, 29 Nisan 1919, s. 1.

11 Özgür Mert, "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, Bahar 2016, s. 125-126.

12 Türkan Doğruöz, *Milli Mücadele Döneminde Kırklareli*, Kırklareli, Kırklareli Belediyesi Kültür Yayınları, 2007, s. 83.

13 Özgün Mert, "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya", s. 127-129.

14 Heyete özel olarak tahsis edilen bu tren için Şark Demir Yolları Kumpanyası'na yüz yirmi üç bin on dört buçuk (123.14,5) kuruş fatura çıkarılmıştır. Maliye Nezareti'nden Huzur-ı Sami-i Cenab-ı Sadaretpenahi'ye gönderilen 14 Ağustos 1919 tarihli tezkire, *BOA, BEO, 4588/344069, leff 2;* Meclis-i Vükelâ müzakeratına mahsus 27 Ağustos 1919 tarihli Zabıtname, Hülasaname ve Kararı, *BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, (MV), 216/128.*

Şeyhülislam, Harbiye Nazırı Müsteşarı, İstanbul Muhafızı ile Heyet-i Vükelâ istasyonda hazır bulundu ve askerî tören icra edildi.¹⁵

Rumeli Heyet-i Nasihası, 29 Nisan saat onda Edirne'ye ulaştı. Heyeti, Edirne İstasyonu'nda Müftü, ulemâ, Rum Metropolidi, Ermeni Murahhasası, Bulgar Piskoposu, Hahambaşı, müslim ve gayrimüslim birçok şahıs karşıladı. Heyet, daha sonra kendileri için hazırlanan belediye dairesine gitti.¹⁶ Bir gün sonra saat on birde, belediye binasının bahçesinde, Cevad Paşa tarafından ahaliye Padişah beyannamesi okundu. Beyannamenin ardından Hacı Ömer Ziyaeddin Efendi tarafından dua edildi.¹⁷ Son on yılda nizam ve idarede bozulma meydana geldiği, vatandaşlar arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesin refah ve saadetiyle Padişah'ın ilgilendiği, memleketin asayişinin temininin herkesin menfaatine olduğu, milletin sabırlı olması ve hükûmetin tedbirlerine uyulması gerektiği beyan edildi.¹⁸ Edirne'de çalışmalarına devam eden heyet, 1 Mayıs'ta Vali ve Kolordu Kumandanı ile birlikte İş Yurdu'nu, Dârülmüâllimat'ı, Mekteb-i Sultani ile müzesini, Musevi Mektebi'ni, Rum Mektebi'ni, Ermeni Mektebi'ni, Sanayi Mektebi ile imalathanelerini ve Dârüleytam'ı ziyaret etti.¹⁹

2 Mayıs Cuma günü Selimiye Camii'nde mevlit okutuldu ve cuma namazı kılındı. Ardından binlerce kişinin alkışları arasında heyet, Kırklareli'ne hareket etti. Yol boyunca köylüler heyete sevgi gösterilerinde bulundular. Saat yediye çeyrek kala Kırklareli'ne ulaşıldı. Heyet, burada dini liderler, ulema, eşraf, Müslim ve gayrimüslim öğrenciler, memurlar, askerler ve binlerce vatandaş tarafından sevgi gösterileri ile karşılandı.

15 Dahiliye Nezaret-i Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nden Edirne Vilayeti'ne gönderilen tezkire, *BOA, Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS)*, 51-2/3, leff 10; "İkinci Heyet-i Nasihâ'nın Azimeti", *Alemdar*, 29 Nisan 1919, s. 2; "İkinci Heyet-i Nasihâ'nın Hareketi", *Hâdisât*, 29 Nisan 1919, s. 1; "Rumeli Heyet-i Nasihası", *İstiklal*, 29 Nisan 1919, s. 2; Heyet-i Nasihâ'nın Azimeti", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Nisan 1919, s. 2; "Heyet-i Nasihâ Şehzade Cemaleddin Efendi'nin Azimetleri", *Vakit*, 29 Nisan 1919, s. 2. "Edirne'ye İzam Buyrulan Heyet-i Mahsusa", *Takvîm-i Vekâyi*, 29 Nisan 1919, s. 1; İkinci Heyet-i Nasihâ, *Söz*, 28 Nisan 1919, s. 2; "Rumeli Heyeti", *Söz*, 29 Nisan 1919, s. 2; İkinci Heyet-i Nasihâ, *Söz*, 29 Nisan 1919, s. 2; Edirne'ye gidecek olan heyette yer alan Şehzade Seyfettin Efendi'ye (daha sonra bu göreve Cemaleddin Efendi atandı) 1.000, Cevat Paşa'ya 100, Fevzi Paşa'ya 100, Süvari Yaver Mülazım-ı Evvel Refik Efendi'ye 30, Piyade Yaver Mülazım-ı Evvel Ali Efendi'ye 30 ve heyete de toptan 700 Lira-yı Osmani ödenmesine karar verilmişti. Bab-ı Ali Sadaret-i Uzma Amed-i Divan-ı Hümayun Tezkeresi, *BOA, MV. 215/-81*, leff 1.

16 "İkinci Heyet-i Nasihâ Edirne'de", *Alemdar*, 30 Nisan 1919, s. 1; "İkinci Heyet-i Nasihâ", *Yeni Gazete*, 30 Nisan 1919, s. 1; "Heyet-i Nasihâ", *İstiklal*, 30 Nisan 1919, s. 2; "Heyet-i Nasihâ İzmir ve Edirne'de", *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1919, s. 2; haberin içerisinde heyet üyelerinin fotoğraflarına yer verilmiştir. Buna göre ilk fotoğrafın altına "Şehzade Civanbaht Miralay Cemaleddin Efendi Hazretleri" yazılmış olup bu fotoğrafın altına iki adet daha fotoğraf konulmuştur. Sağda ki fotoğrafın altına: "Harbiye Nazırı Esbakı Ferik Cevad Paşa" soldakinin altına ise: "Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ferik Fevzi Paşa" yazılmıştır.

17 "Rumeli Heyet-i Nasihası", *Yeni Gazete*, 2 Mayıs 1919, s. 1; "Heyet-i Nasihâ", *Alemdar*, 2 Mayıs 1919, s. 2.

18 İsmail Efe, "Mütareke Dönemi Asayiş Sorunları ve Çare olarak Düşünülen Nasihat Heyetleri", s. 237.

19 "Heyet-i Nasihâ Edirne'de", *Alemdar*, 4 Mayıs 1919, s. 1; "Rumeli Heyet-i Nasihası", *Yeni Gazete*, 3 Mayıs 1919, s. 1.

Beyanname okunduktan sonra kendileri için hazırlanan belediye dairesine geçtiler.²⁰ Heyet, Kırklareli'nde bir gece kaldıktan sonra Lüleburgaz'a hareket etti. Burada Padişah beyannamesi okundu ve resmî kabulden sonra Lüleburgaz'dan ayrıldı.²¹

Heyet, 6 Mayıs saat dört buçukta Tekirdağ'a vardı. Gönderilen heyete, Tekirdağ Mutasarrıfı, Kolordu Kumandanı, Musevi Hahambaşı, eşraf, şehrin ileri gelenleri, memurlar, askerler ve ahalden oluşan binlerce kişi tarafından kışla önünde parlak bir karşılama yapıldı. Karşılama sonrası belediye dairesine geçildi. Bir müddet istirahatın ardından Cevad Paşa tarafından hükümet konağı önünde Padişah beyannamesi okundu. Bunu müteakip dualar icra edildi ve halk tarafından üç defa "padişahım çok yaşa" tezahüratları yapıldı. Rum Metropolitide ve Ermeni Murahhasası Heyet-i Nasihâ'yı hem karşılamaya hem de hükümet konağında ziyarete gitmedi.²² Heyet, Tekirdağ'dan Çorlu'ya ve 9 Mayıs'ta da oradan İstanbul'a hareket etti.²³ Gece saatlerinde İstanbul'a ulaşıldığında heyeti, Sadrazam Damat Ferit Paşa, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali (Gerede) Bey ve Bahriye Nazırı Mehmed Sait Paşa karşıladı. Karşılama sonrası Yıldız Sarayı'na geçildi.²⁴

Heyet-i Nasihâ'nın resmi raporunu takdim etmek üzere Cevad Paşa, 13 Mayıs akşamı Meclis-i Vükelâ'ya gitti ve sözlü bilgi verdi. Rapor, aynı zamanda Padişah'a sunmak üzere Sadrazam'a da verildi.²⁵

Heyetin Raporu

28 Nisan-9 Mayıs 1919 tarihleri arasında Doğu Trakya'ya bir gezi düzenleyen Rumeli Heyet-i Nasihâsı'nın gözlem ve değerlendirmelerini içeren dört sayfalık bir rapordur. Daha açık ifadeyle, söz konusu rapor; heyetin, gözlemlerinin yanı sıra bölge halkında bıraktığı etki, idari yönetimin durumu, fırkacılık, propaganda cemiyetleri, asayiş, göç, eğitim, adliye, ziraat, sağlık, bütçe ve vakıf gibi konuları içeren on iki başlık halinde hazırlandı. Ayrıca raporda Ferik Fevzi Paşa ile Ferik Cevad Paşa'nın imzaları da bulunmaktaydı.²⁶

20 "Heyet-i Nasihâ Kırkkilise de", *İstiklal*, 6 Mayıs 1919, s. 3; "Kırkkilise'ye Hareket", *İstiklal*, 6 Mayıs 1919, s. 3.

21 Mevlüt Çelebi, *Anadolu ve Rumeli...*, s. 61.

22 Edirne Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 7 Mayıs 1919 tarihli tezkire, *BOA, DH.KMS, 51-2/3*, lef 19; "İkinci Heyet Tekfurdağında", *Hâdisât*, 8 Mayıs 1919, s. 1; "Heyet-i Nasihâ Tekfurdağında" *Alemdar*, 8 Mayıs 1919, s. 1.

23 Edirne Valisi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 9 Mayıs 1919 tarihli tezkire, *BOA, DH.KMS, 51-2/3*, lef 22.

24 Mevlüt Çelebi, *Anadolu ve Rumeli...*, s. 62.

25 Mevlüt Çelebi, *Anadolu ve Rumeli...*, s. 62; "Heyet-i Nasihanın Raporu", *İkdam*, 15 Mayıs 1919, s. 2.

26 Ferik Fevzi ve Ferik Cevad Paşa'nın Raporu, *BOA, DH.KMS, 54-2/6*.

Rapor, “*Edirne vilâyetinde ahâlî ile temasa gelerek teblîgat-ı lâzimedede bulunmak ve görülecek ahvâli hükûmete arz etmek üzere azîmet eden hey’etimiz Edirne ile Kırkkilise Tekfurdağı sancaklarında seyâhat ederek avdet etmiş olmakla meşhûdât-ı mahsûsâtını ber-vech-i âtî arz eder.*” beyanıyla başlamaktaydı.²⁷

Raporun ilk maddesi heyetin vatandaşlar üzerinde bıraktığı etkiyle ilgiliydi. Heyet, Edirne’ye vardığında Müslümanların Mütareke’den sonra çaresiz ve gelecekten umutsuz vaziyetteki durumunu görmüştü. Buna sebep olan bazı etmenler gözlemlenmişti. Bölgedeki Müslümanların üzerinde olumsuz propagandalar bu etmenlerden sadece biriydi. Bu propagandalardan ilki, yapılacak olan barışın Trakya’nın ve bölgedeki Müslümanların aleyhine olacağı üzerineydi. Müslümanların bölge üzerindeki umudunu kırmak için yapılan bazı olumsuz yayınlar da endişe verici durumu daha da şiddetlendiriyordu. Ancak heyetin bölgeye gelmesi Müslümanlar üzerinde oldukça olumlu bir etki bırakmış, bir kurtuluş ümidinin doğmasına sebep olmuştu. O kadar ki heyetin bölgeye varışı ile oluşan sevinçlerini hal ve tavırlarıyla açıkça belli ediyorlardı. Bulgarlar ise bölgedeki Yunan istek ve arzuları karşısında Osmanlı Hükûmeti’nin yanında yer alarak taraflarını gösteriyorlardı. Buna karşın Rumlar ve Ermeniler, dışarıdan aldıkları tavsiye ve telkinlerle devlete olan sadakatlerinden hızla uzaklaşmaktaydılar. Heyete göre, bölgede yaşayanlar arasında gelecek konusunda birçok değişik düşünce vardı. Bunun en önemli sebebi, Trakya’nın gelecekteki durumunun belirsizliğinden ileri gelmekteydi.²⁸

Raporun ikinci maddesinde Trakya’nın yönetiminde söz sahibi olanlar ağır bir şekilde eleştirilmişti. Raporu göre, bir kere bölgede bulunan sivil ve askerî yöneticiler “kararsızlık” içindeydi. Çalışanlar işlerini aksatmaktaydı. Bunun sebebi, işe alınan memurların seçimi konusunda yapılan hatalar ve memurların sürekli olarak yerlerinin değiştirilmesiydi. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı’nda bilfiil savaş alanında olmayan, tek üstünlükleri rütbeleri olan bazı subayların, bizzat muharebe alanında bulunan daha düşük rütbeli subayların idare ettiği kısımlara tayinleri, askerî birliklerdeki idareyi bozuyordu. Ayrıca bahriye sınıfına mensup askerlerin karacı birliklere tayini idari otoriteyi sarsmıştı.²⁹ Açıkçası rapor, özellikle askerî tayinlerde liyakatsiz ve hiyerarşik düzene riayetsizliğin oluşturduğu sorunlara ve bunun doğurduğu yönetim zaaflarına dikkat çekiyordu.

Rapor, dönemin bir başka gerçeğini de işaret etmekteydi; Ermeni tehciri ve savaş sorumluluğundan dolayı İttihatçılara olan karşıtlığı... Nitekim Heyet-i Nasiha, İttihat ve

27 *Heyetin aynı raporu.*

28 *Heyetin aynı raporu.*

29 *Heyetin aynı raporu.*

Terakki'nin memurlarını “ahlaksızlıkla” itham ediyordu. Bunlardan özellikle tehcir esnasında görev alanların hala makamlarında durması vatandaşın hükûmete olan güvenini sarsıyordu. Bu kişiler hakkında soruşturma yapılması, gerekiyorsa işlerine son verilmesi çözüm olarak sunuluyordu. Daha da ileriye gidilerek suçlu sabit olmasa bile hafızalarda yer edinen kötü durumu yok etmek için bu memurların bölgeden nakli isteniyordu. Kırklareli, Tekirdağ mutasarrıfları ile Havsa Kaymakamı ve İncece Müdürü yöneticilik kabiliyetinde görülmemişti. Nihayetinde idaredeki bu vahim vaziyetten dolayı Trakya yöneticilerine sık sık teftiş yapılması tavsiye edilmişti.³⁰ Anlaşıyor ki, çoğu devlet memuru, Müslümanların aleyhine de olsa Hristiyan unsurların gönlünü hoş tutmaya çalışıyordu. İşte tam da bundan dolayı Müslümanların gelecekle ilgili umutları tükenmek üzereydi.

Heyet-i Nasihâ'nın hazırladığı raporun üçüncü konusu *fırkacılık* idi. Fırkacılığın olumsuz sonuçları endişe verici bulunuyordu. Bu durum kapsamlı bir şekilde ele alınmalıydı. Aksi takdirde İttihat ve Terakki'nin “hastalıklı zihniyetinin” bölgede egemen olma ihtimali vardı. Ayrıca bölgede sevilen ve saygı duyulan bazı güç sahiplerine mevcut siyasi hissiyattan dolayı şüphe ile bakılması doğru bulunmuyordu. Heyete göre, bu sadece gereksiz yere kin ve düşmanlığın doğmasına sebep oluyordu. Bu yüzden yapılan bazı çalışmaları zayıflatmak ve yardımlaşmaktan uzak durmak Müslüman unsurların arasındaki ayrılıkları arttırıyordu. Böyle bir ayrılığın da sadece memleket düşmanlarının işine yarayacağı değerlendiriliyordu.³¹

Raporun dördüncü maddesi, bölgede bulunan cemiyetlere ayrılmıştı. Batı ve Doğu Trakya'daki İslam unsurlarını birleştirdiği, Yunan ve Bulgar propagandalarına karşı hem İslam hem de Osmanlı hukukunu korumaya özen gösterdiği ileri sürülen Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Edirne vilayetinde önemli bir öncü olarak görülüyordu. Bunun için de hükûmetin yardımına layık olduğu değerlendiriliyordu. Hukuk-ı Osmaniye'yi korumak amacıyla Avrupa'ya gönderdikleri temsilcilerin bu görevlerini yapabilmesi için yardım toplanmasına izin verilmesi faydalı görülmüştü. Hatta vilayete yakın hükûmetlerin durumundan zamanında haber alınması için Cemiyet'e ödenek verilmesi de önerilmişti.³²

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen akabinde Doğu Trakya'ya bir Fransız alayı gelerek Uzunköprü-Sirkeci tren hattını işgal etmişti (4 Kasım 1918). Çok

30 *Heyetin aynı raporu.*

31 *Heyetin aynı raporu.*

32 *Heyetin aynı raporu.*

geçmeden de 1919 yılı Ocak ayında Yunanlılar bu hattın muhafazasını Fransızlardan devraldılar.³³ Heyete göre Yunan kuvvetlerinin özellikle tren hattı boyu ile bazı kasabalara yerleşmesi ve Hristiyan unsurları sürekli kışkırtmaları Müslümanları son derece endişelendiriyordu. Ayrıca hükümetin faaliyetlerine Müslümanlar son derece sadakat gösteriyor olsa da Yunan kuvvetlerinin bu faaliyetleri Müslümanlar tarafından yakından izleniyordu. Heyet, bu duruma çözüm olarak tren hattının bir yabancı kuvvet emri altında bulundurulmasını, gerekiyorsa İngiliz ya da İtalyan kuvvetlerinden birinin tercih edilmesini öneriyordu.³⁴

Beşinci madde asayiş konusuydu. Bölgede “ufak tefek” olarak nitelendirilen gasp ve hırsızlık olaylarından başka olay yoktu. Ancak genel anlamda güvenlik tam olarak sağlanamamıştı. Üstelik hudut civarında kaçakçılık had safhadaydı. Özellikle Yunan kuvvetlerinin bulunduğu bölgelerde Müslümanlara karşı Rumlar ve Yunan askerleri tarafından baskı yapılıyordu. Hatta bu baskı o kadar artmıştı ki Müslümanlar Yunan kuvvetlerinin bulunduğu yerlerdeki tarlalarını işlemeye gidemiyor, bu yüzden de ziraat üretiminin azaldığı görülüyordu. Bölgede jandarma eksikti ve kumandanları da gerekli donanımına sahip değillerdi. Buna bir de hudut kuvvetlerinin sayıca çok az olması eklennince emniyet bir türlü sağlanamıyordu. Bunun için jandarmanın sayıca yeterli miktara çıkarılması ve yapılacak teftişlerle donanımsız kumandanların değiştirilmesi tavsiye ediliyordu. Hudut kuvvetlerinin takviyesi ve köy korucularının jandarmaya yardım etmesi en uygun yol olarak görülüyordu. Ancak korucuların özel belge ve evraklar hususunda gerekli özeni göstermemesi daha önce İngiliz temsilcilerince şikâyet edildiğinden, bu konuya özen gösterilmesi gerektiği bildiriliyordu.³⁵

Altıncı konu, “Muhaceret” olarak düzenlenmişti. Savaşın önce taraf hükümetlerin aldığı kararlar üzerine yapılan mübadele ile Bulgaristan ve Yunanistan’a göç eden ve yine savaş sırasında tehcir edilen gayrimüslim unsurlar savaş sonrası peyderpey geriye dönmekte ve eski evlerine yerleşmekteydi. Bunların yerlerine yerleştirilmiş olan Müslümanlar ise oldukça güç bir durumda kalmaktaydı. Bundan dolayı önemli miktarda Müslüman da tekrar eski memleketlerine dönmek istemekteydi. Hatta Kırklareli’nde bulunan İngiliz temsilciliğine altı yüz kadar muhacir müracaat ederek Makedonya’ya iadelerini talep etmişti. Ancak heyete göre, Edirne vilayetinde geniş araziler vardı. Bu araziler bir milyona yakın insanı yerleştirmeye müsaitti ve uygun bir şekilde bu amaç

33 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Milli Mücadele*, C.I, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s. 145.

34 *Heyetin aynı raporu.*

35 *Heyetin aynı raporu.*

için kullanılabilir. Güç durumunda kalan Müslüman muhacirlerin durumları en hızlı sürede çözülmeliydi. Ayrıca savaştan önce mübadele ettirilen gayrimüslimlerin geri dönmesine izin verilmemeli, tehcir edilenlerin ise yerleştirme işlemlerinde seçici davranılmıyordu. Durum o kadar vahim bir hal almıştı ki geri gelen Hristiyanlar, Müslümanlara ait eşya ve hayvanları dahi sahipleniyorlardı. Bazen de hiçbir araştırma yapılmadan eşya ve hayvanlar Müslümanlardan alınarak bunların sahibi olduğunu iddia eden kişilere teslim ediliyordu. Heyet, bu hususta devam eden haksızlıklara ve şikayetlere son vermek üzere emval-i metruke³⁶ hakkındaki kanunun bir an evvel yayınlanmasının faydalı olduğunu düşünüyordu.³⁷

Raporun yedinci maddesi eğitimle ilgiliydi. Her şeyden önce bölgedeki eğitim istenilen seviyede değildi. Özellikle köylerde ilk mekteplere ihtiyaç vardı. Kasabalardaki inas (kız) mektepleri hem eğitim hem düzen anlamında zükur (erkek) mekteplerinden daha iyi durumdaydı. Mekteplerin çoğunda, öğretmenler istenilen vasıflara sahip değildi. Bu konuda emekli veya ihtiyat zabitanından istifade edilmesi tavsiye ediliyordu. Vilayetin kendi özel bütçesiyle idare edilen mekteplerin, maarif bütçesi ve merkezî usulle idare edilen mekteplere göre daha iyi durumda olduğu görülmüş ve bu durum övülmüştü. Aynı zamanda Edirne'deki Mekteb-i Sanayi ve Kadın İş Yurdu'nun faaliyetleri memnuniyet verici bulunmuş ve müdürlerinin ödüllendirilmesi uygun görülmüştü. Ayrıca bu tarz faaliyetlerin önünün açılması hatta çoğaltılması üzerinde durulmuştu. Böylece birçok kız ve kimsesiz kalmış kadının kendi hayatlarını idare ettirebilmeleri için imkân oluşturulması son derece önemli bulunmuştu.³⁸

Bir devlet için en merkezî ve hayati kavram adalet idi. Bir başka deyişle adalet, ordu ve hazineyle birlikte devletin üç sac ayağından biriydi. Bu husus, Osmanlı Devleti için de geçerliydi. Bundan dolayı adalet, söz konusu raporun sekizinci maddesinde işlenmişti. Nitekim rapor, köylerdeki arazi davaları gibi küçük meselelerin yerinde çözülemediğinden dolayı aileler arası husumetin devam ettiğini ve bunun da asayişin bozulmasına sebep olduğunu yazıyordu. Rapor, çözüm olarak bölgeye “seyyar hâkim” gönderilmesini öneriyordu.

36 Emval-i Metruke, kelime anlamı olarak terk edilmiş mallar anlamına gelmektedir. Hukuki anlamda ise siyasi ve idari zorunluluk nedeniyle başka yere gönderilen ya da kendiliğinden bulunduğu yeri terk eden kişilerin arkasında bıraktıkları malları ifade etmektedir. İkisi İttihat ve Terakki Hükümeti dönemine, dört tanesi TBMM dönemine ait altı adet kanun ve ayrıca birçok kararname ve tüzük bu konuyla ilgili olarak düzenlenmiştir. Bkz. Hasan Güner, *1915-1928 Arası Emval-i Metruke Uygulamaları*, Ankara, T.C. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s. 17-18; Firdes Temizgüney, “Lozan Sonrası Emval-i Metrukesine Yönelik Düzenleme ve Uygulamalar (1923-1928)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.62, Bahar 2018, s. 301-334.

37 *Heyetin aynı raporu.*

38 *Heyetin aynı raporu.*

Diğer taraftan, özellikle gayrimüslim unsurlar arasında tehcir ile ilgili birtakım düşünceler seziliyordu. Çünkü bazı yerlerde tehcir sırasında görev yapan adliye çalışanlarının gerekli özeni göstermedikleri düşünülüyordu. İşte bu yüzden, raporda, bu şahısların yer değiştirmesi öneriliyordu. Böylece hafızalarda yer edinen kötü fikirlerin yok edileceği hesaplanmıştı.

Keza rapor, hapishanelerin ıslahından söz ediyordu. Heyetin önerisi, tutukluların uzun süre ve hüküm verilmeden hapishanelerde kalmasına izin verilmemesi ve hapishanelerin ıslah edilmesiydi.³⁹

Dokuzuncu maddede “ziraat” konusu rapor edilmişti. Rapora göre, zirai ekimde bir önceki seneye nazaran üçte bir oranında azalma meydana gelmişti. Mevcut siyasi durumun belirsizliği ve halkın gelecekle ilgili kaygılarını arttıran olumsuz propagandalar bu durumun en önemli sebebiydi. Üstelik bir önceki sene satın alınan iâşe hisselerinin bedeli hala verilmemişti. Vatandaşlar, bu bedelin en azından tohumluk olarak dağıtılmasını istiyorlardı. Heyet ise bunun mümkün olmaması durumunda vergi borçları ile mahsup edilmesinin en adil yöntem olacağını düşünüyordu. Vatandaşın hükûmetten alacağı dikkate alınmadan, ödenmemiş vergilerin tahsilinde vatandaşa baskı yapıldığı tespit edilmişti. Başka bir mesele ise tarım makineleriydi. Edirne Vilayeti Levazımat-ı Umumiye bünyesinde çeşitli sistemlerde birçok değerli ziraat makinaları vardı. Ancak bunların şimdiye kadar satımı yapılmamıştı. Üstelik bunların sürekli olarak dışarda bulunmasından dolayı zaman geçtikçe yıpranacağı değerlendirilmişti. Heyet tüm bunlardan dolayı bu makinelerin bir an önce geniş toprak sahiplerine satılmasını, eğer satılmazsa büyük çiftliklerin yakınlarında ikamet eden memurlar tarafından koruma altına alınmasını ve uygun bir ücret karşılığında kiralanmasını tavsiye etmişti.⁴⁰

“Sıhhat-ı Umumiye” başlığı ile onuncu maddede sağlık konusuna değinilmişti. Bölgede sağlık tedbirleri oldukça yetersizdi. Köylerde sağlık teşkilatı yoktu. Hatta kazalarda doktor bile bulunmuyordu. Ayrıca ilaçlar yetersiz ve pahalıydı. Babaeski’deki hastane, doktor bulunmamasından dolayı Valilik tarafından kapatılmıştı. Vilayet dahilinde frengi ve uyuz hastalıkları artarak devam ediyordu. Özellikle muhacirler arasında açlık ve sefaletin de etkisiyle yaz aylarında salgının yayılmasından korkulduğu ifade edilmişti. Vilayetin genel olarak sağlık konusunda teftiş edilmesi önerilmişti. Son olarak yapılan birçok yardım sayesinde Kırklareli Askerî Hastanesi’ne su isalesi için alınan motorun dört aydan fazla bir süredir arızalı olduğu belirlenmiş, bunun da teknisyen

39 *Heyetin aynı raporu.*

40 *Heyetin aynı raporu.*

görevlendirilmesi ile çözülebilecek basit bir elektrik tamiri olmasına rağmen arızanın giderilmediği görülmüştü.⁴¹

On birinci maddenin başlığı “Bütçelerin Bir An Evvel Tanzim ve Elviye’ye Tebliği” idi. Her devirde olduğu gibi o dönemde de bütçe önemliydi. Daha doğrusu, parasızlık ciddi bir sorundu. İşte rapor buna işaret ediyordu. Rapora göre, bütçenin hala belli olmaması ve bir türlü onay aşamasına gelmemesinden dolayı en küçük masraflar bile ödenememekteydi. Hatta bazı memurlar kırtasiye ürünlerini dahi tedarik ederken zorlanmaktaydı. Hükûmet konakları oturulamaz durumdaydı. Küçük bir masrafla yapılacak işler bile yapılamıyordu. Kırım Muharebesi sonrasında yaptırılan Fransız kabristanı, Çanakkale Savaşı sırasında tahrip edilmişti. Burası Valilik tarafından bin liraya yakın bir masrafla tamir edilmiş; ancak bu masrafın bedelinin uzun süre geçmesine rağmen hala ödenmediği ifade edilmişti.⁴² Anlaşıyor ki, ekonomik sıkıntı ve parasızlık had safhadaydı. Bu da toplumda huzursuzluk meydana getirmekteydi.

Sorun sadece bütçe değildi. Vakıf eserlerinin tamiri de bir başka sorundu. Bu yüzden Heyet-i Nasihâ'nın raporunun son maddesi, “Cihet-i Evkaf” olarak düzenlenmişti. Bazı camilerin minarelerinin Balkan Savaşı esnasında yıkıldığı, Çorlu Camii gibi bazı camilerin de tamir edilmesinin gerektiği belirtilmişti. Yine bazı camilerin halıları eksikti. İmamların bir kısmına görev verilmediğinden maddi sıkıntı içinde oldukları görülmüştü. Bölgedeki evkaf memurları göreve davet edilerek bu gibi sorunları çözmesinin uygun olacağı ifade edilmişti.⁴³

Vali Salim Paşa'nın İstanbul'a Çağırılması

1919 yılının Temmuz ayı sonlarında özellikle basında kimi valilerin değiştirileceği ile ilgili bazı haberler yayınlanmaya başlamıştı. Bu haberlere göre değiştirilmesi düşünülen valiler arasında Edirne Valisi Salim Paşa'nın da ismi geçmekteydi.⁴⁴ Gerçekten de 25 Temmuz 1919'da Dahiliye Nezareti'nden Edirne Valisi Salim Paşa'ya acil koduyla gönderilen telgraf ile mümkün olursa akşam, olmadığı takdirde ertesi sabah yola çıkmak üzere ilk trenle İstanbul'a ve doğrudan Dahiliye Nezareti'ne gelmesi emredilmişti.⁴⁵

41 *Heyetin aynı raporu.*

42 *Heyetin aynı raporu.*

43 *Heyetin aynı raporu.*

44 Valilerde Tebdilat”, *İkdam*, 27 Temmuz 1919, s. 1; “Valiler de Tebdilat Var mı?”, *Tasvir-i Efkar*; 28 Temmuz 1919, s. 1

45 Dahiliye Nezaret-i Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nin Edirne Valisi Salim Paşa Hazretleri'ne gönderdiği 25 Temmuz 1919 tarihli tezkire, *BOA, DH.KMS.* 54-1/48, leff 1.

Vali Salim Paşa, aldığı emir üzerine 26 Temmuz akşamı İstanbul'a ulaştı.⁴⁶ Bu sırada basında, valilerin değiştirileceği ile ilgili haberlerin asılsız olduğu ve Edirne Valisi'nin de tekrar Edirne'ye döneceği ile ilgili haberler yayınlanmaya başladı. Valilerin İstanbul'a çağrılması ise kendilerine verilecek talimattan ibaretti.⁴⁷ Nitekim Edirne Valisi Salim Paşa, birkaç gün sonra tekrar Edirne'ye dönmüştü⁴⁸.

Edirne Valisi Salim Paşa, 28 Temmuz'da Dahiliye Nezareti'ne bir rapor sunmuştur. Bu raporun, Heyet-i Nasiha'nın Edirne vilayeti hakkındaki raporuna karşı savunma amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. Vali Salim Paşa, Heyet-i Nasiha'nın raporuna madde madde cevap vermiştir.

Vali Salim Paşa'nın Cevabı

Vali Salim Paşa'nın cevabî raporu, 28 Temmuz 1919 tarihli idi. Rapor, "mütalaat" olarak nitelendirilmekteydi. Heyet-i Nasiha'nın raporu 13 Mayıs tarihli olup üzerinden üç ay geçmesine rağmen hiçbir işlem yapılmamıştı. Aradan geçen uzun süreye rağmen Edirne Valisi, acil bir şekilde İstanbul'a çağrılmış; kendisinin görevden alınacağı basına yansımış ise de görevden alınmamıştı. Aksine kısa bir süre sonra, Salim Paşa tekrar Edirne'ye dönmüştü. Hatta İstanbul Hükûmeti, Vali Salim Paşa'nın bu cevabî yazısından bir hafta sonra kendisini ikinci rütbe Mecidi Nişanı ile taltif etmişti.⁴⁹ Belli ki Heyet-i Nasiha'nın Edirne Vilayeti'nde gördüğü birçok eksikliğe rağmen Hükûmet nezdinde Vali'nin cevapları tatmin edici bulunmuştu. Bununla birlikte Edirne'deki faaliyetleri olumlu görülmüş olmalı ki Vali hem görevine devam ettirilmiş hem de hükûmet tarafından ödüllendirilmişti.

Vali'nin raporu toplam altı sayfadan oluşmaktaydı. Vali Salim Paşa, heyetin Edirne'ye gelişinin Müslümanların üzerinde olumlu etki bıraktığını kabul ediyordu. Heyet-i Nasiha'nın raporunda Musevi Cemaati'nin durumu konusunda herhangi bir bilgi verilmemiş olmasına rağmen, Musevi Cemaati'nin İslam hissiyatı ile dolu olduğunu söylüyordu. Bunun da sebebinin kendisi tarafından bu cemaate birçok yardım ve destekte bulunulması olduğunu ileri sürüyordu. Heyet-i Nasiha hem Ermenilerin hem

46 Valilerde Tebdilat", *İkdam*, 27 Temmuz 1919, s. 1; Edirne'de Asayiş-Vali Salim Paşa'nın Sözleri, *İkdam*, 29 Temmuz 1919, s. 2.

47 "Vilayetlerde Tebdilat Var mı?", *Tasvir-i Efkâr*, 28 Temmuz 1919, s. 1; Valilere Tebdilat Var mı? *Tasvir-i Efkâr*, 29 Temmuz 1919, s. 1; "Edirne Valisi'nin Avdeti", *Tasvir-i Efkâr*, 29 Temmuz 1919, s. 2; "Vilayetlerde Tebeddül Yok", *Alemdar*, 28 Temmuz 1919, s. 2; "Valiler Değişiyor mu?", *Yeni Gazete*, 28 Temmuz 1919, s. 1.

48 "Selam-ı Şahane", *İkdam*, 6 Ağustos 1919, s. 2.

49 "Salim Paşa'nın Taltifi", *İkdam*, 5 Ağustos 1919, s. 1; "Nişan", *Takvim-i Vekâyi*, 4 Ağustos 1919, s. 2; "Nişan", *Alemdar*, 5 Ağustos 1919, s. 2.

Rumların hükûmete uzak olduklarını belirtse de Vali Salim Paşa Ermenilerin Rumlardan daha çok hükûmete yakın olduğunu düşünmekteydi. Yine de Ermenilerin bir kısmının zararlı fikirlere sahip olduğunu da açıklamaktaydı.⁵⁰

Vali Salim Paşa'ya göre; idarede herhangi bir kararsızlık söz konusu değildi. Ancak emval-i metrukenin iadesi sırasında meydana gelen bazı sorunlar vardı. Ayrıca bu gibi konularda idareye birçok müracaatın da eklenmesi işlerin gecikmesine sebep olmaktadır. Çünkü hala emval-i metruke konusunda karar verilmemişti. Salim Paşa burada biraz da ileriye giderek bu konuda İstanbul Hükûmeti'ni suçlamıştı. Vali Salim Paşa da aynı Heyet-i Nasiha gibi İttihat ve Terakki memurlarını “ahlaksızlıkla” itham ediyor ve bu memurların tamamının değiştirilmiş olduğunu düşünüyordu. Bununla beraber değiştirilmemiş olanlar varsa isimlerinin bildirilmesini, böylece o kişiler hakkındaki görüşlerini de arz edeceğini ekliyordu. Yine tehcir işleri ile ilgilenen müfettişler Edirne'de soruşturmaya başladıkları zaman bu konuda şüpheli olanları Divân-ı Harb'e gönderdiğini; ancak tehcirle ilgili olduğu sabit olan bu kişilerin birer birer tahliye edildiğini yazıyordu.⁵¹

Vali, Kırklareli Mutasarrıfı Vassaf Bey'in uzun müddet kaymakamlık ve mutasarrıflık görevlerinde bulunduğunu, muhtemelen Kırklareli'ne yeni atanmasından dolayı heyet tarafından idari ehliyete sahip görülmediğini beyan etmiş ve diğer mutasarrıflara nazaran kendisinden daha iyi faaliyet beklediğini eklemiştir. Tekirdağ Mutasarrıfı olan Vassaf Bey'in görevden alındığı ve yerine başka birinin tayin olunacağı bildirildiğinden hakkında bir şey yazmadığını belirtmiştir. Havsa Kaymakamı hakkında Heyet-i Nasiha ile hemfikir olan Vali Salim Paşa, Kaymakam'ın idarece yetersiz olduğunu kabul etmiştir. İnce Müdürü hakkında ise vilayet dahilindeki müdürlerin tamamının değiştiğini ve İnce Müdürü'nün de bunlar arasında olduğunu zannettiğini bildirmiş, müdür hakkında kesin bir görüş açıklamamıştır.⁵²

Vali Salim Paşa, fırkacılık konusunda Heyet-i Nasiha ile aynı fikirdeydi ve Trakya'daki bu durum kapsamlı bir şekilde ele alınmalıydı. Ona göre, bu durumun sebebini on bir senelik tarihimize aramak gerekliydi. Vali, beş altı seneden beri tek bir fırkadan başka siyasi fırkanın varlığını kabul etmeyen ve bu yolda birçok baskıda bulunan İttihat ve Terakki döneminin kapandığını, böylece çeşitli fikir ve kanaatte olanlar ile bireysel hırs ve emellerinin peşinde koşanların ortaya çıktığını bildiriyordu. Bunların da

50 Vali Salim Paşa'nın Edirne Vilayeti'ni devir eden Ferik Cevad ve Fevzi paşalar hazeratı tarafından mu'ta rapora aid 28 Temmuz 1919 tarihli mütalaatı, *BOA, DH.KMS. 54-2/66*, leff 3.

51 *Vali Salim Paşa'nın mütalaatı.*

52 *Vali Salim Paşa'nın mütalaatı.*

kendilerinden olmayan herkesi kendi emellerine taraf yapmak için uğraşmasının son derece doğal olduğunu düşünüyordu.⁵³

Salim Paşa, vali olarak Edirne'ye ilk geldiği zaman Trakya-Paşaeli, Hürriyet ve İtilaf ve Teceddüt fırkaları ismiyle üç grubun olduğunu, bununla birlikte kendi emelleri peşinde koşan çeşitli dernekler gördüğünü, üstelik bunların hepsinin birbirine muhalif durumda olduklarını bildirmişti. Fırka işlerinin vahim bir duruma doğru sürüklendiğini anladığını ifade eden Salim Paşa, bir müddet fırkaların kapatılması için araştırma yapmıştı. Ancak fırkaların ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını anlayınca kendince bunları düzenli bir şekilde sokmaya ve hükûmete yakınlaştırmaya çalışacaktı. Ona göre tam da bu sırada Heyet-i Nasiha, Edirne'ye gelmişti. Vali Salim Paşa, fırkaların içinde inatçı emellere sahip olan kişileri birer bahane ile yine üyesi buldukları fırka üyeleri tarafından kadro dışı bıraktırıp uzaklaştırdığını ifade etmişti. Ayrıca Teceddüt Fırkası'nın ortadan kalktığını sonra da Cemaat-i İslamiye Teşkilatı ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı birleştirdiğini, üyelerini de birbirine yakınlaştırdığını bildirmişti.⁵⁴

Millî Mücadele döneminde bölgenin en önemli cemiyeti olan Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ilgili Vali Salim Paşa'nın çarpıcı ifadelerini görmekteyiz. O, cemiyetin programında siyaset ile meşgul olmayacağını açıklamasına rağmen her işe karışmaktan geri durmadığını, hatta İttihat ve Terakki'nin başka bir şekli olduğunu, üstelik üyelerinin önemli bir bölümünün de İttihat ve Terakki'ye hizmet ettiğini iddia etmiştir. Kendince tehlikeli gördüğü bu cemiyet için bazı girişimlerde bulunmuştu. Öncelikle, cemiyetin içindeki bazı kişileri yine cemiyet içindeki bazı şahıslar vasıtasıyla cemiyet üyeliğinden çıkarttığını, sonrasında da bir kongre düzenlediğini ve seçim yaptırdığını söylüyordu. Ayrıca Cemaat-i İslamiye Reisi olan Edirne Müftüsü'nün başkanlığında karma bir idare heyeti teşkil ettirdiğini, bunların da kendisinin yönlendirdiği vaziyette hareket ettiklerini yazmıştı.⁵⁵

Vali Salim Paşa, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ilgili farklı düşüncelere sahipti. Ona göre, cemiyetin varlığını kanuni olarak kabul ve tasdik etmek zorunluydu. Heyet-i Nasiha Edirne'ye geldiği zaman Cemiyet'e tam anlamıyla yardım etmek imkansızdı. Çünkü Cemiyet'in ulusal menfaatlerle bağdaşmayan hatalar yaptığını iddia ediyordu. Ayrıca heyetin Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bu kadar çok önem vermesinin sebebini Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey'e bağlıyordu. Çünkü

53 *Vali Salim Paşa'nın mütalaatı.*

54 *Vali Salim Paşa'nın mütalaatı.*

55 *Vali Salim Paşa'nın mütalaatı.*

heyet geldiğinde belediye binasında kalmıştı. Belediye Başkanı Şevket Bey de Cemiyet'in bir üyesiydi ve heyet, başkanın ifadelerinden etkilenmişti.⁵⁶

Vali Salim Paşa'nın Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ilgili düşüncelerine burada parantez açmak gerekmektedir. Çünkü Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trakya'nın hukukunu korumak için kurulmuş bir cemiyettir. Şu açıktır ki Vali, olayların gidişatını tıpkı Damat Ferit Paşa Hükûmeti gibi değerlendirmekte, kurtuluşu hükûmetin izlediği teslimiyetçi politikalarda aramaktadır. Nitekim Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından olan ve ileride son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Misâk-ı Milli'yi mecliste okuyacak olan Mehmet Şeref Aykut'un, Vali ve Vali'nin yanındakilerle ilgili düşünceleri oldukça serttir. Bu düşünceler bize Vali'nin ve yanındakilerin sahip olduğu siyasi karakteri göstermesi bakımından ipucu niteliğindedir:

"...Edirne'ye geldikleri vakit ilk marifeti Hürriyet ve İtilaf Kulübü'nü ziyaret olmuştu...Salim Paşa'yı içimizde tanıyan yok gibiydi. Lakin bu adam usta bir şeye benziyordu. İlk marifetleri görmeye başlandı. Asıl meselenin kötülüğü Polis Müdürü olan Fuat'ın komiteyi ve üyelerini takip etmesidir... Salim Paşa'nın ikinci marifeti İttihat ve Terakki Kulübü'nün eşyasını müsadere etmek olmuştu... İttihat ve Terakki'nin eşyası ise memleketin malı idi, onda ittihatçıların değil bütün milletin hakkı vardı. Bu eşyayı tarumar ettiler... Asıl felaket kitaplarda idi... Bu kitapları arabalar içine yığarak perişan halde vilayete taşımışlardı... Salim Paşa'nın etrafında bir şebeke vardı... Yıkılan vatanın dağılmaya başlayan yerlerinde uğursuzca öten baykuşlara dönmüşlerdi. Bu gafil sürü görmüyorlardı ki karşılarında metropolithane bütün teşkilatıyla Trakya'yı Yunanistan'a ilhaka çalışıyor ve Paris'teki Versay Kongresi'nde Venizelos olanca kuvvetiyle Türk vatanını parçalamaya uğraşıyordu. İşin asıl kötü yanı komitenin (komite) hedeflediği gayeye koşarken, Trakya'da milli bir hedef gösterme ihtiyacı vardı. Hâlbuki bu hedefi şu... ve hain teşekkül bozuyordu..."⁵⁷

Salim Paşa'ya göre, Edirne'de Hürriyet ve İtilaf, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk, Cemaat-i İslamiye, İngiliz Muhipleri Cemiyeti olsa da hakikatte bu cemiyetler yoktu. Hatta Edirne'den İstanbul'a çağrıldığı gün Edirne'de tek bir fırka vardı. O da Hükûmet'in fırkasıydı. Bu fırka da Hükûmet'in arzu ve istekleri ile hareket etmeye hazırdı. Ayrıca tam manasıyla hilafet ve saltanat makamına bağlıydı. Bu vaziyetin sağlanması için de elinden geleni yaptığını açıklıyordu: Öncelikle fırka üyelerinin Hükûmet veya başka hususlardaki işlerine kendisi tarafından ayrıcalık gösterilmemişti. Hepsine aynı muameleyi yapmıştı. Fırka üyelerini zayıflatmak için herhangi bir teşebbüste

56 Vali Salim Paşa'nın mütalaatı.

57 Mehmet Şeref Aykut, *Trakya'da Milli Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler*, haz.: Hasan Berke Dilan, İstanbul, Alfa Yayınları, 2010, s. 53-55.

bulunmamıştı.⁵⁸ Açıkçası Vali Salim Bey, Edirne’de kayda değer tek kişinin kendisi olduğunu vurgulamak istemişti.

Emniyet konusunda herhangi bir sıkıntı olmadığını belirten Salim Paşa, bu konu üzerinde çok fazla durmamıştı. Jandarma taburlarını istenilen vaziyete getirebilmek için maddi olarak destek verilmeliydi. Ayrıca hudut taburlarının eksikliğini tamamlamak ve Yunan kuvvetlerinin bölge dışına çıkartılması için Mütareke şartlarına göre İtilaf Devletleri’nin kararlarına ihtiyaç vardı. Yine de tren hattı boyunca yerleşmiş bulunan Yunan kuvvetlerinin bölgeyi terk etmesi için birçok teşebbüste bulunduğunu belirtiyordu.⁵⁹

Vali Salim Paşa’nın ele aldığı bir diğer konu da Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi meselesiydi. Vali’ye göre bu iş, mali sebeplerden dolayı bin bir güçle yapıyordu. Geri dönmekte olan Rumların gördükleri eşyayı sahiplenmelerinin birçok sebebi olmakla birlikte bunun en önemli sebebinin daha önce yapılacağı birçok kez vaat edilen kanunun henüz düzenlenmemiş olmasıydı. Vali, son olarak verilen sözlerle yapılan işlerden maddi ve manevi anlamda memurların zarar gördüğünü ekliyordu.⁶⁰

Salim Paşa’ya göre, eğitimin merkezî usul veya vilayet özel bütçesiyle idare edilmesi hususu ilmî bir konuydu. Ancak her şeye rağmen bunların her ikisi de doğru değildi. Doğru olan bazı büyük mektepler hariç olmak üzere diğer mekteplerin idarelerinin cemaatler meclisine bırakılmasıydı. Hatta daha da ileri giderek sonunda devletin bunu zorunlu olarak kabul edeceğini söylüyordu. Edirne’deki Mekteb-i Sanayi ile İş Yurdu konusunda ise Heyet-i Nasiha ile aynı görüşe sahip değildi. Bu kurumlar, heyetin ifade ettiği derecede mükemmel bir seviyede değildi. Hatta bu kurumlarda idari anlamda birçok hata görülmesi üzerine bazı araştırmalar yapılmıştı. Nihayetinde de idarecileri görevden alınmıştı. Bununla birlikte, heyetin mektep binalarını ve içindeki makinaları güzel gördüğünü, bundan dolayı mekteplerin idarelerini övdüğünü yazmıştı.⁶¹

Adliye hususundaki cevap ise oldukça kısaydı. Tehcir konusunda kişiler hakkında işlem yapmayan kurumun Adliye Nezareti olduğunu söylüyordu.⁶²

Salim Paşa, tarım üretiminin geçen seneye nazaran az olduğunu doğruluyordu. Bununla beraber Edirne’ye geldiği zamanlarda mevsimlik tarım üretimine önem

58 *Vali Salim Paşa’nın mütalaatı.*

59 *Vali Salim Paşa’nın mütalaatı.*

60 *Vali Salim Paşa’nın mütalaatı.*

61 *Vali Salim Paşa’nın mütalaatı.*

62 *Vali Salim Paşa’nın mütalaatı.*

gösterildiğini, hatta bu minvalde seksen bin kilogram tohumluk mısır dağıtıldığını bildi-riyordu. Ziraat ile ilgili ileri sürülen diğer hususları ise kabul ettiğini yazıyordu.⁶³

Sağlık meselesi birkaç cümle ile geçiştirilmişti. Vilayet dahilinde sağlık sorunlarının olduğunu kabul ediyor; ancak bu konuda ayrıntısına lüzum görmediği birçok teşebbüste bulunduğunu söylüyordu.⁶⁴

Bütçe konusuna gelince, Vali'ye göre bu konu bütçe meselesi değil havale meselesiydi. Birçok şehre merkezden havale gönderilmediğinden günlerce hatta aylarca iş yapılamıyordu. Çanakkale Savaşı esnasında harap olan Gelibolu'daki İngiliz kabristanını⁶⁵ hızlı bir şekilde tamir ettirdiğini belirten Vali, masraf ücretini Dahiliye Nezareti'ne bildirdiğini söylüyordu. Buna rağmen sorumluluğu altında bulunan özel bir yerden bin dokuz yüz lira (1.900) ödemek suretiyle tamiratı yaptırdığını, ancak parasını alamadığını bildiriyordu.⁶⁶

Vali Salim Paşa'ya göre, evkaf ve tamirat işleri maddi yetersizlikten yapılamıyordu. Paranın satın alma gücü çok düşüktü. Edirne vilayetinde evrakçı bir memurun ücreti yüz elli kuruştur. Bu ücretin sıkıntının ne kadar şiddetli olduğunu anlamaya yeterli olacağını söylüyordu. Heyetin raporunda bahsedilmese de Salim Paşa, Uzunköprü kazasının meşhur olan köprüsünün üstündeki kaldırımın yapılmasının gerektiğini, bin iki yüz metre uzunluğunda olan bu yer için on bin liradan fazla paraya ihtiyaç olduğunu bildirmiş ve rapora olan cevabı yazısını tamamlamıştı.⁶⁷

Heyet-i Nasiha'nın Raporu ve Vali Salim Paşa'nın Cevabının Mukayesesi

Heyet-i Nasiha'nın raporu Edirne vilayetinin Mondros Mütarekesi sonrası siyasi, eğitim, tarım, adalet, sağlık gibi genel sorunlarını içeren bölge açısından son derece önemli resmi bir belgedir. Vali'nin cevabı ise raporda geçen sorunlara karşı bölgenin en üst bürokrati tarafından yazılmış bir savunma mahiyetindedir.

Heyetin raporu, vilayet dahilindeki sorunlara dışarıdan bakan başka bir gözün değerlendirmesidir. Bu bakımdan daha objektiftir. Rapor, tecrübeli devlet adamları tarafından vilayetteki sorunları tespit ettiği gibi aynı zamanda çözüm önerilerini de içermektedir.

63 *Vali Salim Paşa'nın mütalaatı.*

64 *Vali Salim Paşa'nın mütalaatı.*

65 Heyet-i Nasiha'nın Fransız kabristanı olarak bahsettiği yere Vali Salim Paşa'nın İngiliz kabristanı yazdığı görülmüştür.

66 *Vali Salim Paşa'nın mütalaatı.*

67 *Vali Salim Paşa'nın mütalaatı.*

Bunun yanında olumlu bulunan durumların da takdir edildiği görülmektedir. Vali'nin cevabı ise savunma niteliğinden dolayı kendi değerlendirmesidir. Bu açıdan daha subjektiftir.

Heyetin raporu, daha nizami ve daha yapıcı değerlendirmeleri içermektedir. Tabii bunun böyle olmasının bir sebebi de heyetin sorunları tespit ederken herhangi bir siyasi kaygı içerisinde olmaması, hatta bizzat bunun için görevlendirilmiş olmasıdır. Savunmayı verirken hala görevi başında olan Vali'nin siyasi kaygılar içinde olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte Vali'nin savunması son sayfalara doğru neredeyse bir iki cümle ile geçiştirilmiş, mevcut sorunların sebebine değinilmemiştir.

Heyet, raporunda vilayeteki eksiklikleri madde madde ortaya koymuştur. Vali'nin ise bunlara üç şekilde cevap verdiği görülmüştür. Birincisi ilgili eksiklikler hakkında yaptıklarını yazmış, ikincisi ise eksiklikleri kabul etmiştir. Son olarak da Heyet-i Nasiha ile aynı düşünceye sahip olmadığını belirten ifadeler kullanmıştır. Asayiş, göç, adalet, ziraat, sağlık konularına cevabı oldukça kısa olmuştur. Heyetin Müslümanlar üzerinde bıraktığı olumlu etki, ziraat ve sağlık gibi konulardaki eksiklikler kabul edilmiştir.

Rapordaki maddeler bölgedeki genel durum hakkında bilgi verirken bunlardan sadece bir tanesinin içerik olarak farklı olduğu görülmüştür. Bu madde Kırım Savaşı esnasında vefat eden İngiliz ve Fransız askerleri için Gelibolu'da yapılan mezarlığın tamir edilmesi için valiliğin başka bir yerden borç alarak yaptırdığı tamir bedelinin hala vilayete gönderilmediği hususudur. Diğer hususlar tamamen bölgenin içinde bulunduğu durumu bize anlatmaktadır.

Heyetin ve Vali'nin birbirlerine açıkça ters düştükleri husus, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ilgili düşünceleri olmuştur. Bilindiği üzere Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trakya'nın muhafazasını amaç edinen bir cemiyettir. Cemiyetin amacının heyete iştirak eden dönemin Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa ve Eski Harbiye Nazırı Cevad Paşa tarafından bilinmemesinin imkânı yoktur. Bundan dolayı heyet üyeleri raporda, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ilişkin olumlu düşünceleri ile milli ve tarihi görevini yerine getirmiştir. Cemiyet, faaliyetleri ile takdir edilmiş üstelik hükümet tarafından desteklenmesi gereken bir kuruluş olduğu beyan edilmiştir. İşte böyle bir heyetin, raporunda Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni takdir etmeleri, hatta daha da ileriye giderek Cemiyet'e ödenek verilmesini dahi tavsiye etmeleri oldukça önemlidir. Bununla birlikte Vali'nin bu cemiyet hakkındaki olumsuz fikirleri de bölgesel veya ulusal kurtuluş çaresi arayanlar için durumun ne kadar ciddi vaziyette olduğunu bize göstermektedir. Vali, böyle bir cemiyetin vatan menfaatleri ile bağdaşmayan icraatlarda

bulduğunu bildirmiş hatta kapatılmasının hukuki zeminini aramış; ancak bulamayınca cemiyeti, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin istediği vaziyete getirebilmek için yaptığı işleri gururla ifade etmiştir. Anlaşılmaktadır ki Vali Salim Paşa, Damat Ferit Paşa Hükûmeti ile benzer siyasi görüşlere sahiptir ve bu yüzden Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne karşı durmaktadır. Vali, tıpkı Damat Ferit Paşa Hükûmeti gibi genel anlamda durumun ciddiyetini kavramaktan uzak görünmektedir.

Sonuç

Heyet-i Nasiha hem Anadolu'ya hem de Trakya'ya asayiş olaylarının önlenmesi için gönderilmiştir. 12 günlük Trakya seyahatinden sonra Fevzi Paşa ve Cevad Paşa'nın ele aldığı 4 sayfalık bir rapor, hem Heyet-i Vükelâ'ya hem de Padişah'a verilmek üzere Sadrazam'a takdim edilmiştir. Rapor, 12 maddelik genel sorunların içeriğinden oluşmaktadır. Görülen eksiklikler rapora yansıtılmış, aynı zamanda eksiklikler için çözüm yolları da belirtilmiştir. Ayrıca takdir edilmesi gereken hususlar da rapordaki yerini almıştır.

Rapor, özellikle Mondros Mütarekesi'nden sonra Trakya'nın eğitim, sağlık, ziraat, adalet gibi çok temel konulardaki durumunu genel hatlarıyla çarpıcı bir biçimde ifade etmektedir.

Diğer taraftan hem heyet hem de Vali Salim Paşa, temel amacı Trakya'nın işgal edilmesini önlemek olan Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında farklı görüşlere sahiptir. Nasihat Heyeti, hükûmet tarafından desteklenmesine varacak kadar Cemiyet hakkında olumlu görüşler açıklarken Vali Salim Paşa, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin etkisiyle olumsuz düşünceler içindedir. Nitekim Vali Salim Paşa, cemiyetin milli menfaatlerle bağdaşmayan icraatlar içinde bulunduğunu bunun için de Cemiyet'i bölmek ve etkisiz hale getirmek için uğraştığını beyan etmiştir. Esasında vatanın bütünlüğü için işgal hareketlerine karşı direniş gösterebilecek her cemiyet Damat Ferit Paşa Hükûmeti için tehlikeli görülmüştür. Bu zihniyetin Vali Salim Paşa'da da tezahür ettiğini görmekteyiz. Nitekim cevabî yazısının en büyük kısmını cemiyetler oluşturmuş ve tüm cemiyetleri hükûmetin her dediğini yapacak duruma getirdiğini iddia etmiştir. Buradan iki sonuç çıkmaktadır: Raporu tutan Fevzi ve Cevad paşalar bu konuda tam olarak Damat Ferit Paşa Hükûmeti gibi düşünmemektedir. Vali Salim Paşa ise hükûmetle hemfikirdir ki cevabî yazısından bir hafta kadar sonra ödüllendirilmiştir.

Rapor ve Vali Salim Paşa'nın cevabı, Mondros Mütarekesi devrinde Trakya'daki siyasi, askerî, ekonomik ve eğitim durumunu anlamak ve yönetici kadronun neler düşündüğünü değerlendirmek için son derece önemlidir. Diğer taraftan Nasihat Heyeti

raporunu önemli kılan başka bir husus da raporun, Fevzi ve Cevad paşaların imzasını taşımasıdır. Her iki paşa da Damat Ferit Paşa Hükûmeti gibi düşünmeyerek Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetlerini takdir etmişlerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)⁶⁸

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS)

Hariciye-Siyasi (HR.SYS)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

2. Süreli Yayınlar⁶⁹

Alemdar

Hâdisât

İkdam

İstiklal

Söz

Tevhid-i Efkar (Tasvir-i Efkar)

Takvîm-i Vekâyi

Vakit

Yeni Gazete

68 Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

69 Adı geçen gazetelerin haber başlıkları ve tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir.

3. Araştırma Eserler

- Aykut, Mehmet Şeref: *Trakya'da Millî Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler*, haz. Hasan Berke Dilan, İstanbul, Alfa Yayınları, 2010.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik: *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Budak, Mustafa: *Misâk-ı Milli'den Lozan'a*, İstanbul, Küre Yayınları, 2014.
- Çelebi, Mevlüt: *Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1992.
- Doğruöz, Türkan: *Millî Mücadele Döneminde Kırklareli*, Kırklareli, Kırklareli Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.
- Efe, İsmail: “Mütareke Dönemi Asayiş Sorunları ve Çare olarak Düşünülen Nasihat Heyetleri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VI. S.1, Ocak 2016, s. 229-248.
- Güner, Hasan: *1915-1928 Arası Emval-i Metruke Uygulamaları*, Ankara, T.C. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Mert, Özgür: “İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, Bahar 2016, s. 123-176.
- Temizgüney, Firdes: “Lozan Sonrası Emval-ı Metrukesine Yönelik Düzenleme ve Uygulamalar (1923-1928)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.62, Bahar 2018, s. 301-334.
- Türkgeldi, Ali: *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., 1948.

Yunan İşgali Sırasında Göç Eden ve Büyük Taarruz Sonrasında Memleketlerine Dönen Muhtaç Köylülere TBMM'nin Yaptığı Yardımlar

The Turkish Grand National Assembly's Assistance to Needy Villagers who Migrated During the Greek Occupation and Returned to Their Homeland After the Great Attack

Kenan ÖZKAN*

*Öğr. Gör. Dr., Altınbaş Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye

ORCID: K.Ö. 0000-0001-8939-4365

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Kenan Özkan,
Altınbaş Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail:
kenan.ozkan@altinbas.edu.tr

Başvuru/Submitted: 15.07.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.09.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
18.11.2020
Kabul/Accepted: 18.11.2020

Atıf/Citation: Ozkan, Kenan. "Yunan İşgali Sırasında Göç Eden ve Büyük Taarruz Sonrasında Memleketlerine Dönen Muhtaç Köylülere TBMM'nin Yaptığı Yardımlar." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 38 (2020): 137-166.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-770017>

ÖZ

Yunan Ordusu'nun Batı Anadolu'yu işgali, büyük kesimi çiftçi olan Türk-Müslüman nüfusun işgal nedeniyle evini ve toprağını terk etmesiyle ve neticede üretici konumdan tüketen ve hükümetin desteğine ihtiyaç duyan bir konuma düşmesiyle sonuçlanmıştır. Ankara'da toplanarak ülke kaderine el koyan TBMM, "Halkçılık" ilkesi doğrultusunda, halkın refah ve saadetinin temini için hareket etmiştir. Yapılan düzenlemeler ile mali durumun izin verdiği ölçüde muhtaç köylüye yardım eli uzatılmıştır. Büyük Taarruz (Dumlupınar Muharebesi) sonrasında işgalden kurtarılan memleketlerine iade edilen göçmen köylülerin tarımsal üretime başlayabilmesi için ziraî yardım yapılmış ve tarım araç-gereçleri temin edilmiştir. "Milletin efendisi" olan köylünün refahının temini, zenginliğin geniş bir tabana yayılması, kısa vadede yurttaşlık ve devlete aidiyet hissinin oluşturulması açısından önemli olduğu gibi uzun vadede demokrasinin sağlam temeller üzerine inşası açısından da son derece önemlidir. İkinci olarak köylülere yapılan yardımların mecliste çıkarılan yasalara dayandırılması, bu yardımların bir "ihسان/bağış" değil de yasal bir hak olarak görülmesi açısından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Muhacir, Muhtaç köylü ve çiftçi, Sosyal Yardım, TBMM, Halkçılık

ABSTRACT

Due to the Greek occupation of Western Anatolia, the Turkish Muslim population, consisting mostly of farmers, had to abandon their lands, resulting in a transformation from a producing society to consuming one that required

government support. Seeing the state of the region, the Turkish Grand National Assembly acted for the welfare of the people according to the populism principle. Through regulations, the government provided assistance to needy villagers as far as the financial situation allowed. Migrant villagers returning to their homelands after the Great Offensive (Büyük Taarruz/Dumlupınar Muharebesi in Turkish) received agricultural aid and equipment. The wealth of the peasant the “master of the nation” played an important role in creating a sense of citizenship and belonging to the state in the short term as well as for building a democracy on solid foundations in the long term. Furthermore, the fact that the aid was based on laws was essential to ensure that people saw such aid as a legal right rather than a gift.

Keywords: Immigrant, Needy Peasants and Farmers, Public Assistance, The Turkish Grand National Assembly, Populism

Extended Abstract

On May 15, 1919, the Greek army occupied İzmir, and the occupation eventually spread to Western Anatolia. The majority of the people living in Western Anatolia, a productive population engaged in agriculture, had to migrate with the occupation. With this migration, the previously productive inhabitants found themselves in the position of consumers and in need of government assistance.

Established in Ankara on April 23, 1920, the Grand National Parliament faced a major migration problem from the outset. This problem raised the issue of social assistance, and for the first time in Turkish history, an entire ministry was dedicated to this work. The May 2, 1920 law that established the government also included a provision for the creation of the Ministry of Health and Social Assistance. Another organization that extended a helping hand to the villagers who had left their land because of the occupation is the General Directorate of Immigration within the Ministry of Interior. The Grand National Parliament, which had adopted the idea of “populism” since its establishment and worked for the welfare and happiness of the people, provided important aid to the needy migrant villagers through these two organizations. The deputies of the occupied regions undersigned many important regulations along with law proposals that they submitted to the Grand National Parliament. Within the scope of the accepted laws, the government aimed to provide agricultural equipment, seeds, and edible food to the villagers and to help them become productive. It is noteworthy that the Grand National Parliament did not make a regional distinction in the form of east or west when assisting migrants and needy peasants. The refugees in the Eastern Province who had to leave their homes because of the Russian occupation but who experienced great deprivation after returning also benefited from the legal arrangements made for the needy refugees and peasants in Western Anatolia.

The work of the Grand National Parliament in this regard intensified after the Great Attack. The return of the refugees and peasants after the Greek army withdrew from the occupation areas emerged as an important issue. The Greek army caused great damage both during the occupation years and when leaving Western Anatolia. Repairing burned and destroyed households, extraditing refugees, and providing aid to the needy peasants were among the urgent problems the government had to face. However, while the migrants returned to their homes, important allocations from the budget for livestock, agricultural equipment, and seeds were made for villagers in need. However, as the treasury lacked the necessary resources for everyone, they could not distribute these allocations in full or had difficulty delivering them to those in need. In such cases, the government provided in-kind assistance to the needy. In addition to cereals in military warehouses distributed as seeds, surplus animals in the army's possession were also distributed to the needy farmers. The crops and agricultural equipment belonging to the Greeks and Armenians who had left Anatolia with the Greek Army were also distributed to the Turkish Muslim farmers, thus preserving the national wealth.

Some scholars have emphasized that a close examination of the debates of the Grand National Parliament both during and after the occupation years as well as during the return of refugees to their homelands reveals that making needy peasants productive meant struggling for economic survival. That is, a strong economic structure was needed for the national welfare and the well-being of the people.

Historians have demonstrated that democracy only develops in a healthy manner in societies with high levels of welfare. In this respect, the government must strive to ensure the welfare of peasants, who constitute a large part of the population. To this end, the society as a whole has to equip them with the means to ensure their livelihoods and provide the infrastructure for the healthy development of democracy.

Giriş

15 Mayıs 1919'da İzmir'le başlayan Yunan işgali süreci, Haziran 1920'de Milne Hattı'nın Yunan Ordusu tarafından aşılması üzerine Batı Anadolu ve Doğu Trakya'ya yayılmıştır.¹ İzmir'den hareket eden Yunan Ordusu, Batı Anadolu'da bir koldan Uşak ve Afyon istikametine ilerlerken, diğer koldan da Bursa, İzmit istikametine doğru ilerlemiştir. Aynı şekilde Doğu Trakya'da Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ, Yunan Ordusu tarafından işgal edilmiş, bu işgaller neticesinde Müslüman ahali evini ve toprağını terk ederek Batı Anadolu ve İç Anadolu'da henüz işgal edilmemiş sahalara doğru göç yoluna düşmüştür. Söz konusu işgaller neticesinde yaşanan Müslüman göçü, 1921 senesi içerisinde devam etmiş; I. ve II. İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya muharebeleri sürecinde yakılıp yıkılan şehir, kasaba ve köyler terk edilmiştir. Köyünü ve toprağını terk ile muhacir konumuna düşen çiftçiler, üretken bir unsur olmaktan çıkıp hükûmetten yardım bekleyen tüketici bir unsur haline gelmiştir. Uzun savaş yılları, zaten kötü durumda olan Anadolu'nun iktisadi şartlarını daha da kötüleştirmiştir. Kurtuluş mücadelesinin verildiği bir ortamda TBMM Hükûmeti, özellikle iktisadi açıdan ülkenin bel kemiğini oluşturan köylü nüfusu yeniden üretken hale getirmek için birtakım yardımlar yapmıştır.² Böylece bir taraftan her anlamda yardım bekleyerek hükûmete yük olan muhacir miktarını azaltmak, diğer taraftan da üretim kapasitesini yeniden artırmak hedeflenmiştir.

-
- 1 İzmir'in işgali için bkz. Margaret MacMillan, *Paris 1919*, çev. Belkis Dişbudak, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2004, s. 346 vd.; Laurence Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, 2. baskı, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2004, s. 160-193. İşgalin İstanbul Hükûmeti ve Türk kamuoyundaki yankıları açısından bkz. Kenan Özkan, *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, 1918-1923*, 1. baskı, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2016, s. 73-85. İşgal sırasında ve sonrasında Müslüman ahalinin bölgeden göçüne neden olan Yunan Ordusu ve yerli Rumların yaptığı taşkınlıklar hakkında bkz. *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Jandarma Kumandanlığının ve Osmanlı Komisyonu Reisinin Raporları*, Dersaadet, Matbaa-yı Askeriye, 1335; *İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, Dersaadet, Matbaa-yı Askeriye, 1335; *İzmir, Aydın, Ayrıltık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevrud Raporlar*, İkinci Kitap, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet, 1335; *Yunan Fecâine Müteallik Aydın Vilayetinin Beynelmîlel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesai-i Resmîyeye Müstenid Hülâsa*, Dersaadet, Matbaa-yı Askeriye, 1335; *American Documents on Greek Occupation of Anatolia*, Complied by Çağrı Erhan, Center of Strategic Research (SAM Papers, No. 7/99), 1999; Salahi Sonyel, *The Turco-Greek Imbroglia Pan Hellenism and the Destruction of Anatolia*, (SAM Papers, No. 5/99.), Ankara, Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, 1999; Salahi Sonyel, *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, Ankara, Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History Publications of Turkish Historical Society, 1993. Milne Hattı'nın tespiti süreçleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 281 vd.; Mustafa Turan, "İstiklal Harbinde Milne Hattı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VII, S.21, Temmuz 1991, s. 568-569.
- 2 Millî Mücadele yıllarının mali durumuna ilişkin değerlendirmeler için bkz. Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 2. baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013; İhsan Güneş, "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.12, Ankara 1988.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus ülkenin, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin iktisadi politika belirleyecek ve bunu uygulamaya sokacak koşullardan uzak oluşudur. En basit haliyle ihracatı artırmak, ithalatı azaltmak gibi iktisadi politikalar takip etmek yerine, öncelikle Millî Mücadele'nin finansmanını sağlamak, ikinci olarak da savaşın getirdiği yaraları saracak, halkın perişanlığına ve açlığına son verecek tedbirlere müracaat etmek öncelikli hedef olmuştur. Nitekim Birinci Büyük Millet Meclisi bünyesinde kurulan hükûmet programları incelendiğinde, bu yönde kapsamlı politikaların tespit edilmediği, Kurtuluş Savaşı'nın reel koşulları dikkate alınarak sadece genel ifadelere yer verildiği gerçeği dikkat çeker. Örneğin 2 Mayıs 1920'de kurulan ve başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın üstlendiği ilk hükûmetin, 9 Mayıs 1920 tarihli programında mali ve iktisadi alanda hedefin “mücâhedât-ı millîyemizde memleketin iktisadîyatını, halkın refah ve saadetine mülayim... kılmak” olduğu ifade edilmiştir.³ İkinci olarak bu dönemde iktisadi ve mali alanda yapılan çalışmalara, “iktisat politikası” ve “maliye politikası” demenin bile ne kadar doğru olacağı tartışmaya açıktır. Bütçelerin “Muvakkat Avans Kanunu” olarak isimlendirilip, geçici bütçelerle yola devam edildiği bir dönemde kapsamlı iktisadi ve mali politikalar yerine, iktisadi ve mali uygulamalardan söz etmek belki de çok daha doğru bir yaklaşım olacaktır.⁴ Nitekim ihracat ve ithalat dengesini gözetken, kalkınmayı hedefleyen kapsamlı iktisadi politikalar belirlemek savaş sonrası dönemde, özellikle de 1923'te I. İktisat Kongresi'nin toplanmasından sonra mümkün olacaktır.⁵

TBMM Hükûmeti, göç neticesinde toprağını terk ederek üretken nüfus kimliğini kaybeden ve tüketici bir konuma gelen Anadolu köylüsü için “muâvenet-i içtimâiyye” yani “sosyal yardım” kavramı etrafında birtakım politikalar geliştirmiştir. Türk tarih yazımında Osmanlı'nın son döneminden itibaren “sosyal yardım” kavramının doğuşu ve

3 İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, 1. basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 303.

4 İhsan Güneş, dönemin bütçeleri üzerinde yaptığı çalışma neticesinde Kurtuluş Savaşı boyunca, bütçelerin ait olduğu yılın başında meclisin onayından geçirilemediği, avans ve ek ödemelerle devlet işlerinin yürütüldüğü, her yılın açıkla kapandığı ve temel yaklaşımın denk bir bütçe anlayışının olduğu sonucuna ulaşmıştır. İhsan Güneş, “Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri”, s. 781.

5 Zafer Toprak'ın “Millî İktisat” başlıklı çalışmasında da ifade ettiği gibi İttihatçıların millî bir burjuvazi sınıfına dayalı, millî bir iktisadi yapı oluşturma çabası Birinci Dünya Savaşı'nın koşullarında, uygulanabilirlik açısından birtakım fırsatlar bulsa da uzun savaş yıllarında beşeri sermaye büyük ölçüde tükenmiş olduğundan Mütareke sonrasında başlayan Millî Mücadele yılları, bu politikaya uygulanabilirlik imkânı vermemiştir. Ancak Cumhuriyet'in kurucu kadroları, İttihatçıların iktisadi politikalarını miras almış ve 1923 sonrasında bu doğrultuda ilerlemiştir. Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*, Millî İktisat-Millî Burjuvazi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 7-8.

gelişimi üzerine yapılan çalışmalar bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdadır.⁶ Disiplinler arası çalışmalara geber bu konu hakkında yapılacak akademik çalışmalar, son dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet tarihimizin farklı açılardan analizini şüphesiz ki daha mümkün kılacaktır. Bu çalışmada, işgal nedeniyle evini ve toprağını terke mecbur olan çiftçi-köylü nüfusa Büyük Millet Meclisi'nin yasal düzenlemeler çerçevesinde yapmış olduğu yardımlar incelenmiştir.

23 Nisan 1920'de toplanan ve millî iradeyi yansıtan, millete dayanan Büyük Millet Meclisi, en başından itibaren “milletin hizmetkârı” olma yolunda ilerlemiş ve daha sonra benimseyeceği “Halkçılık” ilkesi ve bu kapsamda takip ettiği “Halka doğru gitmek” siyaseti doğrultusunda hareket etmiştir. Kaynağını Rusya'daki “Naradonik” hareketi ve Fransa'da Emile Durkheim'ın “tesanüt” anlayışından alan “Halkçılık” hareketi, son dönem Osmanlı aydınları üzerinde etkili olmuş bir harekettir.⁷ Bu etki başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Büyük Millet Meclisi çatısı altında toplanan bazı mebuslar için de söz konusudur. Halkın refahı ve mutluluğu için, halkın yönetime egemen kılınması düşüncesinde olan Mustafa Kemal Paşa, hükûmet kurulması için 24 Nisan 1920 tarihinde sunduğu önergede hükûmet biçiminin “Halk Hükûmeti” olmasına dikkat çekmiş, ancak saltanat geleneğini karşısına almaktan ve bu nedenle bir iç bölünmeye gitmekten çekindiği için bunun yerine kuvvetler birliği esasına dayalı “Meclis Hükûmeti” sistemini devreye sokmakla birlikte, halk iradesini hâkim kılmayı ve halkın refah ve saadetini

6 Bu alanda son dönemde yazılmış birkaç önemli çalışmayı burada zikretmekte fayda var. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, 5. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013; Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri, (1914-1923)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013; Kenan Özkan, *İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Göçlerin Rolü (1918-1923)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2020.

7 Halkçılık düşüncesi özellikle Ziya Gökalp'in çabalarıyla daha çok solidarist bir içerikle ele alınmış ve “Siyasette mesleğimiz Halkçılık, harsta mesleğimiz Türkçülük” anlayışı son dönem Osmanlı aydınları arasında egemen olmuştur. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 3. baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 215-216. “Halkçılık” fikri için bkz. Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık Fikri ve Atatürk*, 1. baskı, İstanbul, Kumsaati Yayıncılık, 2003, s. 105 vd.; İsmail Kurtoğlu, “Türkiye’de Halkçılık Düşüncesinin Temelleri ve Millî Mücadele Döneminde Halkçılık”, *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 2012, S.39, Ankara, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2012, s. 208-209; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980)*, 8. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 247 vd.; Zafer Toprak, “Osmanlı’da Toplum Biliminin Doğuşu”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C.1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, 8. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 322 vd.; Hamit Bozarslan, “M. Ziya Gökalp”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C.1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, 8. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 314 vd.; Doğan Özlem, “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C.3, Modernleşme ve Batıcılık*, 4. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 457 vd.; Taha Parla, *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, 1. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 41 vd.

temin edecek bir halk hükûmeti tesis etmeyi amaçlamıştır.⁸ Nitekim daha 2 Mayıs 1920’de kurulan hükûmet içerisinde “Sihhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti”nin de yer alması Büyük Millet Meclisi’nin bu yöndeki tavrını ilk dakikadan itibaren somutlaştırmıştır.⁹ Vekâletin kurulmasına ilişkin meclis tartışmaları konu açısından önemlidir.

1. Sihhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti’nin Kuruluşu ve TBMM’nin “Sosyal Yardım” Kavramına Bakışı

Mustafa Kemal Paşa, Ankara’da açılacak meclisin, “yasama” yetkisini kullanan sıradan bir meclis olmayacağını, “olağanüstü” yetkilere sahip bir şekilde çalışacağını daha 19 Mart 1920 tarihinde sivil ve askerî makamlara gönderdiği talimatnamesinde ifade etmişti.¹⁰ Bu demek oluyordu ki meclis tüm yetkileri üzerinde toplayacak ve yasama yetkisinin yanında “yürütme” yetkisini de kullanacaktı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa’nın, 24 Nisan 1920’de Meclis’e sunduğu ve birinci maddesinde “Hükûmet teşkili zarûrîdir” ifadesinin yer aldığı teklifler kabul edilmiş, böylece hükûmetin kurulması çalışmalarını başlamıştır.¹¹

Kuruluş çalışmaları başlayan hükûmette, “Sihhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti” ismiyle yeni bir bakanlığa yer verilmesi dikkat çekmektedir.¹² Özellikle meclis

-
- 8 Fevzi (Çakmak) Paşa, meclisin açılmasından kısa bir süre sonra, haziran ayı sonlarına doğru, olayların kendilerini “Halkçılığa” sürüklediğini ifade etmiş ve Mustafa Kemal Paşa da “Bugünkü mevcudiyetimizin mâhiyyet-i aslıyesi, milletin temâyülât-ı umumîyesini ispat etmiştir, o da Halkçılıktır ve Halk hükûmetidir. Hükûmetlerin halkın eline geçmesidir” diyerek içinde bulunulan durumu özetlemiştir. İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin...*, s. 219.
- 9 Meclisin açılış süreci ve I. TBMM üzerine değerlendirmeler için bkz. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, *Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*, 2. basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s. 121 vd.; Güneş, *Birinci TBMM’nin...*, s. 73-123; Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 136-147; Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sosyo-Ekonomik Yönden Az Gelişmiş Ülkelerde Burjuva Toplumunun Gelişmesi Sorunu Üzerine Bir Araştırma*, Türkçesi: M. Akkaş, İstanbul, Sander Yayınları, 1973, s. 82-87; İhsan Güneş, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Hükûmetler...*, s. 219, 231.
- 10 *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1991, s. 272-273. Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*’ta amacının rejimi değiştirme yetkisine sahip bir meclis oluşturmak olduğunu, fakat bu ifadenin kullanılmasının bazı sakıncaları olabileceği konusunda “Erzurum ve Sivas’tan uyarıldığı” gerekçesiyle, bunun yerine “salâhiyet-i fevkalâdeye mâlik” ifadesine yer verdiğini açıklamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk, 1919-1927*, yay. haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, s. 287-288. Ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Rejimine Geçiş”, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2. baskı, İstanbul, Turhan Kitabevi, 1981, s. 181-207.
- 11 *TBMMZC*, Devre 1, İçtima Senesi 1, C.1, 2. İçtima, 24 Nisan 1336, s. 32. Hükûmetin kurulmasına yönelik kanun tasarıları Celalettin Arif Bey’in başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından hazırlanmış ve hükûmetin on bir kişiden oluşması teklif edilmiştir. *TBMMZC*, Devre 1, İçtima Senesi 1, C.1, 8. İçtima, 1 Mayıs 1336, s. 156 vd.
- 12 *TBMMZC*, Devre 1, İçtima Senesi 1, C.1, 8. İçtima, 1 Mayıs 1336, s. 156 vd. Sihhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti’nin kuruluşu hakkında yapılmış kapsamlı bir çalışma için bkz. Gürkan Tekin, *Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekâleti’nden Sağlık Bakanlığı’na 1920-2000*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 29 vd.

tartışmaları, mebusların “sosyal yardım” kavramına bakış açısını yansıtmaları açısından son derece önemlidir. 1 Mayıs 1920 tarihli oturumda söz alan Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, İstanbul Hükûmeti’nin teşkilatı içerisinde de “Sıhhiye Nezareti”nin varlığına dikkat çekmiş; bunun başlangıçta Hariciye, sonrasında ise Dâhiliye Nezareti’ne bağlandığını izah ettikten sonra sağlık ve sosyal yardım konularının bir milletin geleceğini doğrudan ilgilendiren hayati konular olduğu noktası üzerinde durmuştur. Ona göre millet menfaati adına görülecek işlerin başında sağlık hizmeti gelmektedir. Yusuf Kemal Bey ikinci olarak, refahın temin edilmesinin önemine değinmiş ve bu kapsamda zaten İslam dininin de yardımlaşmayı emrettiğinin altını çizmiştir. Ona göre “din-i mübinimizin ahkâmını tatbik için bu zamana kadar böyle bir uzuv ihdâs edilmemesi en büyük kusurdur.” Muhacirlerin, yetim çocukların cami köşelerinde süründüğünü ve bunlar için yapılması gerekenin “muâvenât-ı içtimâiyeden başka bir şey olmadığını” ifade etmiştir. Çağın gerekliliklerine cevap verecek tarzda sosyal meselelerle ilgilenmezsek, toplumsal hayatta büyük buhranların ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğuna işaret etmiş ve “sosyal yardım” alanındaki teşkilatlanma açısından ne denli geri kalındığının altını çizmiştir. Göçmenler, yetim çocuklar ve kimsesizler sokak ortalarında ve cami köşelerinde; aç, çıplak ve sefil bir halde gezinmektedir. Bunlar için yapılması gereken “muâvenât-ı içtimâiyeden” başka bir şey değildir.¹³ Kastamonu Mebusu Doktor Suat Bey ve Kırşehir Mebusu Esat Efendi de söz alarak sosyal yardım alanında gerekli teşkilatın bir an önce oluşturulmasına temasla, İslam dininin de yardımlaşmayı emrettiğini ifade etmişlerdir.¹⁴

Meclis’teki tartışmalarda, “sosyal yardım” kavramına bakış açısında birliktelik söz konusu olsa da teşkilatlanma noktasında farklı düşünce ve tekliflerin ileri sürüldüğü dikkati çekmektedir. “Sıhhiye Vekâleti” ile “Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti” şeklinde iki farklı bakanlığın kurularak daha uzmanlaşmış bir teşkilatın oluşturulmasını teklif edenlerin yanı sıra, Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye’nin Dâhiliye Nezareti’nin bir şubesi olmasını isteyen mebuslar da mevcuttur. Buna ilaveten İstanbul Hükûmeti’nin bu konudaki teşkilatının örnek alınmasını teklif eden mebuslara da rastlanmıştır.¹⁵

Görüldüğü üzere Meclis’teki tartışmalar sırasında mebuslar, sosyal yardımın dinen de bir gereklilik olduğu ve bu alandaki ihmal ve eksikliklerin toplumsal hayatımız üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmiş, “muâvenet-i içtimâiyye” kavramını İslami bir çerçevede ele almışlardır. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi “Muâvenât-ı İçtimâiyye İşleri” başlığıyla kaleme aldığı yazısında bu teşkilatın bizde şimdiye kadar ihmal edilmişliğine,

13 TBMMZC, Devre 1, İctima Senesi 1, C.1, 8. İctima, 1 Mayıs 1336, s. 165.

14 TBMMZC, Devre 1, İctima Senesi 1, C.1, 8. İctima, 1 Mayıs 1336, s. 165-167.

15 TBMMZC, Devre 1, İctima Senesi 1, C.1, 8. İctima, 1 Mayıs 1336, s. 168.

ancak TBMM Hükûmeti'nin ilk defa böyle bir vekâlet kurarak meselenin ehemmiyetini kavramış olduğu noktasına temas etmiştir.¹⁶

Yapılan uzun tartışmaların ardından on bir bakanlıktan biri “Sihhiye ve Muâvenât-ı İctimâiyye Vekâleti” olacak şekilde ilk İcra Vekilleri Heyeti oluşturulmuştur.¹⁷ 2 Mayıs 1920 tarihli kanun kapsamında kurulan Sihhiye ve Muâvenât-ı İctimâiyye Vekâleti, kabinede bağımsız bir vekâlet olarak yer almıştır.¹⁸ 3 Mayıs'ta yapılan seçimle Dr. Adnan Bey, 127 oy alarak “Sihhiye ve Muâvenât-ı İctimâiyye Vekili” olmuştur.¹⁹

Kurulan ilk hükûmetin programında sağlık ve sosyal yardım konularına ilişkin olarak “... Hal-i hazır vaziyet-i maliyemizin müsait olabildiği kadar ve mümkün mertebe iktisada riayet olunarak azamî fevâid-i sihhîye ve içtimâiyye teminine çalışılacağı” ifade edilmiş, iktisadi sıkıntı içerisinde mevcut kaynakların dikkatli kullanılması önemle belirtilmiştir.²⁰ Sihhiye ve Muâvenât-ı İctimâiyye Vekâleti, yeni kurulmuş bir teşkilat olduğundan ve elinde yeteri kadar kayıt ve bilgi bulunmadığından İstanbul Hükûmeti'nin teşkilatını kendine model alarak nizamname ve kanunlarını temin etmiş, zamanla kendi kadro ve teşkilatını oluşturmuştur.²¹

16 “Muâvenât-ı İctimâiyye İşleri”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 47, 18 Temmuz 1336, s. 4.

17 *TBMMZC*, Devre 1, İctima Senesi 1, C.1, 9. İctima, 2 Mayıs 1336, s. 185; “İrâde-i Milliyenin Tezahürü”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 28, 9 Mayıs 1336, s. 2.

18 *TBMMZC*, Devre 1, İctima Senesi 1, C.1, 9. İctima, 2 Mayıs 1336, s. 185; *TBMM Kavanin Mecmuası*, C.1, Ankara, 1925, s. 4. Vekâletin bu şekilde oluşturulmasında, Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Dr. Adnan (Adıvar) Bey etkili olmuştur. Zafer Koylu-Saadet Altay, “Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Yapılan Yasal Düzenlemeler, 1920-1923”, *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C.2, 20-24 Mayıs 2008, s. 1064.

19 *TBMMZC*, Devre 1, İctima Senesi 1, C.1, 10. İctima, 3 Mayıs 1336, s. 198. Millî Mücadele yıllarında Sihhiye ve Muâvenât-ı İctimâiyye Vekillliği görevinde bulunan isimler şunlardır: Doktor Adnan (Adıvar) Bey 03.05.1920-10.03.1921, Doktor Refik (Saydam) Bey 10.03.1921-20.12.1921, Doktor Rıza (Nur) Bey 24.12.1921-27.10.1923. Gürkan Tekin, *Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye...*, s. 30.

20 “İcra Vekilleri Heyetinin Beyannamesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 29, 13 Mayıs 1336, s. 2; İhsan Güneş, *Türkiye'de Hükümetler...*, s. 303.

21 Vekâletin merkez teşkilatında Hıfzıssıhha Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemi oluşturulmuş, taşra örgütlenmesinde ise sağlık müdürlükleri, hükümet, belediye ve karantina tabiplikleri ile küçük sihhiye memurluklarına yer verilmiştir. Ayrıca Daül Kelp, Telkikhane ile Bakteriyojijane birimleri de yer almıştır. Gürkan Tekin, *Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye...*, s. 30. Vekâletin teşkilat yapısı hakkında ayrıca bkz. Koylu-Altay, “Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin Kuruluşu ve Yapılan Yasal Düzenlemeler, 1920-1923”, s. 1065. Teşkilattaki sihhiye memuru açığını kapatmak için Ankara'da eğitim süresi dört ay olan “Küçük Sihhiye Memurları Mektebi” açılmıştır. 20-30 yaş arası erkeklerle eğitim verecek bu okuldan mezun olanlar 800 kuruş maaşla göreve başlayacaktır. “Küçük Sihhiye Memurları Mektebi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 37, 10 Haziran 1336, s. 4. Okul, 22 Haziran 1920 tarihinde eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır. “Küçük Sihhiye Memurları Mektebi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 40, 24 Haziran 1336, s. 4. Sihhiye Vekili Doktor Adnan Bey, eldeki bilgi yetersizliğini bir an önce gidermek için sihhiye memurlarına hitaben yayınladığı bir beyannamede memleketin bugünkü halini göz önünde bulundurarak görevlerini ifa etmelerini, istediği raporların her ay düzenli bir şekilde gönderilmesini ve görev yaptıkları yerlerdeki hastane ve diğer sağlık müesseselerine ait kadroların merkeze bildirilmesini talep etmiştir. “Memurin-i Sihhiyeye”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 32, 24 Mayıs 1336, s. 3. Kazım Karabekir Paşa da Mayıs 1920'de 15. Kolordu bünyesinde bölgesindeki sağlık hizmetlerini karşılamak üzere “Küçük Sihhiye Zabıt Mektebi” açmış ve buradan yetişen küçük sihhiye memurları, Doğu Anadolu'daki kazalara tayin olunarak sağlık alanında önemli hizmetler sunmuştur. Karabekir Paşa, bu faaliyetleri Sihhiye ve Muâvenât-ı İctimâiyye Vekâleti'ne raporlar halinde bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Köstüklü, *Kazım Karabekir Paşa ve Eğitim*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2007, s. 123-128.

Ankara Hükûmeti, başlangıçta bürokratik anlamda İstanbul Hükûmeti'nin teşkilat yapısını örnek aldığından, 2 Mayıs 1920 tarihli “İcra Vekilleri Heyetinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” kapsamında kurulan bir başka vekâlet olan Dâhiliye Vekâleti bünyesinde, “Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi”ne de yer vermiştir.²² Muhacir işleri resmîyette Dâhiliye Vekâleti'nin sorumluluk alanı içerisine girmekle birlikte, Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti'nin de Muhacirîn Müdüriyeti ile resmen alakadar bulunduğunu biliyoruz. Nitekim *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti'nin Muhacirîn Müdüriyeti ile resmen alakadar olduğuna dikkat çekmiştir.²³ Yine meclisteki tartışmalardan anlaşıldığı üzere İcra Vekilleri Heyeti'nin teşkilatına dair kanunla oluşturulan Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti'nin görevleri arasında, Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi'nin sorumlulukları da dahil edilmiştir.²⁴

1.1. Muhtaç Köylülere TBMM'nin Yaptığı Yardımlar

TBMM Hükûmeti, muhacir ve muhtaçlar için yukarıda sözü edilen teşkilatlar vasıtasıyla yardım çalışmalarına hızla başlamıştır. Konumuz açısından bakıldığında, işgal ile toprağını terk eden muhacir çiftçilere yapılan yardımlar da yine bu teşkilatlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Örneğin Hükûmet, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya muharebeleri esnasında büyük zarar gören, başta buğday olmak üzere savaş yılları içerisinde hayati öneme sahip mahsullerin üretimi açısından büyük bir potansiyele sahip Sakarya havalisi muhtaç köylülere önemli yardımlarda bulunmuştur. Sakarya havalisinde Haymana,

22 Tuncay Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Tragedisi Vilayât-ı Şarkıye Mültecileri, 1915-1923*, Birinci Baskı, Ankara, Babil Yayınları, 2004, s. 185. Şafak Başa, konuya ilişkin yaptığı kapsamlı bir çalışmada Osmanlı Dâhiliye Nezareti'nin Millî Mücadele dönemine devreden teşkilatını incelemiştir. Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâletine Geçiş 1920-1923*, 1. baskı, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2013, s. 251, Tablo 23. Başa, TBMM'nin hükümet teşkilatı noktasında İstanbul'u örnek aldığından Dâhiliye Vekâleti içerisinde “Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti”ne yer verdiğini belirtir. Bununla birlikte TBMM'de, Müdüriyet'in Dâhiliye Vekâleti'yle olan ilişkisinin kesilmesi ya da toptan lağvedilmesi şeklinde bir eğilimin oluştuğunu ve bu eğilimin muhacir işlerinin Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti'ne devredilmesi şeklinde mecliste oluşan algıdan kaynaklandığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında...*, s. 365. TBMM Hükûmeti, sadece teşkilatlanma olarak İstanbul'u örnek almakla kalmamış, “muhacir” ve “mülteci” tanımlamalarını da İstanbul Hükûmeti ile aynı şekilde kullanmıştır. 31 Mart 1923 tarihli meclis toplantısında söz alan Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekili Doktor Rıza Nur Bey, “istilaya uğrayıp da aksâm-ı vatanın diğer bir kısmına iltica edenlere mülteci... memâlik-i ecnebiyeden hicret edenlere de muhacir” dendiğini ifade etmiştir. *TBMMZC*, Devre 1, İçtima Senesi 4, C.28, 14. İçtima, 31 Mart 1339, s. 273.

23 Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti'nin darüleytamlarla da ilgilendiği, ayrıca Anadolu'daki hayır cemiyetlerine ait nizamnameleri incelediği ve bunların maddî ve manevî olarak gelişmesi için çareler düşündüğü yazılmıştır. Vekâletin “siyasi hatlardan uzak sırf içtimâî bir faaliyet merkezi olarak” bu kapsamda şimdiki kadar Kastamonu'da “Mümin Fukara”, Develi'de “Cemaat-i İslamiye”, Bursa'da esnaf loncaları, Balıkesir'de “Çalışma Derneği” ve “Eskişehir Sıhhat Derneği”ne ait nizamnameleri incelemiş olduğu bilgisi verilmektedir. “Muâvenât-ı İçtimâiyye İşleri”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 47, 18 Temmuz 1336, s. 4.

24 Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Dâhiliye Vekâleti'nden ayrılarak Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti'ne bağlanması hakkındaki teklif için bkz. *TBMMZC*, Devre 1, İçtima Senesi 1, C.3, 43. İçtima, 3 Ağustos 1336, s. 88.

Mihalıççık ve Sivrihisar'a bağlı pek çok köy ve yerleşimin tahrip edilmesi üzerine TBMM Hükûmeti, bu sahalara yardım için birtakım yasal düzenlemeler yapmıştır. Hükûmet, 31 Ekim 1921 tarihli “Düşmandan İstirdât Edilen ve Edilecek Olan Mahaller Ahâlisine Muâvenet Hakkında Kanun”la hem Sakarya Savaşı sonrasında kurtarılan sahalardan göç etmiş muhacirlerin hem de daha önce kurtarılmış olan Vilayât-ı Şarkıye mültecilerinin yaralarını sarmaya çalışmıştır.²⁵ 12 maddeden oluşan bu kanunun 3'üncü maddesinde ahaliden muhtaç olanlara ücretsiz yemeklik ve tohumluk dağıtımı için hükûmete yetki verilmiştir. Bu maksatla Maliye bütçesine “İstilazedelere meccânen tevzi olunacak yemeklik ve tohumluk” ismiyle 500.000 lira tahsisat konulmuştur. 8'inci maddede bu mahaller ahalisine nakil vasıtaları ve hayvan dağıtımı için ilaveten 500.000 lira daha tahsisat verilmiştir. 9'uncu maddede ise bu mahallerin muhtaç çiftçilerine üç sene sürede ve üç eşit taksitle gerek aynen gerekse nakden tahsil edilmek üzere tohumluk verilmesi için İktisat Vekâleti bütçesine “İstilazedelere tavizen verilecek tohumluk bedeli” adıyla yeni bir fasıl açılarak 500.000 lira tahsisat ilavesi gerçekleştirilmiştir.²⁶ Buna göre söz konusu kanunla, mülteciler için toplamda 1.500.000 liralık bir tahsisat ayrıldığı görülmüştür.

Sakarya Savaşı sonrasında, Yunan işgalinden kurtarılmış bölgelerdeki çiftçilerin ihtiyaçlarının temini noktasında daha önce Vilayât-ı Şarkıye mültecileri için çıkarılmış 11 Aralık 1920 tarihli “Muhtacîn-i Züraâ Tavizen Tohumluk ve Çift Hayvanâtı İtâsı

25 Hükûmet tarafından 18 Ekim 1921'de teklif edilen bu kanun, başlangıçta 7 maddeden ibarettir. Kanun teklifi Meclis gündemine gelince aciliyet kararı teklif edilmiş ve teklif kabul edilerek Muvâzene-i Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir. *TBMMZC*, Devre 1, İctima Senesi 2, C.13, 97. İctima, 20 Teşrin-i evvel 1337, s. 188. Mecliste yapılan tartışmalarda Yunan işgali altına giren sahalara yardım yapılırken, başta ülkenin doğusu olmak üzere işgale uğramış diğer sahalarn birbirinden ayırlamayacağı, doğu ve batı ayrımının söz konusu olamayacağı mebuslar tarafından sık sık tekrar edilmiştir. *TBMMZC*, Devre 1, İctima Senesi 2, C.13, 97. İctima, 20 Teşrin-i evvel 1337, s. 188; *TBMMZC*, Devre 1, İctima Senesi 2, C.13. 99. İctima, 24 Teşrin-i evvel 1337, s. 266 vd.

26 “Düşmandan İstirdât Edilen ve Edilecek Olan Mahaller Ahâlisine Muâvenet Hakkında Kanun”, *TBMM Kavanin Mecmuası*, 2. Kısım, s. 189; *TBMMZC*, Devre 1, İctima Senesi 2, C.14. 102. İctima, 31 Teşrin-i evvel 1337, s. 2-5; Teklif, 4 çekimsiz oya karşılık 161 oyla kabul edilmiştir. *TBMMZC*, Devre 1, İctima Senesi 2, 103. İctima, 1 Teşrin-i sânî 1337, s. 28 vd. “Hâkimiyet-i Milliye” şunları yazmıştır: “İstilaya uğrayan mahaller ahalisinin müsakkafât, arazi, temettü vergileriyle âğnâm ve aşârdan 337 senesi nihayetine kadar olan deynlerinin affı, yemeklik ve tohumluk olarak 500.000 liralık tahsisât itâsı, mirî ormanlardan bila-remm kereste kat'ı, vesait-i nakliye ve hayvanat için de 500.000 liralık tahsisât hakkındaki kanun müzakeresi icra edildi. Ziraat Bankası'na borcu olanların deyni için Karahisarısahip mebusu Şükrü Efendi tarafından verilen takrir okunarak İktisat Vekili Celal Bey, bu cihetin çiftçilere yardım olarak kabul edileceğini beyan ettiğinden kanunun ikinci maddesi olarak kabul ve ikinci maddenin üçüncü madde yapılması kararlaştırılmıştır”. “Mecliste İstilaya Uğrayan Mahaller Ahâlisine Yardım Hakkında Kanun”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 340, 1 Teşrin-i sânî 1337, s. 2. Söz konusu kanunda, 24 Ekim 1922 tarihiyle yapılan yeni bir düzenlemede tahsisatın sarf edilemeyen miktarının 1923 senesine de aktarılmasına imkân verecek şekilde “9'uncu maddede istilazedelere tavizen verilecek tohum bedeli faslına beş yüz bin lira daha” ilave edilmesi kararlaştırılmıştır. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30. 18. 1. 5. 33. 10.

Hakkındaki Nizamname'nin üçüncü maddesinde yeni bir düzenleme yapılmıştır.²⁷ 14 Aralık 1921 tarihli bu değişikliğe göre muhtaç çiftçilere “aynen ve tavîzen kefâlet-i müteselsile senedi ile tohumluk tevziî ...” kararlaştırılmıştır.²⁸ Yine “muhtacîn-i zürââ” yapılan bir başka yardım ise askerî makamların elinde bulunan ihtiyaç fazlası ve zayıf “lâgar hayvanatın” bedelsiz bir şekilde muhtaç çiftçilere ve “tercihen düşman istilasından mutazarrır olmuş menâtıktaki zürââ verilmesi” olmuştur.²⁹

İktisat Vekili Celal Bey, muhtaç çiftçilere yapılan yardımlara ilişkin açıklamasında nizamname gereğince “mahalleri erbâb-ı ihtiyacı tahkik ederek nakden veya aynen tohumluk tevziinde” bulduklarını ve bu kapsamda Eskişehir havalisine 30.000 liralık tahsisat verilmesinin planlandığını ifade etmiştir.³⁰ Hükûmet, Maliye bütçesine ilave edilen 500.000 liralık tahsisattan istifade ile Eskişehir livasına 80.000 liralık havaleneme vermiştir. Ancak 80.000 liralık havalenin tahsili ve o havalide bu kadar büyük miktarda zahirenin satın alınmasının imkansızlığı karşısında Eskişehir'e ilk etapta nakden 15.000 lira gönderilmiş ve geri kalan 65.000 liranın da en kısa zamanda havale edileceği bilgisi verilmiştir.³¹ İcra Vekilleri Heyeti, 65.000 liralık miktarın “arazinin istidat ve ahâlisinin çiftçilikteki kabiliyetleri salim olan Eskişehir muhtacîn-i zürâına” gönderilmesini Maliye Vekâleti'nden istemiştir.³² Maliye Vekâleti'nden verilen yanıtta “ne mahalli mal sandığının ne de merkezin vüsat-i maliyesi müsait bulunmadığından” bu paranın verilemeyeceği ancak ilk gelecek paradan söz konusu miktarın ödeneceği bildirilmiştir.³³

Sakarya ve havalisinde Yunan Ordusu'nun mezâlim ve tahribatına maruz kalan, tarlaları ve ekinleri yakılan ahali için Hükûmet'in aldığı bir diğer tedbir ise 30 Nisan 1921 tarihli “Vilayât-ı Müstahlasa Ahâlisine Verilmiş Olan Tohumlukların Affı Hakkındaki

27 Nizamname için bkz. *BCA*, 30. 18. 1. 1. 2. 22. 7; “Anadolu’da Muhtaç Çiftçilere Yardım İçin”, *Vakit*, No. 1108, 9 Kânûn-ı sani 1337, s. 2.

28 “Kefâlet-i müteselsile senedi” imzalatılarak iki veya daha fazla kimsenin birbirlerine karşılıklı olarak kefil olmaları sağlanmış ve bu suretle “aynen” yani para değil doğrudan tohumluk dağıtılarak muhtaç köylüye yardım yapılmaya çalışılmıştır. “Muhtacîn-i Zürââ Tohumluk ve Çift Hayvanâtı İtâsı Hakkındaki Nizamnamenin Üçüncü Maddesinin Şekl-i Muadili” için bkz. *BCA*, 30. 18. 1. 1. 4. 41. 8.

29 Kanun teklifi 26 Kasım 1921 tarihli olup, Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey tarafından yapılmış ve meclisin 20 Aralık 1921 tarihli oturumunda görüşülmüştür. *TBMMZC*, Devre 1, İctima Senesi 2, C.15, 131. İctima, 20 Kânûn-ı evvel 1337, s. 173-185. 5 Ocak 1922 tarihli ve 178 numaralı “Cihet-i Askeriye Emrinde Bulunan Lâgar Hayvanatın Bila Bedel Muhtacîn-i Zürââ İtâsı Hakkında Kanun” için bkz. *TBMM Kavanin Mecmuası*, 2 Kısım, s. 207.

30 “Celal Beyefendi'nin İzahâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 395, 3 Kânûn-ı sani 1338, s. 1.

31 *BCA*, 30. 10. 80. 529. 4/5.

32 *BCA*, 30. 10. 80. 529. 4/4.

33 *BCA*, 30. 10. 80. 529. 4/1-2.

Kanun”da düzenlemeye gidilmesi olmuştur.³⁴ Kavânin-i Maliye Encümeni’nin mazbatasında teklifin yerinde ve adalete uygun olduğu kabul edilmiş ve 30 Nisan 1921 tarihli kanunun birinci maddesine, Sakarya havalisi muhtaç köylüleri adına yeni bir maddenin ilavesi uygun görülmüştür.³⁵ Buna göre birinci maddeye “Düşman ayağı girmediği halde ateş mıntıkasına tesadüf ederek cephe ittihaz edilmiş mahaller ahâlisine de mezkur birinci maddenin teşmili hükmü şamildir” ifadesinin ilave edilmesi teklif edilmiştir.³⁶ Teklif okunduktan sonra “aciliyet” kararı ile oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.³⁷

Görüldüğü üzere, “Halkçılık” ilkesini benimsemiş TBMM Hükûmeti, hiçbir bireye ya da topluluğa ayırım yapmaksızın, yanmış yakılmış Anadolu coğrafyası üzerindeki halkın refah içerisinde yaşaması için çalışmaktaydı. Buna göre toprak, eğitim, öğretim, hukuk, maliye, iktisat vesaire işlerde dayanışma ve yardımlaşmayı hâkim kılarak halkın ihtiyaçlarına cevap verecek düzenlemeleri yapmak gerekiyordu ve TBMM, “Halka doğru gitmek” sloganıyla bu iş için kolları sıvamıştı.³⁸ Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Meclis’in birinci dönem ikinci toplanma yılını açarken yaptığı 1 Mart 1921 tarihli konuşmada bu noktaya temas etmiştir:

*“Efendiler; siyasetimizde muayyen olan prensiplere bugüne kadar sadık kaldığımız gibi bundan sonra da milletin inkişâfını, istiklalinin masuniyetini temin edecek olan siyasetimize muhafaza-i sadakatimiz tabiidir. Siyaset-i dahilimizde şiarımız olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzla tespit edilmiştir. Bu kanunu ve bu kanuna müteferri’ olan kanunları bir an evvel çıkararak hüsnü tatbikine çalışacağız...”*³⁹

34 30 Nisan 1921 tarihli kanun için bkz. *TBMMZC*, Devre 1, İçtima Senesi 2, C.10, 27. İçtima, 30 Nisan 1337, s. 164-165; “Vilayât-ı Müstahlasa Ahâlisine Verilmiş Olan Tohumlukların Affi Hakkında Kanun”, 30 Nisan 1337/23 Şaban 1339, *TBMM Kavanin Mecmuası*, Kısım 2, s. 130. Söz konusu kanunun “düşman ayağının girmediği ancak ateş mıntıkası olan mahallere” de tatbiki için Maliye ve İktisat vekâletlerinin 26 Ekim 1921 tarihli teklifi, Meclis’in 10 Kasım 1921 tarihli toplantısında gündeme alınmıştır. *TBMMZC*, Devre 1, C.14, İçtima Senesi 2, 108. İçtima, 10 Teşrin-i sânî 1337, s. 145.

35 30 Nisan 1921 tarihli “Vilayât-ı Müstahlasa Ahâlisine Verilmiş Olan Tohumlukların Affi Hakkında Kanun”un birinci maddesi şu şekildedir: “Madde 1. 1334 ve 1335 senelerinde muhtâcin-i zürraâ Hükûmet tarafından tevzi edilen tohumluk ve yemeklik zahirenin tahsil edilemeyen kısımlarının düşmandan istihlas ve istirdât edilen mahaller ahâlisinden aynen ve bedelen tahsilinden sarfi nazar edilmiştir”. “Vilayât-ı Müstahlasa Ahâlisine Verilmiş Olan Tohumlukların Affi Hakkında Kanun”, *TBMM Kavanin Mecmuası*, Kısım 2, s. 130.

36 *TBMMZC*, Devre 1, C.14. İçtima Senesi 2, 108. İçtima, 10 Teşrin-i sânî 1337, s. 145.

37 *TBMMZC*, Devre 1, C.14. İçtima Senesi 2, 108. İçtima, 10 Teşrin-i sânî 1337, s. 146; “Vilayât-ı Müstahlasa Ahâlisine Verilmiş Olan Tohumlukların Affi Hakkındaki Kanunun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun”, 10 Teşrin-i sânî 1337/11 Rebiulevvel 1340, *TBMM Kavanin Mecmuası*, Kısım 2, s. 193.

38 İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin...*, s. 230.

39 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, T.B.M. Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)*, C.1, 5. baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 179; Taha Parla, *Kemalist Tek Parti...*, s. 213.

2. Büyük Taarruz Sonrasında Muhtaç Köylülere Yapılan Maddi Yardımlar

TBMM Hükûmeti'nin işgal nedeniyle göçe mecbur olan ve muhtaç konuma düşen Anadolu köylüsüne yaptığı yardımlar, 1922 senesi içerisinde de devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in üçüncü toplanma yılını açarken 1 Mart 1922 tarihinde yaptığı konuşmada, sosyal ve iktisadi hayat açısından köylünün sahip olduğu önemi, ancak bu önemin aksine ihmal ve kaderine terk edilmişliğine çarpıcı ifadelerle temas etmiştir:

“Türkiye'nin sahibi ve efendisi, kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin sahib-i hakikisi ve efendisi, hakikî müstahsil olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin siyaset-i iktisadîyesi bu gaye-i aslîyeyi istihsale matuftur.

Efendiler! Diyebilirim ki, bugünkü felaket ve sefaletin bâis-i yegânesi bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır. Filhakika yedi asırdan beri cihanın muhtelif aktarına sevk ederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezlil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlık ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstâhlık, cebbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu sahib-i aslînin huzurunda bugün kemâl-i hicap ve ihtiramla vaz'-ı hakikîmizi alalım. Efendiler! Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki mesaisini asrî tedâbir-i iktisadîye ile hadd-i a'zamîye isâl etmeliyiz. Köylünün netâyic ve semerât-ı mesaisini kendi menfaati lehine hadd-i a'zamîye iblâğ etmek siyaset-i iktisadîyemizin ruh-u esasıdır. Binaenaleyh, bir taraftan çiftçinin mesaisini tezyit edecek ve müsmir kılacak malumât, vesâit ve âlât-ı fennîyenin isti'mâl ve tamimine ve diğer taraftan onun netâyic-i mesaisinden azamî istifadesini temin eyleyecek tedâbir-i iktisadîyenin vaz'ına çalışmak lazımdır. Şimdiye kadar mevcut olan yolsuzluk, asrî vesâit-i nakliyenin mefkudiyeti, mübadele usullerinin çiftçi aleyhine olması ve hükûmet kanunlarının çiftçiyi himaye edememesi gibi mevâninin ref'i lazımdır...”⁴⁰

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa, milletin üretken unsuru olan ve nüfusça en kalabalık kesimini oluşturan köylünün ihmal edilmişliğinin memleketin sosyal ve iktisadi hayatı üzerinde neden olduğu tahribata dikkat çekmiştir. Türk milletinin aslen çiftçi olduğuna ve bu özelliğini çağın iktisadi şartlarına ve teknolojisine göre gözden geçirip hem millet hem de memleket için en faydalı sonuçları almaya mecbur olduğuna işaret etmiştir.

40 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri..., C.1, s. 240.

26 Ağustos 1922’de Afyon’da başlayan Türk genel taarruzu, 9 Eylül 1922’de Türk Ordusu’nun İzmir’e girmesi neticesinde büyük bir zaferle sonuçlanmıştır.⁴¹ Bundan sonra Hükûmet, Batı Anadolu’da Yunan işgali nedeniyle göçe mecbur olmuş Müslüman ahalinin, memleketlerine iadesi sürecini başlatmıştır. Hükûmet, her şeyden önce Yunan Ordusu’nun geri çekilişi esnasında yaptığı tahribatın büyüklüğü ile karşı karşıya kalmıştır. Tahribatın tespiti ve bu doğrultuda yapılacak faaliyetlerin plan ve icrası için İcra Vekilleri Heyeti’nin 14 Eylül tarihli toplantısında Adliye, Dâhiliye ve Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye vekillerinden oluşan “Memalik-i Müstahlasa Encümen-i Mahsusu”nun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kararname ile kurulan “Memalik-i Müstahlasa Encümen-i Mahsusu”na bağlı olarak çalışmak üzere “Muâvenât-ı İçtimâiyye Komisyonları” oluşturulmuştur.⁴² Komisyonların Batı Anadolu’da Yunan işgalinden kurtarılan sahalarda yaptığı çalışmalar tahribatın büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Batı Anadolu’da tahrip edilmiş köy ve hane miktarı şu şekildedir:⁴³

Vilayet/Liva ismi	Tamamen tahrip olan köyler	Kısmen tahrip olan köyler	Tamamen yanan haneler	Tamamen tahrip olan haneler	Toplam hane miktarı
İzmir Vilayeti	66	87	3.541	1.453	4.994
Bursa Vilayeti	28	37	8.560	-	8.560
Aydın Livası	8	96	10.292	-	10.292
Ertuğrul Livası	14	99	5.834	425	6.259
Eskişehir Livası	105	87	4.790	250	5.040
İzmit Livası	30	13	6.383	816	7.199
Balıkesir Livası	21	41	2.994	319	3.313
Kaleisultanıye Livası	-	2	25	-	25
Karahisarşarkî Livası	2	2	56	-	56
Kütahya Livası	66	42	9.902	949	10.851
Toplam	340	576	54.377	4.212	56.591

Tablo 1: Batı Anadolu’da Tahrip Edilmiş Köy ve Hane Miktarı⁴⁴

41 “Vaz’iyyet-i Harbiye: 30 Ağustos Vâkıa-yı Harbiyesi Pek Mühim Neticeleri İhtiva Ediyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 595, 1 Eylül 1338, s. 1; “Uşak ve Eskişehir’in Zabtı Hakkında Son Malumât”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 596, 2 Eylül 1338, s. 1; “Gördes ve Çivril’in İşgali”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 596, 2 Eylül 1338, s. 2; “Anavatan’a Kavuşan Karahisar’da Tezâhürât”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 599, 5 Eylül 1338, s. 2; “Nazilli ve Söğüt’ün İşgali”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 601, 7 Eylül 1338, s. 2; “Sevgili İzmir’imizin İstirdâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 604, 10 Eylül 1338, s. 2; “İnegöl, Sındırgı, Bigadiç, Turgutlu ve Ödemiş’in Gaddar Düşmandan İstirdâtı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 604, 10 Eylül 1338, s. 2; “Aydın’ın Tahlisi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 605, 11 Eylül 1338, s. 2; “Kahraman Ordumuz Yeşil Bursa’mızı da Düşmandan Tahlis Etmıştır”, *Vakit*, No. 1705, 12 Eylül 1338, s. 1.

42 *BCA*, 30. 18. 1. 1. 5. 28. 13.

43 *BCA*, 30. 10. 5. 30. 37/19-20.

44 *BCA*, 30. 10. 5. 30. 37/19-20.

Görüldüğü üzere Batı Anadolu'daki on ilde kısmen ya da tamamen tahrip olan toplam köy miktarı 916, toplam hane miktarı ise 56.591'dir. Ancak bu köylerde yaşayan çiftçilerin bir an önce gündelik hayatlarına geri dönmeleri, tarım faaliyetlerine başlamaları, ülkenin zaten kötü durumdaki iktisadi koşullarının iyileştirilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Bu durum aynı zamanda göçmen/ tüketici pozisyonunda bulunan köylünün üretici pozisyona gelmesi açısından da önemlidir. Meclis ve Hükümet'in bu konudaki düzenlemeler için bir an önce çalışmaya başladığı görülmüştür.

Henüz Türk Ordusu'nun İzmir'e ilerlemekte olduğu bir sırada, Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekili Doktor Rıza Nur tarafından, düşmandan kurtarılan mahallerde şimdiye kadar yapılmış ve bundan sonra yapılması gereken hususları içeren 6 Eylül 1922 tarihli ayrıntılı bir rapor hazırlanmıştır. Rapor, 7 Eylül'de İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştur.⁴⁵ Raporda, 100.000 liranın Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine Batı Cephesi'ne verildiği, kurtarılan livalara ilk aşamada 15.000 liralık havalenin telgrafla gönderildiği belirtilmiştir. Bununla birlikte yeni tahsisat verilmesi için de bütçe üzerinde çalışmalara başlandığı ve bu doğrultuda yukarıda temas ettiğimiz üzere Sakarya Savaşı sonrasında kabul edilen 31 Ekim 1921 tarihli kanun çerçevesinde yardım yapıldığı ve buna ilave olarak "Yunanlılardan istirdat olunan mahaller ahalisine muâvenet hakkında" bir kanunun hazırlanmakta olduğu bilgisi yer almıştır.⁴⁶

Batı Anadolu Yunan işgalinden kurtulduktan sonra Maliye Vekili Hasan Fehmi ve İktisat Vekili Mahmut Esat beylerin iktisadi ve mali durumu incelemek üzere ekim ayı içerisinde bu sahaları kapsayan bir geziye çıktığı görülmüştür.⁴⁷ Her iki bakanın incelemeleri neticesinde Hükümet, Mustafa Kemal Paşa'ya iletilen raporda bahsi geçen kanun tasarisının hazırlanması işine hız vermiştir.⁴⁸ Bu doğrultuda hazırlanan tasarıda, kurtarılmış memleketlerin muhtaç çiftçilerine yardım için 31 Ekim 1921 tarihli İstilazedeler Kanunu'nun dokuzuncu maddesine bedeli sonradan ödenmek üzere 500.000 liranın

45 Söz konusu rapor için bkz. *BCA*, 30. 10. 140. 4. 6.

46 Örneğin 1 ve 7 Ekim 1922 tarihli havaleler ile Saruhan livası muhtaç çiftçilerine 30.000 lira gönderilmiştir. *BCA*, 30. 10. 80. 529. 9/3.

47 "İktisat Vekilinin Seyahati", *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 626, 5 Teşrin-i evvel 1338, s. 3; "İktisat Vekilinin Seyahati", *Vakit*, No. 1734, 11 Teşrin-i sâni 1338, s. 3. Mahmut Esat Bey'in yokluğunda, İktisat Vekâleti vekilliğini Nafia Vekili Feyzi Bey yürütmüştür. *BCA*, 30. 18. 1. 1. 5. 30. 12. Hasan Fehmi Bey, 14 Ekim'de Ankara'dan ayrılmıştır. "Maliye Vekilimizin Seyahati", *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 634, 15 Teşrin-i evvel 1338, s. 4. Hasan Fehmi Bey'in yokluğunda yerine Maarif Vekili Vehbi Bey vekâlet etmiştir. *BCA*, 30. 18. 1. 1. 5. 30. 5. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, Eskişehir'deki seyahati esnasında "bedbaht köylülerin" hükümetin tohumluk dağıtacağı haberini aldıktan sonra sevinçlerinin görülmeye değer olduğunu *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine yaptığı açıklamada dile getirmiştir. Askerî makamların da köylülere yaptığı yardımın altını çizmiştir. "Eskişehir'in İhyasına Doğru", *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 642, 24 Teşrin-i evvel 1338, s. 3.

48 "Muhtâcine Hayvan ve Tohumluk", *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 646, 29 Teşrin-i evvel 1338, s. 4.

ilavesi istenmiş ve tasarı TBMM'nin 6 Kasım 1922 tarihli toplantısında okunduktan sonra Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir.⁴⁹ 11 Kasım 1922 tarihli meclis toplantısında Maliye Encümeni tarafından hazırlanan mazbata görüşülmek için Meclis gündemine alınmıştır.⁵⁰ İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in "konunun aciliyetine binaen tasarıнын bir an önce görüşülmesi" talebini Meclis'te okumuş ve bu talep kabul edilmiştir.⁵¹ 13 Kasım'daki oturumda Maliye Encümeni mazbatasını okunmuş ve tasarıнын birinci maddesi görüşülmeye başlanmıştır. Buna göre kurulan mahallerdeki yardıma muhtaç çiftçilere üç sene müddetle ve üç eşit taksitte tahsil edilmek üzere tohumluk, çift hayvanı ve tarım araç-gereçleri verilmesi için 1922 senesi İktisat bütçesine "İstîlâzedelere tavizen verilecek tohumluk, hâyvanât ve âlât-ı zirâiyye bedeli" adıyla açılan fasla 500.000 liralık tahsisat ilave edilmesi istenmiştir.⁵²

Birinci madde üzerine yapılan görüşmelerde Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, harap olan köylerin miktarı düşünüldüğünde bu paranın hiç ölçüsünde kalacağını ifade ederek miktarın artırılmasını istemiştir. Kütahya Mebusu Besim Atalay da memleketin her şeyden önce tarım memleketi olduğunu, "bütçemizi dolduran her şeyin rençperin harmanından çıktığını" ifade etmiş ve bu nedenle ziraatı ihmal etmenin memleketin felaketi anlamına geleceğini söyleyerek, tahribatın büyüklüğü karşısında miktarın azlığına işaret etmiştir. Buna ilaveten 1922 senesi içerisinde Vekâlet tarafından verilen 350.000 liranın havale olarak gönderilip, mahalli mal sandıklarında para bulunmayışı nedeniyle çoğu yerde nakde çevrelemediğinden faydasının olmadığını belirtmiştir.⁵³ Söz alan İktisat Vekili Feyzi Bey, livalara dağıtılacak miktarın ziraat memurları ve mahallerinden alınan bilgilere göre tespit edildiğine temas etmiştir. Buna göre Afyonkarahisar'a tohumluk için 660 bin, çift hayvanı için 960 bin, Manisa'ya tohum için 35 bin, Aydın'a tohum için 209.530, hayvan için 400.000, İzmir'e 70.000'dir. Toplam tohum miktarı 1.389.530 lira, hayvan için de 1.036.000 liradır. Buna rağmen Maliye'den 500.000 lira talep edilebildiğini ancak Hükûmet bu miktarı artırmayı kabul ederse, memnun olacaklarını ifade etmiş, yapılan havalelerden sonra mahalleri mal sandıklarından tahsil edilip edilemediğini öğrenmek için beklemek gerektiğinin altını çizmiştir. Maliye Vekili Fethi Bey de "Havale verilmiştir. Elimizde külli miktarda para olsa bittabi her tarafa tevzi ederiz. Fakat elde para olmadıktan sonra yapılacak bir şey yoktur" diyerek mali açıdan içinde bulunulan olumsuz şartların, muhtaç köylü için alınan tedbirlerin uygulanması

49 TBMMZC, Devre 1, C.24, İctima Senesi 3, 133. İctima, 6 Teşrin-i sâni 1338, s. 391.

50 TBMMZC, Devre 1, C.24, İctima Senesi 3, 136. İctima, 11 Teşrin-i sâni 1338, s. 462.

51 TBMMZC, Devre 1, C.24, İctima Senesi 3, 137. İctima, 13 Teşrin-i sâni 1338, s. 477. *BCA*, 30. 10. 117. 818/2.

52 TBMMZC, Devre 1, C.24, İctima Senesi 3, 137. İctima, 13 Teşrin-i sâni 1338, s. 480.

53 TBMMZC, Devre 1, C.24, İctima Senesi 3, 137. İctima, 13 Teşrin-i sâni 1338, s. 482.

aşamasında yarattığı engellere temas etmiştir. Ordunun elindeki fazla hayvanın da özellikle İzmir civarında, muhtaç köylüye dağıtımına başlandığı bilgisini paylaşmıştır.⁵⁴

Tartışmalar sırasında mebusların konu hakkında iki noktaya temas ettikleri görülmektedir: Birincisi, daha önce 31 Ekim 1921 tarihli kanunla verilen tahsisattan yapılan havalelerin, mal sandıklarında para olmayışı nedeniyle nakde çevrilememiş olması, ikincisi ise 500.000 liralık tahsisatın tahribatın büyüklüğü karşısında ihtiyaca cevap veremeyeceği gerçeğidir. Yapılan tartışmalardan sonra 13 Kasım 1922 tarihli ve üç maddeden oluşan “İstilâzedelere Tavizen Verilecek Tohumluk Bedeli Hakkındaki Kanun” kabul edilmiştir.⁵⁵ Kanun kapsamında muhtaç köylülere yardım yapılmaya başlanmıştır. Örneğin Maliye ve İktisat vekâletlerinden Eskişehir’e 22.000 lira tavizen tohumluk, 10.000 lira değerinde ücretsiz tohumluk ve yemeklik zahire ile hayvan bedeli olarak da 40.000 lira gönderilmiş, bunun dışında askerî makamlardan 130 öküz, inek ve merkep verilmiştir. Bununla birlikte Eskişehir’in daha en az 1.000 hayvana ihtiyacı olduğu bildirilmiştir.⁵⁶ İzmir ve havalisine, ziraat teşkilatı yeniden yapılandırılmak ve livalara birer ziraat müdürü ile yeteri miktarda ziraat memuru tayin edilmek suretiyle, 13 Kasım tarihli Kanun çerçevesinde tohumluk ve araç-gereç dağıtımına başlanmıştır. İlk aşamada İzmir’e 24.880 kıyye (31.744 kg) tohumluk verilmiş ve bu tohumluk 1.980 dönüm araziye ekilmiştir.⁵⁷

Batı Anadolu’ya inceleme seyahatine çıktığını yukarıda ifade ettiğimiz İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, 10 Aralık’ta Balıkesir’den gönderdiği raporunda şimdiki kadar Eskişehir, Afyonkarahisar, Manisa, Aydın ve İzmir’i dolaştığını ve “genel durumun normal olmamakla beraber” tahmin edildiği kadar da korkunç görünmediği bilgisini paylaşmıştır. Mahmut Esat Bey, Hükümet’in uygulayacağı küçük tedbirlerle kısa zamanda durumun iyileşmesini temini edebileceğini ifade etmiş ve gezdiği sahalarda en acil

54 TBMMZC, Devre 1, C.24, İctima Senesi 3, 137. İctima, 13 Teşrin-i sâni 1338, s. 482.

55 TBMMZC, Devre 1, C.24, İctima Senesi 3, 137. İctima, 13 Teşrin-i sâni 1338, s. 500-501; “İstilâzedelere Tavizen Verilecek Tohumluk Bedeli Hakkında Kanun”, *TBMM Kavanin Mecmuası*, 3. Kısım, s. 338; “Muhtâcine 500.000 Lira”, *Hâkimiyet-i Millîye*, No. 661, 15 Teşrin-i sâni 1338, s. 2.

56 “Eskişehir’in İhtiyacı”, *Hâkimiyet-i Millîye*, No. 668, 23 Teşrin-i sâni 1338, s. 3. Yapılan yardımın yetersiz olduğuna dair önemli bir göstergesi ise Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey’in, Eskişehir’e bağlı kazalarda açlık nedeniyle ölümlerin yaşandığına dair Hükümet’e gönderdiği telgrafıdır. Sivrihisar’a bağlı Babadat karyesinde açlıktan 14 kişinin vefat ettiğini, iâşe ambarlarındaki zahirenin tamamen dağıtılmasına rağmen yetersiz geldiğini, hariçten yemeklik ve tohumluk alınması için acilen 80.000 liranın gönderilmesi gerektiğini ifade etmiştir. *BCA*, 30. 10. 80. 529. 8/4. Bunun üzerine İktisat Vekâleti tarafından 22 Ocak 1923 tarihinde “Babadat karyesi ve kura-yı saire-i mülhâkası fukarâ-yı zürârına tevzi olunmak üzere taviz tohumluk tahsisâtından 10.000 lira nakden” gönderilmiştir. *BCA*, 30. 10. 80. 529. 8/2.

57 “İzmir’de Ziraat Teşkilatı”, *Vakit*, No. 1793, 9 Kânûn-ı evvel 1338, s. 3; “Hükümetin İzmir ve Cıvırı Muhtac-ı Muâvenet Muhacirîn-i Zürârına Muâveneti”, *Hâkimiyet-i Millîye*, No. 687, 15 Kânûn-ı evvel 1338, s. 3. Söz konusu memurlar vasıtasıyla görev bölgelerinde ihtiyaç duyulan tarım araç-gereçlerinin miktarının da tespit edilmesi istenmiştir. “Vilâyâta Ziraat Aletleri”, *Hâkimiyet-i Millîye*, No. 721, 24 Kânûn-ı sani 1339, s. 3. Şubat 1923’te Manisa’ya 10.000 kıyye (12.800 kg.) tohumluk dağıtılmış, tarım araç-gereçlerinin tamiri için bir imalathane açılmıştır. “Hayat-ı Ziraîye ve İktisadîye”, *Hâkimiyet-i Millîye*, No. 737, 12 Şubat 1339, s. 3.

ihtiyaçların tohumluk, çift hayvanı ve tarım aleti olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte Bursa'da, İkinci Ordu'nun tohumluk ihtiyacının karşılanması hususunda göstermiş olduğu isteksizliği örnek göstererek, askerî makamların bu konuda uyarılmasını talep etmiştir. Bu halin devamı durumunda önümüzdeki sene mahsulatın bir önceki seneye oranla %80 azalacağı ve bunun da tarıma dayalı “millî iktisadiyatımızı” kötü bir konuma sokacağına dikkat çekmiştir.⁵⁸ Bu rapor üzerine İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'in imzasıyla 14 Aralık'ta Müdâfaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen yazıda, kurtarılmış yerlerdeki tarım faaliyetlerinin sekteye uğramasına neden olacak ve “millî iktisadi” hayatımızı kötü bir duruma sokacak bu gibi durumlara meydan verilmemesi için icap eden makamlara gerekli emrin verilmesi istenmiştir.⁵⁹

Tarım araç-gereçlerinin temini hususunda Hükûmet, Ziraat Bankası aracılığıyla bunları ithal etme yoluna gitmiş ve uygulanacak gümrük vergisinin affına dair 13 Ağustos 1922 tarihli tasarımı 13 Ocak 1923 tarihinde Meclis'e sunmuştur.⁶⁰ Yapılan görüşmeler neticesinde TBMM, 12 Nisan 1923'te kabul ettiği iki kanunla gerekli düzenlemeleri yapmıştır. “Ziraatta Müstemel Olup Hariçten İthal Edilecek Mevâddın Gümrük ve İstihlâk Resmine Dair Kanun”a göre çiftçi ve bağcılara dağıtılması için Ziraat Bankası'nın ithal edeceği tırpan ve makineler ile bunlara ait parçalar, benzin ve benzol ile petrol türevleri ve nakliyata elverişli her tür otomobil gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Ancak ithal edilen otomobilleri kullanmayarak, başkasına satan veya başka amaçlarla kullananlardan gümrük vergisinin üç misli tahsil edilmesi esası benimsenmiştir.⁶¹ Yine aynı gün kabul edilen “Hariçten İthal Edilecek Hâyvânatın İki Sene Müddetle Gümrük Resminden Muafiyetine Dair Kanun”a göre ithal edilecek her türlü binek ve koşum hayvanı ile yük taşımaya elverişli hayvanların iki sene müddetle gümrük vergisinden muafiyeti kabul edilmiştir.⁶² Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin dördüncü toplantı yılını açarken yaptığı konuşmasında, 1922 senesi içerisinde ithal edilecek hayvan için 12.400 ve tarım araç-gereçleri için 15.250 liranın bütçeden tahsis edildiği bilgisini paylaşmıştır.⁶³

58 *BCA*. 30. 10. 199. 360. 6/2-3.

59 *BCA*. 30. 10. 199. 360. 6/1.

60 *TBMMZC*, Devre 1, C.26, İçtima Senesi 3, 173. İçtima, 13 Kânûn-ı sani 1339, s. 330 vd.; *TBMMZC*, Devre 1, C.27, İçtima Senesi 3, 192. İçtima, 14 Şubat 1339, s. 322 vd.; “Türkiye Büyük Millet Meclisinde”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 740, 15 Şubat 1339, s. 2.

61 *TBMMZC*, Devre 1, C.29, İçtima Senesi 4, 23. İçtima, 12 Nisan 1339, s. 69 vd.; “Ziraatta Müstemel Olup Hariçten İthal Edilecek Mevâddın Gümrük ve İstihlâk Resmine Dair Kanun”, *TBMM Kavanin Mecmuası*, 4. Kısım, s. 402.

62 *TBMMZC*, Devre 1, C.29, İçtima Senesi 4, 23. İçtima, 12 Nisan 1339, s. 75; “Hariçten İthal Edilecek Hayvanatın İki Sene Müddetle Gümrük Resminden Muafiyetine Dair Kanun”, *TBMM Kavanin Mecmuası*, 4. Kısım, s. 403.

63 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri...*, s. 304; “Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Dördüncü Milli Sene Münasebetiyle”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 753, 2 Mart 1339, s. 1-2.

Hükümet, 1922 Kasım ayı içerisinde, İktisat Vekâleti'nin denetiminde olmak ve köy, kasaba ahalisinden küçük çiftçi ve sanatkârlara yardım etmek maksadıyla hazırladığı “Türkiye Köy Bankaları” kanun tasarısını Meclis’e sunmuştur.⁶⁴ Tasarının birinci maddesinde “bütün köyün iktisadî menâfî’ne müteallik eden bilcümle işlere muâvenetlerde bulunmak maksadıyla” Köy Bankaları’nın kurulmasına karar verildiği belirtilmiş ve bankanın, Ziraat Bankası ve şubeleri tarafından idare olunacağı ikinci maddede ifade edilmiştir. Küçük çiftçilerin tarla, bağ, bahçe ve üzerindeki taşınmazlar, hayvan, tarım-araç gereçleri, ambar ve tarlalarındaki mahsullerini; küçük köy sanatkârlarının da dükkân vesaire gibi gayrimenkulleri ile bunların içerisindeki demirbaş eşyalarını, araç-gereçlerini teminat göstermek suretiyle 200 liraya kadar borçlanabilecekleri ve bu borçlanmanın her hâlükârda teminatın 3/4’ünü geçemeyeceği üçüncü maddede yer almıştır. Bunun dışında küçük çiftçi ve sanatkârların acil nakit ihtiyaçlarına cevap vermek üzere kefil göstermeleri şartıyla nihayet 200 liraya kadar borç para verilebileceği esasa bağlanmıştır. Ayrıca köylerde kurulacak kooperatiflere nakden ya da aynen yardımın yanı sıra bu kooperatiflerin ticarî işlemlerine aracılık edecektir. Köy Bankaları ayrıca çiftçinin ve sanatkârın mahsul ve ürününü %1 komisyon olarak satışında aracı olacak, piyasalardan köylüyü haberdar edecektir.

Batı Anadolu’daki seyahatini tamamlayarak Ankara’ya dönen İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, 30 Aralık 1922 tarihli meclis oturumunda konuya ilişkin önemli açıklamalarda bulunmuştur. İktisat Vekâleti’nin her şeyden önce üretimi artırmak konusuna öncelik verdiğini, bu açıdan da nüfusun büyük bir kısmının köyde yaşadığı ve çiftçilikle uğraştığı bir ülkede tarımsal üretimin artırılmasının hayatî bir öneme sahip olduğunun altını çizmiştir. Mahmut Esat Bey’e göre Ziraat Bankaları’nın hizmetleri ve faydaları ortadadır. Ancak siyasi olaylar ve mali durum Ziraat Bankaları’nın faaliyetlerini aksatmıştır. Ayrıca Hükümet’in, Ziraat Bankası’na 9 milyon borcu bulunmaktadır ve bunun hiç değilse bir, iki milyonu bankaya verilerek faaliyetlerini sürdürmesine çalışılmalıdır. Aksi takdirde Ziraat Bankaları çiftçiye lazım olduğu ölçüde yardım edemeyecektir. Batı Anadolu’da 300 bin çiftçinin ümidinin “Meclis-i Âli” olduğunu belirten Mahmut Esat Bey, ellerini açarak imdat bekleyen çiftçiye, Ziraat Bankası aracılığıyla yardım yapılmasını istemiştir. Tarım araç-gereçlerinin ve makinelerin temini ve miktarının çoğaltılması ile üretimin artırılması arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş ve Köy Bankaları projesinin görüşülmek üzere Meclis’te bulunduğu sözü getirerek, bu projenin onayından evvel Ziraat Bankası meselesini öncelikli olarak ele alınmasının altını çizmiştir.⁶⁵

64 TBMMZC, Devre 1, C.24, İctima Senesi 3, 133. İctima, 6 Teşrin-i sâni 1338, s. 391. 6 fasıl ve 13 maddeden oluşan 24 Ekim 1922 tarihli “Türkiye Köy Bankaları Kanun Layihası” için bkz. *BCA*. 30. 18. 1. 1. 5. 33. 9.

65 TBMMZC, Devre 1, C.26, İctima Senesi 3, 165. İctima, 30 Kânûn-ı evvel 1338, s. 109-110.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde Meclis'in dördüncü toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada Ziraat Bankalarının durumuna değinmiştir. Dört ay öncesine kadar Ziraat Bankası'nın ülke çapında sadece yüz on şubesi bulunurken, Mart 1923'te şube sayısının üç yüzün üzerine çıktığını ve son iki ay içerisinde de Hükümet tarafından bankaya 2 milyon lira sermaye temin edildiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca çiftçilere “kredi müessesesi göstermek ve bahusus ahvalin istikrarı takdirinde tarlalarına dönecek askerlere bir itibar temin eylemek üzere Köy Bankaları kanununun yapıldığını” hatırlatmıştır.⁶⁶

Köy Bankaları'nın kurulması konusu, İzmir'de toplanan I. Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanması öncesinde Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in sorusu üzerine bir kez daha Meclis gündemine gelmiştir. Tarım üretiminde en önemli konunun iş gücü değil, sermaye olduğuna dikkat çeken İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, kongrede görülecek konular arasında Köy Bankaları'nın kuruluşunun da yer aldığı bilgisini vermiştir.⁶⁷ 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen I. Türkiye İktisat Kongresi'nde, Köy Bankaları'nın kuruluşuna dair bir karar alınmamakla birlikte, çiftçiye sermaye temini için Ziraat Bankası'nı kuvvetlendirmek amacıyla Hükümet'in, bankadan almış olduğu borçları mümkün mertebe ödemesi, bundan sonra banka sermayesinin hükümet tarafından kullanılmaması ve bankaya ilişkin yeni yasal düzenlemelerin yapılması kararlaştırılmıştır.⁶⁸

Ağustos 1923'te Meclis'in ikinci devresinin açılmasıyla birlikte 14 Ağustos'ta yeni hükümeti kuran Ali Fethi Bey'in, 5 Eylül 1923'te Meclis'te okuduğu hükümet programında da tarım alanında yapılacak işler arasında “Çiftçi ve sanayi erbabına itibar-ı malî temini için hususî çiftçi sandıkları ve köy bankaları açmak” ifadesine yer verilmiştir.⁶⁹ Bununla birlikte Hükümet tarafından teklif edilen Köy Bankaları tasarısının kanuniyet kazanmadığı görülür. Ziraat Bankası'nın geniş bir teşkilata sahip bir durumda olması, ikinci bir bankanın varlığına gerekli kılmamış olabilir. Sermaye konusunda sıkıntı yaşayan Ziraat Bankası'na karşı Hükümet, borçlarını ödeyerek bu bankanın çiftçiler için daha faydalı işler yapmasına olanak tanımıştır. Nitekim gerek Mustafa Kemal Paşa'nın meclis konuşması gerekse I. Türkiye İktisat Kongresi'ndeki kararlar dikkate alındığında, Ziraat Bankası'nın yanında Köy Bankaları'na ihtiyaç duyulmadığı açıktır. Aşağıda görüleceği üzere Hükümet'in, Maliye ve İktisat vekâletleri bütçelerine yaptığı tahsisat

66 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri...*, C.1, s. 305.

67 *TBMMZC*, Devre 1, C.27, İctima Senesi 3, 187. İctima, 5 Şubat 1339, s. 172.

68 *İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat – 4 Mart 1923*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2004, s. 15.

69 *TBMMZC*, Devre 2, C.1, İctima Senesi 1, 14. İctima, 5 Eylül 1339, s. 425.

ilavelerinin muhtaç çiftçilere ulaştırılmasında Ziraat Bankası'nı kullanması da bu durumun bir başka kanıtıdır.

Hükûmet, muhtaç muhacir çiftçilerin “emval-i metrukelerden” istifadesi için bazı düzenlemeler yapmıştır. Örneğin İzmir, Çanakkale ve Balıkesir’de Yunan Ordusu ile çekilip giden Rumlara ait zeytin mahsulünün toplatılmaması millî servetin ziyan olmasına ve dışarıdan zeytin ve zeytinyağı ithaline lüzum bırakacağı ve bunun da memleket ekonomisine zarar vereceği öngörüldüğünden, mümkün olan mahallerde zeytinlerin askerî birliklerce toplatılması, mümkün olmayan mahallerde ise civardaki ahali tarafından toplatılması kabul edilmiştir.⁷⁰ Yine aynı şekilde, Gemlik ve Orhangazi ahalisinden memleketlerine iade edilip yardıma muhtaç olan çiftçilere, nüfus dikkate alınarak hane başına 500 ile 1.000 okka (650 ile 1.200 kg) arasında zeytin verilmesi ve aşarının bir sonraki sene tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷¹ Ayrıca Yunan Ordusu ile Anadolu’yu terk eden Rum ve Ermenilere ait ipek böceği kozalarının ziyanına meydan vermemek için çiftçilere dağıtılması kararı alınmıştır.⁷²

Meclisteki mebusların da muhtaç çiftçiler için bazı tekliflerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey, ordu elinde bulunan fazla hayvanların işgale uğramış ve Yunan tahribatına maruz kalmış köylülere değeri üzerinden tespit edilecek taksitlerle dağıtılmasını teklif etmiş ve bu teklifi Layiha Encümeni’ne havale edilmiştir.⁷³ Encümen tarafından uygun bulunan teklif görüşülmek üzere Maliye Encümeni’ne gönderilmiştir.⁷⁴ Benzer bir teklif, Cebelibereket (Osmaniye) Mebusu Avni Bey’den gelmiş ve ordu elindeki kadro fazlası hayvanın muhtaç çiftçilere dağıtılmasını önermiştir.⁷⁵ Maliye Encümeni, konu hakkında hazırladığı mazbatasında, teklifte dile getirilen hususların esasen temin edilmiş bulunduğundan bu konuda özel bir kanun düzenlemesine ihtiyaç görülmediği gerekçesiyle teklifi reddetmiştir.⁷⁶

70 İlgili düzenlemeye göre “mahsulün ahâliye ait olup yalnız aşarının alınması” esası benimsenmiştir. İzmir, Çanakkale ve Karesi dâhilindeki terk edilmiş arazilerde bulunan zeytinlerin asker, halk ve müteahhitler eliyle toplatılmasına ilişkin 14 Kasım 1922 tarihli kararname için bkz. *BCA*, 30. 18. 1. 1. 6. 36. 11.

71 *BCA*, 30. 10. 80. 529. 10/2.

72 *BCA*, 30. 18. 1. 1. 6. 37. 1.

73 *TBMMZC*, Devre 2, C.1, İçtima Senesi 1, 12. İçtima, 1 Eylül 1339, s. 321.

74 *TBMMZC*, Devre 2, C.1, İçtima Senesi 1, 13. İçtima, 3 Eylül 1339, s. 450.

75 *TBMMZC*, Devre 2, C.2, İçtima Senesi 1, 21. İçtima, 19 Eylül 1339, s. 182.

76 *TBMMZC*, Devre 2, C.2, İçtima Senesi 1, 30. İçtima, 2 Teşrin-i evvel 1338, s. 427. Bu konuya ilişkin *Vakit* gazetesinde yer alan bir haberde, hayvanları düşman tarafından gasp olunan “memalik-i müstahlasa ahâlisine” kefil göstermek şartıyla Mevki Kumandanlığı Serbaytarlığı tarafından “düşmandan iğtinam olunmuş hayvanlardan verildiği” belirtilmiştir. “Hayvanları Gasp Olunanlara”, *Vakit*, 23 Eylül 1338, No. 1716, s. 3.

Meclisteki mebuslar tarafından bu teklifler yapılırken Hükûmet de harekete geçmiş, 6 Eylül 1923 tarihli ve altı madden oluşan bir tasarıyı Meclis'e sunmuştur.⁷⁷ Buna göre yardıma muhtaç çiftçilere üç sene süreyle, üç eşit taksitte geri ödenmek ve her taksiti harman sonrasında olmak üzere tohumluk, çift hayvanı, tarım aletleri verilmesi için İktisat Vekâleti'nin 339 (1923) senesi bütçesine 500.000 lira tahsisat ilavesi teklif edilmiştir. Hükûmet'in tasarısı, 9 Eylül tarihli meclis toplantısında gündeme gelmiş ve Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir.⁷⁸ Maliye Encümeni mazbatasını 13 Eylül'de Meclis'te okunmuş ve tasarı üzerinde tartışmalar başlamıştır. Encümen teklifi son derece haklı görmüş, sadece 500.000 liralık tahsisatın yetersiz kalacağı değerlendirilmesinde bulunmuştur. Bununla birlikte 500.000 liradan 400.000 lirasının tohumluk, 100.000 liranın da tarım aleti ve hayvan için ayrılmasını teklif etmiştir.⁷⁹

Tasarıya ilişkin meclis tartışmalarına bakacak olursak Aydın Mebusu Zamir Bey, sanayileşmemiş bir memleketin yegâne geçim kaynağı olarak tarımsal üretimin artırılması çerçevesinde konuyu ele almış, tarımsal üretim kapasitesinin artırılmamasının, Avrupa ile rekabet edebileceğimiz tek alanın muhafaza edilmesi açısından önemine değinmiştir. Ancak o da verilen tahsisatın azlığına vurgu yapmış, Hükûmet'in şu an itibarıyla mali gücü bu miktarı artırmaya yeterli değilse, ilk fırsatta bu yolda yeni bir tasarıyı hazırlamasını istemiştir.⁸⁰ 15 Eylül'de Maliye Encümeni mazbatasını üzerinde görüşmelere devam edilmiş ve Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, tohumluk tahsisatının 1 milyon liraya yükseltilmesinde herhangi bir engel olmadığını, bunun 800 bin lirasının tavizen, 200 bin lirasını da doğrudan verilebileceğini ifade etmiştir.⁸¹ Encümen tasarısını, Maliye Vekâleti'nin 1923 bütçesine 800 bin lira tahsisat ilavesi ve yemeklik ve tohumluk bedeli olarak 200 bin lira daha ilave edilmesi şeklinde yeniden düzenlemiştir.⁸² Yapılan

77 Çiftçiye tohumluk, çift hayvanatı, ziraat aletlerinin taksitle verilmesi için İktisat Vekâleti bütçesine 500.000 lira ödenek konulmasına dair kanun tasarısı için bkz. *BCA*, 30. 18. 1. 7. 31. 18.

78 *TBMMZC*, Devre 2, C.2, İctima Senesi 1, 16. İctima, 9 Eylül 1339, s. 3.

79 *TBMMZC*, Devre 2, C.2, İctima Senesi 1, 18. İctima, 13 Eylül 1339, s. 85. Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey de Encümen'in değerlendirmesine katılarak, "Arzu edilirdi ki, bu müsmir tahsisât 500 bin liralık; bir milyon beş yüz bin liralık olarak teklif edilmiş olsun" demiştir. Abdullah Azmi Bey, muhtaç köylünün gözünü hükûmetin vereceği tohumluğa çevirdiğini ve beklentisinin yüksek olduğunu, hâlbuki bu tahsisat sadece bir bölgeye verilmeyeceğinden oldukça az bir kısmın köylünün eline geçeceğine dikkat çekmiştir. Bu noktada Encümen'den farklı düşünmüş, 500.000 liranın tamamen tohumluk ihtiyacı için sarf edilmesini, alet ve hayvan için ayrıca bir tahsisat verilmesini Hükûmet'ten istemiştir. *TBMMZC*, Devre 2, C.2, İctima Senesi 1, 18. İctima, 13 Eylül 1339, s. 87; "İzmir Felaketzedelerine 500 Bin Liralık Tohumluk", *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 913, 12 Eylül 1339, s.1.

80 *TBMMZC*, Devre 2, C.2, İctima Senesi 1, 18. İctima, 13 Eylül 1339, s. 87; "Muhtaç Çiftçilere 500.000 Lira Yardım", *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 915, 14 Eylül 1339, s. 1; "Büyük Millet Meclisinde Dünkü Müzakerat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1339, No. 915, s. 2.

81 *TBMMZC*, Devre 2, C.2, İctima Senesi 1, 19. İctima, 15 Eylül 1339, s. 111 vd.; "Muhtaç Çiftçiler İçin Verilen Tahsisât 1 Milyon 100 Liraya Çıkarıldı", *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 916, 16 Eylül 1339, s. 3.

82 *TBMMZC*, Devre 2, C.2, İctima Senesi 1, 19. İctima, 15 Eylül 1339, s. 115.

görüşmeler neticesinde 17 Eylül 1923 tarihli ve altı maddelik “Muhtâcîn-i Züraâ Tavizen Tohumluk ve Çift Hayvanatı ve Âlât-ı Ziraiye Verilmek İçin Tahsisat İtâsı Hakkında Kanun” kabul edilmiştir.⁸³

17 Eylül 1923 tarihli kanunun kabulünden sonra söz konusu tohumluk, çift hayvanı ve tarım araç-gereçlerinin memleketlerine dönmüş muhtaç çiftçilere dağıtılması işini düzenlemek adına on üç maddelik bir talimatname 7 Ekim 1923 tarihinde Hükûmet tarafından kabul edilmiştir.⁸⁴

17 Eylül 1923 tarihli kanunun görüşmeleri devam ederken, Hükûmet diğer taraftan da tarım araç-gereçleri ithal etmek için yerli sermayeyi devreye sokmuştur. Bu kapsamda Faik Sabri ve Nuri Aziz beylerin sahibi olduğu “Sakarya Sanayi ve Ticaret Şirketi” ile İktisat Vekâleti arasında 6 Eylül 1923 tarihli bir sözleşme imzalanmıştır.⁸⁵ 1923 Kasım ayı içerisinde de şirketin getirdiği araç-gereçler İstanbul, İzmir ve Mersin limanlarına indirilmiştir.⁸⁶

Hükûmet, yukarıda temas edilen düzenlemeler doğrultusunda, Batı Anadolu’da işgalden kurtarılan sahalarda muhtaç çiftçilerine tohumluk, çift hayvanı ve araç-gereç dağıtımını gerçekleştirmiştir. Örneğin Eskişehir’e ait 29 köye 739 beygir, 21 merkep dağıtıldığı gibi Afyon köylerine ilk etapta 100.000 liralık tohumluk gönderilmiştir.⁸⁷ Mebusların da Hükûmet’in çalışmalarını yakından takip ettiği görülmüştür. Kastamonu mebusları Mehmet Fuat ve Hasan Fehmi beylerin, 17 Eylül ve 10 Kasım 1923 tarihli kanunlar kapsamında toplamda verilen 3.100.000 liralık tahsisattan, işgalden kurtarılmış sahalara ne kadar ayrıldığına dair verdikleri 11 Aralık 1923 tarihli soru önergesi bu

83 *TBMMZC*, Devre 2, C.2, İctima Senesi 1, 20. İctima, 17 Eylül 1339, s. 144, 173; “Muhtâcîn-i Züraâ Tavizen Tohumluk ve Çift Hayvanatı ve Âlât-ı Ziraiye Verilmek İçin Tahsisat İtâsı Hakkında Kanun”, *TBMM Kavanin Mecmuası*, İkinci İntihap Devresi, s. 100. 17 Eylül 1923 tarihli bu kanunda daha sonra yapılan bir düzenleme ile 1923 maliye bütçesine 2 milyon lira daha ilave edilerek bu miktardan tavizen 1.600.000 liralık tohumluk ve 400.000 liralık çift hayvanı ve tarım araç-gereçleri verilmesi kararlaştırılmıştır. *BCA*, 30. 18. 1. 1. 8. 39. 1; *TBMMZC*, Devre 2, C.3, İctima Senesi 1, 51. İctima, 10 Teşrin-i sâni 1339, s. 316; “Muhtâcîn-i Züraa Tohumluk Olarak Aynen veya Bedelen İkras Olunmak Üzere Ziraat Bankasının Hazine-i Maliyedeki Matlubatına Mahsuben İki Milyon Lira İtâsı Hakkında Kanun”, *TBMM Kavanin Mecmuası*, İkinci İntihap Devresi, s. 136; “Büyük Millet Meclisinde”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 964, 11 Teşrin-i sâni 1339, s. 2.

84 Talimatname için bkz. *BCA*, 30. 18. 1. 1. 7. 35. 17; “Tohumluk ve Çift Hayvanatı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 943, 17 Teşrin-i evvel 1339, s. 2.

85 *BCA*, 30. 18. 1. 1. 7. 32. 8.

86 “Âlât-ı Ziraiye Mukavelesinin Tatbiki”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 964, 11 Teşrin-i sâni 1339, s. 4.

87 “Eskişehir Köylerine Tevziyat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 925, 26 Eylül 1339, s. 3; “Muhtaç Köylülere Tohum”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 941, 15 Teşrin-i evvel 1339, s. 3; “İktisat Vekâletinin İmzaladığı Yeni Mukavelename”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 917, 17 Eylül 1339, s. 2; “Âlât-ı Ziraiye Mukavelesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No. 918, 18 Eylül 1339, s. 4.

açından önemlidir.⁸⁸ 26 Aralık 1923 tarihli hükümet toplantısında “Maliye bütçesinin 99A İstilazedelere meccanen tevzi olunacak yemeklik ve tohumluk” faslındaki mevcut tahsisattan ilk aşamada 87.500 liranın gönderileceği bilgisi verilmiştir. Bu miktardan Eskişehir’e 12.000, Afyon’a 8.000, Bilecik’e 3.500, Kütahya’ya 6.000, İzmir 5.000, Manisa 8.000, Gelibolu 500, Karesi 3.000 olmak üzere Batı Anadolu’da işgalden kurtarılan sahalara ilk aşamada sadece tohumluk olarak ayrılan miktar 46.000 lira olmuştur.⁸⁹

Sonuç

Yunan işgaline uğramış Batı Anadolu’nun Türk-Müslüman ahalisi, canını kurtarmak için göçe mecbur kaldığı gibi Yunan Ordusu’nun bu geniş ve bereketli arazide meydana getirdiği büyük çaplı tahribat, geçimini çiftçilikle sağlayan nüfusun mağduriyetine sebep olmuştur. Sanayileşmemiş ve tamamen toprağa dayalı bir iktisadi yapıda, üretici nüfus olarak başrolde bulunan köylünün göçle birlikte tüketici pozisyona düşmesi, TBMM Hükümeti’ni harekete geçirmiştir. “Halkçılık” ilkesi doğrultusunda “sosyal yardım” kavramına önem veren ve “Sıhhiye ve Muâvenât-ı İçtimâiyye Vekâleti” adıyla bir bakanlık kurarak muhtaç ahalinin yaralarını sarmaya çalışan TBMM Hükümeti, bütün mali imkânsızlıklara rağmen mevcut imkânlar dâhilinde gerekli adımları atmaya çalışmıştır. Unutulmamalıdır ki Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve onun hükümetinin öncelikli amacı Kurtuluş Savaşı’nı başarıyla tamamlayarak işgalci gücü yurttan atmak ve bağımsızlığı elde etmektir. Bu nedenle mali kaynaklar öncelikli olarak askerî harcamalara sonrasında ise halkın menfaatlerine kullanılmıştır.

Sakarya Zaferi ile başlayan süreçte düşman işgalinden kurtarılan sahalardaki memleketlerine iade edilen köylülerin, bir an evvel üretim faaliyetlerine başlaması için Hükümet’in vakit geçirmeden yasal düzenlemeler yaptığı görülmüştür. Özellikle Büyük Taarruz sonrasında işgalci Yunan Ordusu’nun Batı Anadolu’dan atılması ile mültecilerin memleketlerine iadesi süreci hız kazanmıştır. Bu amaçla Hükümet, beslemek zorunda kaldığı büyük mülteci yığınlarının yükünden kurtulmanın yanı sıra ülke ekonomisi için iş gücü yaratmak istemiştir. Gerek mebusların Meclis’e sundukları teklifler gerekse Hükümet tarafından hazırlanan tasarılarla Maliye ve İktisat Vekâleti bütçelerine tahsisat ilaveleri yapılmış, böylece memleketlerine dönen ancak yiyecek bir lokma ekmeği, tarlasına serpeceği tohumu ve ahırında bir çift hayvanı bulunmayan muhtaç köylüye imkânlar ölçüsünde yardım eli uzatılmıştır. Bununla birlikte bütçelere konulan tahsisat havalere olarak gönderilmiş, dönemin haberleşme ve ulaşım koşullarına bağlı olarak mahalli

88 *BCA*, 30. 10. 6. 34. 3. 2.

89 *BCA*, 30. 18. 1. 1. 8. 43. 4.

mal sandıklarında çoğu zaman nakit para bulunmayışı nedeniyle havalelerden gereği gibi istifade edilememiş ve bu durum muhtaç çiftçinin mağduriyetine neden olmuştur. Nitekim söz konusu teklif ve tasarılar ait meclis görüşmeleri esnasında mebusların en fazla temas ettikleri hususlardan birisi bu olmuştur. Mebuslar ikinci olarak verilen tahsisatın azlığına temas etmişler, muhtaç nüfusun büyüklüğü dikkate alındığında bu tahsisatın yetersiz kalacağını belirtmişlerdir.

TBMM Hükûmeti, mali imkânsızlıklar nedeniyle nakden yardımda bulunamadığı muhtaç ahaliye yine imkânlar ölçüsünde aynî yardımda bulunmuştur. Bu kapsamda askerî birliklere ait iâşe ambarlarındaki hububat, tohumluk olarak dağıtıldığı gibi ordu elindeki ihtiyaç fazlası hayvanlar da yine ihtiyaç sahibi muhtaç çiftçiye dağıtılmıştır. Yunan Ordusu ile Anadolu'yu terk eden Rum ve Ermenilere ait mahsulat ve tarım araç gereçlerinin de Türk-Müslüman çiftçiye dağıtıldığı ve böylece millî servetin korunduğu dikkat çekmiştir.

Meclis'teki tartışmalar sırasında gerek hükûmet üyelerinin gerekse mebusların konuşmalarından, muhtaç köylüyü üretken bir hale getirmenin, onu ayakta tutmanın iktisadi hayatta bir ölüm kalım mücadelesi vermek noktasına sıklıkla temas edildiği görülmüştür. Bu husustaki en güzel örnek Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Şubat 1923'te I. İktisat Kongresi'ni açış konuşmasında ve 16 Mart 1923'te Adana Türk Ocağı'nda Adanalı çiftçilerle olan görüşmesinde kullandığı ifadelerdir. Dünyada fetih yapmanın, bir toprağa sahip çıkmanın iki yolu olduğuna işaret eden Mustafa Kemal Paşa, bunlardan birinin kılıçla diğerinin de sabanla gerçekleştirildiğinden bahsetmiştir. Ancak kılıçla yapılan fetihlerin, sabanla yapılan fetihler karşısındaki geçiciliğine dikkat çekmiş, Osmanlı tarihini buna örnek olarak göstermiştir. Osmanlı fatihleri, “sabanın” yani iktisadi kuvvetin karşısında mağlup olup geri çekilmeye başladıkları andan itibaren büyük felaketlerin yaşanmaya başladığını hatırlatmıştır. “Zaferin vasıtası yalnız kılıçtan ibaret kalan bir millet, bir gün girdiği yerden kovulur, terzil edilir, sefil ve perişan olur”. Ona göre Türkiye bugün bir “halk devresinin” başlangıcını yaşıyorsa bu devrin başarısını temin etmek, tarihini yazmak ancak sabanla mümkün olabilir. Halkın refahı için, saadeti için güçlü bir iktisadi yapıya ihtiyaç vardır ki bu da Türk köylüsünün eseri olacaktır.⁹⁰

Demokrasinin, ancak refah seviyesi yüksek toplumlarda sağlıklı bir gelişim çizgisi gösterdiği tarihi bir gerçektir. Bu açıdan, nüfusun çok büyük bir kısmını oluşturan köylünün refahını temin etmek, onu kendi geçimini temin edecek vasıtalarla donatmak, aynı zamanda demokrasinin sağlıklı bir şekilde gelişmesinin alt yapısını da temin etmek

90 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri...*, C.2, s. 107 ve 120.

demektir. “Milletin efendisi” olan köylünün hiç kimsenin “bağış” ya da “ihsanına” mahkûm kalmadan, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde kabul edilmiş kanunlar çerçevesinde aldığı yardımlarla ve kendi alın teri ile geçimini sağlaması demokrasinin sağlam temeller üzerinde inşa edilmesi açısından hayati bir öneme sahiptir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Yayımlanmamış Arşiv Belgeleri

*Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*⁹¹

1.2. Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

American Documents on Greek Occupation of Anatolia, Compiled by Çağrı Erhan, Center of Strategic Research (SAM Papers, No. 7/99), 1999.

2. Süreli Yayınlar

2.1. Gazete ve Dergiler

Hakimiyet-i Milliye

TBMM Kavanin Mecmuası

Vakit

2.2. Zabıtlar

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*⁹²

91 Belgelerin numaraları dipnotlarda verilmiştir.

92 Zabıt ceridelerinin ayrıntılı künyseleri dipnotlarda verilmiştir.

3. Araştırma Eserler

- Atatürk, Mustafa Kemal: *Nutuk, 1919-1927*, yay. haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, T.B.M. Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)*, C.1, 5. baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1991.
- Başa, Şafak: *Kurumsallaşma Bağlamında Dahiliye Nezareti'nden Dahiliye Vekâletine Geçiş 1920-1923*, 1. baskı, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2013.
- Bozarslan, Hamit: “M. Ziya Gökalp”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C.1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, 8. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Demirel, Ahmet: *Birinci Mecliste Muhalefet*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Eraslan, Cezmi: *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık Fikri ve Atatürk*, 1. baskı, İstanbul, Kumsaati Yayıncılık, 2003.
- Evans, Laurence: *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, 2. baskı, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2004.
- Güneş, İhsan: “Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.12, Ankara, 1988.
- Güneş, İhsan: *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, 3. baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Güneş, İhsan: *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, 1. basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat – 4 Mart 1923*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2004.
- İzmir, Aydın, Ayvalık ve Havalisi Yunan İşgali Hakkında Makamat-ı Askerîyeden Mevrud Raporlar*, İkinci Kitap, Dersaadet, Matbaa-yı Askerîye, 1335.
- İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Jandarma Kumandanlığının ve Osmanlı Komisyonu Reisinin Raporları*, Dersaadet, Matbaa-yı Askerîye, 1335.
- İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makamat-ı Askerîyeden Mevrud Raporlar*, Dersaadet, Matbaa-yı Askerîye, 1335.
- Kıranlar, Safiye: *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri, (1914-1923)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2013.

- Koylu, Zafer-Altay, Saadet: “Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti’nin Kuruluşu ve Yapılan Yasal Düzenlemeler, 1920-1923”, *I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi, 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C.2, 20-24 Mayıs 2008.
- Köstüklü, Nuri: *Kazım Karabekir ve Eğitim*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları, 2007.
- Kurtoğlu, İsmail: “Türkiye’de Halkçılık Düşüncesinin Temelleri ve Millî Mücadele Döneminde Halkçılık”, *Atatürk Haftası Armağanı*, 10 Kasım 2012, S.39, Ankara, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2012.
- MacMillan, Margaret: *Paris 1919*, çev. Belkıs Dışbudak, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2004.
- Müderrişoğlu, Alptekin: *Kurtuluş Savaşı’nın Malî Kaynakları*, 2. baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.
- Öğün, Tuncay: *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi Vilayât-ı Şarkıye Mültecileri, 1915-1923*, Birinci Baskı, Ankara, Babil Yayınları, 2004.
- Özbek, Nadir: *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, 5. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Özkan, Kenan: *İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Göçlerin Rolü (1918-1923)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2020.
- Özkan, Kenan: *Millî Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, 1918-1923*, 1. baskı, Ötüken Neşriyat, 2016.
- Özlem, Doğan: “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, C.3, Modernleşme ve Batıcılık*, 4. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Parla, Taha: *Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku*, 1. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Sonyel, Salahi: *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, Ankara, Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History Publications of Turkish Historical Society, 1993.
- Sonyel, Salahi: *The Turco-Greek Imbroglio Pan Hellenism and the Destruction of Anatolia*, (SAM Papers, No. 5/99.), Ankara, Ministry of Foreign Affairs Center for Strategic Research, 1999.
- Steinhaus, Kurt: *Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sosyo-Ekonomik Yönden Az Gelişmiş Ülkelerde Burjuva Toplumunun Gelişmesi Sorunu Üzerine Bir Araştırma*, Türkçesi: M. Akkaş, İstanbul, Sander Yayınları, 1973.
- Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980)*, 8. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim: *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Tekin, Gürkan: *Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nden Sağlık Bakanlığı'na 1920-2000*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- Toprak, Zafer: “Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, C.1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, 8. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Toprak, Zafer: *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer: “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş”, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2. baskı, İstanbul, Turhan Kitabevi, 1981.
- Turan, Mustafa: “İstiklal Harbinde Milne Hattı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VII, S. 21, Temmuz 1991.
- Turan, Şerafettin: *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 2. basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998.
- Yunan Fecaîne Müteallik Aydın Vilayetinin Beynelmilel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmîyeye Müstenid Hülasa*, Dersaadet, Matbaa-yı Askerîye, 1335.

I. Dünya Savaşı'nda Romanya'dan Türkiye'ye Getirilen Dokuma Makinelerinin İadesi Sorunu

The Question of the Return of Weaving Machines from Turkey to Romania after World War I

Nurten ÇETİN*

*Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Edirne, Türkiye

ORCID: N.Ç. 0000-0002-5428-2539

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nurten Çetin,
Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Edirne, Türkiye
E-posta/E-mail:
nurtencetin@trakya.edu.tr

Başvuru/Submitted: 08.10.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
04.11.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
18.11.2020

Kabul/Accepted: 19.11.2020

Atıf/Citation: Cetin, Nurten. "I. Dünya
Savaşı'nda Romanya'dan Türkiye'ye Getirilen
Dokuma Makinelerinin İadesi Sorunu." *Yakın
Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period
Turkish Studies* 38 (2020): 167-187.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-807616>

ÖZ

Zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olan Romanya, I. Dünya Harbi'ne 27 Ağustos 1916'da Üçlü İtilaf Devletleri tarafında katıldı. Kısa sürede yenildi. İttifak Devletleri, Romanya'da kendi ekonomileri için gerekli olan bazı ürün ve malzemeleri el koyma veya satın alma suretiyle sahiplendiler. Bu dönemde bazı makineler Osmanlı Hükümeti aracılığıyla, Altın Yıldız Mensucat Osmanlı Anonim Şirketi tarafından satın alındı. Savaş sona erdiğinde Romanya, bu makinelerin iadesini talep etti. Makinelerin iadelerinin ne suretle olacağı Osmanlı Hükümeti'ni yeni bir sorunla karşı karşıya getirdi. Bu meseleyle meşgul olmak üzere bir karma komisyon kuruldu. Bu süreçte meselenin ekonomik, hukuki ve siyasi boyutu gündeme geldi. Sorun tarafları memnun edecek ve iki ülke ilişkilerini bozmayacak şekilde 3 Kasım 1921 tarihinde karara bağlandı. Makinelerin iadesi yapılmakla beraber, bazı sorunlar devam etmiştir. Bu makalede, İttifak Devletleri'nin I. Dünya Savaşı'nda Romanya'yı işgal ettikleri dönemde, Osmanlı Hükümeti tarafından bu ülkede el konulan makine ve teçhizatın iadesi sürecindeki gelişmeler Osmanlı arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Romanya, Altın Yıldız Şirketi, Oltanya, Karma Komisyon

ABSTRACT

Romania, which has rich underground and surface resources, entered World War I on August 27, 1916, when it joined the Triple Entente States. It was defeated a short time later. The Alliance States took possession of some of the Romanian products and materials needed for their economy by seizing or purchasing them. During this period, some machines were bought by the Ottoman government, from places like the Altın Yıldız Company and Defterdar Mensucat Factory. When the war ended, Romania demanded the return of the machines. However, how to perform the action of returning them posed a problem for the Ottoman

government. A Mixed Commission was established to deal with the issue, which brought to the foreground various economic, legal, and political issues. The problem was resolved on November 3, 1921 in a way that pleased the parties and did not disturb the relations between the two countries. Yet, even after returning the machines, some problems remained. This article examines Ottoman archive documents to shed light on the developments in the process of returning the machinery and equipment confiscated by the Ottoman government during the invasion of Romania in World War I.

Keywords: Ottoman Government, Romania, Altın Yıldız Company, Oltanya, Joint Commission

Extended Abstract

In World War I, Romania fought on the side of the Entente States and faced defeat. The Alliance States seized products and goods owned by Romania, either through the Warrant or by purchasing them. Later, at the end of the war when Romania was considered one of the victorious countries, it demanded the return of the properties that the Central Powers had taken. Among the requested products and materials were machines from the Altın Yıldız Company. The company had paid for the proprietary machines and had a receipt as proof. The Ottoman government, not wanting to have a political problem with Romania, asked the Altın Yıldız Company to return the machines from the Oltanya Factory. However, the company argued that this was unlawful and that the government could not be the decision maker. Returning the machines, it said, would make the company suffer great losses. Further, the machines from the Oltanya Factory had not been confiscated as part of a war treaty but had been taken with the consent of the owners, who were paid for them.

The Ottoman government deemed it appropriate to give threshing machines that had been ordered from Germany for the Defterdar Textiles Factory in Istanbul and were in crates in the factory, to the Altın Yıldız Company. Thus, the company would also be prevented from suffering losses. In other words, a kind of exchange process would take place. At first, the Altın Yıldız Company objected, but it later accepted the exchange on some terms. But there arose a foreign exchange difference between the prices of the machines at the time of purchase and their erstwhile current prices. In addition, some machines were damaged and no refund was possible. Their cost would be determined and deducted from the total amount paid for the machines. The Defterdar Mensucat Factory machines that the government planned to give to the Altın Yıldız Company should have corresponded to the price of the machines that the company would return to Romania. It was not known the exact packaging and transportation costs paid by company officials during the delivery of the Oltanya Factory machines from Romania.

To discuss the return of the machines, a Mixed Commission was established which included the Ottoman government, Altın Yıldız Company, and Romania's representative in Istanbul. The commission, which met three times a week, regularly conveyed information about the talks to the government. The Legal Advisory was also asked about the issue and found it was in favor of the Altın Yıldız Company. In the Sevres Peace Treaty signed after the war, there was no provision regarding the return of property belonging to private individuals. However, as mentioned above, the Ottoman government, seeking to avoid tension with Romania during this period, accepted the return of the machines of the Oltanya Factory. The government sought solutions to the problem in order to avoid making the Altın Yıldız Company suffer. The problem, which had started in 1918 with Romania's request to return the machines, resulted in the signing of a contract on November 3, 1921, stating the conditions under which the machines would be returned.

According to the Ottoman Bank's schedule, the Oltanya Weaving Factory agreed to take back the machines by paying the exchange difference between the two dates. In addition, the machine owners and the Istanbul Representation of Romania issued a statement that they would not claim damages against the Ottoman government, the Altın Yıldız Company, or any person. The machines were returned after that.

Although the Altın Yıldız Company agreed to take the German threshing machines and return the Oltanya machines to the government, it did not return all the machines it had bought from Oltanya until all parts of the German threshing machines were delivered. Problems stemming from this issue continued until 1922.

Giriş

9 Mayıs 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını kazanan Romanya¹, 1878 Berlin Antlaşması ile Güney Besarabya'yı savaş sırasında yardım ettiği Rusya'ya bırakmak zorunda kalmış, bu durum kırgın olduğu Rusya'ya mesafeli durmasına neden olmuştu. O tarihten beri soğuk seyreden Rus-Rumen münasebetleri Balkan Savaşları döneminde bir ölçüde giderilmişti. Avusturya'nın Balkan Savaşları sırasında Bulgaristan lehinde izlediği siyaset, Romanya'yı Rusya'ya yakınlaştırmıştı. I. Dünya Savaşı'nda her iki blok için stratejik ve jeopolitik öneme sahip olan Romanya, Rusya'nın Türk Boğazları üzerindeki hedefine ulaşmasında önemli bir atlama taşı olacaktı.

Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 1914 yılı Mayıs ayında Bükreş'e gitmiş, Romanya Kralı, Başbakanı ve bakanlarıyla yaptığı görüşmelerde, savaşı önlemek amacıyla yönelik bir Osmanlı-Bulgar-Rumen ittifakını önermişti. Ancak bu önerisi kabul görmedi. Rus Çarı II. Nikola'nın, I. Dünya Savaşı arifesi olan 14 Haziran 1914'te Köstence'de, Romanya Kralı I. Carol ile bir araya gelmesi Osmanlı devlet adamları ve kamuoyunu tedirgin etti².

Romanya, Rusya'nın yanında yer alırsa Avusturya-Macaristan sınırları içerisinde Rumenlerin yaşadığı toprakları ele geçirebilecekti³. 1914'te Romanya kabinesinde Rusya taraftarları ağır bassa da Romanya, Rusya adına herhangi bir taahhüde girmedi. Kral I. Carol, Romanya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesine taraftar değildi. 1914'te vefatı üzerine yerine geçen I. Ferdinand'ın eşi Kraliçe Mari, İngiliz hanedanından geliyordu. Bu da Romanya'nın dış siyasetinde İtilaf Devletleri'ne yakınlaşmasında etkili oldu⁴. Buna rağmen 1916 yılına kadar tarafsızlığını sürdürdü.

I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri safında giren Osmanlı Devleti, birden fazla cephe savaştı. Bu cepheleden birisi de Romanya cephesiydi. Romanya'nın 27 Ağustos 1917'de İtilaf Devletleri yanında savaşa dâhil olmasından iki gün sonra da Romanya'ya savaş açtı⁵. Romanya, üç ay gibi kısa bir sürede topraklarının neredeyse tamamını İttifak

1 İsmet Giritli, "Romanya ve Türk-Romen İlişkileri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.45, S.1, 1981, s. 235; Sedat Avcı, "Romanya", *İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 167.

2 Nurten Çetin, "1914 Köstence Mülakatı", *Kitap Dostu Ali Birinciye Armağan*, Ankara, Polis Akademisi Yayınları, 2017, s. 98-99.

3 Nurten Çetin, "Romanya'nın I. Dünya Savaşı'na Girişi ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.42, Şubat 2016, s. 536-540.

4 Neşe Özden, "Balkanlarda Barış ve Antlaşma: 1920-1930'larda Türk-Romen İlişkileri (Arşiv Belgeleri, Basın ve Anılar Işığında)", *Türkiye-Romanya İlişkileri Geçmiş ve Günümüz*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2019, s. 41.

5 Esat Arslan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya Askeri Valiliği", *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, 1998, s. 82.

Devletleri'ne kaptırdı. Eylül sonlarına doğru Transilvanya, Rumenlerden temizlenmişti. 6 Aralık'ta Bükreş düşecekti. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti Harbiye Nazırı vekilleri, Tuna'nın kuzeyindeki Rumen topraklarının işgali halinde ele geçirilecek ganimetin taksimi için Berlin'de bir araya gelmişlerdi. Amaçları işgal edilen araziden savaş süresince ve savaş sonrasında ekonomileri için en gerekli olan maddelerin naklini sağlamaktı. Bu amaçla bir Alman generalinin başkanlığında bütün müttefik devletlerin delegelerinin yer aldığı bir heyet oluşturulacaktı. Bu heyette, Avusturya-Macaristan delegesi de yer alacak, Bulgar ve Osmanlı'yı da birer subay temsil edecekti⁶. Romanya'dan elde edilecek malzeme ve ürünlerin müttefik devletlere dağıtımı için yedi şube oluşturulmuştu. Bu şubelerden birisi de makine şubesiydi⁷. Romanya'daki sanayi kurumlarına ait makineler, alet, araç ve gereçler doğrudan doğruya askerî malzemenin imali için Avusturya-Macaristan'a verilecekti. Özel makinelere bağlı konularda, Almanya o anda mevcut olan mühimmat fabrikalarının ikmali için Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın taleplerini yerine getirecekti. Özellikle piyade fişekleri imalinde kullanılan makineler hakkında bu iki devletin talepleriyle Osmanlı Devleti'nin dokuma ve deriden üretilen mamuller için makine talebi göz önünde tutulacaktı. İttifak Devletleri kuvvetleri Bükreş'e henüz girmeden bu konuda müzakerelerine devam etmişler ve aralarında dokuz nüshalık bir protokol imzalamışlardı⁸.

Bükreş'in düşmesiyle İttifak Devletleri, savaşın lojistik ihtiyaçlarını karşılayacak bir geniş örgütlenme içine girdiler. Romanya'ya ait mal ve eşyalara Almanlar tarafından Tekâlif-i Harbiye adıyla el konuldu. El konulan mal ve eşyalar sırasıyla Almanya'nın ve müttefikleri olan Avusturya-Macaristan'ın, geriye kalan miktar ise Osmanlı ordularının ihtiyacını karşılamada kullanılabilirdi. 9 Ocak 1917'de Romanya Osmanlı Askerî Valiliği kuruldu⁹. Askerî vali olarak, askerlik deneyiminin yanı sıra bürokrasi tecrübesine sahip Mirliva Osman Nizami (Doğancı) Paşa getirildi. Romanya sınırları içerisinde yasama ve yürütme yetkisini elinde tutan askerî valilik, şehirlerdeki ve taşradaki askerî örgütlenmesini tamamladıktan sonra, kendisine bağlı sivil işlerin yürütülmesi amacıyla çalışmalarına başladı¹⁰.

6 Nurten Çetin, "İttifak Devletlerinin Romanya'yı Lojistik Bakımdan Taksim Plan ve Projeleri", *Türkiye-Romanya İlişkileri, Geçmiş ve Günümüz*, C.I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s. 429.

7 Nurten Çetin, "İttifak Devletlerinin...", s. 432.

8 Nurten Çetin, "İttifak Devletlerinin...", s. 439-440.

9 Esat Arslan, "Birinci Dünya...", s. 83-85.

10 Zeki Çevik-Emirhan Yılmazpehlivan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Romanya Osmanlı Askerî Valiliği", *Osmanlı Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.7, Temmuz 2018, s. 169-170.

Ekonomi, savaş ve savaş malzemeleri, tarım işleri, ulaştırma ve askerî yönetim şubeleri olmak üzere beş şubeye ayrılan askerî valilik tarafından çok sayıda savaş malzemesi İstanbul'a gönderildi. Bunlar arasında 4 milyon frank değerinde 11 fabrika vardı¹¹.

Romanya, savaşa İtilaf blokunda girdiği için I. Dünya Savaşı sonunda kazanan devletlerden sayıldı¹². Osmanlı Devleti ile Romanya arasında savaş döneminde başlayan sorunlar devam etti¹³. Bunlardan birisi de savaş sırasında Romanya'dan alınan malların iadesi meselesidir. Osmanlı Devleti'nin Romanya'dan savaş boyunca getirdiği malzemeler peyderpey iade edilmeye başlandı. Bükreş'te bulunan çorap, fanila, çivi, şayak fabrikası gibi fabrikalardan İstanbul'a getirilen malzemeler bazı şartlar dâhilinde geri verilecekti. Malzemelerin cinsini ve iade şartlarını tespit etmekle görevli bir komisyon kuruldu¹⁴.

Sorunun Ortaya Çıkışı

I. Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri'nin galip gelmesi, savaş sırasında müttefik devletlerin Romanya'da oluşturdukları düzeni bozdu. Zira Romanya artık savaşın galip devletlerindendi. Savaş sonrasında oluşturulacak yeni düzenin gerektirdiği değişikliklerden birisi müttefik devletlerin Romanya'dan elde ettikleri mal ve mülklerin iadesi oldu. Yukarıda da bahsedildiği gibi Osmanlı Askerî Valiliği, Romanya'dan çok sayıda malzemeyi alarak İstanbul'a sevk etmişti. Bunların iade işlemlerini gerçekleştirmek için bir komisyon kuruldu. Romanya'nın Türkiye'deki ataşemiliteri, 29 Eylül 1921 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği mektupta, Harbiye ve Bahriye nezaretlerine bağlı fabrikalara yaptıkları ziyaretlerde, çok sayıda makine gördüklerini, makinelerin üzerindeki marka ve işaretlerin hâlâ durduğunu, bunların Romanya sanayiine ait olduklarını kanıtlamak için şahit ve belgeye gerek olmadığını bildirdi. Taleplerinin incelenmesini, mazbatalar düzenlenmesini ve bu konuyla ilgilenmek üzere de Harbiye Nezareti

11 Esat Arslan, "Birinci Dünya...", s. 83-85.

12 *Birinci Dünya Harbi VII. Cilt Avrupa Cepheleeri 2 inci Kısım (Romanya Cephesi)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1967, s. 161.

13 Gürsoy Şahin, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Romanya İle İlişkilerinde Mukabele-i Bilmisil Uygulamaları", *Türkiye-Romanya İlişkileri Geçmiş ve Günümüz*, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2019, s. 413.

14 Nurten Çetin, "Romanya'nın I. Dünya Savaşı'na...", s. 546.

tarafından bir memur atanmasını istedi. Kendisinin bu memura refakat edebileceğini söyledi¹⁵.

Diğer taraftan savaş sonrasında oluşturulan komisyon tarafından iadesi kararlaştırılan alet ve edevatın hemen hepsi özel eşyaydı. Oysaki Romanya ataşemiliterinin iadesini talep ettiği makineler, Romanya Hükûmeti'ne ait gösteriliyordu¹⁶. İadesi istenenler arasında, Romanya'nın işgali sırasında Osmanlı Hükûmeti tarafından Krayova şehrinde bulunan Oltanya Dokuma Fabrikası'ndan satın alınarak İstanbul'a getirilen ve Altın Yıldız Şirketi'ne devredilen makineler de vardı. Yetkililer, Romanya siyasi temsilciliği aracılığıyla komisyona başvurdular.

Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'nin kuruluşu için Halit Süleyman ve Tahsin Rıza beyler, 25 Aralık 1917'de Harbiye Nezareti'ne bir dilekçe vermişlerdi. Dilekçede, senede bir milyon kalın ve ince kumaş imal edecek bir fabrika kurmak istediklerini, Avusturya ve Almanya fabrikalarına bu işte kullanabilecekleri makinelerin sipariş edilmesini, makinelerin İstanbul'a nakillerinin sağlanmasını talep ederek, bedel ve ücretlerini peşin olarak ödeyeceklerini belirttiler. Fabrikanın inşası için de gerekli inşaat malzemelerinin alımında askeriye olduğu gibi kendilerine de fiyat konusunda kolaylık sağlanmasını istediler. Bu taleplerine 1 Ocak 1918'de olumlu dönüş yapıldı. Halit ve Tahsin beylerin başvurularına istinaden Bükreş'teki Osmanlı Askerî Valiliği, Romanya'daki Alman Askerî İdaresi'ne başvurdu. Askerî İdare, Gaspar ve Herbert'e ait Oltanya Fabrikası'nı göstererek oradaki makinelerin satın alınmasına izin verdi. Bu dönemde Harbiye Nezareti, Defterdar Mensucat Fabrikası için Alman Hartman Şirketi'ne, benzer makineler sipariş etmişti. Bu makineler de sandıklanıp adı geçen fabrikaya teslim edilmişti¹⁷.

Oltanya Fabrikası makinelerine tekâlif-i harbiye işlemi yapılmışsa da Alman Askerî İdaresi'ne makine şubesi tarafından belirlenen makine bedeli ödendi. Makineler

15 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 004691/351762/002/002. Ataşemiliter, mektubunda taleplerini şöyle ifade ediyordu:

"Müsaade-i devletleriyle Harbiye ve Bahriye nezaretlerine tabi olunan muhtelif fabrika ve depolarda vuku bulan ziyaretlerin neticesinde Romanya Hükûmeti'ne ve Romanya sanayine ait birçok makinelerin mevcudiyetini keşfettim. Bu makineler Romanya lisansıyla hak veya tab edilmiş levha marka ve işaretleri hala muhafaza etmeleri bu makinelerin Romanya Hükûmeti malı olduğu bilâ-şüphê göstermekte olduğundan müşahede ve balada arz ettiğim hususata tahkik ve sonra bu bâbda tanzim olunacak mazbataları bade icrayı icabı zımında imza eylemek üzere Harbiye Nezareti celilesi tarafından bir murahhasın tayin buyrulmasını zatı devletlerinden rica, bu murahhasın vazifesini teshil etmek için kendisine malumat-ı lazıme vermek ve icap eden delâili göstermek üzere kendisine refakat etmek istediğimi de ilave ederim. Bkz. BOA, BEO, 004701/352505/003-001.

16 BOA, BEO, 004701/352505/004/001.

17 BOA, BEO, 004685/351321/003/001.

söküldü, sandıklandı ve Levazımat-ı Umumiye Dairesi 3. Şubesi adına İstanbul'a gönderildi. Halit Süleyman ve Tahsin beylerin yön vermesi ve teşebbüsleriyle Ocak 1918 tarihinde¹⁸ Bahariye'de kurulan Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'ne teslim edildi¹⁹.

Makineler için 436.477 ley 23 santim ile 22.350 mark şirketin vekili tarafından Osmanlı Askerî Valiliği aracılığıyla Alman Askerî İdaresi Makine Şubesi veznesine teslim edildi. Makinelerin İstanbul'a nakli şirkete aitti. Ancak nakil masrafları için şirket tarafından ödeme yapıldığına dair ellerinde bir evrak yoktu. Osmanlı Devleti, gelecekte makinelerin Romanyalı sahiplerine fiyat farkı ödemeye mecbur tutulmaları ihtimaline karşı, şirketten farkı ödeyeceğine dair 28 Aralık 1918 tarihli bir senet alınmasını uygun görmüştü. Şirket bu senedi aynı gün vermişti. Altın Yıldız Şirketi makineleri satın almış ancak sandıklardan çıkarıp kurmamıştı. Bunun nedeni ise Harbiye Nezareti'nin makinelerin sahiplerine iadeleri meselesi nedeniyle sandıklardan çıkarılmasına engel olmasıydı.

Beklenen gerçekleşti. Romanya, mütarekenin imzalanmasından hemen sonra İngiltere, Fransa ve İtalya fevkalade komiserlikleri vasıtasıyla Osmanlı Hükûmeti'ne başvurdu. Topraklarının işgali sırasında yanmış, yıkılmış Rumen fabrikalarına ait çok sayıda malzemenin Osmanlı Devleti'ne nakledildiğini beyan etti. Bunlar arasında Altın Yıldız Osmanlı Şirketi'nin tasarrufundaki Oltanya Fabrikası'na ait makinelerin olduğunu belirtti. Bunun üzerine komiserlikler bunların iadesini talep ettiler. Zorla alınmasına meydan vermemek için Osmanlı-Rumen Komisyonu oluşturuldu. Bu bağlamda bazı malzeme ve makineler Romanya'ya iade edildi. Ancak Oltanya Fabrikası'na ait makine ve malzemeler devletin idaresi altında değil, Altın Yıldız Şirketi'nin elindeydi.

Soruna Çözüm Arayışları

Osmanlı Hükûmeti, bu duruma bir çözüm olarak Altın Yıldız Şirketi'ne bir komisyon aracılığıyla Defterdar Mensucat Fabrikası'ndaki aynı cins makinelerin verilmesini gündeme getirdi. 20 Kasım 1919'da Meclis-i Vükela'da alınan kararla bu işle ilgilenmek üzere komisyon yetkili kılınmıştı. Komisyon, şirket ve Harbiye Nezareti arasında mübadele sözleşmesi hazırladı. Meclis-i Vükela da bunu uygun gördü²⁰.

18 Ramazan Balcı-İbrahim Sırma, *Memalik-i Osmaniye'de Kurulan Osmanlı Anonim Şirketleri* adlı eserde, şirketin kuruluş tarihini 22 Ocak 1918 olarak verirken; Celali Yılmaz'ın *Osmanlı Anonim Şirketleri* adlı eserinde bu tarih, 12 Ocak 1918 olarak verilmiştir. Bkz. Ramazan Balcı-İbrahim Sırma, *Memalik-i Osmaniye'de Kurulan Osmanlı Anonim Şirketleri*, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s. 321; Celali Yılmaz, *Osmanlı Anonim Şirketleri*, Sela Yayıncılık, 2011, s. 406.

19 BOA, BEO, 004685/351321/003/001.

20 BOA, BEO, 004685/351321/003/001.

Bu yetkiye istinaden Romanya temsilcisi vekili ile görüşmeler yapıldı. Komisyonun aldığı kararlar şunlardı:

- 1- Her ne kadar bu makineler bir bedel ödenerek alınmışsa da savaş sırasında sahiplerinin rızasına bakılmadan, kendilerince bir bedel biçilerek alınmıştı. Bu savaş koşullarında olağanüstü bir durumdu. İtilaf Devletleri ve mütareke tebaasına ait eşyanın tazmini baki olmak üzere iadesi gerekliydi. Meclis-i Vükela, makinelerin iadesine karar vermişti. Harbiye Nezareti de 7 Temmuz 1919 tarihli tezkiresinde tazminat hakkı hükümsüz olmak şartıyla makinelerin iadesine onay vermişti.
- 2- Makinelere bazıları zarar görmüş olduğundan iadeleri söz konusu olamayacaktı. Onların bedelleri tespit edilerek makinelerin bedelinden düşülecekti.
- 3- Makinelerin aksamının iadesinden önce, sahipleri kendi adına, Romanya İstanbul temsilciliği de Romanya Hükûmeti adına bu konuda her türlü tazminat, zarar, ziyan talebi haklarından vazgeçtiklerine dair komisyon aracılığıyla hükûmete ibrame vereceklerdi.
- 4- Bu makinelerin sandıklaması için yapılan masraflar sahipleri tarafından ödenecek, sandık dışında verilenler olursa bunların masraf bedeli olmayacağından toplam masraf bedelinden düşürülecekti.
- 5- Makineler şu anda Altın Yıldız Şirketi'nin elinde olduğundan şirket bunların iadesinin kendilerini zarar ve ziyana sokacağından bahsedecekti. Şirket, hükûmetin elindeki Hartman makineleriyle mübadeleyi kabul ettiğinden, makinelerin iadesini sağlamak, hükûmetin zarara uğramasına engel olmak amacıyla işlemlerin hızlandırılması ve sonucun komisyona bildirilmesi gerekmekteydi²¹.

Şirket mübadeleyi kabul etse de 28 Ekim 1920 tarihinde verdiği dilekçe ile makinelerin iadesi talebini reddetti. Barış antlaşmasında, tarafların izniyle, bedeli ödenerek satın alınan ve şu an şahıslara ait olan bir malın iadesinin, bir mahkeme kararına veya şirketin rızasına bağlı olduğunu belirterek meselenin bir daha incelenmesini istedi²². Bu durumu gerekçeli olarak karma komisyona bildirdi. Şirket makineleri satın almıştı. Barış antlaşmasında şahısların elinde bulunan malların iadesi hakkında herhangi bir hüküm yoktu. Ayrıca bu makineler şu anda Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan aynı cins makinelerle mübadele edilebilirdi. Hatta bu konuda Maliye Nezareti tarafından

21 BOA, BEO, 4685/35321/38/001.

22 BOA, BEO, 004685/351321/003/001.

mübadele esasına dayalı bir sözleşme hazırlanmıştı. Eğer talep edilen makineler şu an devlete ait olsaydı, bunun iade edilip edilmemesi konusu karma komisyonun yetki alanına girerdi²³. Bu şartlarda makineler Romanya'ya iade edilirse, Altın Yıldız Şirketi zarar görecekti.

21 Kasım 1920'de, Osmanlı Hükûmeti adına hareket eden Maliye Nazırı ile Altın Yıldız Şirketi adına hareket eden Meclis-i İdare Üyesi arasında kesinlik arz etmeyen bir mukavelename imzalandı. Mukavelenamede özet olarak şu maddelere yer verildi:

Altın Yıldız Şirketi, aldığı dokuma makinelerini hasarsız bir şekilde Bahariye'de Osmanlı Hükûmeti'ne verecektir. Buna karşılık hükûmetin Almanya'dan satın alarak İstanbul'a getirdiği ve askerî depolarda muhafaza edilen Hartman marka makineler Altın Yıldız Şirketi'ne verilecektir. Makinelerin parçalarında herhangi bir eksiklik veya kırık olması durumunda hükûmet bunları gidermek zorunda değildir. Askeriyenin vereceği makineler sandıklar içinde şirketin deposuna götürülecek ve resmî işlemler tamamlanmaya kadar depo, şirket ile askeriye tarafından korunacaktır. Bu sürede yangın vs. bir şey olursa ve makineler hasar alırsa oluşan zarar ve ziyarı şirket karşılayacaktır. Makinelerin rıhtıma kadar nakliye masrafını askeriye, şirket deposuna kadar nakil masrafını ise şirket ödeyecektir. Makinelerin askeriye tarafından sevkine bu sözleşmenin imzalanmasından sonraki on beş gün içinde başlanacaktır. Sevkiyat işlemleri üç ay içinde tamamlanmalıdır. Makinelerin muayenesi ve bedel tespitlerinin yapılması amacıyla şirket tarafından iki bilirkişi tayin edilecektir. Bu bilirkişi makinelerin belirtildiği şekilde şirket deposuna nakillerinden sonra hem bunları hem de şirketin vereceği makineleri yerlerinde muayene ederek değerlerini belirleyecek ve ayrı ayrı cetveller hazırlayacaktır. Bilirkişinin belirlediği bedel için makinelerin muayene sırasındaki fiyatları geçerliydi. Herhangi bir mesele ortaya çıkarsa, birlikte seçecekleri eksperin, o mesele hakkında vereceği oy ve karar iki taraf için de geçerli olacaktır²⁴.

Taraflar değer işlemlerinin belirlenmesinden sonra, makineleri resmen teslim başlayacaktır. Fabrikadan askeriyece sökülen makineler şirket deposunda belirtilen süre içinde ücretsiz tutulacaktır. Süre dolduğunda askeriye, makineleri kaldırmak zorundadır. Şirkete teslim edilecek makinelerin işlerliği hakkında askeriye hiçbir taahhüt altına giremez. Hartman makinelerinden başka askeriyece verilecek makine, alet ve edevat üç ay içinde sevk edilecektir. Her iki tarafın tespit edeceği makinelere bilirkişi tarafından biçilen değer sonucunda şirketin hükûmetten alacağı çıkarsa, Oltanya makinelerinin

23 BOA, BEO, 004685/351321/020/001.

24 BOA, BEO, 004685/351321/028/001.

İstanbul'a sevki sırasında sandıklama masrafı olarak hükûmet tarafından yapılan ve şirkete zimmetlenen miktar o zamanki fiyatı üzerinden önce şirketin alacağından indirilecektir. Yapılan tahmin sonucunda şirketin hükûmete borcu çıkarsa, bu miktar sözleşmenin imzalanmasından sonraki üç sene içerisinde %9 faizle şirket tarafından hazineye ödenecektir. Borç tamamen bitene kadar makineler şirketin elinde emanet olacaktır²⁵.

Yapılan mukaveledeki maddelere ilaveten, Oltanya makinelerinin geliri adıyla Bükreş'teki Alman makine şubesine şirket tarafından ödenen 436.450 ley 23 santim ve 22.350 marktan başka, sahipleri tarafından ilerde fiyat farkı veya başka taleplerde bulunulması ve diğer masrafların da Osmanlı Hükûmeti tarafından verilmesi gerekirse şirketin kefil olduğuna dair şirketten senet alınmıştı. Bundan başka, makinelerin İstanbul'da şirkete tesliminde yapılan tüm nakliye masrafları henüz tespit edilemediğinden nakliye masraflarının şirketçe ödeneceği hususunun da taahhüt edilmesi şarttı. Defterdar Dokuma Fabrikası'nda, mevcut makine sandıklarının incelenmesi ve ayrılması için şirketin usta-başısı ve fen memurları, incelemeler bitene kadar fabrikanın emrinde olacaktı. Dolayısıyla ayrıca bilirkişi atanmasına gerek yoktu. Makineler ödenen bedel karşılığında Rumenlere iade edilecek, alınacak faturalar üzerindeki fiyata göre, Hartman makinelerinden gerekenler şirkete verilecekti. Ancak eski makineler verilecek olursa bunların piyasa fiyatlarını tespit için Ticaret Odası'ndan bir uzman ile levazımat dairesinden bir memur tayin edilecekti. Belirlenen fiyat sabit kalacaktı²⁶.

Harbiye Nezareti, levazımat dairesinden 10 Kasım 1920'de bu makinelerin Altın Yıldız Şirketi'ne neden ve nasıl verildiğinin açıklanmasını, şirketten alınacak makinelerin değerleri ve onların yerine verilmesini talep ettiği makinelerin bedellerinin bildirilmesini, makinelerin mübadelesi kararı verilmişse esasların bildirilmesini istedi²⁷.

Makinelerin alım süreciyle ilgili Romanya Askerî Valisi Osman Nizami Paşa, şu bilgileri vermişti: Dokuma fabrikasının makineleri tamamıyla sökülerek Levazımat-ı Umumiye 3. Şubesi adına İstanbul'a gönderilmiş ve Altın Yıldız Şirketi'ne devredilmişti. Fabrikaların değeri olarak Alman Askerî İdaresi tarafından 436.450 ley 23 santim ile 22.350 mark olarak belirlenmişti. Bu miktar Altın Yıldız Şirketi'nin Bükreş'teki vekili tarafından Almanya makine şubesine elden ödenmişti. Osmanlı Hükûmeti, 48.742 markı sandıklama işlemleri için harcamıştı. Makinelerin İstanbul'a getirilip şirkete teslimine kadar yapılan masraf şirkete borç olarak yazılmıştı. Şirket bunu daha sonra

25 BOA, BEO, 004685/351321/028/001.

26 BOA, BEO, 004685/351321/027/001.

27 BOA, BEO, 004685/351321/025/001.

ödeyecekti. Hartman makinelerinin fiyatına gelince, aslında bunlar Defterdar Mensucat Fabrikası için alınmıştı²⁸.

Makinelerin sandıklama masrafı Osmanlı Devleti'nin hazinesinden ödenmişti. Dolayısıyla bu miktarın şirket tarafından İstanbul'da levazımat dairesine ödenmesi gerekliydi. Fabrikaların sökülmesi, makinelerin sandıklama ve yüklenmesi işinde görevli subaylar, usta, işçi yevmiyeleri ve diğer bazı masraflar Osmanlı Askerî Valiliği tarafından ödenmiş, daha sonra şirketin Bükreş'teki vekili tarafından aynen vilayete teslim edilmişti. Oltanya Fabrikası'nın Romanya'dan İstanbul'a kadar tutacak olan nakil ve transfer masrafları Askerî Valilik tarafından bilinmediğinden malzemeler İstanbul'a geldiğinde gerekli ödemeyi şirket yapacaktı. Makinelerin fiyatı Alman Askerî İdaresi tarafından belirlendiği için sahipleri tarafından ileride bir fiyat zammı istenirse, bu Osmanlı Hükûmeti'ni bağlamayacaktı. Bunun şirkete kabul ettirilmesi gerekiyordu²⁹.

Altın Yıldız Şirketi'nin iade kararına itirazı sonucunda yapılan değerlendirmede³⁰ hukuk müşavirliği, makinelerin iadesini kanuna aykırı buldu³¹. Makinelerin tarafların rızasıyla satın alındığı görülüyordu. Kanun nazarında elbette ki zorla satın alma kabul edilemezdi. İşin içinde siyasi bir hususun olduğu da anlaşılıyordu. Dolayısıyla sorunun siyaseten halledilmesi gerekliydi. Henüz barış antlaşması imzalanmamıştı. Romanya'daki Osmanlı tebaasının da hukuki haklarının göz önünde bulundurulması gerekiyordu. Bu konu Osmanlı Hükûmeti tarafından detaylı incelenmeli ve Romanya Hükûmeti'ne bildirilmeliydi³².

Romanya meselesini çözmekle görevli karma komisyon, Almanya'dan alınan ve Defterdar Mensucat Fabrikası'nda bulunan aynı sistem makinelerin şirkete verilmesini uygun görmüştü. Meclis-i Vükela'da da uygun görülen bu durum gerçekleşirse Altın Yıldız Şirketi zarar etmemiş olacaktı. Hukuk müşavirliğine göre³³ İngiltere, Fransa ve İtalya fevkalade komiserleri, Romanya'nın işgali sırasında Romanya'ya ait vagonlarla, Rumen fabrikalarına ait makineler ve diğer eşyaları 3 Nisan 1919 tarihinden itibaren talep etmişler ve Osmanlı Hükûmeti alınan malları iadeye mecbur kalmıştı. Aksi takdirde zorla almak için çeşitli yollara başvuracakları anlaşılıyordu. Komiserlikler aynı tarihte Altın Yıldız Şirketi'nin tasarrufunda bulunan makineleri de talep etmişlerdi. Bu

28 BOA, BEO, 4685/351321/027.

29 BOA, Meclis-i Vükela (MV), 221/180; BOA, BEO, 004685/351321/13/001.

30 BOA, BEO, 004685/351321/017/001.

31 BOA, BEO, 004685/351321/018/001.

32 BOA, BEO, 4685-351321-015-001.

33 BOA, BEO, 004685/351321/002/003.

konuda da aynı yola başvurmaları söz konusu olabilirdi. Bu olduğu takdirde makinelerin Romanyalı sahipleri ile yapılacak her türlü hukuki görüşmeler hükümsüz kalırdı. Makine sahiplerinin komiserliklere başvurusu durumunda iki seçenek oluşurdu ki bunlardan birini seçmek gerekirdi. Buna göre, Altın Yıldız Şirketi'ne makineler için ödediği meblağ olan 436.477,23 ley, 22.350 mark ile bu makinelerin gerçek fiyatları arasındaki farkı ve diğer masrafları ödemesi gerektiği bildirilmeliydi. Uygun görülmesi halinde makinelerin alımı Alman Askerî İdaresi altında gerçekleştiğinden ve ödeme Almanya'ya³⁴ yapıldığından tazminat eski Alman Hükûmeti'nden istenebilirdi. Aynı şartlar altında el konulan Romanya fabrikalarına ait malzeme ve makineler iade edilmişti. Ancak bunlar hükûmetin tasarrufunda gerçekleşmişti. Bu defa durum farklıydı. Zira makineler artık şirkete aitti.

Hukuk müşavirliğine göre şirkete şu şartlar altında makineleri iade etmesi teklif edilebilirdi:

Romanyalı makine sahipleri makineler için ödenen bedel ile ödemekten kaçındıkları işçilik ve nakliye masrafları dâhil makinelerden dolayı şirketin yaptığı bütün masrafları karşılamalıydılar. Ancak bazı makineler zarar görmüş olup iade edilemeyecek durumda veya sandıktan çıkarılmışları varsa değerleri tespit edilerek belirlenen miktardan düşürülmeliydi. Diğer yandan Altın Yıldız Şirketi veya hükûmetin makine bedeli, sandıklama ve nakil ücreti olarak harcadığı para ile makine sahiplerine verdiği paranın kambiyo farkı yüksekti. Bu nedenle şirket tarafından yapılan ödemenin tarihi ile (Nisan 1918) makine sahiplerinin parayı ödediği tarih arasındaki kambiyo farkının dikkate alınması ve bütün bu ödemenin Osmanlı Hükûmeti'nce yapılması gerekirdi. Bundan başka makine sahiplerinin ve Romanya'nın İstanbul temsilciliğinin Osmanlı Hükûmeti, Altın Yıldız Şirketi veya herhangi bir şahıs aleyhine tazminat ile zarar ve ziyan talebinde bulunmayacaklarına dair bir ibraname vermeleri gerekirdi. Makineler ondan sonra iade edilmeliydi.

Osmanlı Hükûmeti ile Altın Yıldız Şirketi arasında yapılacak işe gelince; Harbiye Nezareti'nin Defterdar Mensucat Fabrikası için Alman Hartman Şirketi'ne sipariş ettiği ve hali hazırda fabrikada sandıklar içinde bulunan makinelerin şirkete verilmesi uygundu. Bu makineler 1918'de Altın Yıldız Şirketi'nin Romanya'dan aldığı makinelerin değerinde olmalıydı. Harbiye Nezareti'nin Altın Yıldız Şirketi'ne verdiği makinelerin bedeli şirketin Oltanya'ya iade ettiği makineler bedeline karşılık gelmezse Nezaret, şirkete bu değere denk makine verebilirdi. Fakat fatura fiyatlarıyla makinelerin Almanya'dan

34 BOA, BEO, 004685/351421/2.

İstanbul'a nakli için harcanan paranın ödenmesi gerekirdi. Şayet şirket daha fazla makine almak isterse bunların faturalarına bakılarak bedelini kambiyo farkıyla ödeyerek alabilecekti. Şirketin bu konuda imzalaması gereken sözleşme üç tarafın temsilcileri tarafından düzenlenmeliydi.

Öte yandan şurası da dikkate alınmalıydı. 1919 yılı Nisan'ında Romanya'da yaşayan Osmanlı tebaasının Köstence'de, Bükreş ve Kalas'ta haciz konulan taşınır ve taşınmaz mallarını içeren listeler Rumen memurlarına verilmişti. Bu konuda Fransa Fevkalade Komiserliği aracılığıyla Romanya Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunulmuş, henüz bir sonuç alınamamıştı. Osmanlı Hükümeti, komisyon aracılığıyla Romanya'ya başvurarak Oltanya Fabrikası işi ve diğer Rumen taleplerinin kabulünü kolaylaştırmak için bu durumu sonlandırmasını istedi. Bu işin halledilmesi ya yukarıda belirtilen şartların Romanya tarafından kabulüne ya da Romanya'nın Müslümanlara yönelik siyasetini sonlandırmasına bağlıydı³⁵.

Makinelerin sahiplerine iadesi için 7 Haziran 1921 tarihinde Hariciye Nezareti'nden gelen yazı Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Makinelerin sahiplerine aynen iadeleri uygun görüldü³⁶.

Altın Yıldız Şirketi'nin zararını gidermek için hükümetin elinde bulunan Hartman makineleriyle bu makineler mübadele edilecek, aradaki makine farkı şirketten alınacaktı³⁷.

Şirket yetkililerine göre bu karar kanuni değildi. Bu durumu ise şöyle açıklıyorlardı:

Bazıları bunu bir siyasi mesele gibi göstermek isteseler de bu adi bir meseleden ibaretir. Şöyle ki; savaş sırasında Feshane'nin acilen genişletilmesine ihtiyaç duyulmuştu. Osmanlı Hükümeti ile Oltanya Şirketi'nin idare meclisi arasında pazarlık yapılmış, iki tarafın rızasıyla makineler satın alınmıştı. Osmanlı Hükümeti, daha önce Almanya ve Avusturya'ya sipariş ettiği diğer makineler gelince Romanya makineleri hükümet tarafından Altın Yıldız Şirketi'ne satılmış, bedeli tamamen alınmıştı. Aradan üç yıl geçmişti. Makine fiyatlarında beliren artış söz konusuydu. Romanya şimdi bu durumdan istifade etmek istiyordu. Osmanlı Devleti, Romanya'da bulunduğu sırada binlerce liralık bir bedel ile bu makineleri almıştı. Bir sözleşme yapılmıştı ve herhangi bir zorlama yoktu. Bir fesat düşünülürse milyonlarca liralık sözleşmeyi feshetmek gerekirdi ki bunun devlet hazinesine vereceği zarar açıklanmalıydı. Makinelerin Romanya temsilciliği tarafından

35 BOA, BEO, 004685/351321/002/003.

36 BOA, BEO, 4685/351321/001/001.

37 BOA, BEO, 4691/351762/1.

düzenlenen Sevr Antlaşması gereğince iadesi talep edilen eşya statüsüne sokulmak istenmesi hukuku ihlale neden oluyordu. Hiçbir devlet ister satıcı ister alıcı olsun, yapmış olduğu bir sözleşmeyi tek başına feshetmek hakkına sahip değildir. Buna karar vermek Meclis-i Vükela'nın yetkisi dışındadır. Harbiye ve Maliye nezaretleri makinelerin iadesinin söz konusu olmayacağına karar vermişlerdir. Meselenin siyasi boyutuna gelince; Sevr Antlaşması'nın 419. maddesi “müttefik devletlerden alınan ganimet, eşya, tarihi eserler ve sanat eserleri”, 259. maddesi “Bükreş ve Brest Litowsk antlaşmalarıyla alınmış olan nakil araçları, nakit paralar, tahviller ve senetleri Osmanlı Hükûmeti'nin iade mecburiyetini”, 235. maddesi “esna-yı harbde memurin-i Osmaniye'nin herhangi bir icraat ihmalinden tembelliğinden müttefik devletlerin sivil tebaasının şahıslarıyla, eşyalarının maruz kaldıkları zarar ve ziyanların tazminini” içeriyorsa da öncelikle; bahsi geçen makineler iki tarafın izniyle ve bedeli ödenerek alınmıştır. Dolayısıyla ganimet savaş ganimeti sayılamaz. Herhangi bir tarihi değerleri de yoktur. Tazminat ödenmesi konusuna gelince; hadise Romanya'da gerçekleşmişti ve sözleşme yapılmıştı. Dolayısıyla tazminat ödenmesi söz konusu olamazdı. Antlaşmada konuyla ilgili başka da bir madde de yoktu. Macaristan'ın işgalinde Osmanlı Devleti'ne ait milyonlarca lira değerindeki eşyayı Romanya gasp etmişti. Makineler için şirket şimdiye kadar 170 bin liradan fazla masraf yapmıştı. Şirketin çökmesine sebep olacak bir kararda ısrar edilmeyeceği ümit ediliyordu. Karardan vazgeçilmeliydi. Eğer meclis tarafından buna mecburiyet hissedilirse, binlerce kişinin hissedar olduğu bir şirket mahvolacaktı. Hükûmetin himmet göstererek Müslümanların menfaati doğrultusunda bu sorunu çözmesi ve elinde bulunan Hartman makineleriyle hiç olmazsa mübadeleye karar vermesi uygun olacaktı³⁸.

Altın Yıldız Şirketi, hükûmetin vereceği makinelerin parçaları kendilerine tamamen teslim edilinceye kadar, Oltanya Fabrikası'na ait makinelerin teslimine yanaşmıyordu³⁹. 4 Ekim 1921 tarihli bir belgeden bu kararın henüz tatbik edilmediğini ve bunun da şikâyet konusu olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰. Oltanya Fabrikası vekili, 9 Ekim 1921'de Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği⁴¹ mektupta, şirketleri tarafından sağlanan tüm iyi niyet ve çabaların takdir edilerek biran evvel antlaşma yapılması için görüşmelerin hızlandırılmasını, kendilerinin görüşüne tam olarak uygun olan Meclis-i Vükela kararının komisyon tarafından kabul edilmesi için komisyona kesin talimatlar verilmesini istemiştir⁴².

38 BOA, BEO, 4691/351762/02.

39 BOA, BEO, 4705/352845.

40 BOA, BEO, 4695/352071.

41 BOA, BEO, 4697/352208.

42 BOA, BEO, 4697/352208/5.

Oltanya Fabrikası'nın karma komisyondaki delegesi ise hangi şartlarda teslimat isteğini şöyle sıralamaktaydı:

- 1- Komisyonun elindeki orijinal dokümanlara göre, makinelerin tutarı olan 420.601,78 leyi kambiyo farkıyla ödemeye hazır olduğumuzu belirtiyoruz. Elbette tarafımıza iade edilecek olan makinelerde bir eksiklik olması durumunda bahsi geçen tutarlar Bakanlar Kurulu kararına uygun olacak şekilde tasfiye hesabından düşülecektir.
- 2- Makineler ile birlikte el konulan kayışların bedeli olan 15.486,45 leyi de kayışlar tarafımıza eksiksiz olarak iade edildiği takdirde ödemeyi kabul ediyoruz. Makinelerdeki arızalar gibi herhangi bir sıkıntıda bedeli yukarıda geçen tutardan düşülmelidir.
- 3- Oltanya Fabrikası'nın bir Alman firmasına borçlu olduğu iddia edilerek, bizden 22.350 mark talep edildi. Lakin borçlarını halleden ve kimseye borcu olmayan Oltanya, bu konuda herhangi bir sorumluluğu kabul etmemektedir. Bununla birlikte bu konunun çözümünü kolaylaştırmak adına, şirket Osmanlı Devleti'nin bu tutarın nereye gideceğini belirleyen bir düzenleme yapması şartıyla bu tutarı mütareke sırasındaki kambiyo farkıyla değil, belirlenen Alman markı kurundan ödemeyi kabul eder. Böylece bizim sıramız geldiğinde bunu Alman şirketinden veya onun bağlı olduğu otoriteden talep edebiliriz.
- 4- Ayrıca Dışişleri Bakanlığı'nda oturan Türk-Rumen Komisyonu ile anlaşmış olduğumuz miktar olan 41.500 leyi, makinelerimizin ambalaj bedeli olarak ödemeyi de kabul ediyoruz. Tüm fonların da söz konusu tutardan düşüleceğini söylemeye gerek yok.
- 5- Craiova'daki makinelerin sökülmesi ve ambalajlanma işçiliği için komisyon tarafından tarafımızdan talep edilen 57.467,75 Rumen leyni ise daha önce adı geçen Türk-Rumen Komisyonu'na teslim ettiğimiz için reddetmek durumundayız. Hem kendi adımıza hem de hükümetimiz adına fabrikanın zarar görmesi nedeniyle tüm tazminat, hasar ve menfaatler makinelerimizin nakliye ve tekrar montajı ve gelecekteki oluşabilecek tüm taleplerden feragat ettiğimizi bildiririz⁴³.

43 BOA, BEO, 4697/352208/4.

Başlamak üzere olan ve nakliyeleri imkânsız hale getirecek olan mevsim gelmeden evvel Romanya'ya sevkin zamanında gerçekleşmesi için gerekli nihai adımların atılması gerekiyordu⁴⁴.

Sorunun Çözümü

Hükûmet, Altın Yıldız Şirketi'ne verilecek makineler ile fabrika vekiline verilecek makinelerin toptan iade edilerek bu işin sonlandırılmasını istiyordu⁴⁵. Komisyon bu çerçevede yapacağı incelemeyle Osmanlı Hükûmeti'nin vereceği karara uygun olarak hareket edecekti⁴⁶. Sıkıntıyı biran evvel gidermek için haftada üç defa toplanılıyordu⁴⁷.

Görüşmeler sonunda 3 Kasım 1921 tarihinde makinelerin iadesi hakkında sözleşme imzalandı. Sözleşmeye göre:

- 1- Meclis-i Mahsusu Vükela'da karar verildiği üzere bahsi geçen makinelerin satın alınması için Altın Yıldız Şirketi tarafından harcanan meblağ ile makine tutarları ve makinelerin alınıp verildiği tarihler arasındaki kambiyo farkı da dâhil olmak üzere toplamı her neden ibaret olursa olsun Mösyö Gaspar, Maliye Nezareti'ne ödemeyi kabul eder.
- 2- Birinci maddede beyan edilen asıl ödemededen düşülmek suretiyle bir milyon mark Maliye Nezareti veznesine depozito olarak verecektir.
- 3- Asıl ödemede leyleyler 15 Eylül 1918 tarihindeki yirmi mark otuz fenik bir lira karşılığı olmak üzere kabul edilmiştir.
- 4- Bu suretle tahakkuk edecek markların toplamı bu sözleşmenin tarihindeki kambiyo göre olacaktır.
- 5- Her iki tarihteki kambiyo farkları Osmanlı Bankası'nın cetveline göre belirlenecektir.
- 6- İkinci maddede beyan edilen bir milyon marka karşılık şimdilik Altın Yıldız Şirketi'nden mevcut makinelerden yüz yirmi sandık naklettirilecektir.
- 7- Bundan sonra yapılacak nakliyat behemehal kesin ödemedenden sonra yapılacaktır.

44 BOA, BEO, 4697/352208.

45 BOA, BEO, 4702/352619.

46 BOA, BEO, 4701/352505/4.

47 BOA, BEO, 4691/351762/3.

- 8- Altın Yıldız Şirketi'nin sarf ettiği miktar 474.493,73 ley ve 71.091,9 marktır.
- 9- Oltanya Fabrikası'nın bundan sonraki nakliyatı Altın Yıldız Şirketi'nin kendisine verilecek makineleri devri teslim başlanılması zamanından sonra olacaktır.
- 10- İşbu sözleşme düzenlendiği tarihten sonra para konusunda hiçbir değişiklik talep edilmeyecektir. Kabul edilemez⁴⁸.

Fabrika delegeleriyle Romanya askerî temsilciliğinden bir ibraname alınması 19 Kasım 1921'de Harbiye ve Hariciye nezaretlerine bildirilmişti. Romanya temsilciliği tarafından onaylanan ibraname ile makinelerin müfredatını içeren beş listenin ve bunları teslim almakla görevlendirilen fabrika vekili Mösyö Gaspar'ın resimli hüviyetnamesinin gönderildiği ve bazı makine parçalarının tesliminde zorluk çıkarıldığı fabrika ve şirket delegeleri arasında yapılan sözleşmeye uyulmadığı ve bunun giderilmesi fabrikanın vekili tarafından komisyona bildirildi⁴⁹. 14 Aralık 1921'de savaş sırasında Romanya'dan alınan alet ve edevatla ilgili meseleyi halletmek alet ve edevatın cinsini belirlemek için bir heyet oluşturulması kararlaştırılmıştır⁵⁰.

Bu durum levazımat dairesi tarafından 11 Şubat 1922 tarihinde Harbiye Nezareti'ne bildirildi. Makinelerin bir an önce iadesi şirkete tekrar tebliğ edildi⁵¹. Mektup, Meclis-i Vükela'da okundu ve teslim edilen makinelerin parçalarının da şirkete biran evvel verilerek sorunun çözülmesi istendi⁵². Makinelerin iadesi için oluşturulan komisyona Oltanya Fabrikası ile Altın Yıldız Şirketi'nin delegeleri çağrıldı. 19 Haziran 1921 ve 9 Ağustos 1921 tarihli iki adet sözleşmeye bağlı olarak makinelerin kambyo farkıyla beraber, toplam bedeli olan 1.820,395 kuruş geri alınarak usulen hazineye teslim edildi⁵³.

Romanya yetkilileri 1922 yılı sonlarında Osmanlı Hükûmeti'ne başvurarak, 19 Eylül 1921 tarihli Meclis-i Vükela'da alınan karara göre, makine parçalarını içeren 90 sandık dışındaki parçaların fabrikaya verilmediğini, iade için Altın Yıldız Şirketi'ne yapılan müracaatların da Osmanlı Devleti tarafından şirkete yapılan taahhüdün yerine getirilmediği bahanesiyle sonuçsuz kaldığını, bu parçalar olmadıkça makinelerin eski yerlerine monte edilerek fabrikanın yeniden kurulmasının mümkün olmayacağını bildirdi.

48 BOA, BEO, 4699/352353/3.

49 BOA, BEO, 4702/352619.

50 BOA, MV, 222/192.

51 BOA, BEO, 4705/352845/2.

52 BOA, BEO, 4705/352845/3.

53 BOA, BEO, 4705/352845.

Osmanlı Hükûmeti ile Altın Yıldız Şirketi arasındaki anlaşmazlığın giderilerek bu durumun düzeltilmesi isteniyordu⁵⁴.

Sonuç

XIX. yüzyılda Osmanlı'da sanayileşme hamleleri yapılmış ve XX. yüzyılda bu konudaki çalışmalar devam etmiştir. Osmanlı Hükûmeti, sanayi kalkınmasını sağlamak için şirketlerin kurulmasına özen göstermiş özel müteşebbisleri de desteklemiştir.

Bu çerçevede kurulan şirketlerden birisi de Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'dir. I. Dünya Savaşı döneminde, hükûmetin izin vermesiyle Romanya'daki özel bir kuruluş olan Oltanya Dokuma Fabrikası'na ait makineler, bedeli karşılığında İstanbul'a getirilerek Altın Yıldız Şirketi'ne teslim edilmiştir. Şirket makinelerin parasını Romanya'da kurulan Osmanlı Askerî Valiliği aracılığıyla yine Romanya'da oluşturulan Alman Askerî İdaresi'ne ödemiştir.

Savaş sonrasında Romanya, bir ayrıma gitmeden ülkesinden alınan tüm ürün ve malzemelerin iadesini istemiştir. Savaş döneminde Osmanlı Devleti'nin Romanya'dan İstanbul'a getirdiği ürün ve malzemelerin bir kısmı şahıslara, bir kısmı ise devlete aitti. İadesi istenenler arasında Altın Yıldız Şirketi'nin elindeki dokuma makineleri de bulunmaktaydı. Şirket, bedelini ödeyerek aldığı bu makinelerin Romanya Devleti'nin malı olmadığını, iadesinin hukuka aykırı olduğunu, buna karar verecek merciin de Meclis-i Vükela olmayacağını savunmuştur. Bu durum Osmanlı Hükûmeti ile şirketi karşı karşıya getirmiştir. Mesele hem dâhili hem de harici bir mahiyet kazanmıştır. Hükûmet, Romanya ile siyasi bir kriz yaşamak istemediğinden soruna çözüm yolları aramıştır. Şirket, Osmanlı Hükûmeti ve Romanya siyasi temsilcisinin de içinde bulunduğu özel bir komisyon kurulmuş; konu Hukuk, Hariciye ve Maliye nezaretlerinin gündemine girmiştir. Altın Yıldız Şirketi'nin kararında direnmesi üzerine Osmanlı Hükûmeti, daha önce Harbiye Nezareti Defterdar Mensucat Fabrikası için Almanya'dan sipariş ettiği ve İstanbul'da bu fabrikada bulunan Alman Hartman makinelerini şirkete teklif etmiştir. Şirket başlangıçta buna yanaşmasa da hükûmetin kararlı tutumu karşısında makinelerin mübadelesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Oltanya Fabrikası makinelerin satın alındığı tarihteki fiyatlarıyla geri alınacağı tarihteki bedelleri arasındaki kambiyo farkını ödemeyi kabul etmiştir. Bu çerçevede hükûmet, şirket ve Romanya askerî temsilcisi arasında bir sözleşme imzalanmıştır. Ancak Altın Yıldız Şirketi, Hartman makinelerinin bütün aksamaları kendilerine teslim edilinceye kadar makinelerin tamamını iade etmeye yanaşmamış bu da sorunun bir süre daha gündemde kalmasına neden olmuştur.

54 BOA, BEO, 4716/353633.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)⁵⁵

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Meclis-i Vükelâ (MV)

2. Araştırma Eserler

Arslan, Esat: “Birinci Dünya Savaşı’nda Romanya Askeri Valiliği”, *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, 1998, s. 81-121.

Avcı, Sedat: “Romanya”, *İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 167-168.

Balcı, Ramazan-Sırma, İbrahim: *Memalik-i Osmaniye’de Kurulan Osmanlı Anonim Şirketleri*, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, 2012.

Birinci Dünya Harbi VII. Cilt Avrupa Cepheleleri 2 inci Kısım (Romanya Cephesi), Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1967.

Çetin, Nurten: “Romanya’nın I. Dünya Savaşı’na Girişi ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.42, Şubat 2016, s. 536-551.

Çetin, Nurten: “1914 Köstence Mülakatı”, *Kitap Dostu Ali Birinciye Armağan*, Ankara, Polis Akademisi Yayınları, 2017, s. 93-122.

Çetin, Nurten: “İttifak Devletlerinin Romanya’yı Lojistik Bakımdan Taksim Plan ve Projeleri”, *Türkiye-Romanya İlişkileri, Geçmiş ve Günümüz*, C.I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s. 423-442.

55 Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

- Çevik, Zeki-Yılmazpehlivan, Emirhan: “Birinci Dünya Savaşı’nda Romanya Osmanlı Askeri Valiliği”, *Osmanlı Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.7, Temmuz 2018, s. 162-175.
- Giritli, İsmet: “Romanya ve Türk-Romen İlişkileri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.45, S.I, 1981, s. 235-248.
- Kurat, Akdes Nimet: *Türkiye ve Rusya*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Özden, Neşe: “Balkanlarda Barış ve Antlaşma: 1920-1930’larda Türk-Romen İlişkileri (Arşiv Belgeleri, Basın ve Anılar Işığında)”, *Türkiye- Romanya İlişkileri Geçmiş ve Günümüz*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2019, s.39-58.
- Şahin, Gürsoy: “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Romanya İle İlişkilerinde Mukabele-i Bilmisil Uygulamaları”, *Türkiye- Romanya İlişkileri Geçmiş ve Günümüz*, C.I, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, 2019, s. 381-422.
- Yılmaz, Celali: *Osmanlı Anonim Şirketleri*, Scla Yayıncılık, 2011.

Atatürk Dönemi'nde Uygulanan Vergi Politikasının İktisadi Kesimler Üzerindeki Etkisi

The Effect of the Tax Policy Applied in the Period of Atatürk on the Economic Sectors

Kader AKDAĞ SARI*

*Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankaçılık ve Sigortacılık Bölümü, Kırklareli, Türkiye

ORCID: K.A.S. 0000-0002-6275-8277

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Kader Akdağ Sari,
Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankaçılık ve Sigortacılık Bölümü, Kırklareli, Türkiye
E-posta/E-mail: kader.sari@klu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 16.07.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
16.09.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
14.10.2020

Kabul/Accepted: 14.10.2020

Atıf/Citation: Akdağ Sari, Kader. "Atatürk Dönemi'nde Uygulanan Vergi Politikasının İktisadi Kesimler Üzerindeki Etkisi." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 38 (2020): 189-218.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-770151>

ÖZ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktisadi olanakların yetersizliği ve 1929 Dünya Buhranı'nın yarattığı kriz ortamı; genç devletin vergi siyasetini etkilemiş, mevcut koşulların yarattığı etkilerin telafisi ancak birçok yeni verginin alınması ya da var olan vergilerin kapsamının genişletilmesiyle mümkün olmuştur. Cumhuriyet'in başlangıcından 1930'ların ortalarına kadar olan dönemde uygulanan temel vergilerin, iktisadi kesimler üzerindeki etkilerinin incelenmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. "İktisadi Cidal" kavramıyla vurgulanan kalkınma hedefi birbirine muarız iki gelişmenin etkisiyle şekillenmiştir. Kalkınmanın finansmanı için vergiler ihdas edilirken vergilerin yarattığı olumsuz etki ise bu amacın gerçekleşmesinin önünde bir engel idi. Çoğunlukla dönemin süreli yayınlarına ve meclis tutanaklarına dayanan bu çalışmanın, literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Politikası, Cumhuriyet'in İlk Yılları, İktisadi Cidal, Ticari Hayat, Hayat Pahallığı

ABSTRACT

The insufficient economic opportunities in the first years of the Republic and the crisis environment created by the 1929 World Depression affected the tax policy of the young state. Compensation for the effects of the current conditions was only possible by levying many new taxes or expanding the scope of existing taxes. The subject of this study is to examine the effects of the basic taxes on the economic sectors in the period from the beginning of the Turkish Republic to the mid-1930s. The development target, which was emphasized with the concept of "economic struggle", was shaped by the influence of two contrary factors. While taxes were required to finance development, the negative impact of taxes was an obstacle to

achieving this goal. It is hoped that this study, which is mostly based on periodicals and parliamentary minutes of the period, will contribute to the literature.

Keywords: Tax Policy, Early Years of the Republic, Economic Struggle, Trade Sector, Cost of Living

Extended Abstract

The tax structure inherited from the Ottoman Empire was tried to be rebuilt many times in the first years of the Republic. However, an effective functioning tax system has never been implemented. After the wars, fiscal discipline and equivalent budget became the main target of the Republican administration. As Mustafa Kemal stated on March 1, 1923, it was necessary to benefit from the country's income sources without resorting to external sources. In addition, the state had to create a source of income not only for the basic functions of the state, but also for funds required for railway investments and public spending such as the construction of the new capital Ankara and expropriation.

The Republican administration tried to carry out a kind of tax reform with a series of new tax laws, the majority of which coincided with the years 1926 and 1927, after the Aşar Tax (Tithe) was abolished in 1925. The removal of aşar, an important income item that provided 22% of the budget revenues, was aimed to reduce the burden of the agricultural sector. However, the state turned to indirect taxes to compensate for the declining revenues. Faced with a serious financial crisis after 1930 with the effect of the world depression, the government introduced new taxes to be applied to civil servant salaries and workers' wages. The fact that the added taxes were independent from the changes in income increased the tax burden of the public. In addition to taxes, goods consumed by large masses such as tobacco, alcohol, cigarette paper, salt, matches, sugar, and oil were taken to the state monopoly. Thus, with the monopoly prices added to most goods, the state went to increase its revenues. Indirect taxes on consumer goods led to an increased tax burden as they were collected regardless of income. In addition, due to the decrease in the purchasing power of the public, tax revenues decreased since the mid-1920s. In the following years, a regular tax system could not be developed, and the use of state monopoly revenues and extraordinary taxes during the crisis affected the commercial and social life negatively.

According to the census made in 1927, the industrial basis of the economy in the first years of the Republic was lagging behind. Even in order to maintain a very low

consumption level, the country had to import from sugar to cotton weaving, cotton yarn and woolen weaving. Taxes, regardless of profit or loss, had an adverse effect on industrial activities, in the industrial sector, which needed government protection. By the 1930s, removing some tax exemptions granted to the industrialists increased the costs and the increased costs were reflected in the market prices. The possibility of the industrialists to compete with foreign goods at home and abroad became difficult.

While market-oriented agriculture, which was dependent on commercial loans, declined with the decrease in prices, many producers returned to production at subsistence level due to the bankruptcy of commercial companies. On the one hand, while wheat prices were falling, the state imposed customs and sales taxes on a small number of goods purchased by small and medium-sized producers from the market. At the same time, new taxes were introduced to the agricultural sector and the burden of old taxes increased as agricultural prices fell below their pre-1929 levels. With falling grain prices and rising taxes, many peasants had to work as partners by abandoning or selling their land and animals.

With the impact of the 1929 world crisis, the tax burdens of all segments increased, from rural producers to civil servants and workers in the city. While the purchasing power of a large segment of the society decreased, the cost of living made it very difficult to live by. With the reflection of the increasing taxes on the market prices, the cost of living gradually increased and the purchasing power decreased considerably in this period. With the decrease in production and consumption, the collection rates of the taxes levied by the state over the years decreased. The government found the remedy by imposing new taxes or expanding the scope of existing ones. This situation created a vicious circle that negatively affected the economic activities.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden devralmış olduğu vergi yapısı Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren birçok kez yeniden oluşturulmaya çalışılmış ancak etkin işleyen bir vergi sistemi uygulanamamıştır. Osmanlı'dan beri, vergi reformlarının asıl amacı vergi idaresini yeniden düzenlemek yoluyla hazineye gelir artışını sağlamak oluşturmuş, daha adil ve etkin bir vergi sistemi yönünde vergi reformları sınırlı kalmıştır.¹

Savaşların sebep olduğu enflasyon ve para arzı sorunundan ötürü, sağlam para ve denk bütçe Cumhuriyet yönetiminin temel hedefi olurken² Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1923'te Büyük Millet Meclisi'nde belirttiği gibi “Devlet bünyesini yaşatmak için dış kaynaklara başvurulmaksızın memleketin gelir kaynaklarından yararlanma”³ ifadesi gelir yetersizliği yaşayan devletin iktisadi toparlanmayı sağlayabilmesi için ödenek üstü harcama yapmak gibi bir “tercihi”nin olamayacağını ortaya koymuştur.

Yeni kurulan devletin içerisinde bulunduğu iktisadi koşulların gelişmeyi sağlayacak kapasiteden uzak oluşu ve sonrasında yaşanan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın yarattığı kriz ortamı, devleti olağanüstü vergilere yöneltmiştir. İsmet Paşa -henüz buhranın etkilerinin görülmediği bir devrede- 9 Kasım 1929 tarihli yaptığı konuşmasında “yeni vergi tekliflerinin düşünülmediği ve hatta bazı vergilerin hafifletilmesi”ni⁴ vurgulamış olsa da buhranın etkileriyle mücadele edebilmek ve bütçe denkliliğini sağlamak adına birçok yeni vergi eklenmiş ya da vergilerin kapsamı dönem koşullarından doğan ihtiyaçlara göre sürekli değişmiştir. Ayrıca düzenli bir vergi sistemi geliştirilemeyen ülkelerde, yapılacak yatırımlar için tekel gelirlerine ve olağanüstü vergilere başvurulması iktisadi hayatı oldukça olumsuz etkilemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yönetimin sıklıkla değiştiği konu, gerçek savaşın ekonomik alanda verileceğidir. Savaşma ya da cenk etme anlamlarına gelen ‘Cidal’ iktisadi kalkınma söylemlerinde duyulmaktadır. Savaşlardan yorulmuş bir millet için asıl

1 Hülya Kirmanoğlu, “Türkiye’de Vergi Reformları, Siyasal İktidarlar ve İktisat Politikaları”, *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, Cilt.0, Sayı.36, 1994, s. 56.

2 Özgün Burak Kaymakçı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi- Düşünsel Bir Deneme: Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, Ötügen Yayınevi, 2015, s. 151.

3 Kemal Sakarya, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Maliyesi (1919-1938)”, *Maliye Dergisi Maliye Tetkik Kurulu Atatürk Özel Sayısı*, 1981, s. 18.

4 Cihan Duru, “Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler”, *Maliye Dergisi Maliye Tetkik Kurulu Atatürk Özel Sayısı*, 1981, s. 261.

mücadele iktisadi olarak yeni başlamaktadır. Hayatın bir ‘*iktisadi cidal*’ olduğu⁵ ve yeni Türkiye’nin bu mücadelenin de üstesinden geleceği özellikle vurgulanmaktadır:

“...Çünkü Türkiyeliler dışlarıyla, tırnaklarıyla kazandıkları bu hürriyet hayatını, iktisatlarıyla, tarsin etmekle müdafaa edeceklerdir. Çünkü onlar pek kıymetlidir. Pek pahalıya mal olmuştur. ...Onun için önüne iktisat çemberiyle geçerek hayatını müdafaa edecekler ve pekâlâ edecekler”.⁶

Toplumsal ilerlemenin ve kalkınmanın, ekonomik gelişmeye bağlı olduğunun her fırsatta dile getirildiği süreçte Mustafa Kemal Paşa’ya göre Erzurum Kongresi “felaket noktasına gelmiş bir milleti” kurtarmak açısından ne denli önemli ise İzmir’de gerçekleştirilen ilk iktisat kongresi de ülkenin kurtuluşu açısından o denli önemlidir.⁷ Kongrenin açılış konuşmasında belirttiği gibi “Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle terviç edilemezse semere-i netice payidâr olamaz.”⁸ Lozan görüşmelerinin tıkandığı bir sırada Türkiye’nin ilk iktisat kongresini diğer bir deyişle iktisadi mücadelenin ilanının İzmir’de olması bu anlamda bir tesadüf değildir. İşgalden yeni kurtulmuş ve harabe görünümünü almış kentin seçilmesi, her türlü imkânsızlığa rağmen “küllerinden doğan” ülkenin durumuyla özdeşdir. Bu sebeple bu kentten Batı’ya verilecek en iyi mesaj iktisadi zaferin de kazanılacağı yönündedir. Kongrede tartışılan önlemlerin temel hedefi millî ekonominin kuruluşunu ilerletmek ve doğmakta olan Cumhuriyet devletinin sosyoekonomik temelini kısa sürede oluşturacak ekonomik güçleri geliştirmektir.⁹

İzmir İktisat Kongresi açılışında konuşan Kazım Karabekir de “fakr-ü cehalet”e karşı cihadın ilk günü olduğu uyarısını yapmakta¹⁰ Ali Kemal Bey ise “biz şimdi bir gaza-i iktisadi yapmağa mecburuz” derken iktisadi mücadelenin önemini belirtmektedir.¹¹

Gelirlerinin %40’ının savunmaya, %20’sini de borçlara ayıran bir devletin kalkınma hamlesinin Cumhuriyet’in ilk yıllarında gerçekleştirilebilmesi oldukça zordur.¹² Savaş yıllarında meydana gelen can kayıpları, ülkeden ayrılan gayrimüslimlerin yaratmış

5 Ahmet Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923, İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar*, 2. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971, s. 5.

6 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)*, C.XXVII, İ.S.187, (5.2.1339), s. 172.

7 Ahmet Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s. 256.

8 *Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı Semineri*, İstanbul, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını Sermet Matbaası, 1973, s. XII-XIII.

9 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s. 186-187.

10 Ahmet Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s. 267.

11 Ahmet Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi...*, s. 134.

12 Güneri Akalın, *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihine Liberal Yorumu*, Ankara, Orion Kitabevi, 2010, s. 73.

olduğu iktisadi boşluk; teçhizat, yük ve çekim hayvanlarında ve fabrikalarda ortaya çıkan tahribat ve gerileme; tüm kesimleri olumsuz etkilemiştir. 1923 yılında kişi başına gelir, 1914'de kaydedilen düzeyin yaklaşık %40 altında kalmıştır.¹³

1924 tarihli bütçe görüşmeleri sırasında Şükrü Bey'in [Saraçoğlu] ifadeleri ülkenin içerisinde bulunduğu durumu gözler önüne sermektedir:

“Hakikaten insan bütçemize baktığı zaman bugünkü Hükümetimizin birçok zamanlardan beri tekrür eden ve devam edegelen imparatorluk Hükümetinin bir zeyli? şekilde telâkki etmek mecburiyetinde kalıyor. Değişmiş şeyler O kadar azdır ki, idare makinamız hâlâ eski betaet ve yorgunluktan kurtulamamıştır. Bütün vekâletlerimiz, şubatı idaremiz, hâlâ mazbut ve mukem bir teşkilât kanununa malik olmaktan çok uzak bulunuyor; hâlâ gayrifennî, adaletsiz, haksız, vergiler Kurumu Vusta samimiyetle bütçemizde arzı endam ediyor. Halbuki efendiler; dünyanın en büyük ve en müthiş bir cidalini yaptık, büyük bir harp ve o harple beraber ilân edilen, büyük bir ihtilâli millet benim kanaatimce bugünkü ricalden, bugünkü Hükümetten, bugünkü müdirandan bekliyor. Bu ihtilâl; bu inkılâp, bu büyük harp yalnız Hükümet için değil - hele memurlar için hiç değil - bilhassa halk için kurulmuştur. Kanaati, fikri- kalben olduğu gibi- fiilen de hükümran olmağa başlasın... İdare makinamız, yığın, yığın evraktan, ekseriya mânâsız yığın, yığın teşkilâtтан, namütenahi memurlardan biran evvel kurtularak muntazam bir Devlet makinası şeklinde biran evvel işlemeğe başlasın. ... Maarifin ve adaletin ağaçları, meyvalarını vermek için daha uzun müddet bu memleket evlâdını bekletmesin.”¹⁴

20. yüzyılın ilk yarısında, Türkiye'de istihdamın %80'i ve milli hasılanın yarıdan fazlası tarımdan karşılanmaktadır.¹⁵ Yaşam koşulları ağır olmakla birlikte koşular işgücü açısından da elverişli değildir. Tüm bu olumsuz tabloya rağmen 1923-1929 aralığında, tarım ekonomisi toparlanmaya başlamış, tarımdaki iyileşmeyle birlikte Millî Gelir ve kişi başına gelirden artışlar yaşanmıştır.¹⁶

1929 Dünya Buhranı ile birlikte ekonomisi tarıma dayalı olan Türkiye, ihracata konu olan malların fiyatlarının düşmesiyle oldukça olumsuz etkilenmiştir. Lozan Antlaşması'nın dış ticaret üzerinde kısıtlayıcı maddelerinin yürürlükten kaldırıldığına uygulanacağı düşünülen ticari kısıtlamalar ve sermaye denetimlerine karşı, ithal malları üzerinde yapılan spekülasyonlar, henüz buhranın etkisi tam olarak görülmeden Türk ekonomisinin krizle tanışmasına sebep olmuştur.¹⁷ 1929'un sonlarında ticaret açığı 102

13 Şevket Pamuk, “20. Yüzyıl Türkiye'sinde İktisadi Değişim: Bardağın Yarısından Fazlası Dolu Mu?”, *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhâl Bilgin, C.IV, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004, s. 286.

14 TBMMZC., C.VI, İ.S.111, (25.2.1340), s. 329.

15 Şevket Pamuk, “20. Yüzyıl Türkiye'sinde...”, s. 303.

16 *Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu İstanbul Ticaret Odası 1923- 1960*, ed. Ufuk Gülsoy ve Bayram Nazır, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2012, s. 79.

17 Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, çev. Fikret Adaman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 147.

milyon liraya, diğer bir ifadeyle tüm dış ticaretin dörtte birine ulaşmıştır.¹⁸ Hükûmetin iktisadi vaziyet hakkındaki beyanatında Tahsin Bey'in (Aydın) ifade ettiği gibi zor koşullara alışan halk “memleketin ağır şeraiti hayatiyesinden” de ancak kanaatkârlığı sayesinde kurtulmak durumundadır.¹⁹

Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerin; içinde buldukları bunalım, genç Cumhuriyet'in ihracatını güçleştirmiş ve dolayısıyla tarıma dayalı olan geleneksel ihracat mallarının satışını azaltmıştır. İhracattaki bu tıkanma, döviz kıtlığına ve buradan üretim için gerekli hammadde ve araç gereçlerin ithalatında güçlüklerle yol açmıştır. Bu durum ülke içinde üretim düşüşlerine, işsizliğe ve genel ekonomik durgunluğa neden olurken kriz ortamının atlatılması ancak Refik Şevket Bey'in (Manisa) ifadesindeki gibi daha ağır yükleri taşımak zorunda kalmış olan milletin, tereddüt etmeden fedakârlık gösterebilmesi ile mümkün olacaktır;

*“...Memleketin tealisine taallük eden meselelerde çoluk çocuğumun iaşesine yetmiyen maaşlarından da fedakârlık istemek mecburiyeti nihayet umumî bir tehlikeyi defetmekten husule gelecek menfaati âmme ile mukayese edildiğinden dolaydır ki, ancak kabili hazım ve kabili kabuldür. Felâketler karşısında hayatını bile istihfaf eden milletin evladı olmaktan mütevellit bir iftiharla, iddia edebiliriz ki, bu gün tahmil edilen bu yük dün tahmil edilen yükten daha hafiftir. Daha ağır yükü minnet ve şükranla hazmeden ve onun mükâfatını gören millet bu gün bu hafif yükü de bilâ tereddüt kabul edecek ve muhakkak mükâfatını görecekir”.*²⁰

Mustafa Kemal Paşa, 28 Ocak 1931'de C.H.F. (Cumhuriyet Halk Fırkası) İzmir Vilayet Kongresi'nde yaptığı konuşmada ülkeyi birkaç yıl içerisinde cennete çevirmenin hayal olduğunu ve her türlü ağır mükellefiyetler altında halktan fedakârlık beklentisini şu sözlerle dile getirmektedir:

*“...Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da böyle bir işfalkâr siyaset takip edebileceğimizi kimse zannetmesin. Onun için memleketi imar edeceğimiz dediğimiz zaman ancak yapabileceğimiz şeyleri yapacağız. Yoksa bütün asırların ihmal ettiği memleketi bir kaç senede cennete çevirmek hayalini takip edemeyiz. Memleketi imar edeceğimiz derken vatandaşları en hafif mükellefiyetler altında bırakacak değiliz. Bilâkis bütün vatandaşlar icabında ağır mükellefiyetlere ve her türlü fedakârlığa tahammül edeceklerdir. Hep beraber yapacağız. Bu istikametten yürüyeceğiz ve muvaffak olacağımızda şüphe yoktur”*²¹.

18 “Tasarıf ve Yerli Mali Haftası”, *Hür Adam*, 11 Kanunievvel 1930, s. 3.

19 *TBMMZC*, C.VII, İ.S.7, (29.11.1931), s. 66.

20 *TBMMZC*, C.II, İ.S.8, (30.11.1931), s. 81.

21 Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932 C.I*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988, s. 132.

Bostancı'ya göre 'savaş' söyleminin ardında; ekonomik anlamda çözüm bekleyen sorunların aciliyeti ve en önemlisi halkın olağanüstü bir dönemin yokluklarına tahammül edebilme mesajı yatmaktadır.²² Bu husus dikkate değer bir şekilde meclis görüşmelerinde vurgulanmaktadır:

"...Arkadaşlar; bu davet Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin başladığı iktisadî muharebenin ikinci ilanıdır. Dün Hükümetin neşrettiği beyannameyi bu gün malî fedakârlık talep eden bir kanun takip ediyor.... Gelecek kanunlar halka yalnız fedakârlık değil bu fedakârlıklarının mukabilinde iktisadî menfaatlerin temini hususatını da ihtiva etmelidir. Birinci; iktisadî fedakârlığı istedi. İkinci; malî fedakârlığı istiyor. Üçüncünün, menafîi umumîye, hatta herkes üzerinde hissedilecek derecede umumî ve şamil noktaları, kanunları olmak lâzım gelir".²³

İhtiyaçların giderek artan şiddeti, devletin mali tedbirleri koruma zorunluluğu, yeni bir özveri devresine girildiğini işaret etmektedir. Beklenen özveri ise tüm vatandaşların aynı oranda katılımıyla sağlanmalıdır.²⁴

Fedakârlığın boyutları bir yana izlenen vergi siyasetinin gerek ticari gerekse sınıai hayata etkileri olumsuz olmuş, halkın vergi yükünü artırmıştır. Bu sebeple dönemin vergi politikaları eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. İstanbul vekili Hüseyin Bey'in de ifadesiyle "Mükerrer vergi ve resimler bir az usanç vermiştir. Kırk altı çeşit belediye resmi, on dokuz çeşit devlet vergileri ve buna inzıam eden idare-i hususiye resimleri, hakikaten içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir".²⁵

İktisadi anlamda liberal politika benimseyen ve bu nedenle parti isminde "liberal"ın karşılığı olarak "serbest" kelimesini kullanan²⁶ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurucusu Fethi Bey [Okyar], henüz parti kurulmadan önce Mustafa Kemal Paşa'ya fertlerin şahsi teşebbüs kudretine inandığını ve devletin vergi toplayıcı mekanizmaya dönüştüğünü bu sebeple İsmet Paşa ile ters düştüğünü belirtmekteydi.²⁷ SCF yöneticilerinin vergi konusuyla alakalı parti programı ve söylemlerindeki asıl amaç, serbest teşebbüs üzerindeki vergi yükünün azaltılmasına ve sermaye birikimi yoluyla özel sektör yatırımlarının artırılmasına, böylelikle ekonominin canlandırılmasına yöneliktir. Parti programında belirttiği üzere vergilerin yüksek oluşu ve yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirten Fethi Bey, 7 Eylül 1930 tarihinde İzmir'de yaptığı konuşmasında mali siyaseti şu cümlelerle eleştirmektedir;

22 M. Naci Bostancı, *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, İstanbul, Ötügen Yayınevi, 1996, s. 33.

23 *TBMMZC*, C.II, İ.S.8, (30.11.1931), s. 82.

24 Cihan Duru, "Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler...", s. 266.

25 *TBMMZC.*, C.I, İ.S.73, (9.6.1930), s. 137-138.

26 Mehmet Halis Özer, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda İktisadi Düşünce", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, C.13, S.51, s. 81.

27 Mehmet Halis Özer, "Serbest Cumhuriyet Fırkası...", s. 82.

“...Malî siyasette muvaffakiyet var mı? Yedi seneden beri takip edilen malî siyasetin bir muvaffakiyet harikası olduğunu ilân eden muhterem Başvekile son sene zarfında ne kadar iflaslar vuku bulunduğunu ve yalnız kazanç vergisinden dolayı ne kadar ticarethanenin kapandığını sormak isterim. Bir malî siyasette muvaffakiyet olup olmadığını o siyaseti idare edenlerin iddiası değil siyaset yüzünden ticaret ve sanayide hâsıl olan refah ve bu refahı gösteren istatistikler ispat eder”.²⁸

Falih Rıfki da “Türkiye’yi kalkındırmak için durmadan vergileri artırıyorduk. Biraz geçim temin etmeye başlayan aylıkları yeniden kesiyorduk. Bütün millî kalkınma yükü, milletin sırtında idi”²⁹ sözleriyle iktisadi kalkınmada halkın katlandığı fedakârlığı dile getirmektedir. Kısacası belirtilen dönemin temel özelliği yeni bir iktisadi savaşı zorunlu kılarken, bahsedilen mücadele halktan beklenen fedakârlık üzerine yoğunlaşmakta ancak bu durum iktisadi kesimler üzerinde refahı azaltıcı etki yapmaktadır.

Vergi Sisteminin Yapısı ve Sorunları

Cumhuriyet’in ilk yıllarında mali bağımsızlık hedef alındığından; maliye politikası olarak denk bütçe ve sağlam para kısıcası mali disiplin ilke edinilmiştir.³⁰ Ayrıca başta demiryolu yatırımları ve yeni başkent Ankara’nın imarı ile yabancıların ellerindeki alt-yapı tesislerinin kamulaştırılması gibi yapılan kamu harcamalarına gereken fonlar devletin ek gelir ihtiyacını artırmaktadır.³¹ Özellikle bu ihtiyaç 1930’ların başlarında geliştirilen Devletçilik döneminde sanayileşme adımlarıyla daha da artacaktır.

1925 yılında Aşar Vergisi’nin kaldırılması üzerine büyük kısmı 1926 ve 1927 yıllarına denk düşen bir dizi yeni vergi kanunu ile bir çeşit vergi reformu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.³² Bütçe gelirlerinin 1924 yılında %28,5’ini³³ sağlayan aşarın kaldırılmasıyla tarımsal kesimin yükü azaltılmaya çalışılırken, devlet, finansman ihtiyacını karşılamak için dolaylı vergilere yönelmiştir. Bütçe gelirleri içinde gelir vergilerinin payı, aşarın yürürlükte olduğu 1923 ve 1924 yıllarında yaklaşık %30’dan 1926-1930 arasında %7’ye inmiştir. 1930’dan sonra, yaşanan dünya buhranının da etkisiyle ciddi bir mali krizle karşı karşıya kalan hükümet, büyük ölçüde memur maaşları ve işçi ücretlerine

28 Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası...*, s. 106.

29 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2010, s. 577.

30 Güneri Akalın, *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik...*, s. 152.

31 1923-38 arasında kamu harcamaları içinde en büyük yekunu demiryolu yapımı ve millileştirilmesi, bunu izleyerek Ankara kentinin imarı yer almıştır. Demiryolu yapımına 314,6 milyon TL harcanmıştır. Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938*, İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, 1977, s. 251.

32 Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde...”, s. 251.

33 Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 4. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 67.

uygulamak üzere bir dizi yeni vergi getirmiştir. Bu sayede gelirden alınan vergiler tekrar önem kazanmış, bu vergilerin bütçe içerisindeki payı 1932-35 yılları arasında %19'a, 1936-1938 yılları arasında %23'e yükselmiştir.³⁴ 1930'larda hükümet tarafından Türkiye'deki vergi sistemini değerlendirmekle görevlendirilen Jules Picharles'in hesaplarına göre 1934-1935 yıllarında tüccar ve sanayicilerin ödediği gelir vergileri net gelirlerin %2'sini oluştururken bu oran memur ve işçilerde %18'e ulaşmaktadır. Picharles, sonuçlar karşısında vergi adaletini düzeltmek ve gelir vergisi hasılatını artırmak için Maliye Bakanlığı'na yeni bir vergi sistemi taslağı sunduysa da bu raporun maliye politikası üzerinde etkisi olmamıştır. 1938'de İngiliz iktisatçı Frederic Benham'ın tespit ve önerileri de benzer yöndedir. Benham'a göre dolaysız vergi yükü, memur maaşlarında %25-40 arasındayken, ticari ve sınai kâr gelirlerinde %7'nin altındadır. Benham'ın kâr gelirlerinin vergilendirilmesi, ücret ve maaşlar üstündeki vergi yükünün azaltılması yönündeki önerileri de 1940'ların başına kadar dikkate alınmamıştır.³⁵

Yıllar	Gelire Dayalı Vergiler	Servet Vergileri	Tüketim Vergileri	Dış Ticaret Vergileri
1923-24	37.46	10.35	26.27	25.90
1925-31	10.34	16.68	45.27	27.69
1932-39	28.38	12.38	31.59	27.73

Tablo 1: Dönemler İtibariyle Vergi Yapısının Gelişimi³⁶

Tablo 1'e göre aşarın kaldırılmasından sonra gelir üzerinden alınan vergiler 1931'e kadar ani bir düşüş göstermiş, 1932'den itibaren tekrar yükselmeye başlamıştır. Gelire dayalı vergilerin ağırlığının düştüğü yıllarda daha çok dolaylı vergilere dayanan³⁷ ve özellikle kentlerdeki işçi ve memur kesiminin satın alma gücünü azaltan bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan ve Cumhuriyet dönemi ile birlikte devam eden vergilerden biri ağnamdır. Küçük baş hayvanlar üzerinden maktu olarak alınan bu vergi, 1924 yılında Sayım Vergisi'ne dönüştürülmüş, kapsam olarak büyük baş hayvanları da kapsayarak 1931'den itibaren Hayvanlar Vergisi adını almıştır.³⁸ Osmanlı'dan kalma diğer bir vergi Temettü Vergisi, 1926 yılında kapsamı genişletilerek Kazanç Vergisi'ne

34 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 528.

35 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin...*, s. 529.

36 Hülya Kirmanoğlu, "Türkiye'de Vergi Reformları...", s. 59.

37 Hülya Kirmanoğlu, "Türkiye'de Vergi Reformları...", s. 58.

38 Cemil Adar Yılmaz- Cihan Yüksel, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi Vergi Politikaları", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MiKAD)*, 2019, C.3, S.1, s. 86.

dönüşmüştür.³⁹ 1926 yılında uygulamaya konan bir diğer vergi de satışların her aşamasında %2,5 oranında alınan Umumi İstihlak Vergisi'dir. Bir yıl uygulanan bu vergi kaldırılmış, yerine imalat aşamasında alınan Muamele Vergisi getirilmiştir. İlgili vergi 1934 yılında kapsamı genişletilerek 1956 yılına kadar uygulamada kalmıştır.⁴⁰

1929 Dünya Buhranı'nın olumsuz etkileri karşısında ücretli kesim üzerinden üç yeni vergi alınmaya başlamıştır. Bunlardan ilki; 1931 yılında uygulamaya konan ve başlangıçta resmî ve özel kesimde çalışan bütün '*hizmet erbabı*'nı elde ettiği ücretler üzerinden vergilendiren⁴¹, Kazanç Vergisi'ne ilave, oranları %12-24 arasında değişen İktisadi Buhran Vergisi'dir.⁴² 1932 yılında Bina Vergisi yükümlülerini, 1934 yılında ise ticaret, sanayi ve serbest meslek erbabını da içerecek şekilde kapsamı genişletilen bu verginin⁴³ tahakkuk eden kazanç vergisi üzerinden %20 oranında alınması kararlaştırılmıştır. Gerekçesinde geçici olduğu vurgulanan Buhran Vergisi, uzun yıllar yürürlükte kalmış, tahsilatın yapılmasındaki basitlik ve sağlanan yüksek gelir Maliye idaresinin bu vergiyi uzun yıllar sürdürmesine yol açmıştır.⁴⁴ İktisadi Buhran Vergisi genel tahsilatında, ücretlilerin payı yıllar itibariyle %75-86 arasında değişirken, sonraki yıllarda kapsama alınan ticaret erbabının ödediği verginin genel toplam içerisindeki payı en çok %16'lara ulaşmıştır.⁴⁵

İktisadi krizin etkileri sürerken ücretli kesim üzerinden alınan bir diğer vergi de 1932 tarihli Muvazene Vergisi'dir. Ücret geliri elde edenlerin Kazanç ve İktisadi Buhran Vergileri çıkarıldıktan sonra kalan tutara %19 uygulanan Muvazene Vergisi⁴⁶ meclis görüşmelerinde Kitapçı Hüsnü Bey (İzmir) tarafından halkın bütçesini bozacağı gerekçeyle şu sözlerle eleştirilmektedir:

"Efendim, erbabı maaşla müstahdemın kısa bir zaman zarfında üçüncü defa olarak vergiye tabi tutuluyor. Evvela kazanç vergisi, ikincisi buhran vergisi... Bunların yekûnu en az %15'i ve en çoğu %27'yi buluyor. ...Binaenaleyh Hükümetin muvazenesini temin etmek için vazettiği bu vergi ile vatandaşlarımız muvazenesizliğe uğrayacaktır".⁴⁷

Eklenen vergilere rağmen 1920'lerin ortalarından itibaren vergi gelirleri düşmeye başlamıştır. Vergilerin gelirden bağımsız olma özelliği halkın vergi yükünü giderek

39 Cemil Adar Yılmaz - Cihan Yüksel, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi...", s. 87.

40 Cemil Adar Yılmaz - Cihan Yüksel, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi...", s. 88.

41 Cihan Duru, "Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler...", 264.

42 Cemil Adar Yılmaz - Cihan Yüksel, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi...", s. 88.

43 Cihan Duru, "Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler...", s. 266-267.

44 Cihan Duru, "Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler...", s. 268-269.

45 Cihan Duru, "Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler...", s. 270.

46 Cemil Adar Yılmaz - Cihan Yüksel, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi...", s. 88.

47 Cihan Duru, "Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler...", s. 272.

artırırken alım gücünü düşürmüştür. Vergi yükünün olumsuz etkilerinden birini Yol Vergisi'nin tahakkuk oranlarında izlemek mümkündür (Tablo 2). Aşarın kaldırılmasından kısa bir süre önce kanunlaştırılan 18-60 yaş arasındaki bütün erkeklere, ya yol inşaatlarında her yıl birkaç gün çalışmak ya da bu emeğin bedelini nakden ödemek yükümlülüğü getiren Yol Vergisi⁴⁸, Atatürk döneminde, dörder yıl ara ile üç defa isim değişikliği geçirmiş, tüm çabalara karşın yakınmaları giderebilecek bir uygulamaya kavuşmamıştır.⁴⁹ Her ailedeki yetişkin erkeklerden 8-15 TL arasında alınan Yol Vergisi, gelirdeki azalıştan bağımsız olarak alınmaktadır. Nitekim 1930'larda, 1932 yılındaki kötü ürün yılının da eklenmesiyle bu vergiyi ödeyemeyip bedeni yükümlülüğünü yerine getirerek yol yapımında çalışanların sayısı 700 bin kişiyi bulmuştur⁵⁰. Bir diğer örnekte de Muğla'da 1932 senesinde bu vergiyi bedeni yükümlülük olarak ödemek isteyenlerin sayısı 3 bin iken 1933 senesinde bu sayı 19 bine ulaşmıştır.⁵¹ İstanbul'da da "Yol Vergisinin tenzili, mesai mıkyaşının tebdili, amelenin fazla, uzak yerlerde çalıştırılmaması" gibi talepler C.H.F.'nin vilayet kongresinde raporlar arasında yerini almaktadır.⁵² İstanbul'da vergiyi ödeyemeyenlerin sayısı arttığından dolayı belediye, çareyi yol vergisini 10 liradan 6 liraya düşürmekle bulmuştur. Dolayısıyla hem vergi miktarının hem de halkın alım gücünün düşmesi sonucu belediye gelirleri oldukça azalmıştır. İstanbul genelinde 1928'de 1.197.536 lira tahsil edilebilen Yol Vergisi, 1932'de 690.000 liraya gerilemiştir.⁵³

Yıllar	Tahakkuk/ Tahsilât oranları %
1925	70
1926	66
1927	64
1928	64
1929	60
1930	50
1931	31
1932	27
1933	25

Tablo 2: İstanbul Vilayetinin Yol Vergisi Tahakkuk/ Tahsilât Oranları⁵⁴

48 Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin...*, s. 531.

49 Kemal Turan, "Atatürk Dönemi Maliye Politikasında Tarım Kesiminin Yeri", *Maliye Dergisi Maliye Tetkik Kurulu Atatürk Özel Sayısı*, 1981, s. 307.

50 Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde...", s. 252.

51 "Altı Liralık Vergiyi Veremiyen Amele!", *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1934, s. 3.

52 C.H.F. Vilayet Raporları, *1931 Senesi Büyük Kongresinde Takdim Edilmek Üzere Hazırlanan Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet Kongreleri Temenniyatı Hülâsası*, Ankara, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1931, s. 7.

53 "On Senelik Yol Faaliyeti", *Cumhuriyet*, 11 Kanunisanı 1934, s. 2.

54 *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı*, t.y., s. 202; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1932-33, 1936*, s. 210.

Vergilere ilave tütün, alkol, sigara kâğıdı, tuz, kibrit, şeker, petrol gibi geniş kitlelerin tükettiği mallar devlet tekeline alınmıştır. Lozan Antlaşması hükümleri gereğince 1929'a kadar yerli ve ithal mallara farklı oranlarda vergi uygulanamayacak olsa da ara çözümler bulunmaya çalışılmış; antlaşmanın devlet tekeline konu olan mallara serbest fiyatlama hakkı vermesinden faydalanılarak birçok mal ve hizmetin üretim ve ithalatı devlet tekeline alınmıştır.⁵⁵ Böylelikle çoğu mallara eklenen inhisar fiyatları ile devlet, gelirlerini artırma yoluna gitmiştir.⁵⁶ Şeker, petrol, kahve, çay, pirinç, baharat, margarin, kibrit, sabun gibi kullanımı yaygın olan tüketim mallarından alınan dolaylı vergiler, gelirden bağımsız olarak tahsil edildiklerinden vergi yükünün giderek artmasına sebep olmuştur.⁵⁷ Aşarın kaldırılmasıyla yerine konulan vergilerden olan Toprak Vergisi de ekilen ya da ekilmeyen tüm topraklardan alındığı için köylüyü güç duruma düşüren vergilerdendir.⁵⁸ Köylüye yüklenen dolaylı vergiler hükümetin gelirlerinin %5-6'sını oluşturuyor olsa da köylü için vergi yükünün belirleyicisi vergi oranlarından ziyade, hükümetin inhisar ürünlerini fiyatlama ve vergilendirme politikasından kaynaklanmaktadır.⁵⁹

Meclis görüşmelerinde Emin Bey (Eskişehir), devlet tekeline olan tuz örneğinden hareketle köylünün üzerindeki vergilerin indirilmesini önermektedir;

*“Köylü vergilerinin içinde ağır vergi hayvanattan alınan resim meselesidir. Çorak ve tuzu olmayan orta Anadolu köylüleri davar başına bir okka tuz sarfederler. Bunu eskiden dört kuruşa beş kuruşa alırlardı. Bu gün on beş, hatta bazı yerlerde on sekiz, yirmi kuruşa mal oluyor. Bu tuzlardan her halde Hükümet eskiden olduğu gibi hafif bir şey almalı. ...Baфра gibi en zengin bir yerde kırk üç keçi, üç koyun, bir sığır resim için müzayedeye çıkarılmış ve hepsi kırk yedi lira otuz kuruşa satılmıştır. ...Bunu bilmiyen arkadaşlarımız yoktur, hatta Vekil Beyler de bilirler. Mademki hayvanattan alınan resmin tenziline imkânı maddi yoktur. Hiç olmazsa, eskiden olduğu gibi hayvanata verilen tuzlardan hafif bir resim alalım”.*⁶⁰

Buhran, kırsaldaki üreticinin satacağı malların fiyatlarını düşürürken, devletin birçok ürünü tekeline alarak, vergiler yoluyla fiyat artışlarına sebep olması, köylünün maliyetlerini artırmaktadır. Temel tüketim mallarının inhisar aracılığıyla fiyat artışları sadece köylüyü değil kendisini besleyen birçok iş kolunu da olumsuz etkilemektedir. Refik Şevket Bey (Manisa) fiyat artışlarının ürün satışlarını azalttığı yönündeki endişesi konumuz açısından önemlidir:

55 Özgün Burak Kaymakçı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...*, s. 153.

56 Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde...”, s. 251.

57 Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde...”, s. 253

58 “Eserleri”, *Hür Adam*, 7 Kanunievvel 1930, s. 1.

59 Hülya Kirmanoğlu, “Türkiye’de Vergi Reformları...”, s. 58.

60 *TBMMZC*, C.VIII, İ.S.3, (28.5.1932), s. 308.

“...Eğer bütün dağı, taşı, gölü, denizi tuzdan ibaret olan memlekette hayvanlar tuz fiatından dolayı lâzım gelen gıdayı alamıyor, bu sebeple ihracat miktarı azalıyor, bu nedenle bendenizce iktisadî buhrandan mütemadiyen dert döküpte onun çaresini aramamak mesuliyetini üzerimize almış oluyoruz. ... Onun içindir ki iktisadî hayatımızda aleltilâk muamelâtı umumiyemizde yüksek fiatla az satarak para kazanmaktansa az fiatla çok devrederek hatta bunun zımnında hayvanatımızın, vatandaşlarımızın sıhhatini koruyarak para kazanmağı zannederim ki kendimize düsturu hareket etmenin zamanı gelmiş ve geçmiştir”.⁶¹

1924 yılında cari fiyatlarla bütçe gelirin Gayrisafi Millî Hasıla'ya oranı %9'dan, 1927-28'de %13'e, 1934'te %20'ye yükselmiştir. Kriz dönemlerinde yaşanan yeniden bölüşüm içerisinde bürokrasi, ülkede üretilenlerin daha büyük bir bölümünü kontrol etmeye başlamıştır.⁶² Devletin özellikle tüketim, gümrük vergileri ve inhisarlar aracılığıyla sağladığı gelirin payı yükselmekte, 1927-28'de bütçe gelirlerinin %35'ini oluşturan bu kalemlerin payı, 1931-32'de %52'yi, 1934-35'de %47'ye ulaşmaktadır. Vergi tahsilâtı itibariyle tahakkuk eden vergilerin tahsilât oranları ise 1928-36 yılları arasında sürekli azalmıştır. Örneğin Kazanç Vergisi'nde 1926 yılında %87 olan tahsilat oranı, 1935 yılına gelindiğinde %39'a kadar gerilemiştir.⁶³ Ayrıca bu dönemde kişi başına gelir azalırken, kişi başına düşen vergi yükü artmıştır. Nüfus başına gayrisafi gelir 1927 yılı 100 olarak kabul edildiğinde, 1930'da bu rakam 92.6, 1934'te ise 60.5'tir. Vergiler ise 1930'da 94.4, 1934'te 92.6'dır. Yani endeks olarak vergi yükü 1927 yılında 100 olarak kabul edildiğinde 1930'da 101.9, 1934'te ise 153'e çıkmıştır.⁶⁴ Kısacası nüfus başına gelir azalırken, vergi yükü ise artmıştır.

Her yıl bütçe görüşmelerinde mali disiplin sağlanması adına başvuru olan önlemler birtakım vergilerin kapsamının genişletilmesi şeklinde olmaktadır. 1932 senesinde yerli fabrikaların vergisiz getirdikleri bir kısım mala yeni vergi konulması, Gümrük Muamele Vergisi, Bina vergileri, nakil vasıtalarının vergilerin artırılması, dâhilde üretilen şekere ilave vergi konulması, Muvazene Vergisi'nin düzenlenerek, Buhran ve Kazanç vergilerine eklenmesi gibi örnekler verilebilir.⁶⁵ Diğer yılların bütçe tespitlerinde de durum pek değişmemiş, bütçeyi denkleştirmenin önemli araçlarından biri mevcut vergilerin tarifelerini artırmak olarak görülmüştür.⁶⁶ Kısacası bütçe gelirlerini artırabilmenin yolu vergi-

61 TBMMZC., C.VIII, İ.53, (28.5.1932), s. 308.

62 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 16. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 134

63 Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde...”, s. 235, 253.

64 Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde...”, s. 252.

65 Yeni Bütçe Hazırlanırken”, *Son Posta*, 15 Mart 1932, s. 1; “Aylık Alan Herkesten Yüzde On Kesilecek”, *Son Posta*, 10 Nisan 1932, s. 1-3.

66 “Yeni Bütçe”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1934, s. 1; “934 Bütçesi Mecliste, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1934, s. 1; “935 Bütçesi”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1935, s. 1.

leri artırmaktan geçmektedir. Örneğin 1932’de yaklaşık 170 milyon lira olan bütçe geliri 1934 yılına gelindiğinde 184 milyon liraya ulaşmakta, 1935 yılında ise 190 milyona ulaşacağı beklenmektedir. Basına yansıyan bilgilere göre devlet, gelirini bazı vergilerde *tadilat*a giderek artırmayı hedeflemektedir.⁶⁷ Genellikle bahsedilen *tadilat*; dolaylı vergilerin kapsamının genişletilmesiyle mümkün olmaktadır.⁶⁸

Vergilerin Sanayi Üzerindeki Etkileri

1927 yılında yapılan sayıma göre Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki ekonominin sanayi temeli oldukça geri kalmıştır. Çok düşük bir tüketim düzeyini sürdürmek için dahi, ülke, ithalat yapmak durumundadır.⁶⁹ Ayrıca mevcut sanayinin %95’inin motorsuz çalıştığı⁷⁰ kabul edildiğinde, Cumhuriyet’in başlarında sanayinin yapısı henüz ‘*el sanayi karakteri*’⁷¹ niteliğindedir. 1938 yılında 189’u 1923’ten önce kurulmuş, Teşviki Sanayi Kanunu’ndan yararlanan 1.098 teşebbüs bulursa da sanayi varlığının yüzde 90’ı gerçekte fabrika denilmeyecek bir takım derme çatma tesislerdir.⁷²

Henüz gelişme aşamasında olan ve devletin himayesine ihtiyaç duyan sanayide, kâr ya da zarara bakılmaksızın maktu olarak alınan vergiler faaliyetleri olumsuz etkilemekte, Ahmet İhsan Bey’in (Ordu) ifade ettiği gibi “henüz doğmuş, pek zayıf bir çocuk halinde olan Türk Sanayisinin müthiş düşmanı” haline gelmektedir.⁷³ 3-4 yıl içerisinde birkaç defa değişikliğe uğrayan Muamele Vergisi’nin⁷⁴ kapsamının genişletilmesi ile ilgili görüşmelerde Sadettin Rıza Bey (İstanbul) özellikle Muamele Vergisi’nin sanayi sektöründe yarattığı olumsuz etkiyi şu cümlelerle aktarmaktadır:

*“Hakikaten iptida, istihlâk vergisi namile tarh edilen bu vergi, birçok esnafı silip süpürmüş ve erbabi ticareti de müşkül bir mevkie sokmuştur. Bu tahripkâr tesiri dolayısıyla ferdası sene tadile zaruret hasıl olmuş ve fakat bu defa da bütün sıkletile erbab-ı sanayii ezmeğe başlamıştır. Sınai müessesler, bir taraftan teşviki sanayii kanunile muafiyetlere mazhar kılınırken, diğer taraftan bütün bu muafiyetlerin temin ettiği yardımların yekûnundan daha fazla bir vergile mükellef tutulmaktadır”.*⁷⁵

67 “935 Bütçesi”, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1935, s. 1.

68 “934 Bütçesi Mecliste”, *Cumhuriyet*, 2 Mart 1934, s. 1; “Yeni Bütçe”, *Cumhuriyet*, 1 Mart 1934, s. 1.

69 Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde...”, s. 259.

70 Şevket Süreyya Aydemir, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, Ankara, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931, s. 66.

71 Şevket Süreyya Aydemir, *Cihan İktisadiyatında...*, s. 61.

72 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*, 2. baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969, s. 191.

73 *TBMMZC.*, C.II, İ.S.18, (27.6.1931), s. 172.

74 *TBMMZC.*, C.XXII, İ.S.47, (5.5.1934), s. 34.

75 *TBMMZC.*, C.II, İ.S.18, (27.6.1931), s. 172.

Sanayinin gelişebilmesi için 19 Nisan 1925 tarih ve 633 numaralı kanunla tesis edilen⁷⁶ Sanayi ve Maadin Bankası 3 Temmuz 1932'de Devlet Sanayi Ofisi'ne⁷⁷, 7 Temmuz 1932'de Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na dönüştürülmüştür.⁷⁸ Bu kredi bankası ile birlikte sanayicinin 1927'den itibaren faydalandığı Teşviki Sanayi Kanununun 9. maddesindeki gümrük muafiyetleri kaldırılmış, bankanın kuruluş sermayesinin, elde edilecek Muamele ve Gümrük vergilerinden sağlanması 2. maddede kabul edilmiştir.⁷⁹ Gümrük vergisinden muaf olunan makine ve teçhizatlardaki muafiyet kaldırılmış, yurtdışından getirilecek makinelerin %20'sinin peşin ödenmek suretiyle ithal edilmesine karar verilmiştir.⁸⁰ Sanayici açısından Teşviki Sanayi Kanunu'ndan faydalanmanın getirisi eskisine oranla oldukça zayıflamıştır. 1932 Temmuz'undan sonra fabrikaların hammadde için muafiyetleri hemen hiç derecesine indirilmiştir. 15 Şubat tarihinde yürürlüğe girmiş olan Kredi Bankası Kanunu'nda makine ve yedek aksam muafiyetleri de kaldırılmıştır. Yine aynı kanunda fabrikalar muaf oldukları Kazanç Vergisi nispetinde tasarrufa mecbur edilmiş ve tasarruf ettikleri meblağın bankaya sermaye olarak yatırılmasına karar verilmiştir.⁸¹ Kitapçı Hüsnü Bey'in (İzmir) ifade ettiği gibi müteşebbislerin, tanınan muafiyetlerin süresi sona ermeden kaldırılmasıyla güvenleri sarsılmış ve teşebbüslerini teker teker azaltmışlardır.⁸²

Sanayiciye tanınan vergi muafiyetlerinin kaldırılması, maliyetleri artırmış, artan maliyetler mal fiyatlarına yansımıştır. Sanayinin gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında yabancı mallar ile rekabet imkânı zorlaşırken iş hayatındaki belirsizlik devlet himayesini bekleyen sanayicinin hükûmete duyduğu güveni azaltmıştır.⁸³ Sanayi üzerinden alınan vergiler, üretimin geri teknolojilerle yürütülmesine neden olmuştur. Vergi yükü

76 TBMMZC., C.II, İ.S.106, (19.4.1341), s. 195.

77 TBMMZC., C.IX, İ.S.77, (3.7.1932), s. 468.

78 TBMMZC., C.X, İ.S.80, (7.7.1932), s. 507.

79 TBMMZC., C.X, İ.S.80, (7.7.1932), s. 508.

80 Genellikle literatürde 1927'de kabul edilen Teşviki Sanayi Kanunu'nun 15 yıl süre ile uygulandığı ifade edilirken, muafiyetlerin bir kısmının kaldırıldığı bu döneme değinilmez. Belirtmek gerekir ki Sanayi sektörünü ilgilendiren bu mevzuat ile ilgili ilk geri adım 2261 sayılı kanun ile atılmakta, 1 Haziran 1933'ten itibaren geçerli olan kanunla, 2064 sayılı kanunla kaldırılan muafiyetlerin bir kısmı tekrar geri getirilmektedir. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*. 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 263.

81 Reşat Hereke Fabrikası Müdürü, "Sanayimizin inkişafında ehemmiyetle nazarı dikkata alınması icabeden noktalar", *1933 Oda Kongresi Rapor ve Kararları, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1933 Kongresi Neşriyatı*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933, s. 7.

82 TBMMZC., C.XVI, İ.S.65, (3.6.1933), s. 14; Sanayi sektörünü ilgilendiren bu mevzuat ile ilgili ilk geri adım 2261 sayılı kanun ile atılmakta, 1 Haziran 1933'ten itibaren geçerli olan kanunla, 2064 sayılı kanunla kaldırılan muafiyetlerin bir kısmı tekrar geri getirilmektedir. Bkz. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik...*, s. 263.

83 1933 Oda Kongresi Rapor ve Kararları (1933), "Sanayimizin Himayesi Esasları Hakkında Bazı Sanayi Erbabının Mütaleaları", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1933 Kongresi Neşriyatı*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933, s. 2.

ağırlaşan üretici, makine yerine tezgahlarını değiştirerek vergiden kaçınmaya çalışmıştır. Motor Vergisi vermemek için ayakta imalata geri dönmek ya da vantilatör yerine körük kullanmak bu dönemde karşılaşılan örneklerden birkaçıdır. Sanayicinin deyimiyile “günden güne ölüme yaklaşılan” bu süreçte, yaşanan zorluklar işçi ücretlerinin de gerilemesine yol açmıştır.⁸⁴

Şevket Süreyya, Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı’nda bulunduğu yıllarda sanayinin durumunu anlatırken vergilerin sanayi üzerindeki olumsuz etkilerinden şu satırlarla bahsetmektedir:

“... Bu iptidai Muamele Vergisi Kanunu, dükkânların atölye ve atölyelerin fabrika haline gelmesini önliyordu. ...Böylelikle Makineli sanayi, hanlara, kervansaraylarda, Haliç kıyısındaki çamurlu bodrumlarda adeta bir kaçak iş halinde kendi kendine gelişme yolları arayıp duruyordu. 3 beygirlik derme çatma bir motor ve 3 kişilik bir acemi işçi kadrosu ile çalışan bir han odası, 400 beygir takatinde bir muharrik kuvvet ve 300 amele kadrosu ile çalışan bir fabrikadan üstün tutuluyordu”⁸⁵.

Dokuma sanayi Muamele Vergisi altında ezilen bir başka faaliyet alanıdır. Bu alanda Feshane, Hereke, Karamürsel ve Süreyya Paşa fabrikalarının temettüleri ile vermiş oldukları vergiler karşılaştırıldığında kârdan daha fazla tutarda vergi verdikleri anlaşılmaktadır. Teşviki Sanayi Kanunu’nun 7. maddesi gereği Kazanç Vergisi’nden muaf olan bu fabrikalar Muamele Vergisi altında ezilmektedir. Diğer fabrikaların ise sermayesi alınan bu vergiler ile erimektedir.⁸⁶ Örneğin 1929 yılında Feshane’nin temettüsü 82.000 lira iken, ödediği vergi 91.000 (oran %110), Süreyya Paşa Fabrikasının aynı yılda temettüsü 4.500 lira iken ödediği vergi 26.000 lira (oran%600)’dir.⁸⁷ Hereke fabrikası da 1929 senesinde 23 bin lira zarar ettiği halde 38 bin lira vergiye tabi tutulmuştur.⁸⁸ Muamele Vergisi herhangi bir kazancın tahakkuku halinde tahsil olunan bir vergi olmaktan ziyade, satışta kâr olsun olmasın sırf muamele üzerinden alınan bir vergidir. Peşinen tahsil edilen bu verginin sermaye üzerinden ödenmiş olması sanayiciyi rekabet edemeyecek konumda bırakmıştır. Sanayinin gelişmesini engelleyen vergi politikaları dolaylı olarak istihdam ve vergi gelirleri üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Kısa vadede gelir elde etme ihtiyacı içerisindeki hükûmetin vergi politikası, uzun dönemde sanayinin içindeki sermayenin de bir kısmının erimesine neden olmuştur.

84 1933 Oda Kongresi Rapor ve Kararları..., s. 758.

85 Şevket Süreyya Aydemir, *Sıyrı Arayan Adam*, 15. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, s. 454.

86 *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Cumhuriyet Matbaası, Ankara (t.y.), s. 72-73.

87 *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*..., s. 481.

88 *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*..., s. 481-482.

Vergilerin Gelir ve Tüketim Üzerindeki Etkisi

Vergiler bir yandan harcanabilir geliri kısıtlarken diğer yandan tüketimi azaltmıştır. 1927 nüfus sayımında 13,7 milyon olan nüfus, 1935 sayımında 16 milyona çıkmış, yaklaşık olarak %11,8 oranında artmıştır. Bu artışa rağmen 1927-35 yılları arasında inhisar mallarında dahi tüketim oldukça azalmıştır. Bu süreçte toplam tüketimdeki azalıştan daha büyük bir düşüş, kişi başına tüketimde kendini göstermektedir.⁸⁹ Bir diğer gerileme bütçede görülmektedir. Şöyle ki; 1928 senesinde 222 milyon lira olan gelir, 1934 yılına gelindiğinde Muvazene, Buhan ve Kazanç vergileri de dahil olduğu halde 195 milyon liraya gerilemiştir.⁹⁰

Ticari kredilere bağımlı olan pazara yönelik tarım, fiyatların düşmesi ile birlikte gerilerken, ticari şirketlerin iflası⁹¹ sebebiyle birçok üretici geçimlik düzeyde üretime geri dönmüştür. Buğday fiyatlarının dünya fiyatlarına paralel olarak düşmesine rağmen hükümet, küçük ve orta ölçekli üreticilerin pazardan satın aldıkları az sayıda mala gümrük ve satış vergisi getirmiştir. Tarım sektörüne yeni vergiler eklenmiş böylelikle tarımsal fiyatların 1929 öncesi düzeylerinin altına düşmesiyle eski vergilerin külfeti artmıştır.⁹² Satın alma gücü hızla düşerken, vergi ödeme gücü de gittikçe azalmıştır.⁹³

1929-34 arası 1 kg buğdayın fiyatı 12.6 kuruştan 3.6 kuruşa, pamuğun fiyatı 62.3 kuruştan 33.1 kuruşa inerken, değişen ticaret hadleriyle birlikte köylü oldukça yoksullaşmıştır. Tarımdaki gerilemenin bir bölümü dünya buhranının fiyatları düşürücü etkisinden de önemli bir kısmı hükümetin vergilendirmesinden kaynaklanmaktadır.⁹⁴ Düşen tahıl fiyatları ve artan vergilerle birlikte birçok köylü topraklarını ve hayvanlarını terk ederek ya da satarak ortakçı olarak çalışmak durumunda kalmıştır.⁹⁵ Köylünün sattığı ürünlerin fiyatları düşerken verginin artıyor olması, gelir üzerinden ödenen verginin ağırlaşması sonucunu doğurmuştur.⁹⁶

Ahmet Hamdi [Başar], 1930'ların başında Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çıktığı yurt gezisinde, yaşanan buhran sebebiyle köylünün tohum parasını dahi çıkaramadığını aktarırken, köylünün bu koşullar altında vergi ödemeyecek durumda kalmasını şu sözlerle aktarmaktadır:

89 Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde...", s. 255.

90 "Pahalı Hayat, Ucuz Hayat", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1934, s. 6.

91 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde...", s. 231-274.

92 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet...*, s. 129.

93 Mete Tunçay, *T.C'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 3. baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992, s. 208.

94 Özgün Burak Kaymakçı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...*, s. 163.

95 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet...*, s. 129.

96 Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde...", s. 253.

“... Gezdiğimiz yerlerde gördüklerimiz, henüz gezmediğimiz yerlerden ise işittiklerimize göre içinde bulunduğumuz sıkıntıların en büyük sebebi buğday ve hububat fiyatlarındaki müthiş düşüklüktür. ...Başka mahsüllerin fiyatları yüzde 30-40 düşmüş; buğdayın ki yüzde 80. Buğday, ekonomimizin temeli, belkemiği. ...Buğday müstahsili olan köylüler bereketli mahsül yılında hattâ tohum paralarını çıkaramazlarsa, nasıl vergi versinler; nasıl bankaya borç ödesinler. ... Köylüler elleri böğürlerinde; çıkan hesaplar karşısında akılları durmuş, ne yapacaklarını, kime başvuracaklarını bilmiyorlar”.⁹⁷

Üreticinin ürün fiyatları hızla düşerken kentlerde ise halkın şikâyet ettiği konuların başında fiyat artışı gelmektedir. Mal fiyatlarındaki artışın en önemli sebebi ise ürünün yetersizliğinden ziyade, artan vergi ve masrafların fiyatlara yansımalarıdır. Hatta piyasada vergilerin artacağı yönündeki söylentiler dahi fiyatların artması için yeterlidir.⁹⁸ İstanbul’da et ve ekmek fiyatlarının yüksekliği⁹⁹, mezbahalara ödenen yüksek vergiler¹⁰⁰, ucuz ve temiz buz bulmak¹⁰¹, fahiş odun ve kömür fiyatları¹⁰², belediyenin almış olduğu vergiler¹⁰³ şikâyetlerden sadece birkaçıdır. Bir yandan en temel ürünlerin fiyatları yükselirken, diğer yandan İstanbul’un ezeli derdi olan mesken kiralari bina vergisi sebebiyle artmaya devam etmektedir.¹⁰⁴ Oysa ki, Ali İktisat Meclisi henüz 1928 yılında hükûmete sunduğu raporda hayat pahalılığı için alınacak acil tedbirler arasında vergilerin düzenlenmesi ve vergi yükünün azaltılmasına yönelik çalışmaları sıralamaktadır.¹⁰⁵

Kazançlardan bağımsız olarak alınan vergiler geliri değişmeyen kesimleri olumsuz etkilemektedir. Vergilerin yükseldiği 1929 yılı verilerine göre serbest meslek erbabının kazançları son yıllara kıyasla değişmemiştir.¹⁰⁶ Doktorlar için de durum farklı değildir. İstanbul’da çalışan 1.800 doktor kazançlarının azaldığını ve vergilerin ağırlığından

97 Ahmet Hamdi Başar, “Gazi bana çok kızmış...”: Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi C.I, Yay. Haz: Murat Koraltürk, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 335-336.

98 Buğday Fiyatları Neden Yükseliyor?”, *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1934, s. 4.

99 Halkın Dilekleri 1”, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1929, s. 2.; “Halkın Dilekleri 2”, *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1929, s. 2

100 “Halkın Dilekleri 8”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1929, s. 2.

101 “Halkın Dilekleri 9”, *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1929, s. 2.

102 “Halkın Dilekleri 10”, *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1929, s. 2.

103 “Halkın Dilekleri 1”, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1929, s. 2.

104 “Son Vergi Tasavvurları”, *Son Posta*, 10 Nisan 1932, s. 2.

105 “...Vergilere istikrar vermek ve istihsali tensik [düzenlemek] ve taksif [toplamak] ederek vergi yükünün daha geniş esaslar dâhilinde tevzii [dağıtmak] suretiyle tahfifine [yükünü azaltmaya] çalışmak”. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA), 30-10-0-0/26-152-5. 27.12.1928.

106 “Seyyar Esnafın Kazançları Fazla Değişmemiş”, *Son Saat*, 8 Kanunisanı 1929, s. 1; Kazanç vergisi için esnafın kazançlarını tespit etmek gerekmektedir. Ancak geçen iki sene ile mukayese edildiğinde esnafın kazancı değişmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Kunduracı, nakkaş, kalemkar, dülger, duvarcı, elbiseci, manifaturacı, en aşağı günlük 150, 120, 80 kuruş kazanırken, badanacı, lağımçı, kaldırımçı, balıkçı, manav, sebzeçi, sütçü, yoğurtçu demirci, kasap, sobacı, 140, 100, 60 kuruş kazanmaktadır. Seyyar, simsar ve emanetçiler 150-600 kuruş arasında kazanırken doktorlar 600, dişçi 500, mimar 400-900 kuruş kazanmaktadır.

şikayetçidir¹⁰⁷. Serbest meslek erbabının vergi oranları mecliste tartışılırken Hakkı Şinasi Paşa, doktorların kazanamadıklarını hatta kiralarnı dahi ödeyemez durumda olduklarını söylerken, meclis çoğunluğu, doktorların Anadolu'da ihtiyacı olan yerlere gidip kazanç elde edebilecekleri görüşündedir.¹⁰⁸ Ancak alım gücü düşen köy ve kasabalarda da doktorların daha çok kazanacağını ummak ihtimal dahilinde değildir. Kazançları değişmeyen serbest meslek erbabının şikayetleri devam ederken, hükümet ise vergilerin kapsamını genişletmektedir. Örneğin seyyar esnafın kapsamı muhtarlara kadar ulaşmış, İstanbul'da muhtarların dahi Kazanç Vergisi ödenmesi istenmiştir. Köy muhtarlarını kapsamayan bu karar sonucu İstanbul'da 1.200 mahalle muhtarı çareyi istifa etmekte bulmuşlardır.¹⁰⁹

Hükümet, kapsamını genişlettiği vergilere Bekarlık Vergisi'ni de eklemek istemektedir. Ancak bu verginin amacı gelirden ziyade savaşlar ve göçler sebebiyle azalan nüfusun artması, toplumsal yaşamın evlilik yoluyla düzenli işleyebilmesidir. Meclise verilen tasarıda yaşları 25-45 arasında olan bekar erkekler; Kazanç, Arazi, Musakkafat ve Yol vergilerinin bir mislini Bekarlık Vergisi olarak verecektir. Yaşları 20-35 arasında olan, resmî bir daireden maaş ve ücret alan kadınların da Bekarlık Vergisi'ne tabi tutulması gündeme getirilmiştir. Dullar ve çocuk sahibi olmayanların da vergi ile mükellef olması istenmekte, ilgili vergiden toplanan paraların yüzde yirmisinin, beşten fazla çocuk sahibi olan babalara ikramiye olarak verilmesi önerilmektedir¹¹⁰. Ancak yapılan incelemede ülkede yaşları 20-100 arasında olan 180 bin bekar tespit edilmiş, vergiye tabii olabilecek sadece 50 bin kişi saptanabilmiştir. Bu kişilerden alınacak verginin getirisinin az olacağı anlaşılarak bahsi geçen öneriden vazgeçilmiştir.¹¹¹

1930'a gelindiğinde ise eski İzmit Mebusu Mehmet Fuat'ın sahibi olduğu Hür Adam Gazetesi¹¹² vergilerin ağırlığı altında halkın geçim sıkıntısını aktarırken vergi yükünü azaltmanın gerekliliğini şu sözlerle vurgulamaktadır;

107 "İster İnan İster İnanma!", *Son Posta*, 10 Temmuz 1932, s. 3.

108 "Serbest Meslek Erbabına Ait Vergi Nispetleri", *Cumhuriyet*, 20 Mart 1934, s. 3.

109 "İstanbul Muhtarları İstifaya Karar Verdiler!", *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1929, s. 1.

110 "Evlilerin Gözü Aydın!", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1929, s. 3; "Bekârlar Acaba Bu Sene Vergi Vermeye Başlıcaklar mı", *Son Saat*, 20 Mart 1929, s. 3.

111 "Bekârlar Vergiden Kurtuldu", *Son Posta*, 3 Nisan 1932, s. 3.

112 Hür Adam Gazetesi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasına tepki olarak doğan muhalif bir gazetedir. Çıkış amacını "milletin tahammülünün tükendiğini yüksek sesle duyurmak" olarak tanımlayan gazete Menemen olaylarının yarattığı gergin siyasal ortamda yayın hayatına son vermiştir. Kendi deyimiyle 1929 Buhranının ülkede yarattığı etkilerin hissedildiği "ızdırıp yıllarında" hükümetin özellikle ekonomi politikalarını eleştirmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Funda Selçuk Şirin, "1930 Türkiyesinde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2020, s.23.

“...İktisadiyatımız, ziraatimiz, ticaretimiz, san’atımız bozuktur. Vergilerimiz ağırdır, halkta para ve sermaye yoktur; hayat pahalıdır, idare makinesi iyi işlemiyor; halk müteessirdir... Hayatı ucuzlatmak halkın üstündeki vergi yükünü azaltmak ile mümkündür. ...Bir verginin de-recesi tesirini bile ölçemediğimizi defatle ispat etmişizdir”.¹¹³

Dolaylı vergilerin etkilerini en çok hissettirdiği kesim memurlardır. 1931 yılında ortalama kazancı 100 lira olan bir memurun her ay ödemesi gereken vergi yaklaşık 28 liradır¹¹⁴ ki bir yıl sonra kiralar memur maaşının yaklaşık üçte biri kadardır.¹¹⁵ Yine bir diğer örnekte 30 lira alan bir memur 7,5 lira Kazanç ve Buhran Vergisi vermekte, “İstanbul’da insanın başını sokacak kümes kadar odanın kirası bile hâlâ on liradan aşağı” olmamaktadır.¹¹⁶ Kendisine vergi artışları sorulan vatandaş ise bütçe dengesi adına hükûmetin “başka çaresinin” olmadığını görüşündedir.¹¹⁷

Memur olan bir okuyucunun serbest meslek erbabının da itiraz etmeden vergilerini ödemeleri gerektiğini belirtmesi ilginçtir. Aksi halde diğer meslek erbabından toplanamayan vergiler yine memurdan toplanacaktır:

“... Biz memurlar bu memleketin yabancı unsurları mı sayılıyoruz? Kazanç vergisini seve seve verdik, buhran dediler peki dedik. Muvazene dediler; onu da alınız dedik. Bizim ne odalarımız ne cemiyetlerimiz, hiçbir şeyimiz yoktur. Sesimiz çıkmaz. Fakat emin olunuz bu vatanın en iyi ve en masrafsız mükellefi biziz. ...Vaziyet bu merkezde iken biz artık diğer sınıfların itirazlarına akıl erdiremiyoruz. Muhterem serbest meslek erbabı, siz de resmi ve gayriresmi memur sınıfından ibret alarak itiraz etmeyiniz. Çünkü sizlerin vergileriniz azaltılırsa aradaki farkın bize yüklenmesi ihtimali vardır. Bizim ise sizin gibi, kazançlarımızı artırmak ihtimal ve imkânı yoktur”.¹¹⁸

Üzerinde tartışılan bir diğer vergi de Bina Vergisi’dir. Konu ile ilgili 1932 yılında endişelerini aktaran Kitapçı Hüsnü Bey (İzmir), ilgili verginin gelir ve servet sahipleri ile telafi edilebileceği önerisini yinelemektedir:

“Efendim, ...Yalnız başını sokmak için mesken tedarik eden bir adamdan vergi almamak lâzımdır. Fakat zarureti maliye dolayısıyla almak mecburiyetinde kalıyoruz. Hiç geliri olmıyan vatandaşlardan oturduğu evi için de vergi istenirse elbette veremeyecek ve netice itibarile takibatı icraiye uğrıyacaklardır. Nitekim geçen sene İstanbul’a gittiğim zaman (119) binanın Kadıköy mal müdürlüğü tarafından satılığa çıkarıldığını gördüm. Halbuki bu vatandaşların

113 “Yeni Seneye Girenken”, *Hür Adam*, 1 Kanunisanı 1930, s. 1.

114 “Yeni Vergiler Karşısında”, *Son Posta*, 11 Nisan 1932, s. 2.

115 “Ev Kiralarının Artırılması Teşebbüsü”, *Son Posta*, 12 Nisan 1932, s. 2.

116 “Son Vergi Tasavvurları”, *Son Posta*, 10 Nisan 1932, s. 2.

117 “Son Vergi Tasavvurları”, *Son Posta*, 10 Nisan 1932, s. 2.

118 “Memurlar ve Kazanç Vergisi”, *Cumhuriyet*, 11 Mart 1933, s. 2.

vaziyeti iktisadiye dolayısıyla elim vaziyette olduklarını biliyoruz. Daha elim vaziyete sokmak için bunlardan hiç almıyarak husule gelecek bu noksanı yine akar sahibi olanlara ve akarlardan alınan vergilere zammetmek suret ile telâfisi mümkündür. ...Maaş sahiplerinin maaşlarından yüzde 25 kestik. Bina vergisi yüzde dokuz tutuyor. Halbuki öbür tarafta binlerce lira kazanan akar sahiplerinden cüzi bir para daha alsak ne mahrumiyet hâsıl olur? Binaenaleyh sırf oturulan binalardan da vergi almak çok mantıksızdır".¹¹⁹

1933 yılında bina tahrirlerinin değerinden yüksek görülmesine sadece İstanbul'da 80 bin kişi itiraz etmiştir.¹²⁰ 1933 yılı tahminlerine göre İstanbul'da yaklaşık 350 bin kişi borçlu olup halkın yarısından fazlasının icra dairesiyle alakası bulunmakta ve günde yaklaşık bin kişi başvuru yapmaktadır.¹²¹ Kısacası bina vergileri kira fiyatlarını¹²², Sayım Vergisi ise hayvan fiyatlarını¹²³ yükseltmeye devam etmektedir. Vergilerin azaltılması bir yana 21 Mayıs 1934'de kabul edilen Millî Müdafaa Vergileri ile kahve, çay, kakao, kâğıt, cam, çimento kösele ve deri, pamuk ve pamuklular, yün ve yün ipliğinden dâhili İstihlak Vergisi alınması kararlaştırılmış¹²⁴ böylelikle yeni vergiler eklenmiştir.

Yunus Nadi [Abaloğlu] makalesinde vergi tespitinde dikkatli davranılması gerekliliğini vurgularken, vergi adaleti konusuna değinmektedir;

"...Devlet hazinesinin mükelleften mümkün olduğu kadar çok para çekmek fikrini bırakarak, gerçekten ne kadar alınmak gerekirse o kadar alınmağa özen gösterilmelidir. Haksız bir vergide kesbi kat'iyet etmiş, dönülemez kaidesinden vazgeçilmelidir. Haksız vergi devletin varidat kanallarını da kurutur".¹²⁵

Vergi piyasada fiyatları artırırken "pahalılık halkın satın alma kudretini azalttığı için köylü mahsulüne, tüccar malına, fabrikatörler istihsaline müşteri bulamamaktadır".¹²⁶ Hükûmet ise "hazineyi daima kuvvetli bulundurmak ve memlekette yapılacak birçok iş olmasından" dolayı vergilerde herhangi bir indirimi konu etmemektedir.¹²⁷

119 TBMMZC., C.VIII, İ.S.54, (29.05.1932), s. 358.

120 "80.000 Kişi Şikayetçi", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1933, s. 1.

121 "İstanbulda 350.000 Kişi Borçlu", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1933, s. 2.

122 1914 senesine oranla 1932 yılında İstanbul'da kiralar %1566, altın parayla %74 oranında artmıştır. *Cumhuriyet*, "Bizde Hayat Pahalılığı", 18 Mart 1933, s. 6.

123 "Sayım Vergisi", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1935, s. 3.

124 "Millî Müdafaa Vergileri", *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1934, s. 1.

125 Yunus Nadi, "Vergi Düzeltmesine Nereden Başlamalı?", *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1935, s. 1.

126 "Pahalı Hayat, Ucuz Hayat", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1934, s. 6.

127 "Vergilerde Tenzilat Yok", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1935, s. 2.

Vergilerin Ticari Faaliyetlere Etkisi

Cumhuriyetin ilk yıllarında yatırımların millî hasılaya oranı artmıştır. Özellikle demiryolu harcamaları gibi kamu yatırımlarında büyük sıçramalar yaşanmıştır.¹²⁸ Artan kamu yatırımlarına nazaran Cumhuriyet'in ilk yıllarında kişi başına vergi yükü artmış, ancak vergi yükünün hafifletilmesi bir yana 1930'lu yıllarda serbest meslek, ticari sınai kazanç ve bina sahiplerini de içeren birçok düzenleme ile vergilerin kapsamı genişletilmiştir.¹²⁹ Oysa Millî Hükûmet, vergilerin tahsilâtında halka azami kolaylık çareleri aramış “Ana yurdun istiklaline, muhafazasına ve imarına verilmekte olan bu paralar millete giran [ağır] gelmemiş, Devlet gelirlerinin mühim bir kısmını temin eden inhisarlar da daha verimli seviyeye çıkarılmıştır”.¹³⁰ Yaşanan iktisadi kriz ve uygulanan vergi politikasının da etkisiyle piyasada birçok ticarethane¹³¹ kapanmıştır.

Vergilerin artması bir yandan mal fiyatlarına yansırken diğer yandan üretimi azaltıcı etkisiyle ticari hayatı olumsuz etkilemiştir. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Raporu'na göre “bilhassa son senelerde vergi sıkleti, şehir ve kasabalar ahalisine daha fazla yüklenmiştir”.¹³² Ülkeye ‘milyarlar’ getiren tiftik ticareti örneğinde olduğu gibi artan vergiler ile bazı ticari faaliyetler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.¹³³

1934'te Cumhuriyet, İstanbul'da birçok yazıhane ve mağazaların vergiler yüzünden kapandığını şu cümleler ile dile getirmektedir;

“...İstanbul'un en işlek caddelerinde ve birçok yazıhane ve ticarethaneleri ihtiva eden binalarda dükkân, mağaza ve yazıhanelerin birer, birer kapandığı görülmektedir. Bu terki ticaret ve tatili faaliyetin sebepleri arasında... Yeni kazanç kanununu tatbik şekliiden tevellüt eden mahzurlardan ileri geldiğini söylemektedirler. ...İradi gayrisafinin 6 misli üzerinden vergi alınmakta. Örneğin iradi gayrisafisi 100 lira olan bir avukat, serbest meslek erbabi ya da mühendis yazıhanesi 600 lira kazanç vergisi vermek ve bunun yüzde yirmisi olarak da buhran ve muvazene vergisi vermek durumunda kalmaktadır. Toplam 720 lira vergiye tabi tutulmaktadır”.¹³⁴

128 Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde...”, s. 242.

129 Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde...”, s. 252.

130 Feridun Osman, “On Senelik İcraat Bilançosu”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1935, s. 11.

131 1928-1933 yılları arasında sadece İstanbul'da 768 kuruluş faaliyetlerini durdurmuştur. 1928'den itibaren ticari faaliyetlerini sonlandıran işletmelerin sayısı artarken özellikle 1932 yılından itibaren ferdi ticarethanelerdeki azalış 1935 yılında doruk noktasına ulaşmıştır. 1933 yılında 220 ferdi ticarethane faaliyetine son verirken 1935'te bu rakam 401 olarak kayıtlara geçmiştir. 1933 yılına kadar kapanmış 768 işletmenin ise sadece 39'u şirket haline gelmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. “Ticari Faaliyet Mizanı”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Şubat 1934, C.50, S.2, s. 78; “935 Yılında Ticari Hareketler”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Şubat 1936, C.52, S.2, s. 90; “1936 Ticari Hareketler”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Kanunisanı 1937, C.53, S.1, s. 8.

132 H, Avni, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926, 1927, 1928 Seneleri Faaliyet ve Muamelâtına Ait Umumi Rapor*, İstanbul, Sinan Matbaası, 1935, s. 345.

133 “Tiftik Ticaretimiz”, *Son Posta*, 10 Şubat 1932, s. 6.

134 “Tatili Faaliyet Olan Ticarethaneler”, *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1934, s. 1.

İstanbul Tahakkuk Müdürü Talat Bey'e göre ise vergiler yüksek değildir, tüccar vergi vermeye alışık olmadığından vergiler yüksek olarak algılanmaktadır.¹³⁵

Hür Adam Gazetesi 6 Aralık 1930 tarihinde "Halkçıları Ne Kurtarabilir?" başlıklı makalesinde C.H.F.'nin vergi siyasetini devam ettirme çabasını şu sözlerle eleştirmektedir:

"... Halkçılar muvaffak olamayacaklardır. Çünkü memleketi düşürdükleri iktisadi ve içtimai zaa'fı bir kaç sene içinde gidermeğe maddaten imkân yoktur. ...Hakikaten H.F. sı hükümetinin üstünde yürüdüğü bataklık zeminin farkına varamamakla sonuna kadar ısrar ve taannüt gösterdiğini hayretle görürüz. 924'den başlayan yanlış adımları, iktisadi gidişin çıkmaza giriyor olduğunu kırdak köyde, kasabada şehirde her kes tedricen artan bir kuvvetle hissettiği halde halkçılar anlaşılmasız bir nikbinlikle o yolda yürümeğe devam ettiler. O kadar ki bütçenin mütevaszin vergilerin yolunda olduğunu, memlekette her işte inkişafa gidildiğini teminkârane söylemekte mahzur bulmuyorlardı. Meselâ daha geçen sene maliye vekili dairesi intihabiyesi İzmirde mali ve iktisadi vaziyetimizin sitayişkârane teşrihatını mutazammın nutuklar verilebilecek bir kanaati kalbiye sahibi bulunuyordu. Sonra vergilerin katiyen ağır olmadığı yolunda gazetelere uzun boylu izahattan çekinmiyordu... acaba bilmiyorlarmı idi ki bunları işidenler ve okuyanlar gü-lüyorlardı ve yakında kafamızı duvara vuracağımız kulaktan kulağa fısıldanıyordu?.. Nehayet buda geldi çıktı".¹³⁶

Liman şirketine ödenen ücret ve vergilerin yüksekliği bir yandan fiyat artışlarının önemli nedeni olurken diğer yandan malını satamayan tüccarın faaliyetlerini azaltma sebebidir. Hükümetin tekel hakkı verdiği Liman şirketindeki vergilerle ilgili şikâyetler artmasına rağmen¹³⁷ konu ile ilgili önlemler yetersiz kalmış, ülke ticaretinin kalbi durumunda olan İstanbul, transit ticaret üstünlüğünü kaybetmiştir. Liman şirketi müdürü Hamdi Bey'e göre diğer limanların üstünlüğü ele geçirmesindeki ana etkenlerin başında işlerin süratli olması ve İstanbul Limanı'na göre daha az verginin alınması hatta hiç vergi alınmaması gelmektedir.¹³⁸ Buhran yıllarında diğer ülkeler mallarını satacak piyasa arayışında iken, Türkiye'de ise mahsuller liman şirketine ödenen ücretlerin yüksekliği sebebiyle çürümeğe bırakılmıştır.¹³⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında mevcut antrepolar üzerinden alınan ücretler diğer limanlar ile karşılaştırıldığında İstanbul'da tüccar daha fazla maliyete katlanmak durumundadır. Trieste ve İskenderiye'de on vagon şekerin bir aylık masrafı 3.000 lira iken İstanbul'da bu masraf 9.500 liraya çıkmaktadır. Şeker transitini yapan tüccar, Trieste yolunu tercih

135 "Tatili Faaliyet Olan Ticarethaneler", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1934, s. 1.

136 "Halkçıları Ne Kurtarabilir?", *Hür Adam*, 6 Kanunievvel 1930, s. 1.

137 "Liman Şirketi Hükümet Tarafından İdare Edilecek", *Yarın*, 14 Mart 1931, s. 2.

138 Yunus Nadi, "Açık konuşalım Koca İstanbul'da Bir Liman Yoktur", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1929, s. 2.

139 "Yine Liman Günahır Günah", *Yarın*, 1 Temmuz 1931, s. 2.

ederken, manifatura transitini yapan tüccar ise Port Said’i tercih etmeye başlamıştır.¹⁴⁰ Nakliye masraflarının yüksekliği, dahildeki bir malı, hariçten gelen mala göre rekabet edemeyecek konuma düşürmektedir. Amerika’dan İstanbul’a bir ton buğday nakli için 450 kuruşa mal olurken, aynı miktar buğdayın vapurdan değırmene nakli ise 500 kuruş olmakta¹⁴¹ dolayısıyla mal fiyatlarına yansımaktadır. Limanda alınan vergiler çok çeşitli olmakla birlikte 5.000 tonluk bir vapurdan diğer limanlarda alınan¹⁴² 150-155 liralık ücretler, İstanbul limanında ortalama 505 ile 645 lira arasında değışmektedir.¹⁴³

1932 yılına gelindiğinde Liman şirketi, faaliyetlerin azalması sonucu gelirinin yüzde kırkını kaybetmiş¹⁴⁴, bir sonraki yıl da liman gelirleri azalmaya devam etmiştir. İstanbul Limanı’ndan yapılan ithalatta ise %55 oranında azalma tespit edilmiştir.¹⁴⁵ Hükümet, liman işlerinde istikrarın sağlanması adına navlunları sabit bir hale getirmeye çalışmış ancak yeni tarife, eskisine oranla daha da yükseltilmiştir. Bu durum günden güne sönmekte olan limanı daha sıkıntılı bir duruma sokmuş, yeni tarife karşısında aktarma ve transit faaliyetleri durma noktasına gelmiştir.¹⁴⁶ Bunun üzerine liman tarifelerinde Şubat 1934’te %50 oranında indirimine gidilmiştir.¹⁴⁷ Liman kadrosunda önemli değışiklikler yapılmış, bazı memur ve şubesinin amirleri değıştirilmiştir.¹⁴⁸ Liman şirketi 14 Ağustos 1934’te tasfiye edilerek, Ahmet Hamdi Bey’in yerine genel müdür olarak, denizcilik ve liman konusunda tecrübe sahibi olmayan bir vali tayin edilmiştir¹⁴⁹. Kadro değışikliklerine rağmen “Burje Havalimanı bile İstanbul Limanı’ndan daha işlek bir vaziyettedir”.¹⁵⁰ 1935 yılına gelindiğinde İstanbul liman ve rıhtım işleri Maliye Bakanlığı’na devredilmiş liman, antrepo, tahmil ve tahliye işlerinin tek elden, İstanbul liman umum müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵¹

140 *Ticaret ve Sanayi Odasından Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Raporu 20 Kânunusani 1340-26 Teşrinisani 1340*, çev. Aynur Karayılmazlar, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2006, s. 129.

141 *Ticaret ve Sanayi Odasından...*, s. 130.

142 5.000 tonluk bir vapur için Triyeste’de 103 lira, Pire ve Selanik’te 152 lira, Burgaz ve Varna’da 155 lira, alınmaktadır. Bkz. Ali İktisat Meclisi Raporları, “Türkiye’nin Liman Hizmetleri ve Limanlarımızın İnkişafını Temin Edecek Tedbirlere Dair Teklifler”, *Ali İktisat Meclisi Raporları 15-29 Kânunuevvel 1931*, Ankara, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1932, s. 41-42.

143 Ali İktisat Meclisi Raporları, “Türkiye’nin Liman Hizmetleri...”, s. 38-39.

144 “İster İnan İster İnanma”, *Son Posta*, 30 Mart 1932, s. 3.

145 “Limanda İşler Azaldı”, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1933, s. 1.

146 “İstanbul Limanı Yeni Bir Tehlike Karşısında”, *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1933, s. 4.

147 “Liman Tarifelerinin Tetkiki Bitti”, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1934, s. 3.

148 “Liman Kadrosunda Mühim Tebeddüller Yapıldı”, *Cumhuriyet*, 17 Kanunievvel 1933, s. 2.

149 Ahmet Hamdi Başar, “Gazi bana çok kızmış...” s. 524.

150 “İstanbul Limanından Daha İşlek Bir Hava Limanı Burje”, *Cumhuriyet*, 4 Kanunievvel 1934, s. 5.

151 “Liman İşleri”, *Kurun*, 1 İkincikanun 1935, s. 4.

Sonuç

Cumhuriyet'in kuruluşundan 1930'ların ortalarına kadar geçen bir süreyi kapsayan bu çalışmada artan vergi yüklerinin iktisadi kesimler üzerinde yarattığı etkiler incelenmiştir. Ele alınan dönemin iktisadi yapısı birçok değişkeni barındırmakla birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomi, kısıtlı üretime sahip, çoğunlukla ithalata dayalı bir pazarın çevresinde, dışa açık ve bağımlı bir görünüm çizmektedir. Genç Cumhuriyet'in devraldığı iktisadi birikimlerin yetersizliği, başta demiryolu yatırımları ve başkent Ankara'nın imarı, 1929 Dünya Buhranı'nın yarattığı ihracattaki daralma, 1930'lu yıllarda atılan devletçilik adımları, devletin gelire ihtiyacını artırmıştır. Eldeki imkânların yetersizliğine mukabil yapılması gereken yatırımların gittikçe artan şiddeti, hükûmetin vergi siyasetinde belirleyici olan en önemli etkidir.

'İktisadi Cidalin' kazanılması adına toplumun her kesiminden beklenen fedakârlık kendini vergi politikasında da göstermiştir. Aşar Vergisi'nin kaldırılmasından sonra artan finansman ihtiyacı sebebiyle dolaylı vergilerin kapsamı artırılmış, toplumun her kesimi değişen vergi politikası sebebiyle derinden etkilenmiştir. Önemle belirtilmesi gereken hususlardan biri ise eklenen vergilerin oran ya da kapsamlarından ziyade çoğu zaman gelirden bağımsız olma özelliklerinin iktisadi unsurlar üzerinde yarattığı olumsuz etkidir. Yaşanan dünya bunalımının etkisiyle birlikte kırsaldaki üreticiden kentteki memur ve işçiye kadar her kesimin alım gücü düşerken, artan vergilerin piyasa fiyatlarına yansımısıyla hayat pahalılığı giderek yükselmiştir. Üretim ve tüketimin azalması, yıllar itibariyle devletin topladığı vergilerin tahsilat oranlarını düşürürken, hükûmet çözümü yeni vergiler koymakta ya da var olanların kapsamlarını genişletmekte bulmuştur. Bu durum iktisadi faaliyetleri olumsuz etkileyen kısır bir döngü yaratmıştır. Bütçe denkleğinin sağlanması konusunda hükûmetin almış olduğu sıkı tedbirler sürekli değişen vergi politikasına sebep olurken devletin tanıdığı tekel alanlarının dışında kalan sanayici ve tüccar kesiminin iktisadi faaliyetleri ise vergilerin kazançtan bağımsız olma özelliği sebebiyle gerilemiştir. Sonuç itibariyle toplum adına yapılan kamu harcamaları, toplumu oluşturan kesimlerin daha fazla 'fedakârlıklar'a tahammülü sayesinde mümkün olabilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

*Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*¹⁵²

2. Resmî Yayınlar

TBMMZC., C.XXVII, İ.187, 5.2.1339.

TBMMZC., C.VI, İ.111, 25.2.1340.

TBMMZC., C.II, İ.106, 19.4.1341.

TBMMZC., C.I, İ.73, 9.6.1930.

TBMMZC., C.II, İ.18, 27.6.1931.

TBMMZC., C.VII, İ.7, 29.11.1931.

TBMMZC., C.II, İ.8, 30.11.1931.

TBMMZC., C.VIII, İ.53, 28.5.1932.

TBMMZC., C.VIII, İ.54, 29.5.1932.

TBMMZC., C.IX, İ.77, 3.7.1932.

TBMMZC., C.IX, İ.80, 7.7.1932.

TBMMZC., C.XVI, İ.65, 3.6.1933.

TBMMZC., C.XXII, İ.47, 5.5.1934.

3. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet

Hür Adam

Kurun

Son Posta

Son Saat

Yarın

4. Araştırma Eserler

“1935 Yılında Ticari Hareketler”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Şubat 1936, C.52, S.2.

“1936 Ticari Hareketler”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Kanunisanı 1937, C.53, S.1.

¹⁵² Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

- Ahmad, Feroz: *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.
- Akalın, Güneri: *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihin Liberal Yorumu*, Ankara, Orion Kitabevi, 2010.
- Atay, Falih Rıfkı: *Çankaya*, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2010.
- Avcıoğlu, Doğan: *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*, 2. baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969.
- Avni, H.: *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926, 1927, 1928 Seneleri Faaliyet ve Muamelâtına Ait Umumi Rapor*, İstanbul, Sinan Matbaası, 1935.
- Aydemir, Şevket Süreyya: *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, Ankara, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1931.
- Aydemir, Şevket Süreyya: *Suyu Arayan Adam*, 15. baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004.
- Başar, Ahmet Hamdi: “Gazi bana çok kızmış...”: *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi C.I.*, yay. haz. Murat. Koraltürk, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Boratav, Korkut: *Türkiye'de Devletçilik*, 2. baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.
- Bostancı, M. Naci: *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, İstanbul, Ötüken, 1996.
- Buğra, Ayşe: *Devlet ve İşadamları*, çev. Fikret Adaman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Duru, Cihan: “Atatürk Döneminde Olağanüstü Vergiler”, *Maliye Dergisi Maliye Tetkik Kurulu Atatürk Özel Sayısı*, 1981, s. 259-288.
- Feridun Osman: “On Senelik icraat bilançosu”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1935, s. 11.
- Kaymakçı, Özgün Burak: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi- Düşünsel Bir Deneme: Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, Ötüken, 2015.
- Kazgan, Gülten: “Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938*. İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, 1977, s. 231-274.
- Kazgan, Gülten: *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, 4. baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Keyder, Çağlar: *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 16. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Kirmanoglu, Hülya: “Türkiye'de Vergi Reformları, Siyasal İktidarlar ve İktisat Politikaları”, *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, C.0, S.36, 1994, s. 55-82.

- Kuruç, Bilsay: *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932 C.I*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988.
- Ökçün, Ahmet Gündüz: *Türkiye İktisat Kongresi 1923, İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar*, 2. baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971.
- Özer, Mehmet Halis: “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda İktisadi Düşünce”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, C.13, S.51, s. 77-92.
- Pamuk, Şevket: “20. Yüzyıl Türkiye’inde İktisadi Değişim: Bardağın Yarısından Fazlası Dolu Mu?”, *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhâl Bilgin, C.IV, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004, s. 275-311.
- Reşat Hereke Fabrikası Müdürü: “Sanayimizin inkişafında ehemmiyetle nazarı dikkata alınması icabeden noktalar”, *1933 Oda Kongresi Rapor ve Kararları, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1933 Kongresi Neşriyatı*, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933, s. 1-11.
- Sakarya, Kemal: “Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Maliyesi (1919-1938)”, *Maliye Dergisi Maliye Tetkik Kurulu Atatürk Özel Sayısı*, 1981, s. 7-24.
- Şirin, Funda Selçuk: “1930 Türkiyesinde Bir Muhalefet Örneği: Hür Adam Gazetesi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2020, S.23, s. 99-140.
- Tezel, Yahya Sezai: *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2015.
- “Ticari Faaliyet Mizanı”, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, Şubat 1934, C.50, S.2.
- Toynbee, Arnold J.: *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu III*, çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 2000.
- Tunçay, Mete: *T.C’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 3. baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.
- Turan, Kemal: “Atatürk Dönemi Maliye Politikasında Tarım Kesiminin Yeri”, *Maliye Dergisi Maliye Tetkik Kurulu Atatürk Özel Sayısı*, 1981, s. 289-319.
- Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı Semineri*. İstanbul, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını Sermet Matbaası, 1973.
- Türkiye’de Ticaretin Öncü Kuruluşu İstanbul Ticaret Odası 1923- 1960*, ed. Ufuk Gülsoy ve Bayram Nazır, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2012.
- Yılmaz, Cemil Adar-Yüksel, Cihan, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi Vergi Politikaları”, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)*, C.III, S.1, 2019, s. 82-93.
- Yunus Nadi: “Açık konuşalım Koca İstanbul’da bir liman yoktur”, *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1929, s. 2.
- Yunus Nadi: “Vergi Düzeltmesine Nereden Başlamalı?”, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1935, s. 1.

5. Raporlar

- 1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara, Cumhuriyet Matbaası, (t.y.)
- 1933 Oda Kongresi Rapor ve Kararları, “*Sanayimizin Himayesi Esasları Hakkında Bazı Sanayi Erbabının Mütaleaları*”, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1933 Kongresi Neşriyatı, İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933.
- Alî İktisat Meclisi Raporları, “Türkiye'nin Liman Hizmetleri ve Limanlarımızın İnkişafını Temin Edecek Tedbirlere Dair Teklifler”, *Alî İktisat Meclisi Raporları 15-29 Kânunuevvel 1931*, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1932, s. 5-68.
- C.H.F. Vilayet Raporları, *1931 Senesi Büyük Kongresinde Takdim Edilmek Üzere Hazırlanan Cumhuriyet Halk Fırkası Vilayet Kongreleri Temenniyatı Hülâsası*, Ankara, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1931.
- Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Dönümü Fevkalade Nüshası (29 Teşrinievvel 1933)*, İstanbul, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası.
- İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1931-32, C.II*, İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi, (t.y.).
- İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1932-33, C.III*, İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Belediye Basımevi, 1936.
- Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Raporu 20 Kânunusani 1340-26 Teşrinisani 1340*, çev. Aynur Karayılmazlar, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2006.

Rafael de Nogales Mendes, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*, Çeviren: Vedii İlmen, İstanbul, Yaba Yayınları, 2016, 307 s.

Murat YÜMLÜ*

*Öğr. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bartın, Türkiye

ORCID: M.Y. 0000-0001-7902-5339

Sorumlu yazar/Corresponding author:

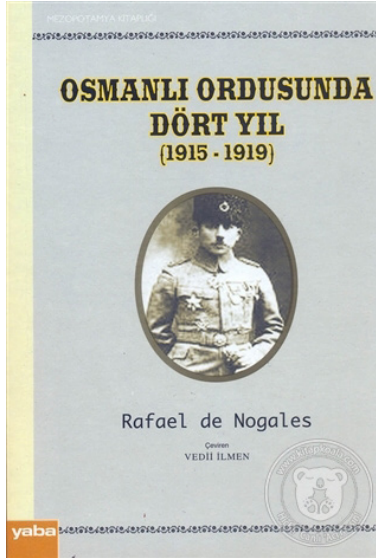
Murat Yümlü,
Bartın Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bartın, Türkiye

E-posta/E-mail:
muratyumluhistory@gmail.com

Başvuru/Submitted: 14.10.2020

Kabul/Accepted: 13.12.2020

Atıf/Citation: Yumlu, Murat. "Rafael de Nogales Mendes, *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)*." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 38 (2020): 219-230.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-810885>

Yaba Kitaplığı'nın Mezopotamya serisinde çeşitli eserleri Türkçe yazına kazandıran Vedii İlmen'in¹ İngilizce'den tam metin çevirisiyle yayımlanan bu eser, eserin orijinal adı *Cuatro Años Bajo la Media Luna* (Hilâl Altında Dört Sene), ilk olarak 1924 yılında Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te bir Alman yayınevinde basılmıştır.

Eser, 1926 yılında Muna Lee tarafından İspanyolca'dan İngilizce'ye çevrilir. 1931 yılında eserin ilgili bölümleri Türkçe'ye çevrilmiş, gazetelerde tefrika halinde yayımlanmıştır. Yazar, hem Venezuelalı, İspanyol ve Kızılderili köklerinden gelen, Almanya'da ve Belçika'da tahsil görmüş bir subay; hem de maceraperest ve arkeoloji dâhil bölgesel kültüre merak duyan bir gezgin olarak geçmişin olgusal yığınına analiz etmeye çalışacak araştırmacıların dikkatine önemli bir kaynak sunmuştur. Bu açıdan Rafael de Nogales Mendes'in (1877-1937) *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)* adlı anılarını aynı zamanda I. Dünya Savaşı yıllarının arkeoloji çalışmalarını incelemek üzere ilgi çeken bir kaynak sayabiliriz. Hatıraların önsözünde Nogales'in pek çok cephede ve tarih sahnesinde karşılaştığı, yakından tanıdığı Amerikan diplomatik heyeti üyesi Edward Davis'in değerlendirmeleri yer almaktadır. Eserin ilk satırlarında Nogales'in *Conquistadorlara* kadar giden aile kökleri de dikkat çekmektedir.² İmparatorlukların alevler içinde bulunduğu, I. Dünya Savaşı'nın gizli antlaşmalarının yapıldığı, Yakınoğu'da sisli bir havanın görüldüğü bir dönemde Osmanlı ordusunda görev yapan Nogales Bey, subay ve tugay komutanı olarak tarihi sahnelerle tanıklık ederken, Davis de İngiliz ordusunun Yakınoğu misyonlarında askeri gözlemci ve Almanya'da askeri ataşe (ataşemiliter) olarak görev yapmıştır. Tarihin dikkat çeken yönlerinden biri *eşzamanlı (senkronik)* bağlamda ne söyleyeceği konusunda *dikey zamanlı (diyakronik)* bağlama başvurulmasıdır. Tabii ki, bu durum tarihin böyle yakın bir bağlamda dikey ve yatay zamanlı değerlendirmesinin etüdünü de gerektirmektedir.

Yazarın ilginç bir başka yönü de ABD'nin 19. yüzyılda Çarlık Rusya'dan satın aldığı Alaska eyaletinde altın arayan öncüler arasında yer almasıdır. 1904'te bu eyaletin *Fairbanks* kentinin kurucularından biri de Rafael de Nogales'tir. Ağırlıklı olarak I. Dünya Savaşı Ortadoğu cephelerine ışık tutan anılar 37 bölümden oluşmaktadır. Eserin "Türk Ordusuna Katılıyorum" başlıklı ilk bölümü tarihi pencereden kritik bir konuya dair gözlem ve değerlendirmelerle Ermeni tehcirine odaklanarak "toplu kıym" savıyla başlamaktadır. Nogales, bu dönemde Doğu Anadolu'da Ermeni nüfusunun yoğun

1 Vedii İlmen, Yaba Kitaplığı'na edebiyat ve tarih alanında kitap çevirileriyle önemli katkılar sunmuştur. Caroline Mary Holmes, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, çev. Vedii İlmen, İstanbul, Yaba Kitaplığı, 2005. Bu kapsamda Vedii İlmen'in William Shakespeare, Anton Çehov, Boris Vian çevirileri gibi pek çok çalışması yanı sıra Mezopotamya Kitaplığı serisinde Asurlular ve Süryaniler üzerine çeviri çalışmalarına da bakılması önerilmektedir.

2 *Conquistadorlar*, 16. yüzyılda Güney Amerika'yı fetheden İspanyol komutanlarıdır.

olarak yaşadığı bölgelerde Türk ordusunun genel denetçisi olarak görev yapmaktadır. Nogales eserin başlarında neden bir Hıristiyan'ın böyle bir göreve atandığını sorgular. Bu soruya yanıt ararken anılarına 1915'ten başlar, daha öncesinde yaşadığı olayları ve Avrupa'da, Almanya'nın dışında, Fransa, Belçika, Karadağ ve İtalya gibi ülkelere uzanan paralı askerlik serüvenlerini anlatmak gereğini duyar. Sınırlar ve milliyetleri aşan bir yolculuğa çıktığında tam bir serüven tutkunu olarak karşımıza çıkan Nogales, İtalya'nın liman kenti Bari'den hareket ederek Arnavutluk'a ulaşır. Burada *San Giovanni di Medua* kentinde karaya çıktıktan sonra İşkodra üzerinden Karadağ'a gidişini anlattığında serüveciliğini geçmiş bilgisiyle buluşturmaktadır. Karadağ'la ilgili betimlemeleriyle ulusal bir direnişin Balkan yarımadası ölçeğinde ne anlama geldiğine dair ufak bir örnek sunmaktadır: “*Yedi yüz yıl bütün Sultanların baskısına dayanan, şimdi de yaklaşık on beş bin kişilik ordusuyla, Cataro'dan, Saray Bosna'ya kadar, Avusturyalılara dayanıyordu*”. Yazar, Karadağ'da sıkıntılı zamanlar geçirdikten sonra Arnavutluk'a döner. Burada insanların din faktörü nedeniyle yaşadığı çatışmaların yarattığı korkuya dair önemli bir tespitte bulunmaktadır. Balkanlarda Adriyatik kıyısında çatışma dinamiği yükselmekte, milliyetçilik akımının imparatorluk yapıları üzerindeki etkileri yakından gözlemlenmektedir. “Her gece sokaklarda Müslüman Hıristiyan kavgası oluyordu. Korkudan ölenlerin sayısı, kurşundan ölenlerden fazlaydı. İşin içinde Katolik ‘Melsor’la, İtalya'nın desteklediği Müslümanlar, destekleyenlerden para, silah ve cephane alabilmek için bu çelişkiyi sürdürüyorlardı”. (s.19) Nogales Balkan Savaşları döneminde Sofya'ya geçer. Burada Osmanlı Devleti'nin Sofya'daki Büyükelçisi Ali Fethi Bey'le ve Alman askeri temsilcisi Colmar Von der Goltz'le görüşür. Ataşemiliter olarak Sofya'da görev yapan Mustafa Kemal Bey'le görüşmesine dair bir detaya rastlanmamaktadır. İkinci bölüme geçerken İstanbul yolunda Alman generali Liman Von Sanders ve Bronsart paşayla birlikte Enver Paşa tarafından kabul edildiğini belirtir. “Savaşın Başında Türkiye” başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini belirleyen koşulları ve alternatif koşullarda ortaya çıkabilecek gelişmeleri değerlendirmiştir. Almanlar “Genç Türklere” kuşkuyla bakmaktadırlar. Yazar, ikinci bölümün ardından Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinin meşrulaştırılmasında anti-Rusya çizgisinde bir ittifak örüntüsünün kapitülasyonların kaldırılmasıyla örneklendiğini ve güçlendirilmeye çalışıldığını belirtir. İttihat ve Terakki'nin troyka olarak nitelendirilen üçlü yönetici bloğunda Roma dönemine referansla kullanılan *triumvira* benzetmeleri ışığında bazı farklılıklara rastlanabilmektedir. Nogales tarihi bilgilerin doğruluğuna dikkat ediyor izlenimi verirken, bazı noktalarda öznel yargılara varmıştır. Yazarın empati duygusuna sahip bir gözlemci olduğunu söyleyebileceğimiz örnekler arasında bu bölümde yer verdiği bir görüş Ermenilerin, Kürt aşiretlerinin ve

Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde “nihilist propagandalara ve ölçsüz milliyetçiliğe” yöneldikleri şeklindedir.

Sonuçta Birinci Dünya Savaşı’nda Anadolu’nun doğusunda altı vilayette yaşanan karışıklıklar sadece Ermenilerin penceresinden değil, Rus ordusunun arka planda Ermeni çetelerinin silahlandırılmasına verdiği destekle birlikte nüfus mühendisliği planları üzerinden değerlendirilmektedir. 1894-1895’te yaşanan karşılıklı kıyım süreçlerinde “beş binden az adam ölmediği” yönündeki tespit ve kaynağı bulunmayan istatistikî bilgilerin ayrıca araştırılmasında yarar bulunmaktadır. Osmanlı Bankası baskını gibi önemli bir başka olay da Ermeni milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti topraklarında neden filizlendiğini anlamak açısından önem taşımaktadır. Karışıklar sürecinde Ermenilerin Osmanlı Bankası baskınıyla, Avrupalı büyük güçlerin müdahalesi gerçekleşmediği takdirde bankayı havaya uçuracakları tehdidiyle birlikte İstanbul sokaklarında altı bin Ermeni’nin öldürüldüğü yönündeki savın araştırılması gerekmektedir: “Toplu kıyımlar bütün Anadolu’da birbiri arkasından 1908’e kadar sürdü gitti. Bunu genç Türkler durdurdu.” (s. 27)

Yazar, I. Dünya Savaşı’nın başlarında Osmanlı ordusunda görev yapmak üzere Kafkas Ordusu’nda görevlendirilip Anadolu’nun doğusuna hareket etmiştir. Bu süreçteki gözlemlerine dayanan notlarında yazar I. Dünya Savaşı’nda Bahriye Nazırı Cemal Paşa’ya karşı Enver Paşa’ya duyduğu sempatiyi göstermekle kalmamış; Cemal Paşa’ya da yer yer ağır ifadeler kullanmıştır. Buna karşılık gerçeklerden tamamen kopuk değerlendirmeler yapmaması nedeniyle Nogales’in haklılık payını teslim etmek yerinde olur. Cemal Paşa Bahriye Nazırlığı görevi yanı sıra Suriye ve Filistin askeri valiliği döneminde Arap milliyetçiliği açısından olumsuz referans olarak gösterilen bir idareci profili çizmiştir. Kanal Harekâtı’nın kamuoyunda desteği arttırmak için çarpıtıldığı iddiası gibi çeşitli iddialar Nogales’in olayların tam içinde yer aldığını, duyumlardan hareket ederek değerlendirmeler yaptığını göstermektedir. (s. 31) Üçüncü bölüm Kafkasya yolculuğunun ilk kısmıdır. Nogales bu bölümde Haydarpaşa’dan başlayan yolculuğunda Bilecik, Eskişehir, Afyon, anti-Toroslar, Kayseri, Sivas, Erzincan yoluyla Erzurum’a ulaşana kadar nice ilginç sahneye, olaya tanıklık eder. Yazar ilerleyen satırlarda o dönemde yirmi bin kadar nüfusu bulunan Erzincan’da Albay Remzi Bey’le tanıştıklarını ekler. Albay Remzi kısa süre sonra generalliğe terfi etmiştir. St. Petersburg’daki eski bir askeri ateşe olarak tanınmaktadır. Avusturyalı Doğu bilimci Dr. Pietchmann kendisine eşlik etmektedir. Yazar, Dr. Pietchmann örneğinden hareket ederek bu bölgede Tirol’den gelen uzman kayakçıların eğitimiyle Kafkas Ordusu için bir kayak timinin hazırlandığından bahsetmektedir. Dönemin zorlu iklim koşulları ışığında değerlendirildiğinde

Erzurum'dan Kars'a uzanan güzergahta de Nogales cephe gerisinde ağaçsız ovalara bakan yollar boyunca leşleri gördüğünü, “yırtıcı kuşların bile kaçtığı toprakların gerçekten biçare olduğunu” belirtmiştir.

Dördüncü bölümde ise Erzurum üzerinden kış şartlarında harekâtın geri kalan kısmı anlatılır. Yazar, Doğu'daki Kafkas harekâtını diğer cephelerle etkileşim halinde anlatmaya devam eder. Savaştan önce yetmiş bin civarında nüfusu olan şehrin yirmi bin kadar nüfusu Ermeni sakinlerinden oluşmaktadır. Erzurum'da yoğun kış şartlarının etkileyici betimlemesi eşliğinde Rusların “Türk Sibiryası” dediği bir şehrin ara sokaklarında köylerin çevrelerinde kazılmış siperlere yakın cesetlerin etrafında köpekler gördüğünü belirtmiştir. Bazen günlerce sürecek bir nöbete başlayan köpekler leşleri bitirene kadar uğraşmaktadırlar. Salgın hastalıklar ordunun yüzde yirmisini tifüs yoluyla vurmuştur. (s. 48-49) Şehirde incelemeler yaptığında ürkek, huzursuz ve güvensiz bakışlarıyla milliyetlerini açıklayan Ermenilerin ticarethanelerindeki durgunluğu gözlemleyen yazar toplu kıyım korkusundan bahsetmektedir. Olaylar bu süreçte birbirini tetiklemektedir. Van vilayetinde Ermeniler, İran'daki Osmanlı ordusuna karşı ayaklanırlar. De Nogales Osmanlı Ordusu'ndan söz ederken “ordumuz” ifadesini kullanmakta, hataları yeri geldiğinde belirtmektedir. Beşinci bölüm “Kürtlerin Arasında Yolculuk” başlığıyla Erzurum'dan Nemrut Dağı tarafına, Muş ve Bitlis'e doğru genişleyen bir yolculuğu konu almaktadır. Altı vilayet (*Vilayat-ı Sitte*) arasında sayılan Bitlis de Ermeni nüfusunun yoğunluğuyla dikkat çekmektedir. “Nisan 1915 tarihine gelindiğinde Van'da köy ve kentlerden kalın dumanlar yükselmektedir”. (s. 59) Altıncı bölüm artık Anadolu'da sosyal dokuyu etkilemeye başlayan ve savaş koşullarında çatışmaların, köy ve kasaba baskınlarının yaşandığı Ermeni ayaklanması ışığında Van'daki gelişmeleri anlatmaktadır. Ermeni meselesine mikro ve makro ölçeklerde bakıldığında mutlaka irdelenen Van İsyanı ve bu kapsamdaki olaylar I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'nun doğusunda asayiş konularıyla ilgili ciddi bir kırılma ortaya çıkarmıştır. Anadolu'nun engebeli coğrafyasında gerçekleşen tehcir olayının sinopsisini çıkarmak için Rafael de Nogales'in anıları tek kaynak olmamasına rağmen -bir anı kitabına iskontoyla bakılması şartıyla- önemli bilgiler sunmaktadır.

Onuncu bölümden itibaren Diyarbakır Bismil'den Halep'e uzanan yolculuk ışığında genel bir değerlendirme yapılır. De Nogales bölgede bir süre hastalanmış ve tedavi için emekliye (tekaüde) ayrılma düşüncesine rağmen Enver Paşa'nın talimatıyla görevine devam etmek durumunda kalmıştır. Bismil sonrası arazinin engebesi iyice azalır, Dakota'ya benzettiği çayırılık araziden geçerek Halep'e doğru ilerlerler. Tarlaları tehdit eden, su kaynaklarını kirleten kuyularda, sarnıçlarda çürüyen çekirgelere değinen yazar

kıtlık ve açlık yılının kapıda olduğunu belirtmiştir. (s. 112) Çekirgelerin yarattığı tehlikeyle birlikte Ermeni tehcirinin uygulandığı dönemde sosyal yapıyı etkileyen ciddi sorunlardan biri de salgın hastalıklardır. De Nogales Diyarbakır'a Mardin kapısı tarafından girişlerinin ardından ceset kokularıyla karşılaştıklarını, Ermenilerin yaşadığı trajediye bakarken toplu kıyım tabirini kullandığı olayların başlıca sorumlularının mülki amirler olduğunu belirtir. Burada Diyarbakır Valisi Reşit Bey, Van Valisi Cevdet Bey gibi isimlerin altının çizilmektedir. Diyarbakır'da o dönemde 30 bine yakın nüfusun önemli bir bölümünü Türk, Arap ve Türkmen nüfus oluşturmaktadır. (s. 117) Yazar Diyarbakır'ın önemli bir ticaret merkezi olarak kritik bir sürece tanıklık ettiğini Vali Reşit Bey'le tanışmasıyla ilgili satırlarında ortaya koymuştur. Ermenilerin güvenlik gerekçesiyle sürgün sürecinin bazı olumsuzluklarına değinen yazar Diyarbakır'dan Urfa'ya ve Siverek köyüne kadar uzanan yolculuklarında Ermenilerin yaşadığı trajik olaylara değinirken ayrıntılı bir anlatımla sorunların nasıl ötelendiğini, bu politikaların yüksek makamlardan gelen talimatlarla hayata geçirildiğini belirtmektedir. Urfa'nın tarihi nitelikleriyle geniş iki ovaya hâkim bir şehir olarak stratejik konumu, tarım havzası ve ticaret yollarının kesişme noktasında yer almasıyla, eski çağ krallıklarına ve Osrohone krallığına kadar uzanan engin tarihi De Nogales'in anlatımında tüm canlılığıyla yer almaktadır. Urfa, kadim uygarlık merkezi olarak Fırat'ın ve Habur'un suladığı geniş havzaya hâkim, Halep'e, Diyarbakır'a bağlanan, Süryaniler açısından da önemli bir şehirdir.

On birinci bölümde "Suriye'ye Zorunlu Göçler" başlığı altında yakın dönem Türkiye tarihinin en kritik konularından Ermeni tehciri ele alınmaktadır. On ikinci bölümde, yazar hastalık döneminin ardından Lübnan'da Baalbek harabelerine kadar uzanan turistik gezilerini anlatmaktadır. Bu gezisi sırasında de Nogales, General Von Kress'ten gelen telgraf üzerine Kudüs'ten Bağdat'a gitmesi gerektiğini öğrenir. Telgrafla gelen talimata göre Mareşal von der Goltz'ün emrine gireceğini, fakat orada Halil Paşa'nın bulunmasından dolayı rahatsızlık duyduğunu belirtir. De Nogales'in Kut'ül Amare yorumu Halil Paşa'nın maceraperestliğiyle birlikte aslında Mareşal von der Goltz'e ait saydığı başarıların nasıl Halil Paşa tarafından sahiplenildiği tespitine odaklanmaktadır. (s.146) Şam, oldukça geniş bir ovanın kenarına kurulmuş, camileriyle kiliseleriyle göz dolduran kozmopolit bir kenttir. Suriye'nin en önemli kenti ve vilayet merkezidir. 200 bine yakın nüfusa ev sahipliği yapan bu kentin çarşısının İstanbul ve Halep kadar düzenli olmadığını belirten yazar, dar ve pis sokakların kentin genel manzarasına olumsuz etki ettiğini değerlendirmelerine eklemektedir. Yazar Balkanlardan Ortadoğu'ya geniş bir coğrafi yolculuğu hem tarihsel uğrak noktalarıyla hem de tarihi olguların ortasında

anlatılmaktadır. Rus-Japon Savaşı'nda yer aldığı gibi, Bulgaristan'da Osmanlı büyükelçisi Ali Fethi Bey'le ve daha sonra İstanbul'da Alman generalleriyle görüşür. De Nogales, General Von Kress'ten gelen telgraf üzerine Kudüs'ten, Şam'a, oradan da Halep ve 4000 yıl öncesinde Hitit uygarlığında gelişen bir kent olan Cerablus'taki köprüden geçerek Musul'a gider. 13. bölüm Bağdat'a yani Irak cephesinin kalbine gidiş yolculuğunun anlatıldığı bölümdür. Burada yazar ve beraberindeki askerler Cerablus sonrasında stratejik bir hat boyunca Res ül-'Ayn kasabasından geçerler. Askerler "İskender'in, Keyhüsrev'in, Nebukadnezar'ın ya da Sardanapal'in ordularının geçtiği yollardan" geçerek ilerlerler. De Nogales'in satırlarında binlerce yılın askeri yürüyüşlerinin öyküsü canlanmaktadır. Hac kafileleriyle ilgili betimlemelerinde de Nogales'in anlattıkları ışığında İslam peygamberi Hz. Muhammed öncesinde hac kafilelerinin Mekke'de (eski adı Eatirpa) Kâbe'de bulunan *siyah taşı* (*hacer ül'esved*) ziyaret etme gelenekleri de canlı bir anlatımla yer bulmaktadır.

On dördüncü bölümde Dicle Nehri üzerinden keklele Bağdat'a gidiş anlatılmaktadır. Mezopotamya denildiğinde coğrafyanın sunduğu olanaklar ve Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki bölgenin verimli arazileri akla gelmektedir. De Nogales, Derik, Viranşehir hattında gördüklerine değinirken, aynı zamanda siyasal ve askeri bir güce sahip olan ve 1908'deki isyanda aşiret reisleri öldürülen Milli aşiretine de değinir. Viranşehir'de İbrahim Ağa'nın konağında misafir olduklarını, kendilerine yapılan bir metreye ulaşan bulgur pilavı ve tandırda deve eti ikramının kendilerini nasıl memnun ettiğini anlatır. Bağdat'a gidiş konusunda eseri Türkçe'ye kazandıran Vedii İlmen aslında üç ülkeye bölünen bu topraklarda Suriye ve Irak'ta çöl bölgesinde gidildiğini, Şam ve Halep sonrasında Bağdat'a gitmek için Mardin ve Urfa'dan geçilmeyeceğini belirtmektedir. Sincar Dağları bölgesinden geçildiği ve Yezidilerin yurdundan bahsedildiği dikkate alınırsa de Nogales'in daha çok Suriye çölü bölgesinde ilerlediği anlaşılmaktadır. Yer adları konusunda ciddi bir araştırma için eserin ilginç bilgiler sunduğunu eklemek mümkündür. Hakkâri'nin aşağısında henüz Türkiye-Irak sınırının çizilmediği bir dönemde de Nogales Musul'a yaklaşık 80 kilometrelik bir yolculukla ulaşır. Musul yukarı Zap Suyunun Dicle ile karıştığı yerde kurulmuş, stratejik yönden çok önemli bir şehirdir. Burada Süryani, Yezidi, Kürt, Med, Asur uygarlık mirasından izlere de rastlanmaktadır. Yazar, Musul'dan Tikrit'e geçiş sürecinde Hristiyanlığın bu bölgedeki köklerine değinir. Tikrit halkı Hristiyanlıktan İslamiyete geçtikten sonra çevredeki Müslümanlardan daha koyu Müslümanlar olarak ortaya çıkmışlardır. Birkaç yüzyıl boyunca bağımsız Aryan prensliğinin başkenti olan Tikrit, 18.yüzyıla kadar Hristiyan kimliğini de korumuştur. Bu konuda yazarın önemli tespitleri bulunmaktadır. "O günden beri Tekrit

Mezopotamya'nın en bağınaz yeri oldu. Bu durum "Bütün inanan Müslümanların arasında en fazla inananlar, dönmüş Hristiyanlardır" sözünü kanıtlar. En kötü toplu kıyımlar Siirt, Bitlis, Van ve Diyarbakır kentlerinde oldu. Nedeni buraların halkı bir zamanlar Hristiyan olmuş Ermenilerin ardıllarıydılar". "Aynı durum Laz aşiretlerinde oldu. Kırk yıl önce Hristiyanlıktan Müslümanlığa döndüler. Şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nun en bağınaz Müslümanları oldular". (s. 161-162) Nogales ve beraberindeki heyet Bağdat'a yakın Samarra'dan geçerler. Yüzyıllar öncesinde Orta Çağ'da Emevi halifelerinin özel şehri olan Samarra Türklerin ordugâh kültürünün izlerinin sürülebileceği bir şehirdir. Samarra'da kuleler ve camiler, yıldızlı kubbeler dikkatleri çeker. Emeviler döneminin başkenti Samarra kentinin ardından Bağdat'a ulaşırlar. 15. bölümde Bağdat'ta Halil Paşa'yla tanışan ve Irak Cephesi'ndeki olayların karmaşası karşısında kendi askeri stratejilerini ortaya koymak için gözlemciliğe devam eden Nogales tarih araştırmacılarının yakından ilgileneceği, daha çok arşiv belgeleri ve bazı anı kitaplarında rastlanabilecek misyon üyelerinin adlarına yer vermektedir. Örneğin burada görev yapan ve François Oteli dışında sosyal lokal işleviyle kullanılan bir diğer mekân Orduevi'nin yanında yer alan ve İran'da çalışan Klein misyonunun koludur. Nogales burada Dr. Müller ve *Deutsche Gesellschaft Orient*'in temsilcisi Teğmen Lürs gibi isimlerle tanışır. Lürs, bir arkeolog olarak Alman İmparatorluğu adına Bağdat yakınlarında Asur kazılarında sorumludur. Almanya'nın 19. yüzyılın sonlarında küresel düzeyde iddiasıyla birleşen doğuya doğru açılım (*Drang Nach Osten*) stratejisinde kültürel nüfuz politikasının işlevsel kuruluşu burada karşımıza çıkmaktadır. Nogales'in notlarına bakarak Birinci Dünya Savaşı'nda Gertrude Bell'in karşılığı olmasa da Teğmen Lürs isminin altını çizmek gerekir. Süleyman Askeri Bey'den daha önce söz edildiğini hatırlayarak, Bağdat Cephesi'nde yaşanan yenilgi sonrasında Von Der Goltz'ün yenilgiyi telafi etmeye çalıştığını, Sakallı Nurettin Paşa'nın cephede takviyede bulunduğunu hatırlamak yararlı olabilir. Askeri'nin yenilgisiyle birlikte Teğmen Lürs ve Müller Bedevilere esir düşmüşlerdir. Savaşın her yönüyle ilginç hikâyeler yumağı olduğunu bu tarz anekdotlardan yakından izlemek mümkündür. Nogales, yeni isimlere yer vererek konunun çok boyutlu incelemesini önermektedir. Bu bölümde geçen isimler arasında Alman istihbaratından Niedermayer'in ismini atlamamak gerekir. Yanında bulunan birkaç istihbaratçıyla birlikte Kabil'in yolunu tutan Niedermayer bir süre sonra Türkiye'ye dönmeyi başarır. Rauf Orbay'ın ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan kilit konumda bazı isimlerin İran'da bulunduğu dönemde Klein misyonu da İran'da bulunmaktadır. Bu açıdan Nogales'in eserinde ilgili bölümde saklı görünen detaylar fazlasıyla dikkat çekmektedir. Irak cephesinin içlerinden anlaşılabilir gizli gelişmelerinden biri de İran kolunun komutanlığına bir Alman subayının atanması ihtimaline karşı yaşanan çekişmedir. (s. 168) Nogales'in kitabında

16. bölümde Mareşal Von Der Goltz'ün İran'dan dönüşü sonrası Bağdat'taki askeri dengeler anlatılmaktadır. Askeri tarih yazımı açısından bakıldığında Mareşal Von der Goltz'ün Kut-ül Amare'deki zafer üzerindeki etkisi belirsizleştirilebilmektedir. De Nogales, anılarında 1916'da cephede hayatını kaybeden Goltz'ün adını sık sık anar. De Nogales'e göre Kazım Karabekir, Alman İmparatorluk kartalını taşıyan Alman subaylarından rahatsız olmaktadır; Bağdat'ta 6. Ordu Kurmay Başkanı olarak Osmanlı ordusunda görev yapan Kazım Karabekir böyle şeylere izin verilemeyeceğini, Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subaylarının göğüslerinde Alman imparatorluk kartalı nişanı taşımayacaklarını söylemiştir. 17. bölümde artık Bağdat'a ve Irak cephesine veda vakti yaklaşmaktadır. Nogales Bey, kimi yerlerde Halil Paşa dışında başka İttihatçı isimlere yer verse de aslında İttihat ve Terakki güdümünde Halil Paşa'nın Osmanlı ordusunu temsilen orada bulunduğunu, prensiplerinden uzaklaşmayı kabul edemeyeceğini, sonuçta daha uzun süre burada görev yapamayacağını belirtir. Nitekim bölgeden ayrılışından kısa bir süre önce Mareşal'i Osmanlı ordusunun elindeki su geçiren, İngiliz çadırlarından daha aşağı bir çadırda aç bırakılmış halde gördüğünde artık Mareşal'in hayatına kastedildiğini de hissetmiştir.³ De Nogales, Bağdat'tan ayrılış sürecinde Binbir Gece Masalları'nın kahramanı Zübeyde'nin mezarını ziyaret eder. Şat el-Mas'udi kıyısındaki mezar aynı şekilde Ulu Camii olarak bilinmektedir. *Küfe*'den ve *Bağdat* yakınlarında bulunan Sasani kenti *Qtisfon*'dan bahseden Nogales kâh duyumlarla kâh gözlemlerle ilerleyen notlarında Bağdat'a 40-50 kilometre uzaklıkta bulunan *Qtisfon*'un kalıntılarının yok olmaya yüz tuttuğunu yazmaktadır.

Şeyh Zuvayd Savaşı, Nogales'in de tanıklık ettiği, Kut-ül Amare'deki askeri başarıyı ifade eden en önemli savaştır. General Townsend komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin sonunu getirdiği söylenen gelişmelere tanıklık etmek kadar, savaşın komuta sürecine dair ayrıntılara hâkim bir lejyoner subay olarak Nogales Osmanlı ordusunda Alman subaylara yönelik uzlaşmazlık ve kıskançlıkları da ortaya koymaktadır. Bu dönemde salgın hastalıklarla mücadele başlıca sorunlar arasındadır. Tifüs salgını dikkat çekmektedir. Eskiçağ tarihine ne kadar ilgi duyduğunu tespit etmek güç değildir. Bu konuda ortalamanın çok üzerinde bir ilgiye sahip olduğu kolaylıkla görülmektedir. Asur Krallığı'nın başkenti *Ninova* bu tür bir örnektir. Avusturyalı fizyonomist Yarolyimek Asur başkenti *Ninova* kalıntılarında yapılan gezintilere katıldığında burada Nogales'in

3 “Von der Goltz: Alleged Assassination”, *Register (Adelaide, SA)*, 6 Mayıs 1916, s. 9. Kahire'de çıkan *Mokatan* gazetesine dayandırılan haberde Türk subayların Alman-Türk Mareşali Von der Goltz Paşa'ya silahla saldırdıkları iddiasına yer verilmiştir. (İddia olarak paylaşılan bu bilginin Goltz Paşa'ya yönelik bir hoşnutsuzlukla doğrudan ilgisi bulunduğu anlaşılmaktadır). Aynı haberde Liman von Sanders'in İstanbul'daki evinin bombalandığı, haberin son kısmında ise Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın akıbetinin bilinmediği belirtilmiştir.

belirttiği şekliyle kalıntıların büyüleyiciliği yanı sıra bir espioyanaj dizgesinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.(s.188) Tifüs salgınından savaş boyunca iki milyon insan hayatını kaybetmiştir. Irak'ta ve çevresinde salgın hastalığın yıkıcı etkileri her şekilde görülmektedir. De Nogales, bir süre sonra Nusaybin'e geldiğinde tifüs salgınından kasaba nüfusunun yüzde 20-30'luk kesiminin hayatını kaybettiğini not etmektedir.(s.192) Daha sonra Suriye topraklarında Res-ül-Ayn'a ulaşırlar. Burada da oyalanmadan trene binen Nogales iki gün içinde Halep'e ulaşır. Vagonunu Adana'ya giden bir trene bağlatır. Güvenlik gerekçesiyle en kısa zamanda Adana'ya ulaşmayı amaçlamaktadır. Bağdat ve Hicaz'a uzanan demiryolu projesi gündemdeki yerini korumaktadır. Mareşal'in Halil Paşa tarafından devre dışı bırakılma kısaca çabalarına değinilen bu bölümde Halil Paşa, hasta bir Mareşalin yerine geçmesi olasılığı bulunan Mecklenburg Prensi Adolp'u kendisine rakip olarak görecektir düzeyde hırslı bir isim olarak anlatılır. Bu "hırsın" arkasında da Enver Paşa'nın olduğunu belirtmemek haksızlık olur. Venezuelalı subay, Cemal Paşa'nın komutasında yer alan Suriye Cephesi'ndeki orduya bağlı olarak Kudüs'e aylar sonra dönmüştür. Kudüs'ten *al-Fishub* denilen göçmen Musevilerle birlikte halkın yarısının *şaluka* adı verilen Avrupa'dan ve Amerika'dan gelen yardımları da kesildiğinde risk altında bulduklarını belirtir. Epidemi (tifüs) bu dönemde en büyük sorundur. Kudüs'te Musevi mezarlığına giden yol tifüsten kırılan insanların cenazeleri için bekleyen arabalarla gece gündüz tıkanabilmektedir. Nogales bu bölgedeki gözlemlerini anlatırken çok çarpıcı notlar aktarır. Almanların "açlık tifüsü" adını verdikleri ve gıda yetersizliğinden kaynaklanan virüs salgını yüz binlerce sivil ve askerinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu süreçte yaşananlara bakıldığında Suriye ve Filistin cephesinde görev yapan Osmanlı 6. ordusunun en büyük darbeyi aldığını söylemek mümkündür. Asker kaçakları sorunu ciddi başka bir sorundur. Arap askerleri I. Dünya Savaşı Suriye-Filistin ve Irak cephelerinden anlaşıldığı üzere suçun ciddiyetini anlayamamaktadır. Bunun üzerine kısa süre içinde idam edilen onlarca asker telgraf direklerinden sallandırılmaya başlamıştır. Tifüs salgınından çok çarpıcı bir örnek sunan Nogales Ramalla'da on beş kişilik bir aileden sadece dört bebeğin kurtulduğu tifüs salgını sonrasında evde cesetlerin arasında dört bebeği bulduğunu belirtir. 19. bölümde 4. ordunun topçu denetçisi Nikolai Paşa'nın desteğiyle yeni görevine atanan Nogales Kudüs sonrasında Filistin'e, oradan es-Salt'a yani Ürdün'ün merkezine yaptığı yolculuklarda Judaik kültürün izlerini sürmekte, uygarlık merkezleri arasında Petra gibi bir antik kente yönelik geziye dair notlarını paylaşmaktadır. (s. 208-211) 20. bölümde Filistin'de ahalinin huzursuzluğu ve son yıllarda Osmanlı idaresine karşı duyduğu hoşnutsuzluğun etkisiyle yaşanan sorunlara değinilmektedir. Daha sonra Kudüs'e dönen Rafael de Nogales burada Binbaşı Mühlmann'dan İmparatorluk süvarisinin 3. tümenine atandığı haberini alır.

Kurmaylıkta mükemmeliyet zor bulunmaktadır. Yazar, bu şartlarda Alman militarizmini ve Prusyalı subayların yönetimini sorgular. Nogales'in gözlemlerine göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu askerlerinde süregelen gösteriş duygusu Alman askerlerinde görülmemektedir. (s. 226)

Yirmi birinci bölümde 4. orduda Albay Von Kress ve maiyetindeki Alman subaylarına karşı duyulan güvensizliğe ve onların neler konuştuklarının, neler planladıklarının araştırılması için Suriye ve Filistin bölgesinde Cemal Paşa'ya casusluk yaparak bilgiler aktaran Süryani asıllı Tefvik Bey ve arkadaşlarının çalışmalarına değinilir. Kitap bu bölümlerin ardından savaşın sonlarındaki süreci aydınlatan, Nogales'in terhis sürecine ve yaşadığı sıkıntılara yer vererek ilerleyen bir günlük havasını da yansıtmaktadır. Hatıra türündeki eserlerin sentezleyici özelliğini gösteren bu kitapta zorunlu göçlerin etkilerine, tarihsel coğrafya envanteri açısından dikkat çeken kayıtlara, Alman askeri misyonunun görevleriyle kurulan ilişkilere kadar pek çok ayrıntıya yer verilmektedir. Kitabın son notlarında şu değerlendirmeleri yapabiliriz. "Osmanlı Hilali Altında Dört Yıl" başlığının karşılığı olarak "Osmanlı Ordusunda Dört Yıl" adıyla yayımlanan bu anılarda öz-nelliğin dikkat çektiği pek çok satıra karşılık kapsamlı bir tarihi Ortadoğu gezi rehberi pusulası sunulmaktadır. Nogales'in I. Dünya Savaşı yıllarının karışıklığı, kan ve barut bulutu ortasında arkeolojiye gösterdiği merakın arkasında Alman nüfuzunun ve Prusya profesyonelliğinin etkileri de gözlenebilmektedir. Eserde yer alan değerlendirmeler ışığında I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunda görev yapan Alman subayların anılarıyla birlikte karşılaştırmalı bir çalışma yapılmasının yararlı olacağı belirtilebilir.

Hatıralar, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Mezopotamya bölgesindeki savunma faaliyetleri ve kaotik ortamdan çıkış arayışları açısından dikkat çekmektedir. Yine Venezuelalı komutan bulunduğu Irak ve Suriye-Filistin cephelerindeki görev dağılımını hatırlarken, elde edilen geçici başarıların Alman generallerin paylarına düşen kısımlarının göz ardı edilmesine yönelik itirazlarını ortaya koymuştur. Eser, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev yapan yabancı subayların anıları kapsamında dikkatle okunması gereken kaynaklar arasındadır.

KAYNAKÇA

1. Süreli Yayınlar

“Von der Goltz: Alleged Assassination”, *Register (Adelaide, SA)*, 6 Mayıs 1916, s. 9.

2. Araştırma Eserler

Holmes, Caroline Mary: *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, çev. Vedii İlmen, İstanbul, Yaba Kitaplığı, 2005.

AMAÇ VE KAPSAM

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies, yılda iki defa yayınlanan (Aralık-Haziran) bilimsel, açık erişimli ve hakemli bir dergidir. Dergi, yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlanmakta, bu sayede ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile akademisyenler arasında bir köprü görevi görmektedir.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin amacı Türkçe ve İngilizce araştırma makaleleri ve inceleme yazıları yayınlamak suretiyle bilime katkı sağlamaktır.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin kapsamını yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinleri oluşturur. Dergi odaklandığı alanlarda boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler; incelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları yayımlar. Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri; Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları da dergide yayınlanır.

EDİTÖRYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmeyen ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Devir Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmedi olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak plagiarizm için taranır. Plagiarizm kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu

açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

TELİF HAKKINDA

Yazarlar Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, dergisinde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya

büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirilmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

ARAŞTIRMA ETİĞİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://rpts.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Devir Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Çalışmalar, A4 boyutunda, sol taraftan 4 cm, üst, alt ve sağ taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır aralık ölçüsü ile ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır ve 10 punto ile yazılmalıdır. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
2. Makalenin çeşitli, kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları 14 punto ile yazılmalıdır. Birinci derece başlıktan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılmalıdır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
3. Başlık ve alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılmamalıdır; sonraki sayfada yer almalıdır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı sayfanın ilk satırı olarak yazılmamalıdır.
4. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 satır aralık ölçüsü ile yazılmalıdır.
5. Yazar/yazarların adları çalışmanın başlığının hemen altında sağa bitişik şekilde verilmelidir. Ayrıca yıldız dipnot şeklinde (*) yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresi ve telefonu sayfanın en altında dipnotta belirtilmelidir.
6. Giriş bölümünden önce 100-150 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özün üzerinde yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özetlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe, 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.
7. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.

8. Araştırma makalesi bölümleri şu şekilde sıralanmalıdır: “Giriş”, “Amaç ve Yöntem”, “Bulgular”, “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar”. Derleme ve yorum yazıları için ise, çalışmanın önemini belirtildiği, sorunsal ve amacın somutlaştırıldığı “Giriş” bölümünün ardından diğer bölümler gelmeli ve çalışma “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar” ve “Tablolar ve Şekiller” şeklinde bitirilmelidir.
9. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
10. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
11. Dergide yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu ve belirtilen görüşler yazarlara aittir; İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bir sorumluluk yüklenmez.
12. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
13. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlansın geri gönderilmez.

Alıntılar

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya yazarın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, resim, tablo, şekil vb. dâhil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır.

Kaynaktan aynen alınan bilgiler, çift tırnak içinde “.....” ve *italik* gösterilirler. Yazarın özetlediği alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan metin içinde gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka dipnot şeklinde atıf yapılır ve atıfların (dipnotların) her birine birbirini izleyen numaralar verilir. Alıntıda, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta “...” ile belirtilir. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan (12 punto) daha küçük punto olan *italik* 11 punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgiler aşağıdaki örnek şablonlara göre verilebilir:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s. 97-98.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler uygun şekilde kısaltılarak verilir:

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 97.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 150.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'ün kitabına yeniden referans:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 22.

Editörlü kitapta yazarın makalesine/kitap bölümüne referans:

İlk referans:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 30.

Sonraki referans(lar):

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal...”, s. 54.

Sürelî yayında makaleye referans:

İlk referans:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” çev. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, C.II, No: 3 (Eylül-Aralık 1987), s. 44.

Sonraki referans(lar):

Ernst. E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk”, s. 45.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

“Şehremini mi? Müfettiş mi?”, *Son Telgraf*, 17 Haziran 1924, s. 2.

“Çiftçi Fırkası”, *İkdam*, 22 Kanun-i sani 1336 (22 Ocak 1920), s. 2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA, BEO, 3733/236781 (Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâni 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire).

Elektronik/internet kaynağa referans:

John N. Berry , “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?” (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2019.

Kaynakça

Kaynakça olarak aşağıdaki şablon kullanılmalıdır:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, ed. by A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, s. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, C.XV, 1993, s. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ek/Ekler

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili resimler, tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, önemli belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise Ek-1, Ek-2 vb. şekilde birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar dipnotta mutlaka belirtilmelidir.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynakların derginin kullandığı referans sistemine uygun düzenlendiği
 - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin kategorisi
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte)
 - ✓ bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
 - ✓ Özetler: 100-150 kelime makale dilinde ve 100-150 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
 - ✓ İngilizce olmayan makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Son notlar (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör: Prof. Dr. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Tel: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul - Türkiye

AIM AND SCOPE

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is a scientific, open-access and peer-reviewed journal published biannually (June & December). The journal publishes original articles and studies from the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History. Thus it serves as a bridge between the world of science and academicians at the national and international levels.

The objective of the journal is to contribute to science by publishing research articles and reviews in Turkish and English.

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları has a scope that covers the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History.

The journal publishes, research articles and reviews evaluating and criticizing the studied subjects and presenting new and remarkable opinions on the basis of a rich bibliography. Translations related to the field and texts of unpublished papers that were previously presented at a scientific congress; introductory letters about treatises, personalities and scientific activities about the Turkish National Campaign and Republic of Turkey are included in the journal as well.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. The Journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Transfer Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor, Reviewers and Review Process

Editor evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. Editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor is responsible for the content and overall quality of the publication and must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only editor has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

COPYRIGHT NOTICE

Authors publishing with Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları retain the copyright to their work, licensing it under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

OPEN ACCESS STATEMENT

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/

her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. The articles in Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

RESEARCH ETHICS

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <http://rpts.istanbul.edu.tr> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist), and cover letter. Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Transfer Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts should be in A4 paper standards: having 4 cm margin from left and 2.5 cm margins from right, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size, line spacing of 1.5 and “justify align” format. If there are footnotes, they must remain within these limits and be written in 10 font size. Before and after paragraphs, 6 point space should be left.
2. The headings of sections and subsections of the article should be in 14 font size. The space before and after the first heading should be 71 and 18 point respectively. The space before and after the second level heading should be 18 and 12 point and the third and fourth level heading should be 12 and 6 point respectively.
3. Headings and subheadings should not be in the last line of a page; in such a case they should be on the next page. The first line of a paragraph should not be the last line of a page and the last line of a paragraph should not be the first line of page.
4. Abbreviations, table, figure and symbol list, preface, abstract, references list, appendix and explanations of tables and captions of figures should be written in 1 line spacing.
5. The name(s) of author(s) should be given just beneath the title of the study aligned to the right. Also the affiliation, title, e-mail and phone of the author(s) must be indicated on the bottom of the page as a footnote marked with an asterisk (*).
6. Before the introduction part, there should be an abstract of 100-150 words both in Turkish and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
7. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, sections of article, references and tables and figures.
8. Research article sections are ordered as follows: “Introduction”, “Aim and Methodology”, “Findings”, “Discussion and Conclusion” and “References”. For review and commentary articles, the article should start with the “Introduction” section where the purpose and the method is mentioned, go on with the other sections; and it should be finished with “Discussion and Conclusion” section followed by “References” and “Tables and Figures”.
9. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. Otherwise features like demographic characteristics can be given within the text.
10. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCIDs of all authors (see The Submission Checklist).

11. Authors are responsible for all statements made in their work published in the Journal; Istanbul University Institute of Atatürk's Principles and Reforms has no responsibility in this regard.
12. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
13. The studies that were sent to the journal will not be returned whether they are published or not.

Quotations

In the article, excerpts from other sources are either exactly quoted or summarized or interpreted in the author's own sentences. In both cases, reference should be made to the cited source (including text, illustration, table, figures, etc.).

The information exactly received from the source is shown in double quotes "...." and in *italics*. Citations summarized by the author are shown in the text without double quotes. In both citation types, the relevant source is referred to in a footnote and each of the references (footnotes) is given consecutive numbers. In the quote, all of the information transmitted exactly from the source can be given as well as only certain parts of the information in sentences, paragraphs or pages. In this case, the omitted places are indicated with ellipses "... " to indicate that certain words, various sentences, paragraphs and pages are omitted in the excerpt. If the exact quotations from the sources are not exceeding one sentence, they are given in the text of the manuscript. In longer excerpts, the first and last lines of the citation and the text of the article are separated by double spacing. For such quotations, *italic* 11 points are used, which are smaller than the font used in the article text (12 pt.).

Rules for Reference Footnotes

In reference footnotes, if the reference is given to the relevant source for the first time, the current bibliographic information about the work can be given according to the following sample templates:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, p. 25.
Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, trans. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, pp. 97-98.

If the reference footnotes are referred to the same source as the second or more, the above information is abbreviated accordingly:

The second consecutive reference to the same source:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 97.

Reference to the same source but different page:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 150.

When other references are inserted, reference to Tanör's book again:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, p. 22.

Reference to author's article / book section in an edited book:

First reference:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, p. 30.

Later references:

Cemal Kafadar, "Osmanlı Siyasal...", p. 54.

Reference to the article in the periodical:

First reference:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk," trans. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, Vol. II, No: 3 (September-December 1987), p. 44.

Later references:

Ernst. E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk", p. 45.

Reference to newspaper articles or news

"Şehremini mi? Müfettiş mi?", *Son Telgraf*, 17 June 1924, p. 2.

"Çiftçi Fırkası", *İkdam*, 22 January 1920, p. 2.

Reference to archival documents:

BOA, BEO, 3733/236781. (Note dated 1 Teşrîn-i Sâni 1326 [14 November 1910]) from the Grand Vizierate to the Ministry of War).

Reference to electronic/internet source:

John N. Berry, "Educate Library Leaders," *Library Journal*, February 15, 1998 (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 April 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?" (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 March 2019.

Bibliography

The following template should be used as the bibliography:

Homans, George C.: "Social Behavior as Exchange", *Small Groups*, ed. by A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, p. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye", *İnsan Hakları Yıllığı*, Vol. XV, 1993, pp. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Appendix/Appendices:

The appendix section of the manuscript contains pictures, tables, forms, lists of questionnaire questions, copies of important documents, photographs, maps, etc. Only one annex for such a single material and if deemed necessary, multiple ones for more than one material are included. Annexes are numbered to follow each other in the form of "Appendix-1, Appendix-2", and so on, if they need to be distinguished from each other. It is recommended that each number be followed by a title indicating the content of the each appendix.

If the information in the appendix is transferred from other sources, references to these sources should be indicated in the footnote.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
 - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
 - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with notes and bibliography system.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country),
 - ✓ e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ The title of the manuscript both in Turkish in English
 - ✓ Abstracts (100-150 words) both in the language of article and in English
 - ✓ Key words: 5 words both in the language of article and in English
 - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English for the articles which are not in English
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO:

Editor in Chief: Prof. Mustafa Budak

rpts@istanbul.edu.tr

Phone: + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Address: İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Mahallesi, Süleymaniye Caddesi, No:17/1, Fatih, İstanbul-Türkiye

TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU / COPYRIGHT AGREEMENT FORM

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Telif Hakkı Anlaşması Formu
Copyright Agreement Form

Sorumlu yazar Responsible/Corresponding author	
Makalenin başlığı Title of manuscript	
Kabul Tarihi Acceptance date	
Yazarların listesi List of authors	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.) Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.)	
--	--

Sorumlu yazarın, Responsible/Corresponding author's,	
--	--

Çalıştığı kurum	(University/company/institution)	
Posta adresi	(Address)	
e-posta	(e-mail)	
Telefon no; GSM	(Phone / mobile phone)	

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder:
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere özgü şekilde atıfı bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemesiz kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır. Yayımlanan veya yayıma kabul edilmeyen makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsur veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir.

The author(s) agrees that:
The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Sorumlu yazarın; Responsible/Corresponding author's;	İmza/Signature	Tarih/Date
	/...../.....

